

ILONA BĂDESCU, MIHAELA POPESCU (COORD.)

**STUDIA LINGUISTICA ET PHILOLOGICA
IN HONOREM PROF. UNIV. DR. MICHAELA LIVESCU**

ILONA BĂDESCU, MIHAELA POPESCU (COORD.)

**STUDIA LINGUISTICA ET
PHILOGICA**

**IN HONOREM PROF. UNIV. DR.
MICHAELA LIVESCU**

**EDITURA UNIVERSITARIA
Craiova, 2014**

Coordonatori:

Lect. dr. Ilona BĂDESCU

Lect. dr. Mihaela POPESCU

Comitet științific:

Prof. univ. dr. dr. h.c.mult. Maria ILIESCU

Prof. univ. dr. Nicolae PANEA

Prof. univ. dr. Elena PÎRVU

Prof. univ. dr. Gabriela SCURTU

Copyright © 2014 Universitaria

Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

OMAGIU. LIVESCU, Michaela

Studia linguistica et philologica : in honorem prof. univ. dr.

Michaela Livescu / coord.: Ilona Bădescu, Mihaela Popescu. –

Craiova : Universitaria, 2014

ISBN 978-606-14-0845-0

I. Bădescu, Ilona (coord.)

II. Popescu, Cecilia (coord.)

81

Volum finătat din fondurile Facultății de Litere și publicat sub egida Centrului de Cercetare *Identități culturale europene* (CCIE), direcția de cercetare *Limba română în context romanic și balcanic*.

CUPRINS

<u>TABULA GRATULATORIA</u>	7
Prof. univ. dr. <u>MICHAELA LIVESCU: Bibliografie</u>	9
<u>LAUDATIO</u>	13
Ilona BĂDESCU, Inovații lexicale în graiul din comuna Strejești, județul Olt.....	15
Nina BĂLAN, <i>Referințe românești în volumul Languages in contact de Uriel Weinreich</i>	24
Adriana COSTĂCHESCU, Noyaux thématiques des soviétismes en roumain et dans les langues romanes	32
Ioana Rucsandra DASCĂLU, Théories, hypothèses et controverses sur l'origine des langues romanes: le latin classique ou le latin vulgaire?	49
Daniela DINCĂ, Conservation et innovation lexicales: le cas des gallicismes du roumain.....	55
Janeta DRĂGHICESCU, Remarques sur les periphrases verbales <i>avoir à</i> + infinitif / <i>a avea de</i> + supin.....	63
Emil DUMITRAȘCU, Katalin DUMITRAȘCU, Sinteza mitologică a lui Hesiod.....	76
Ilona DUȚĂ, Discursul iluminist românesc: de la mitul identitar la dramaturgia cotidianului.....	88
Oana DUȚĂ, Sobre los recursos lexicográficos bilingües de fraseología española y rumana.....	102
Chiara FREDRIANI / Chiara GHEZZI, The pragmaticalization of verbs of movement and exchange in Latin and Italian: paths of development from lexicon to pragmatics.....	116
Ancuța GUȚĂ, Les emplois « conjonctionnels » de <i>que</i>	140
Cristina Iuliana IACOB, Împrumuturi și calcuri în lexicul <i>Însemnărilor de călătorie</i> ale lui Dinicu Golescu.....	157
Maria ILIESCU, Mecanisme de creativitate lingvistică (ilustrate de limba română).....	164
Mihaela MARCU, Éléments de jargon, une forme de manifestation de la culture organisationnelle	173
Maria MIHĂILĂ, Formarea numelor de persoană în limba română.....	179
Alexandra MOCANU, Les conditions sociales, politiques, culturelles du développement du roumain littéraire entre le xviii-ème et le xix-ème siècle...	187

Piera MOLINELLI, Marche linguistiche della soggettività nelle lettere private in latino.....	194
Nicolae PANEA, Spaima, vampiri și politică. Obscure jocuri ale puterii . într-un sat la fel de obscur din Câmpia Dunării.....	206
Dorina PĂNCULESCU, Retrospectivă asupra primelor dicționare româno-franceze	214
Elena PETRE, Complementul prepozițional.....	227
Elena PÎRVU, Osservazioni sulle modalità di traduzione in romeno delle perifrasi gerundivali italiane.....	231
Loredana Georgiana POPESCU, Osservazioni sulle modalità di traduzione in romeno della costruzione causativa «fare + infinito», con fare all’infinito, de <i>Il Deserto dei Tartari</i> di Dino Buzzati.....	249
Mihaela POPESCU, Culori și nume de culori în latină și în limbile romanice. Privire sintetică	255
Gabriela SCURTU, Tradition et innovation dans le cas de l’héritage lexical latin en français et en roumain	270
Lavinia SIMILARU, Traducir «Betibú» de Claudia Piñeiro.....	282
Elisabeta ȘOȘA, Istoria unui cuvânt: Cvoțient „cât” (rezultatul împărțirii).....	288
Lelia TROCAN, « Tantas linguagens quanto desejos ».....	292
Ana-Maria TRANTESCU, Cognitive poetics – a linguistic approach to the study of literature	318
Maria ȚENCHEA, Comment traduire en roumain les SN en <i>des</i> du français en position de sujet?	332
Ștefania ȚIULESCU, Osservazioni sulle modalità di traduzione in romeno dei gerundi passati de <i>Il Deserto dei Tartari</i> di Dino Buzzati	343
Adriana VLAD, Aspecte ale influenței italiene în opera istorică a stolnicului Constantin Cantacuzino.....	346

TABULA GRATULATORIA

BANȚA, Carmen – Universitatea din Craiova
BĂDESCU, Ilona – Universitatea din Craiova
BĂLAN, Nina – Universitatea din Craiova
BECHET, Florica – Universitatea din București
BUZERA, Ion – Universitatea din Craiova
COSTĂCHESCU, Adriana – Universitatea din Craiova
COȘOVEANU, Gabriel – Universitatea din Craiova
COȘOVEANU, Mihai – Universitatea din Craiova
DASCĂLU, Ioana-Rucsandra – Universitatea din Craiova
DINCĂ, Daniela – Universitatea din Craiova
DINU, Dana – Universitatea din Craiova
DRĂGHICESCU, Janeta – Universitatea din Craiova
DRĂGHICI, Ovidiu – Universitatea din Craiova
DUMITRAȘCU, Katalin – Universitatea din Craiova
DUMITRAȘCU, Emil – Universitatea din Craiova
DUȚĂ, Ilona – Universitatea din Craiova
DUȚĂ, Oana-Adriana – Universitatea din Craiova
FEDRIANI, Chiara – Università degli Studi di Bergamo
GHEZZI, Chiara – Università degli Studi di Bergamo
GIOROCEANU, Alina – Universitatea din Craiova
GUȚĂ, Ancuța – Universitatea din Craiova
ILIESCU, Maria – Universität Innsbruck
IORGULESCU, Alexandra – Universitatea din Craiova
IOVĂNESCU, Monica – Universitatea din Craiova
LUPȘAN, Karla – Universitatea de Vest din Timișoara
MADINCEA, Silvia – Universitatea Tibiscus, Timișoara
MARCU, Mihaela – Universitatea din Craiova
MIHĂILĂ, Maria – Universitatea din Craiova
MOLINELLI, Piera – Università degli Studi di Bergamo
NEDELUCU, CARMEN – Universitatea din Craiova
NEGOMIREANU, Doina – Universitatea din Craiova
NEGRICI, Eugen – Universitatea din București
OANCEA, Ileana – Universitatea de Vest din Timișoara
PANEA, Nicolae – Universitatea din Craiova
PÂNCULESCU, Dorina – Universitatea din Craiova
PETRE, Ileana – Universitatea din Craiova
PISOSCHI, Gabriela – Universitatea din Craiova
PÎRVU, Elena – Universitatea din Craiova

POPESCU, Mihaela – Universitatea din Craiova
RUSU-PĂȘĂRIN, Gabriela – Universitatea din Craiova
SCURTU, Gabriela – Universitatea din Craiova
SIMILARU, Lavinia – Universitatea din Craiova
STRECHIE, Mădălina – Universitatea din Craiova
SZATMARY, Melitta – Universitatea din Craiova
ȘOȘA, Vetuța – Universitatea din Craiova
TEODORESCU, Cristiana – Universitatea din Craiova
TILEA, Monica – Universitatea din Craiova
TROCAN, Lelia – Universitatea din Craiova
TRANTESCU, Ana-Maria – Universitatea din Craiova
ȚENCHEA, Maria – Universitatea de Vest din Timișoara
ULIU, Adriana – Universitatea din Craiova
VLEJA, Luminița – Universitatea de Vest din Timișoara

MICHAELA LIVESCU: BIBLIOGRAFIE

I. VOLUME

1.1. Ca unic autor

Varietățile diatopice ale limbii române, Craiova, Editura Universitaria, 2004, 139 p.

Culegere de texte romanice vechi și moderne comentate, Craiova, Editura Universitaria, 2004, 211 p.

Elemente de lingvistică romanică, Craiova, Editura Universitaria, 2003, 280 p.

Locul limbii române între limbile romanice în perspectiva atlaselor lingvistice romanice: terminologia părților capului, Craiova, Editura Universitaria, 2003 (teza de doctorat), 363 p.

1.2. În colaborare

Dicționar de construcții verbale (română, franceză, italiană, engleză), Drăghicescu et al., Craiova, Editura Universitaria, 2002, (proiect CNCISIS, grant C 24), 634 p.

Teorie și metodă în lingvistica din secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, Lucia Wald / N. Anghelescu (coordonatori), București, Tipografia Universității din București, 1984, 634 p.

Introducere în studiul limbilor romanice, Craiova, Repografia Universității din Craiova, vol. al II-lea, 1980, în colaborare cu prof. univ. dr. Maria Iliescu.

Introducere în studiul limbilor romanice, Craiova, Repografia Universității din Craiova, vol. I, 1978, în colaborare cu prof. univ. dr. Maria Iliescu.

II. STUDII ȘI ARTICOLE REPREZENTATIVE

Mă rog: *A pragmatic marker in Romanian*, în Chiara Ghezzi / Piera Molinelli (ed.), *Pragmatic markers from Latin to Romance languages*, Oxford, Oxford University Press, Series *Oxford Studies in Diachronic and Historical Linguistics* 9, Chapter 6, p. 85-107.

Mă rog – marcator de limbaj în limba română, în „Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice. Lingvistică”, Anul XXXIV, nr. 1-2, 2012, p. 101-114.

Evoluția semantică a cuvântului cap în locuțiuni și expresii, în „Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice. Lingvistică”, Anul XXXII, nr.1-2, 2010, p. 118-122.

Importanța prepozițiilor de și la pentru morfologia istorică a limbii române, în Iliescu, Maria / Siller-Runggaldier, Heidi M. / Danler, Paul (ed.), *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (XXV CILPR, Innsbruck, 3 – 8 septembre 2007)*, Tome VI, Berlin / New York, Max Niemeyer Verlag / Mouton de Gruyter, p. 491-496, (cuprinsul celor VII volume poate fi consultat la adresa:

- [http://www.degruyter.de/files/pdf/9783110231915Inhaltsverzeichnis\(d\).pdf](http://www.degruyter.de/files/pdf/9783110231915Inhaltsverzeichnis(d).pdf)).
- Posesia atributivă (exprimată prin substantiv) în limba română veche și actuală*, în Scurtu G. (coordonator), *Studia in honorem Profesor univ. dr. dr. h. c. mult. Maria Iliescu*, Craiova, Editura Universitaria, 2008, p. 150-156.
- Histoire interne du roumain: morphosyntaxe et syntaxe* (Interne Sprachgeschichte des Rumänischen: Morphosyntax und Syntax), art. nr. 223 din *Romanische Sprachgeschichte (Histoire linguistique de la Romania)*, Gerhard Ernst / Martin Dietrich Gleßen / Christian Schmitt / Wolfgang Schweikard (ed.), 3 Teilband/Tome 3, Berlin, Walter de Gruyter, 2008, p. 2646-2692.
- Contribuții la istoria numeralului românesc. Numeralul colectiv și fracționar*, în Cristiana Teodorescu / Elena Pîrvu / Doina Negomireanu / Nicolae Panea / Ioana Murar / Gabriela Scurtu / Gabriel Coșoveanu / Ion Buzera (coord.), *Omagiu aniversar academicianului Marius Sala*, Craiova, Editura Universitaria, 2007, p. 406-409.
- Românescul sprânceană – o propunere de etimologie*, în Dumitrașcu Katalin / Mihaela Marcu / Alexandra Iorgulescu (ed.), *Studii și articole. Contribuții filologice*, I, Craiova, Editura Universitaria, 2006, p.102-104.
- Rostrum – arhaism sau inovație lingvistică?*, în Dumitrașcu Katalin / Mihaela Marcu / Alexandra Iorgulescu (ed.), *Studii și articole. Contribuții filologice*, I, Craiova, Editura Universitaria, 2006, p. 105-107.
- Elemente greco-latine în denumirea părților capului în Romania*, în „Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice. Lingvistică”, Anul XXVII, nr. 1-2, 2005, p. 157-159.
- „*Localizarea*” în latina populară, în „Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice. Lingvistică”, Anul XXVI, nr. 1-2, 2004, p. 144-146.
- Jder și dihor în limba română*, în *Balkanica. Revista Institutului de studii Balcanice „Victor Papacostea”*. Serie nouă, Nr. 1, 2004, p. 84-87.
- Numele părților capului în Romania: „ochiul”*, în „Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice. Lingvistică”, Anul XXV, nr. 1-2, 2003, p. 133-135.
- O problemă de etimologie în română și franceză*, „Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice. Lingvistică”, Anul XXIV, nr. 1-2, 2002, p. 195-197.
- „*Capul*” în limbile și dialectele romanice, în *Ion Coteanu. In memoriam*, volum îngrijit de Doina Negomireanu, Craiova, Editura Universitaria, 2000, p. 230-237.
- „*Nasul*” în limbile și dialectele romanice, „Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice. Lingvistică”, Anul XXI, nr. 1-2, 1999, p. 91-95.
- „*Bărbia*” în limbile și dialectele romanice, în „Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice. Lingvistică”, Anul XX, nr. 1-2, 1998, p. 123-129.
- Le front dans les langues et les dialectes romanes*, în „Analele Universitatii din Craiova. Seria Langues et littératures Romanes”: *Etudes romanes dédiées à Maria Iliescu*, An II, Nr. 2-3, 1998, p. 154-160.
- Numele „meselor” în aromână (pe baza ALIA)*, în „Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice. Lingvistică”, Anul XIX, nr. 1-2, 1997, p. 137-141.
- Noțiunea „păr” în limbile și dialectele romanice*, „Analele Universității din Craiova. Seria Lingvistică”, Anul XVIII, nr. 1-2, 1996, p. 151-158.

- Denumirile „gâtului” în limbile romanice*, în *Lucrările celui de-al V-lea Simpozion Național de Dialectologie*, volumul I, Craiova, 1990, p. 229-241.
- Cuvinte românești și contextul dialectal romanic*, în „*Analele Universității din Craiova*”, Anul VI, 1988, p. 25-29.
- Metafora în numele părților corpului*, în „*Analele Universității din Iași*”, 1984, p. 81-89.
- Câteva probleme de terminologie fonetică*, în „*Analele Universității din Craiova*”, Anul VI, 1978, p. 45-47.
- Etimologii românești în cadru romanic: omușorul*, în „*Analele Universității din Craiova*”, Anul V, 1977, p. 65-66.

III. PROIECTE DE CERCETARE

- 2010 - 2012 – membru în proiectul internațional de cercetare, cu tema: “Contatti e mutamento nell'evoluzione di categorie funzionali: teoria e descrizione dal latino alle lingue romanze” dell'Unità di ricerca di Bergamo, coordonat de prof. univ. dr. Piera Molinelli, Univerità degli Studi di Bergamo, Facolta di Lingue e Letterature straniere, parte a proiectului PRIN 2008 “Mutamento e contatto tra varietà nella diacronia linguistica del Mediterraneo” (<http://prin2008.miur.it>), coordonator național prof. dr. Marco Mancini (Università della Tuscia, Viterbo).
- 2008 - 2011 – director al Grantului finanțat CNCSIS (IDEI-PCE, cod 375): *WORDNET – Rețea semantică on line pentru limba română curentă actuală*.
- 2005 - 2010 - director al Centrului de cercetare acreditat CNCSIS, *Limba română în context romanic și balcanic*, certif. nr. 135/2.06.2005.
- 2000 - 2002 – membru al Grantului finanțat național CNCSIS C24 - *Dicționar de construcții verbale (română, franceză, italiană, engleză)* (director prof. univ. dr. Janeta Drăghicescu).

IV. ACTIVITATE DIDACTICĂ

- Cursuri magistrale: *Lingvistică romanică*, *Gramatică comparată a limbilor romanice*, *Istoria limbii române*, *Dialectologie*, *Limba română contemporană*.
- Cursuri opționale: *Filologie romanică*, *Lingvistică generală*.
- Cursuri de *Istoria limbii române* la Școala de vară organizată de Facultatea de Litere a Universității din Craiova (în anii 1999, 2000, 2001).

V. MOBILITĂȚI

- 1998 – mobilitate prin programul Tempus la Facultatea de Litere de la Universitatea de Stat din Amsterdam, pentru susținerea unor cursuri de *Istoria limbii române*.
- 1998 – mobilitate de documentare la Universitatea „Fr. Leopold” din Innsbruck.
- 1997 – mobilitate prin programul Tempus la Facultatea de Litere din Padova pentru susținerea unor cursuri de *Istoria limbii române*.

1996 – mobilitate prin programul Tempus la Facultatea de Litere din Padova, Italia, pentru susținerea unor cursuri de *Istoria limbii române*.

VI. MEMBRĂ ÎN SOCIETĂȚI PROFESIONALE

- membră a *Societății Internaționale de Lingvistică Romanică*;
- membră a *Societății Române de Lingvistică Romanică*;
- membră a *Societății de Studii Clasice din România*, filiala Craiova;
- membră a *Societății de Științe Filologice*, filiala Craiova;
- membră a *Societății de Dialectologie*.

VII. MEMBRĂ ÎN COMITETE DE REDACȚIE

Membră în colegiul de redacție al revistei *Balcania*. Revista Institutului de studii Balcanice „Victor Papacostea”. Serie nouă, Anul I, Nr. 1, 2004.

VIII. ALTE ACTIVITĂȚI

- 2008 - 2010 – coordonator responsabil al masterului Bologna *Limbi romanice în sincronie și diacronie*, derulat la Universitatea din Craiova, Facultatea de Litere.
- 2004 - 2009 – coordonator responsabil al masterului *Lingvistică Romanică*, derulat la Universitatea din Craiova, Facultatea de Litere.
- 1996 - 1998 – coordonator pentru Facultatea de Litere din cadrul Univerității din Craiova al programului de mobilități Tempus. Responsabilul acestui program a fost prof. univ. dr. Liliana Tasmowski De Ryck de la Universitatea Anvers, Belgia.

mai 2014

LAUDATIO

O cunosc pe Michaela Livescu (Ela) din iarna anului 1972, deci de acum 42 de ani!, când am fost numită profesor la Facultatea de Filologie a Universității din Craiova. Țin minte că am ieșit din biroul care-mi fusese repartizat și că m-am întâlnit cu o persoană tânără, drăguță și foarte înaltă, care mi s-a prezentat într-un mod foarte politic.

Nu-mi aduc aminte *cum* a ajuns asistenta mea pentru cursurile de lingvistică romanică, dar știu că mi-a plăcut de la bun început să lucrez cu ea, așa că am devenit repede prietene. M-au impresionat atât inteligența și setea de cunoaștere ale tinerei asistente, cât și deosebitele ei cunoștințe culturale în domenii foarte diferite – geografie, istorie, limbi slave și chiar și literatură a mai tuturor limbilor europene.

Mi-am dat repede seama că nu pot ține cu folos cursurile de lingvistică romanică dacă nu pun la dispoziția studenților un material didactic după care să poată învăța, fiind profund șocată de lipsa de la biblioteca facultății a tuturor cărților fundamentale de care studenții aveau nevoie pentru a-și pregăti examenul la un curs de lingvistică romanică. Din acest motiv am redactat împreună cu Ela un curs de *Introducere în studiul limbilor romanice*, în două volume (apărute în anii 1978 și 1980), dintre care primul e dedicat latinei târzii.

În această lucrare contribuția Michaeliei Livescu a fost deosebit de importantă la elementele de substrat și de superstrat ale limbilor romanice și la capitolul dedicat limbii române, pe care tânăra asistentă o studiasse, spre deosebire de mine, la Facultatea din București.

Am avut ideea să introducem la toate capitolele consacrate uneia dintre limbile romanice deosebirile și asemănările care caracterizează limba dată față de celelalte limbi din aceeași familie. Trebuie să recunosc că în tot timpul *carierii* mele în străinătate (1983 – 2013) am recurs de nenumărate ori pentru cursurile mele de lingvistică romanică la cele două volume, regretând că nu am găsit timpul necesar pentru a le traduce într-o limbă de mare circulație, ca de exemplu franceza, pentru a putea să le recomand studenților din occident.

Teza de doctorat a Michaeliei Livescu se datorește tot interesului ei pentru lingvistica romanică. Ea a fost susținută în 1984 cu titlul: *Locul limbii române între limbile romanice în perspectiva atlaselor lingvistice romanice. Terminologia părților capului*. Conducătorul științific oficial a fost profesorul Teofil Teaha de la Institutul de Cercetări Etimologice și Dialectologice al Academiei Române. De altfel, numele unor părți ale corpului în limbile romanice au constituit și tema unei serii de articole scrise ulterior de Michaela Livescu, apărute în special între anii 1990 și 2006.

În afară de lingvistica romanică, Ela Livescu a predat cursuri de limbă română contemporană, de dialectologie românească și de istorie a limbii române. Foarte bună profesoară, cu talent didactic, cursurile ei au fost audiate cu mare interes și au fost foarte apreciate de studenți. În aceste materii a și ajutat un număr mare de studenți să-și scrie lucrarea de licență.

Înainte de a mă muta în străinătate, de multe ori când veneam seara la ea acasă, o găseam cufundată în discuții cu o studentă căreia îi explica cu multă răbdare în ce fel trebuie să-și schimbe lucrarea (de licență) sau cum s-o structureze.

Cursurile de dialectologie românească s-au concretizat în anul 2004 într-o carte foarte folositoare: *Varietățile diatopice ale limbii române*, Craiova, Editura Universitaria.

Și eu am recurs de repetate ori la cunoștințele Michaeliei Livescu în discipline amintite mai sus. Chiar de curând, când am definitivat un articol mai mare despre limba română (apărut în 2013 în volumul *Varia romanica*, Berlin, Frank & Timme) am apelat tot la ea, rugând-o să-mi citească și, unde e nevoie, să-mi corecteze textul. Fac abstracție de multele informații pe care le-am cerut și le mai cer în materie de analiză gramaticală a românei contemporane și de istorie a limbii române.

M-am bucurat să constat că o parte importantă din cunoștințele Michaeliei Livescu privitoare la limba română se găsesc în articolul substanțial *Histoire interne du roumain, morphosyntaxe et syntaxe*, care figurează la nr. 223, vol. 3 p. 2646-2692 al enciclopediei romanice *Histoire linguistique de la Romania*, editată de Gerhard Ernst/Marin Dietrich Glessgen/Christian Schmitt/Wolfgang Scheickard și apărută la Walter de Gruyter, Berlin-NewYork.

În ultimii ani sărbătorita noastră a început să se intereseze și de problemele ‘analizei discursului’, ceea ce se reflectă în articolele în care analizează marcatorul de discurs *mă rog* (*Mă rog: A pragmatic marker in Romanian*, in Chiara Ghezzi / Piera Molinelli (ed.), *Pragmatic markers from Latin to Romance languages*, Oxford, Oxford University Press, p. 85-107).

Din păcate, deplasările în străinătate ale Michaeliei Livescu au fost puține, din cauza împrejurărilor politice. Atât în Bulgaria, unde a fost de mai multe ori, cunoscând și limba țării, cât mai ales în Italia unde a fost 2 luni în cadrul unui schimb al proiectului Tempus, a fost foarte apreciată. Sejurul italian, care a avut loc când eu eram deja profesoară la Innsbruck, a avut ca urmare pentru Michaelia Livescu învățarea rapidă a limbii italiene și îmbogățirea cunoștințelor de lingvistică romanică. Participarea la proiectul Tempus al Uniunii Europene i-a oferit de asemenea posibilitatea să țină cursuri și conferințe în Olanda.

De curând Ela a fost invitată de către Piera Molinelli, vice-rector al Universității din Bergamo, să țină cursuri de limba română la această universitate, activitate care s-a soldat, după spusele dnei Molinelli, cu mare succes.

O caracteristică a sărbătoritei noastre de azi este atașamentul ei nelimitat față de familia din care provine, față de sora ei, Anca, față de meleagurile natale moldovenești. Același atașament l-a manifestat și-l manifestă față de cei pe care-i socotește prieteni.

Michaelia Livescu pe care o consider într-un fel ca pe o soră mai mică și ca pe o foarte bună prietenă este una din puținele persoane pe care le-am cunoscut care merită o încredere totală. Mă bucur din tot sufletul că soarta mi-a permis să o cunosc pe Michaelia Livescu și să-i fiu prietenă. Universitatea din Craiova și catedra la care a lucrat pot fi mândre că au avut un asemenea profesor din punct de vedere didactic, științific și uman.

Prof. univ. dr. dr. h.c. mult. Maria Iliescu

INOVAȚII LEXICALE ÎN GRAIUL DIN COMUNA STREJEȘTI, JUDEȚUL OLT*

Iona BĂDESCU
Universitatea din Craiova

Notre article présente quelques innovations lexicales d'un patois de la région de l'Olténie, patois spécifique de la zone d'interférence des dialectes olténiens et des dialectes valaques proprement dits. Les travaux sur lesquels nous nous sommes arrêtés représentent le résultat de la dérivation à l'aide de certains affixes des plus productifs; ces sont des termes caractérisés par une fréquence élevée, certains sont non-attestés dans les dictionnaires ou les glossaires dialectaux, d'autres ont développé un sens différent.

MOTS CLÉ: *lexique, régional, innovations, dérivation, suffixes, préfixes, dérivation régressive*

Este cunoscut faptul că, spre deosebire de limba comună, varietățile teritoriale sunt, în unele privințe, mai arhaice, iar în altele, mai conservatoare, la nivel dialectal funcționând în permanență două tendințe: una de unificare, iar alta de fărâmițare. Acest lucru se poate observa și la nivelul lexicului graiului studiat, care se caracterizează, pe de o parte prin conservatorism, iar pe de altă parte, printr-o mare mobilitate, lexicul fiind, în general, un „sistem deschis spre referent, spre evoluția lumii și a gândirii, a transformării societății” (DȘL 2001: 148).

Poziția geografică a comunei Strejești - nord-vestul județului Olt, în partea dreaptă a râului Olt - face ca graiul care reprezintă obiectul cercetării noastre să aibă unele trăsături comune cu graiurile olteneste, iar altele cu cele muntenești propriu-zise.

Analiza materialului cules a relevat că la nivelul lexicului acestui grai există unele inovații atât de ordin cantitativ, datorate în special apariției unui mare număr de derivate, cât și de ordin calitativ, reprezentate de diferite modificări semantice. Am constatat de asemenea, că, dintre procedeele de formare a unor noi unități lexicale, derivarea este preferată compunerii, iar în cadrul acesteia, cea mai productivă este sufixarea, atât prin frecvență, cât și prin diversitatea valorilor semantice pe care le conferă elementelor nou-create.

În cele ce urmează, ne-am propus prezentarea, pe de o parte, a unora dintre afixe caracterizate printr-o mai mare productivitate și diversitate semantică, iar pe de altă parte, a derivatelor care au o mare frecvență, unele neatestatate în dicționare sau glosare dialectale ori care au dezvoltat alt sens.

1. DERIVATE CU SUFIXE

Dintre numeroasele sufixe¹ care au contribuit la crearea unor noi elemente lexicale, ne-am oprit la unele dintre cele care au mai multe valori semantice sau care se pot atașa la baze care aparțin mai multor clase morfologice.

1.1. Derivate cu sufixul *-an*

Sufix productiv atât în limba literară, cât și la nivel dialectal (Ionică 1984: 188), *-an*, este un sufix al calității, cu multiple funcții, care poate forma:

a. substantive augmentative:

șoldan „șold de animal mare”;

drugan „lemn gros folosit în construcții”;

gârtan „gât gros; gâtlej, beregată”;

gâldan „adâncitură în albia unui râu”;

gheran „unealtă formată din 2-3 cârlige”;

gropan „groapă; adâncitură în albia unui râu”;

lupan „lup”;

b. substantive depreciative: *râtan*, care de la valoarea inițială augmentativă, prin metonimie, a căpătat sensul de „porc”, iar prin transfer de sens a ajuns să desemneze o persoană lipsită de caracter;

c. substantive motionale: *vulpan* „vulpoi”;

d. adjective depreciative având ca bază de derivare un adjectiv din limba comună: *molan* „om încet în mișcări”.

Trebuie precizat, de asemenea, că derivatele cu *-an* de la numele de animale apar și ca porecle: *Vulpan*, *Lupanu*. Numele de animale utilizate metaforic califică astfel trăsături de caracter negative, gradul de expresivitate fiind în strânsă legătură cu imaginea concretă oferită de termenul propriu.

1.2. Derivate cu sufixul *-ar*

Sufixul *-ar*, unul dintre cele mai importante sufixe care formează nume de agent în limba literară (cf. Ionașcu 1959: 77-84; Coteanu 1975: 158-159; Mărgărit 2009: 141-150), la nivelul graiului studiat, având la bază un substantiv din limba comună, contribuie la formarea de:

a. nume de persoană care exercită o meserie: *poștar*, rezultând astfel o formă paralelă cu termenul literar *poștaş*;

b. nume de persoană care exercită o meserie și care este denumită după obiectul cu care lucrează: *costorar* (< *cositorar*) „meșter țigăn care cositorește vase de aramă”;

c. nume de persoană care folosește ocazional obiectul denumit de cuvântul-bază: *bobar* „persoană care ghicește în bobi”;

d. termeni depreciativi care indică originea locală a unei persoane: *râpar* „dintr-o zonă săracă, cu râpe”;

e. nume de construcții care au o anumită destinație, în care se depozitează obiecte de același fel: *fânar* „podul grajdului unde se depozitează fânul”;

f. substantive colective: *buchetar* „trandafir ale cărui flori cresc în formă de buchet”;

g. nume de copaci, după fructele produse²: *tecar* „specie de salcâm cu teci mari”.

1.3. Derivate cu sufixul -ăi

Sufixul -ăi servește la formarea verbelor (cf. FCSV 1989: 31-33) de la:

a. un substantiv din limba comună și arată o acțiune săvârșită asupra obiectului denumit de temă: *a jeregăi* „a răscoli jarul pentru a arde mai bine; a întinde jarul în tot cuptorul pentru ca acesta să se încălzească uniform”;

b. un adjectiv-termen dialectal și arată dobândirea trăsăturii redade de adjectiv: *a se bolcăi* (despre lichide) „a se încălzi” (< *bolcă* „apă stătută și caldă”);

c. o interjecție / onomatopee și, în acest caz, conținutului onomatopeic i se asociază și cel expresiv:

a bolcăi „a umbla des într-un vas care conține un lichid” (cf. *bolc!*);

a (se) cioflăi 1. „a plescăi prin apă”; 2. „a mânca cu zgomot”; 3. (refl.) „a se uda și a se murdări în același timp” (cf. *ciofla!*, *ciofla!*);

a hălăi „a vorbi mult și tare” (cf. *hala!*, *hala!*);

a găgăi (despre găște) „a găgâi” (cf. *ga!*, *ga!*);

a șopăcăi „a vorbi în șoaptă, a șușoti” (cf. *șopăc!*);

a șontăcăi „a șchiopăta” (cf. *șontăc!*);

a tălăi „a vorbi mult și fără rost” (cf. *tala!*, *tala!*).

1.4. Derivate cu sufixul -ăni

Sufixul -ăni, de asemenea unul productiv (cf. FCSV 1989: 94-95), formează verbe, având ca bază de derivare:

a. un substantiv-termen dialectal care arată:

- dobândirea obiectului denumit de temă: *a se arăni* „a-și procura cele necesare traiului” (< *arană* „hrană”);

- dobândirea unei însușiri asemănătoare cu cea a obiectului denumit de temă: *a (se) șoimăni* „a (se) schilodi” (< *șoiman* „pocit”);

b. de la un substantiv din limba comună și arată efectuarea unei acțiuni cu ajutorul obiectului denumit de temă: *a gherăni* „a zgâria”;

c. interjecții / onomatopee, care au un caracter expresiv:

a hănțani „a vorbi mult” (cf. *hanța!*, *hanța!*);

a răpăni „a ploua cu stropi mari și mult”;

a zdupăni „a tropăi” (cf. *zdup!*);

a se mioncăni „a vorbi pițigăiat; a-si schimba voit vocea”;

a cronțani „a ronțai” (cf. *cronț!*);

a chifăni (despre păsări) „a hârâi” (cf. *chif!*);

a (se) bâstăcăni „a mișca un vas care conține un lichid” (cf. *băstăc!*).

1.5. Derivate cu sufixul -eală

Un alt sufix productiv este -eală, care are „capacitatea de a transforma orice verb în substantiv prin atașarea derivatului la radical” (Mărgărit 2009: 159),

creându-se astfel un paralelism verb-derivat substantival cu *-eală*. Sufixul *-eală* se atașează în special la verbe de conjugarea a IV-a, uneori și la verbe de conjugarea I și a III-a, rareori la substantive și adjective (cf. Ciobanu 1960: 129-139; Mărgărit 2009: 159-164).

În graiul studiat, sufixul *-eală* servește la formarea substantivelor de la:

a. verbe-termeni dialectali:

abureală „căldură puțină într-o cameră” (< *a aburi* „a face foarte puțină căldură într-o cameră”);

amăreală „viață grea, chin” (< *a se amări* „a duce o viață grea, a se chinui”);

arăneală „hrană” (< *a se arăni* „a-și procura cele necesare traiului; a trăi pe cont propriu”);

bâstăcăneală (< *a (se) bâstăcăni* „a (se) mișca un vas cu apă”);

huțupeară „opinteală” (< *a se huțupi* „a se opinti”);

înghebejeală „înghesuială” (< *a (se) înghebeji* „a (se) înghesui”);

îmbugineală „întunecare” (< *a se îmbugina* „a se întuneca”);

juvineală „frecare, rană produsă în urma frecării” (< *a juvini* „a (se) răni ușor prin jupuirea pielii, a (se) juli; (despre încălțăminte) a roade, a freca”);

licăreală „fulger” (< *a licări* „a fulgera”);

lozeală „delir” (< *a lozi* „a delira”; (fig.) „a spune lucruri neadevărate”);

picneală „începutul unei boli” (< *a picni* (despre boli, dureri) „a veni pe neașteptate”);

piguleală „acțiunea de a plivi, a jumuli” (< *a piguli* „a plivi buruienile, a jumuli; a aduna (a strânge) ceva cu micală”);

pistoseală „obiect sau aliment zdrobit din care nu se mai alege nimic” (< *a pistosi* „a zdrobi, a sfărâma; (fig.) „a omori”);

pripeală „caniculă” (< *a pripri* (despre soare) „a încălzi foarte tare”);

răboleală „răsteală, rătoială” (< *a se răboli* „a se răsti la cineva”);

răpăneală 1. „ploaie cu stropi mari și deși”; 2. „jaf” (< *a răpăni* 1. „a ploua cu stropi mari, izbit, cu zgomot”; 2. „a fura și a distruge”);

rătuteală „zăpăceală, năuceală” (< *a se rătuti* „a-și pierde capul, a se zăpăci”);

răuleală „drăcuire” (< *a răuli* „a drăcui”);

sucăleală „răsucire” (< *a se sucăli* „a se răsuci”)

șoimăneală „defect fizic; strâmbătură” (< *a (se) șoimăni* „a (se) deforma, a se accidenta”);

tuiniceală „zăpăceală” (< *a se tuinici* „a se zăpăci”);

b. verbe din limba comună:

picureală „burniță”;

vezeală în expresia *la vezeală* „la vedere”;

c. substantive-termeni dialectali³:

plotogeală „cârpeală” (< *plotog* „petic”);

lipăreală „caniculă, arșiță” (< *lipăr* „caniculă, arșiță”).

Derivatele substantivale pot exprima fie acțiunea verbului (*huțupeală piguleală răboleală*), fie rezultatul acțiunii verbului (*abureală, juvineală, lozeală, pistoseală, răpăneală, lipăreală*).

Unele dintre aceste derivate prezintă alte sensuri decât omonimele lor din limba comună (*abureală, amăreală, licăreală, pripeală*), deoarece și verbele care constituie baza de derivare au căpătat, la nivel dialectal, alt sens.

Trebuie menționat, de asemenea, că, în unele situații, derivatele cu sufixul *-eală* sunt preferate altor categorii morfologice sau altor derivate sinonimice: *lipeală* în locul participiului *lipit*; *lozeală* în locul substantivului *lozire*; *picureală* în locul derivatului cu *-at* - *picurat* sau în locul substantivului *picurare*.

1.5. Derivate cu sufixul *-ete*

Sufixul *-ete* constituie unul dintre elementele derivate caracterizate printr-o productivitate deosebită și o mare frecvență în graiurile oltenesti și în cele din vestul Munteniei. Folosirea pe scară largă a acestui sufix a fost explicată prin refacerea unei forme de singular sub influența pluralului în *-eț* și este legată de preferința graiurilor din aria de sud-vest a dacoromânei pentru formele de declinare a III-a, în *-e* (Brâncuș 1962: 256; Ionică 1984: 189). În acest sens, pot fi amintite și numeroase treceri ale unor substantive de declinare a II-a în categoria celor de declinare a III-a: *abure, balaure, ficate, graure* etc., pe care le-am întâlnit și în graiul studiat.

Din materialul lexical cules a rezultat că sufixul *-ete* se înregistrează la unele substantive cu o formă de singular refăcută:

bolindete „colăcel făcut înainte de pomană, peste care se pune vin și zahăr”,
cf. *bolindeț*;
coclete „ochi de lucru la tricotaje”;
făcălete „făcăleț”;
hârlete „hârleț”;
lântete „lânteț”;
ochete „ochi de lucru; ochi de sârmă; ochet”;
puiete „plantă tânără, puiet”
pufulete „pufuleț”.

De asemenea, sufixul *-ete* se atașează și la cuvinte care nu presupun un singular refăcut, formând substantive de la:

a. substantive din limba comună:

săculete „sac”
sucălete „sul”;
șoldete „șold”;
ulete „uliu”;
vârfete „vârf”;

b. adjective din limba comună: *orbete* „om de nimic, fără caracter (fără a fi orb)”.

În cazul formelor de singular refăcute, sufixul *-ete* contribuie la crearea unor dublete ale termenilor din limba comună. Există, însă, și situații în care sufixul *-ete* poate avea și o valoare diminutivală, ca în cazul derivatului *săculete*, sau peiorativă, formând un derivat depreciativ de la o temă care nu are sens peiorativ, cum este cazul substantivului *orbete*.

Acest sufix apare și la formarea unor nume de familie sau a unor porecle: *Brabete, Ciobete, Dăete, Pinete*⁴.

1.6. Derivate cu sufixul *-iu*

Cu ajutorul sufixului *-iu* se obțin adjective de la substantive:

a. adjective nume de culori de la:

- substantive din limba comună:

floriu „cu pete albe”;

noriu „nuanță de albastru-gri”;

- substantive-termeni dialectali: *cățuriu* „negru cu alb” (< *căță* „bibilică”);

b. adjective depreciative:

- de la adjective din limba comună: *chiormaliu* „care nu vede bine”;

- de la adjective-termeni dialectali:

chiompaliu „prost, nătărău” (< *chiomp*, cu același sens);

șantaliu „care are un defect la mers; prostănac” (< *șanta* „a șchiopăta”; cf.

șont „care are un defect la mers);

șampaliu „prostănac” (cf. *șantaliu*).

2. DERIVATE CU PREFIXE

Dintre derivatele cu prefixe, ne vom opri numai asupra celor cu *în-* (*îm-*)⁵. Prefixul, pentru care există o adevărată preferință în graiurile muntenești (Ionică 1984: 186; Mărgărit 2009: 183), este foarte productiv și la nivelul graiului studiat. Derivatele cu *în-* (*îm-*) sunt verbe (cf. FCP 1978: 134-143) care au ca bază:

a. substantive din limba comună care arată:

- interioritatea:

a îmbucături „a da cuiva să mănânce”; (fig.) „a îngriji de cineva”

a se îngărgărița (despre boabe) „a fi distruse de gărgărițe, a se umple de gărgărițe”;

a se împantalona (depreciativ, despre femei) „a purta pantaloni”;

- asemănarea cu obiectul denumit de temă:

a îngingia (despre boabele de porumb) „a începe să se formeze boabele pe știulete”;

a se încovriga „a se chirici, a se face covrig”;

- dobândirea unei însușiri asemănătoare cu cea a obiectului denumit de temă:

a se încenușa „a se murdări de cenușă; (fig.) „a se neglija, a nu mai avea grijă de aspectul exterior”;

a se întăciuna „a se murdări de tăciuni”; (fig.) „a se supăra rău”;

- dobândirea obiectului denumit de temă:

a îmbălegări (despre pământ) „a îngrășa cu bălegar”;

a se îmburuiena „a se umple de buruieni”;

- trecerea de la o stare la alta: *a se împipota* „a se înfuria, a deveni arțăgos”;

b. substantive-termeni dialectali care arată:

- realizarea unei acțiuni cu ajutorul obiectului denumit de temă:

a (se) închiotora „a-și încheia nasturii” (< *chiotoară* „butonieră”;

- dobândirea unei însușiri asemănătoare cu cea a substantivului-temă:

a se încoțopeni (depr.) „a se împopoțona” (< *coțopă* „femeie îmbrăcată caraghios și pretențios”;

a se încocârla „a se răsuci, a se curba, a se deforma; a se aduce de spate” (< *cocârlă* „om sau animal diform, slab, bătrân”);

c. adjective din limba comună care arată dobândirea însușirii denumite de temă: *a se încruda* „a deveni crud, cleios”;

d. adjective-termeni dialectali care arată dobândirea însușirii denumite de temă:

a se învârlăvi „a se înzdrăveni, a căpăta putere” (< *vârlav* „vioi”);

a se încondora „a se încrunta, a privi urât” (< *condorat* „încrunțat”).

Pe de altă parte, *în-* (*îm-*) apare ca prefix suplimentar la verbe din limba comună (a.) sau la termeni dialectali (b.) cu același sens ca verbul de bază:

a. *a (se) împarfuma*, *a (se) împlimba*, *a (se) împudra*, *a (se) încocârja*, *a (se) înfileta*, *a (se) înfurișa*, *a (se) îngăuri*, *a înierna*, *a (se) îniuți*, *a (se) înrușina*;

b. *a îngherăni* „a zgâria”, *a înghioroi* „a scobi, a scormoni, a găuri”.

3. DERIVATE REGRESIVE

Formațiile regresive aparțin în special categoriei substantivului, de o mare productivitate bucurându-se derivarea postverbală. Substantivele postverbale „iau naștere prin extragerea și substantivizarea radicalului verbal, concretizat în cea mai frecventă dintre variantele prin care el se poate realiza” (Hristea 1984: 90):

scaldă (< *a scălda*);

scapăt „apus”, în sintagmele *în scapăt* / *în (la) scapătul soarelui* (< *a scăpăta*);

măș, în expresiile: 1. *a sta ca mâșul* (*ca un mâș*) „a se comporta cu o aparentă umilință; a asculta ce se vorbește, a trage cu urechea”; 2. *a veni (a trece) ca mâșul* (*ca un mâș*) „a veni (a trece) încet, pe furiș; a veni umil, spășit, ascultător” (< *a mășâi*, care de la sensul propriu „a căuta adulmecând, mirosind”, cu referire la animale, a dezvoltat sensuri figurate, depreciative, la adresa comportamentului uman: „a trage cu urechea, a asculta pe furiș”) (cf. GO, s.v., Lex. Reg., 1967: 29; DLR, s.v., MDA, s.v.; Bădescu 2007: 244; DGDS, s.v.).

tomnă „tocmeală” (< a tomni < a tocmi).

Izolată, am înregistrat și un adjectiv postverbal: *zbârl* (despre oameni) „cu părul creț și zbârlit”; (despre găște) „cu pene lungi și ondulate” (< *a zbârli*; part. *zbârlit*, -ă).

CONCLUZII

1. Exemplele prezentate relevă că principala caracteristică a elementelor inovatoare apărute în urma derivării este creativitatea:

- cu ajutorul unor formați, productivi și în limba comună, fie prin multitudinea funcțiilor lor, fie datorită trăsăturilor semantice pe care le comportă, s-au creat noi termeni pornind, de cele mai multe ori, de la baze termeni dialectali, existând însă și situații când baza este un termen din limba comună;

- prin atașarea la o bază termen dialectal, unele afixe creează derivate care au valori mai puțin cunoscute;

- derivatul poate aparține aceleiași clase morfologice cu baza sau / și altor clase;

- unii termeni nou-creați pot funcționa ca dublete ale unor termeni din limba comună sau ale unor termeni dialectali.

2. Inovațiile lexicale apărute prin derivarea cu diferite afixe satisfac nevoia de expresivitate de la nivelul limbii vorbite, cantitatea de informație expresivă putând fi dată de:

- asocierea unui afix, care comportă un anumit sens, cu un termen dialectal, el însuși expresiv;

- crearea unor termeni depreciativi prin derivarea cu diferite afixe a unor termeni din limba comună care nu au un sens peiorativ.

NOTE

* Acest articol reprezintă materializarea unei încercări de sistematizare și de interpretare a materialului dialectal cules din localitatea Strejești, județul Olt, demers pe care l-am început cu mai mulți ani în urmă sub îndrumarea doamnei prof.univ.dr. Michaela Livescu, căreia îi mulțumesc și pe această cale pentru tot sprijinul acordat în toți acești ani.

¹ Despre derivarea cu alte afixe, vezi Bădescu (2005: 41-48).

² Pornind de la ideea de „colectivitate”, în graiurile muntenești propriu-zise și în cele oltenești, prin derivare cu *-ar* s-au creat nume de pomi fructiferi (*caisar*, *cireșar* / *cireșer*, *corcodușar* / *corcodar*, *vișinar* etc.), în graiurile muntenești înregistrându-se și un termen generic pentru „pom fructifer”: *bolbotinar* (< *bolbotină* „fructă”). Prin analogie, în această serie au fost atrași și termeni care denumesc nume de arbori și arbuști din pădure (*jirar*, *ghindar*, *măceșar*) (Mărgărit 2009: 149-150).

³ Aceste derivate ar putea fi explicate și de la o bază verbală (cf. Mărgărit 2009: 163).

⁴ Prezența sufixului *-ete* ca formant a numeroase nume de familie sau porecle în toate graiurile oltenești reprezintă încă o dovadă a productivității sale în această arie a dacoromânei (Brâncuș 1962: 256; Ionică 1984: 189).

⁵ Vezi și Bădescu (2004:14-20).

BIBLIOGRAFIE

Academia Română, *Dicționarul limbii române*, vol. I-XIX, București, Editura Academiei (DLR).

- Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan- Al. Rosetti”, *Micul Dicționar Academic*, vol. I, Literele A-C, 2001; vol. II, Literele D-H, 2002; vol. III, Literele I-Pr, 2003; vol. IV, Literele Pr-Z, 2003, București, Editura Univers Enciclopedic (MDA).
- *** *Glosar dialectal Oltenia*, București, Editura Academiei, 1967 (GO).
- *** *Formarea cuvintelor în limba română*, volumul al II-lea, *Prefixele*, București, Editura Academiei, 1978 (FCP).
- *** *Formarea cuvintelor în limba română*, volumul al III-lea, *Sufixe, Derivarea verbală*, București, Editura Academiei, 1989 (FCSV).
- *** *Lexic regional*, I, 1960, II, 1967, București, Editura Academiei (Lex. Reg).
- Bădescu, Ilona, *Câteva observații asupra verbului în graiul din comuna Strejești*, în „Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice. Lingvistică”, Anul XXVI, Nr. 1-2, 2004, p. 14-20.
- Bădescu, Ilona, *Aspecte ale formării cuvintelor prin derivare în graiul din comuna Strejești, județul Olt*, în „Analele Universității din Craiova, Seria Științe filologice. Lingvistică”, Anul XXVII, Nr. 1-2, 2005, p. 41-48.
- Bădescu, Ilona, *Note lexicale (II)*, „Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice. Lingvistică”, Anul XXIX, Nr. 1-2, 2007, p. 243-247.
- Bidu-Vrăncianu, Angela / Călărășu, Cristina / Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana / Mancaș, Mihaela / Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2001 (DȘL).
- Brâncuș, Gr., *Graiul din Oltenia*, în „Limba română”, 11.3, p. 248-266.
- Ciobanu, Elena, *Sufixul -eală*, în „Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor”, vol. II, București, Editura Academiei, 1960, p. 129-139.
- Coteanu, I., „Structura vocabularului”, în Coteanu, I. / Bidu-Vrăncianu, A., *Limba română contemporană*, Vol. II, *Vocabularul*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975, p. 7-218.
- Hristea, Theodor (coord.), *Sinteze de limba română*, Ediția a III-a revăzută și din nou îmbunătățită, București, Editura Albatros, 1984.
- Ionașcu, Ecaterina, *Sufixe -ar și -aș la numele de agent*, în „Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor”, vol. I, București, Editura Academiei, 1959, p. 77-84.
- Ionică, Ion, „Subdialectul muntean”, în Rusu, Valeriu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, 1984, p. 163-208.
- Ionică, Ion / Marin, Maria / Marinescu, Anca / Mărgărit, Iulia / Teaha, Teofil, *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, vol. I, Literele A-C, 2009; vol. II, Literele D-O, 2010; vol. III, Literele P-Z, 2011, București, Editura Academiei (DGDS).
- Mărgărit, Iulia, *Vocabularul graiurilor muntenești actuale*, București, Editura Academiei, 2009

REFERINȚE ROMÂNEȘTI ÎN VOLUMUL *LANGUAGES IN CONTACT* DE URIEL WEINREICH

Nina Aurora BĂLAN
Universitatea din Craiova

Today the volume of *Languages in Contact* by Uriel Weinreich is considered by linguists concerned with the study of multilingualism and language contact, as the theoretical foundation of concepts and research areas in this field. Weinreich's interest in languages developed from his polyglot status. „This background – as Ronald Kim noted – constantly informed his research on bi- and multilingualism, and the linguistic and social outcomes of language contact”. This article emphasizes the Romanian references in analysing the linguistic interferences and the linguistic changes due to contact with other languages. On Ghibu, Al. Graur, Emil Petrovici are among the linguists cited in his vast bibliography.

KEY-WORDS: *Uriel Weinreich, sociolinguistic, languages in contact, Romanian*

Renumitul lingvist Uriel Weinreich s-a născut în anul 1926 în orașul Wilno (Polonia, astăzi Vilnius, Lituania), fiul lui Max Weinreich, cel care este cunoscut prin contribuția sa la istoria și normarea limbii literare idiș. Într-o existență scurtă (moare în 1967, la numai 41 de ani), Uriel Weinreich avea să devină promotorul, inițiatorul și fondatorul teoriilor moderne în sociolingvistica contactului dintre limbi.

Emigrat în Statele Unite chiar în ajunul ocupării Poloniei de către naziști (1939), Weinreich devine profesor de limbă, literatură și cultură idiș la Columbia University. Într-un articol dedicat lingvistului evreu, Ronald Kim subliniază importanța operei acestuia din perspectiva timpului:

„Despite his tragically premature death, Uriel Weinreich so profoundly influenced so many fields of linguistics that more than four decades later his achievements continue to inspire scholars from a wide range of disciplines and countries” (Kim 2010: 100).

Pe lângă studiile sale dedicate limbii idiș (dintre care *College Yiddish: An Introduction to the Yiddish Language and to Jewish Life and Culture* – scrisă în 1949 la numai 23 de ani – este cea mai cunoscută, un model de claritate pedagogică și descriptivă (v. Kim (2010: 100)), domeniile care l-au făcut să fie cunoscut unui public mai larg de lingviști este cel al contactului dintre limbi și al așa numitei lingvistici seculare – studiul empiric, cantitativ al limbilor vii analizate în context social, cultural și politic ca unică direcție de a înțelege cauzele schimbărilor lingvistice. În ultimele luni de viață, Weinreich a colaborat cu doi dintre doctoranzii săi, William Labov și Marvin I. Herzog, la scrierea studiului *Empirical*

foundation for a theory of language change (1968, University of Texas Press), considerat a fi, împreună cu lucrările lui William Labov, student și continuator al lui Uriel Weinreich, punctul de referință pentru nașterea sociologiei moderne, sau, cum spune Ronald Kim „the birth of the variationist approach to the study of language” (Kim 2010: 100).

De altfel, William Labov nu este doar colaboratorul și continuatorul ideilor profesorului său, ci este și cel care l-a impus în memoria academică pe cel pe care îl descrie astfel:

„passionately, interested in the ideas of others, brimming over with intellectual honesty, vigor and originality... When I visited other universities as a graduate student, the name of Weinreich always brought a special look of respect and awe” (Labov 1997: 455-466).

Lucrarea care l-a impus definitiv pe Uriel Weinreich în istoria sociolingvisticii este, fără îndoială, *Languages in Contact. Findings and problems*, 1953¹, dezvoltată din teza sa de doctorat *Languages in Contact: French, German, and Romansh in Twentieth-Century Switzerland* (publicată sub îngrijirea lui William Labov și Ronald Kim în 2011). Impactul produs de acest studiu atât în tendințele pe care le trasează în abordarea contactului lingvistic, cât și în impunerea unei terminologii specifice analizei interferențelor lingvistice este demonstrat nu numai de numărul mare de reeditări ale acestui volum în întreaga lume, dar și de interesul constant al lingviștilor în abordarea structuralistă a contactului propusă de Weinreich.

La apariția unei noi ediții a volumului *Languages in Contact* în italiană², Elisabetta Carpitelli subliniază importanța aplicării concepției și metodelor în privința bilingvismului și al raportului limbă - dialect în analizarea acestuia propuse de Uriel Weinreich în contextul unei Italii schimbate din punct de vedere al configurării sociale și lingvistice prin valul de imigranți de după anii '90:

„L'arrivée d'immigrés, avec leurs nombreuses langues, a déterminé de nouvelles formes de contact linguistique, surtout, mais pas seulement, dans les aires urbaines (...). Dans ce nouveau contexte culturel et linguistique italien, la nouvelle publication de la traduction de l'ouvrage de Weinreich acquiert donc une importance particulière” (Carpitelli 2010: 123).

Caroline Juillard (2007: 235-245) vorbește despre actualitatea abordării situațiilor de plurilingvism pe care Weinreich le-a teoretizat în lucrarea sa, chiar dacă „la conception et l'analyse des situations plurilingues se sont déplacées, grâce à la construction d'objets plus spécifiques” (Juillard 2007: 235).

Astăzi volumul *Languages in contact* este considerat, de către lingviștii preocupați de studiul multilingvismului și al contactului dintre limbi, ca fiind fundamentul teoretic al conceptelor și al ariilor de cercetare în acest domeniu. Punctul central al analizei sale se bazează pe ideea că în cercetarea influențelor lingvistice trebuie luate în considerare nu numai aspectele și faptele lingvistice ci și descrierea comunităților în care se vorbesc două sau mai multe limbi (sau dialecte).

Fără a ne propune o analiză a acestui volum, trebuie să subliniem faptul că interesul lui Uriel Weinreich pentru domeniul contactului lingvistic și al schimbărilor lingvistice datorate interferențelor dintre limbile aflate în contact se bazează pe statutul de poliglot pe care acesta l-a dobândit încă din copilărie. Ronald Kim notează că lingvistul evreu a crescut vorbind poloneza, idiș și ebraica, pentru ca în adolescență să devină familiar cu rusa, germana și, după plecarea în Statele Unite, engleza și alte limbi europene și non-europene (Kim 2010: 102): „This background – scrie R.Kim – constantly informed his research on bi- and multilingualism, and the linguistic and social outcomes of language contact” (Kim 2010: 102). Nu este deci întâmplătoare aria largă de exemple ce trimit la diferite comunități lingvistice din Europa, America de Nord și nu numai, exemple ce provin din peste 20 de limbi: armeană, bască, belorusă, cehă, daneză, olandeză, engleză, finlandeză, franceză, friziană, germană, greacă, ebraică, maghiară, islandeză, italiană, japoneză, norvegiană, poloneză, portugheză, română, rusă, slovacă, slovenă, spaniolă, tătară, tibetană, turcă, ucraineană, uzbekă, galeză, idiș.

Limba română este o prezență notabilă în analiza interferențelor lingvistice sau ale cauzelor schimbărilor lingvistice datorate contactului cu alte limbi, fiind citată atât în context balcanic cât și în cel al limbilor slave. Exemplele utilizate de Uriel Weinreich din română (sau dialecte ale limbii române) sunt în general susținute prin lucrări ale unor cunoscuți lingviști români.

Bibliografia impresionantă a volumului cuprinde 658 de lucrări, dintre care aproape 20 sunt scrise de lingviști români sau străini, dar care se referă la limba română. Titlurile citate sunt în limba română, franceză sau germană.

Theodor Capidan apare cu *Fărșeroșii, studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, București, 1939; *Le bilinguisme chez les Roumains*, Langues et littérature (Bulletin de la section littéraire de l'Académie Roumaine) 1.73-94, 1941; *Les éléments des langues slaves du sud en roumain et les éléments roumains dans les langues slaves méridionales*, Langues et littérature (cf. 91) 1.199-214, 1941; *Meglenoromâni I: istoria și graiul lor* (Academia Română, *Studii și cercetări* 7), Bucharest, 1925; *Une suffixe albanais en roumain*, Revue internationale des études balkaniques 2.130-6, 1936 (v. Weinreich 1968: 126).

Onisifor Ghibu este citat cu studiul *Der moderne utraquismus* (Pädagogisches Magazin 414), Lagensalza, 1910 (v. Weinreich 1968: 129), iar **Al.Graur** este prezent cu trei articole: *Désinences pour mots étrangers*, Faculté de Lettres de Bucarest, Bulletin linguistique 2.238-41, 1934; *Langues mêlées*, Faculté de Lettres de Bucarest, Bulletin linguistique, 15.8-19, 1947; *Notes sur le bilinguisme*, Faculté de Lettres de Bucarest, Bulletin linguistique, 7.179f, 1939 (v. Weinreich 1968: 129).

Nicolae Iorga este citat cu o introducere la volumul *Mélanges* a lui P.M.Haškovec, Brno, 1936, *Ce que vaut le vocabulaire* (v. Weinreich 1968: 131) iar **Pericle Papahagi** cu articolul *Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanesischen, Neugriechischen und Bulgarischen*, Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig 14.113-70, 1908 (v. Weinreich 1968: 137).

Emil Petrovici este prezent cu o comunicare la International Congress of Linguists, 5th, *Bilinguisme, mots d'emprunts et calques linguistiques d'après l'Atlas*

linguistique roumain (v. Weinreich 1968: 137), iar **C.Racoviță** cu articolul *Notes sur le bilinguisme*, Faculté de Lettres de Bucarest, Bulletin linguistique 6.238-42, 1938 (v. Weinreich 1968: 137). În sfârșit, **Al. Rosetti** apare la bibliografie cu articolul *Langue mixte et mélange des langues*, Acta Linguistica 5.73-9, 1945-1949.

Alte studii și articole dedicate limbii române ce apar în bibliografia volumului sunt scrise de Kristian Sandfeld-Jansen (despre infinitivul în română și în limbile balcanice), Eugen Seidel, Lajos Treml (despre accentul cuvintelor împrumutate din maghiară de limba română), Stansilas Lukasik (despre limba română și limba poloneză).

Exemplele cu referire la limba română sunt utilizate pentru demonstrarea unor aspecte ale contactului lingvistic sau ale schimbărilor lingvistice datorate interacțiunii vorbitorilor bilingvi. Le vom prezenta în continuare, amintind și capitolul la care ele sunt citate și sursa lor.

The problem of Approach. Difference between Languages

„From the point of view of the bilingual, the origin of a similarity between two languages – whether it is the result of a common heritage or a convergent development – is irrelevant. A particular type of relationship, however, which occurs frequently among genetically related systems is that which can be stated as an automatic conversion formula” (v. Weinreich 1968: 2).

Graur²⁰ povestește din experiența sa cum pot acționa similaritățile dintre două limbi, în cazul lui româna și franceza: astfel, scrie lingvistul român, a tradus *loc viran* în franceză prin *lieu viran* /ljœ virã/, „according to well-known conversion patterns, only to discover that Rumanian *viran* is of Turkish origin, and unknown in French” (v. Weinreich 1968: 2, nota nr. 2).

Grammatical Interference

Transferabilitatea morfemelor dintr-o limbă în vorbire într-o altă limbă („into speech in another”) este considerată ca fiind dependentă de funcția lor gramaticală în limba sursă și rezistența limbii recipient. Deși transferul morfemelor cu un grad ridicat de aderență este extrem de rar, există și cazuri („residual” le numește Weinreich) în care ele apar (v. Graur 1947).

O astfel de situație întâlnim în transferul terminațiilor verbelor din limba bulgară pentru persoana I și a doua în meglenoromână.

„Thanks to rigorous description by T.Capidan the facts and circumstances of the case are known. In that Rumanian dialect the endings *-um* (*-ãm*) and *-iș*, of bulgarian origin, occur in places of the older *-u*, *-i*: *aflum*, *aflîș* (for *aflu*, *afli*)” (Weinreich 1968: 30).

Explicația acestui fenomen constă, scrie Weinreich, în congruența în structura conjugărilor în română și bulgară anterioară acestui transfer: „A rather special condition is therefore involved here, namely the congruence in structure of the Rumanian and Bulgarian conjugations prior to the transfer” (Weinreich 1968: 32).

Pentru a exemplifica situația în care un morfem independent (unbound morphemes) poate să înlocuiască echivalentul său sintetic (bound morphemes) într-o altă limbă, Weinreich preia cazul unui bilingv ucraineano-român care întărește comparativul sintetic al adjectivelor din ucraineană cu adverbul *mai* din română, rezultatul fiind similar, notează Weinreich, cu expresia redundantă *more older* ((Weinreich 1968: 34). Exemplul este preluat din Racoviță (1938). Pentru că această situație nu reprezintă neaparat o regulă ci mai curând oferă o mai mare posibilitate de ocurență, Weinreich se întrebă dacă același vorbitor, într-un alt tip de contact lingvistic, ar fi introdus *mai* și în franceză „where *plus* is just as unbound and invariant” (Racoviță 1938: 34).

Grammatical Interference

Un exemplu din aromână (alături de echivalente din albaneză, greacă, bulgară și sârbocroată) - preluat din Pericle Papahagi³ - este utilizat pentru a demonstra unul dintre cele trei tipuri de interferență multiplă (cuvinte compuse și fraze) și anume reproducerea în termeni echivalenți din limba maternă a unor fraze întregi și chiar a unor unități mai largi, cum sunt proverbele. În limbile balcanice echivalentul expresiei din engleză *may God punish you* este redat prin echivalentele frazei *may you find it from God*: „Aromunian: *S-ți-o-află dila Dumnzău*” (Weinreich 1968: 50 nota 40).

Discuția referitoare la una din cauzele împrumuturilor lexicale – și anume evitarea unor omonimii existente – aduce și o controversă cu explicația pe care T. Capidan o dă împrumutului cuvântului *scump* în limba română din slavă pentru a evita confuzia produsă de omonimia lat. *carum* cu *carrum* „car”. Această explicație trebuie privită cu scepticism, notează Weinreich, „since the homonymy of ‘cart’ and ‘dear’ is even less clashing than the above-named instances from American immigrant languages” (Weinreich 1968: 58 nota 97).

O diferență dintre bilingvi și unilingvi în privința felului în care abordează împrumuturile lexicale este exemplificată de U. Weinreich prin opinia lui E. Petrovici⁴ care remarcă faptul că bilingvul, care cunoaște limba sursă, identifică multe dintre împrumuturile mai vechi și mai bine asimilate ca „străine”. În opinia lingvistului român, citat de Weinreich, bilingvul care încearcă să vorbească o limbă „pură” poate înlocui un împrumut printr-un cuvânt pe care îl consideră a fi parte a limbii sale materne³¹. În acest sens, Racoviță (1938) amintește cazul unui bilingv basarabean care spune *institucja* în rusește; apoi, considerând că acesta poate fi un împrumut nelegitim din română, îl înlocuiește cu mai „purul” *učreždenije* (Racoviță 1938: 60-61, nota 111). Aceste opinii vin în concordanță cu teoria care explică o altă cauză a interferențelor lexicale, și anume „neatenția” vorbitorului care, concentrat mai mult asupra topicii decât asupra formei mesajului, transferă cuvinte dintr-o limbă în alta:

„In affective speech, when the speaker's attention is almost completely diverted from the form of the message to its topic, the transfer of words is particularly common” (v. Racoviță 1938: 60).

The Bilingual Individual

Vorbind despre caracteristicile vorbitorului bilingv și ale controlului trecerii de la o limbă la alta (“code switching”), Weinreich subliniază diferențele dintre indivizii care stăpânesc schimbarea și menținerea codului și cei care au dificultăți în trecerea de la o limbă la alta conform necesităților de comunicare; aceste două cazuri par să stabilească două modele de deviere de la normă: primul – o aderență rigidă la o limbă, cel de-al doilea o insuficientă aderență la o limbă într-o situație de vorbire constantă:

„Theoretically, one could visualize two types of deviation from the norm: one in the direction of excessively rigid adherence to a language, the other in the direction of insufficient adherence to one language in a constant speech situation” (v. Racoviță 1938: 73-74).

Exemplificarea acestei situații de code switching vine din Rosetti⁵ care citează cazul unei femei care, în satul său din Transilvania, a învățat româna și maghiara în copilărie, dar care era incapabilă să traducă o propoziție dintr-o limbă în alta (Weinreich 1968: 74 nota 11).

În același context al controlului trecerii de la o limbă la alta în același context de comunicare, Weinreich se sprijină pe observația lui Al. Graur⁶ care sugerează că există o legătură între capacitatea schimbării codului și gradul de cunoaștere (“proficiency”) a acestuia:

„As his (Al.Graur, n.n.) fluency in French decreased with lack of practice – scrie Weinreich –, so did his switching facility: he found himself continuing in French whenever he had occasion to introduce a single French name into a Rumanian utterance” (Weinreich 1968: 74 nota 11).

Deși apărută acum mai bine de 50 de ani, lucrarea *Languages in Contact* reprezintă și acum un model de analiză sociolingvistică a fenomenului interferențelor lingvistice și ale schimbărilor în limbă provocate de acestea în comunitățile multietnice dar și la nivelul indivizilor bilingvi. Întrebat despre influența pe care mentorul său a exercitat-o asupra activității sale lingvistice, William Labov vorbește despre diversitatea preocupărilor lui Uriel Weinreich care a anticipat multe dintre direcțiile pe care lingvistica (sociolingvistica dar și geografia lingvistică) avea să le urmeze în anii de după dispariția lingvistului evreu.

„If Weinreich had lived – spune Labov – I think two things would have happened. Studies of languages in contact would be pursued much more vigorously as part of sociolinguistics. And, most important, dialect geography would have advanced much more strongly in the past forty years” (Kim 2010: 101.).

Cred că aceste cuvinte se pot aplica cu rigurozitate studiului contactului lingvistic în cercetarea lingvistică românească care ar fi fost mult mai extinsă dacă

această lucrare ar fi fost tradusă și, deci, mai bine cunoscută, în spațiul sociolingvisticii românești.

NOTE

- ¹ Cu o prefață de André Martinet, Publications of Linguistic Circle of New York, No.1, 1953; o a doua ediție revizuită este publicată în 1963 de Mouton Publishers cu o notă din partea autorului. Aceasta ediție este urmată de nenumărate retipăriri la aceeași editură (toate având anul 1968 ca an de referință)
- ² Vide Elisabetta Carpitelli, *Repenser la linguistique de contact: À propos de Uriel Weinreich, Lingue in contatto*, Premesa di Vincenzo Orioles, Introduzione di Giorgio Raimondo Cardona, Torino, UTET (Unione Tipografico Editrice Torinese), 2008 in *Journal of Language Contact – VARIA 3* (2010), p. 119-128), www.jlc-journal.org.
- ³ Vide Pericle Papahagi, *Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanesischen, Neugriechischen und Bulgarischen*, Jahresbericht des Insituts für rumänische Sprache zu Leipzig 14.113-70, 1908.
- ⁴ Vide Emil Petrovici, *Bilinguisme, mots d'emprunts et calques linguistiques d'après l'Atlas linguistique roumain*, la International Congress of Linguists, 5th (230), 35f.
- ⁵ Vide Al. Rosetti, « Langue mixte et mélange des langues », in *Acta Linguistica* 5.73-9, 1945-1949.
- ⁶ Vide Al.Graur, « Notes sur le bilinguisme », Faculté de Lettres de Bucarest, *Bulletin linguistique*, 7.179f, 1939.

BIBLIOGRAFIE

- Carpitelli, Elisabetta, *Repenser la linguistique de contact: À propos de Uriel Weinreich, Lingue in contatto*, Premesa di Vincenzo Orioles, Introduzione di Giorgio Raimondo Cardona, Torino, UTET (Unione Tipografico Editrice Torinese), 2008 in *Journal of Language Contact – VARIA 3* (2010), p. 119-128), www.jlc-journal.org.
- Graur, Alexandru, « Notes sur le bilinguisme », Faculté de Lettres de Bucarest, in *Bulletin linguistique*, 7.179f, 1939.
- Graur, Alexandru, *Langues mêlées*, Faculté de Lettres de Bucarest, in *Bulletin linguistique*, 15.8-19, 1947.
- Juillard, Caroline, « Le plurilinguisme, objet de la sociolinguistique descriptive », in *Language et société* n° 121-122, 2007, p. 235-245.
- Ronald Kim, *Uriel Weinreich and the birth of modern contact linguistics în vol. Languages in Contact 2010*, PHILOLOGICAL SCHOOL OF HIGHER EDUCATION IN WROCLAW PUBLISHING, p.99-111.
- Labov, William, *How I got into linguistics and what I got out*, in *Historiographia linguistica*, 28 (3), p. 455-466, reluat în 1997 pe site-ul <http://www.ling.upenn.edu/~wlabov/Papers/HowIgot.html>.
- Papahagi, Pericle *Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanesischen, Neugriechischen und Bulgarischen*, Jahresbericht des Insituts für rumänische Sprache zu Leipzig 14.113-70, 1908.
- Petrovici, Emil, *Bilinguisme, mots d'emprunts et calques linguistiques d'après l'Atlas linguistique roumain*, la International Congress of Linguists, 5th (230), 35f.
- Racoviță, C., « Notes sur le bilinguisme », Faculté de Lettres de Bucarest, in *Bulletin linguistique* 6.238-42, 1938.

Rosetti, Alexandru, « Langue mixte et mélange des langues », in *Acta Linguistica* 5.73-9, 1945-1949.

Weinreich, Uriel, *Languages in Contact: Findings and Problems*, Mouton de Gruyter, 1968.

NOYAUX THÉMATIQUES DES SOVIÉTISMES EN ROUMAIN ET DANS LES LANGUES ROMANES

Adriana COSTĂCHESCU
Université de Craiova

Articolul este dedicat studierii unui fenomen recent din istoria lexicului limbii române: modul în care ‘sovietismele’ (cuvinte din limba rusă împrumutate în perioada 1920-1989) au intrat în această limbă și care dintre ele s-au menținut după căderea comunismului. Dacă se compară istoria acestor împrumuturi din română cu situația din celelalte limbi romanice, se constată două tipuri de situații. Până în 1947, româna s-a comportat în același fel cu celelalte limbi romanice, sovietismele având un sens pozitiv sau negativ, în funcție de convingerile politice ale autorului. După 1947 sovietismele sunt folosite în mod ideologic, având o semnificație exclusiv pozitivă dacă se refereau la realitățile din URSS și una total negativă dacă desemnau realitățile lumii ‘imperialiste’. În plus, româna s-a găsit în situația de a crea corespondente, în general traduceri sau adaptări, pentru a denumi instituțiile de tip sovietic create în România (*colhoz* și *CAP* (= *cooperativă agricolă de producție*), *komsomol* și *UTC* (= *Uniunea Tineretului Comunist*), *piatiletca* și (*plan*) *cincinal*, etc.).

Cuvinte cheie: *sovietism, URSS, împrumuturi (din limba rusă), filieră radiofonică*

Le lexique d’une langue est la partie la plus mobile et la plus sensible aux changements politiques, économiques et sociaux de la communauté humaine qui la parle. L’histoire des soviétismes dans les langues romanes confirme bien cette constatation, puisqu’elle suit, dans les lignes générales, l’histoire du régime soviétique ainsi que la perception générale de l’URSS à l’étranger (perception de son idéologie, de son système politique et économique, de son destin historique).

Cet article est le résultat d’une réflexion sur un aspect de l’histoire récente du lexique roumain, à savoir sur la manière dans laquelle des mots typiques du vocabulaire créés à l’époque de l’URSS ont été acceptées et/ou conservées par le roumain. Par rapport aux autres langues romanes,¹ les soviétismes ont eu un statut particulier en roumain et il est intéressant de voir ce qui en est resté dans le lexique actuel, à presque un quart de siècle depuis l’écroulement de l’URSS et du ‘camp du socialisme’.

1. REMARQUES GENERALES SUR LES SOVIETISMES DANS LES LANGUES ROMANES

Le terme de ‘soviétismes’ désigne les unités lexicales empruntées dans la période 1918 – 1990 qui font référence aux réalités spécifiques de l’URSS. Il s’agit d’expressions linguistiques liées à l’organisation, aux institutions et à la politique

soviétique. L'Union Soviétique a été un vaste État (11 fuseaux horaires), constitué de 15 républiques fédérées et d'un certain nombre de républiques et territoires autonomes (relativement homogènes du point de vue ethnique et jouissant d'une certaine autonomie culturelle). Cette autonomie était tout à fait relative, car elle se trouvait en contradiction avec les caractéristiques fondamentales de l'État totalitaire: unitariste, centralisateur et bureaucratique (v. Andreï Amalrik 1970), dominé par le parti unique (le Parti communiste de l'Union soviétique, le PCUS) et ses bras armés – les services secrets et le système judiciaire.

En URSS, le russe, du point de vue linguistique, et les Russes, du point de vue ethnique, dominaient la scène politique et culturelle; par conséquent, les dirigeants d'autres ethnies ont pu s'imposer seulement parce que parfaitement intégrés du point de vue linguistique et culturel au groupe russe dominant². Il en résulte que les soviétismes sont, pratiquement, des mots russes qui, dans la période d'existence de l'Union Soviétique, ont pénétré dans beaucoup de langues, pour désigner des particularités du système social, économique et politique dit 'communiste'.

Du point de vue du sens, les soviétismes peuvent être regroupés dans plusieurs champs sémantiques: les institutions (*soviet, komsomol, komintern, Armée rouge, milice*), l'organisation et les activités du Parti communiste (*cellule, cadres, présidium, politburo, tovaritch* «camarade»), paroles d'ordres et formules propagandistes (*révolution permanente, courroie de transmission, communisme de guerre, nouvelle politique économique ou NEP, la dictature du prolétariat, l'homme nouveau*), termes polémiques (*aventuriste, fractionniste, contre-révolutionnaire, déviationniste trotskiste*), termes économiques (*kolkhoz, combinat, planification, piatiletka* «plan quinquennal», *émulation socialiste, héros du travail socialiste*), lexèmes illustrant des réalisations dans le domaine scientifique et technique (*cosmonaute, cosmodrome, Lunik*) (v. Orioles 2011). Par rapport à ces noyaux thématiques, les langues romanes ont recouru à l'éventail complet des moyens d'enrichissement du lexique: l'emprunt, la traduction, le calque, l'adaptation, la dérivation.

Vicenzo Orioles (2011) a distingué plusieurs étapes dans le processus de diffusion des soviétismes: dans une première époque les mots empruntés sont souvent associés à un sémantisme négatif, dans une époque où les auteurs de dictionnaires ne se gênaient pas à exprimer leurs propres convictions politiques dans les articles rédigés, sans se soucier qu'une telle définition pourrait heurter les convictions politiques de leurs lecteurs. Orioles (2011) cite la définition du mot *soviet* dans *Dizionario moderno* de Panzani (Panzani 1923), '*voce russa che vale consiglio. Nuovo istituto politico della rivoluzione russa, 1917, a base, si dice, di delegazioni di operai*' «parole russe qui signifie 'conseil'. Nouvelle institution politique de la révolution russe, 1917, qui est constituée, **on dit**, par des délégations d'ouvriers». Nous avons trouvé des situations similaires dans la lexicologie roumaine, par exemple dans le dictionnaire de Scriban (1937), où le mot *bolșevic* est présenté ainsi: '*Revoluționar rusesc care dorește domnia proletarilor (ca'n Rusia după 1917). Fig. Vandal, anarhist, devastator, distrugător. Adj. Tirania bolșevică saū sovietică.*' «Révolutionnaire russe qui désire la domination des

prolétaires (comme en Russie depuis 1917). *Fig. Vandale, anarchiste, dévastateur, destructeur. Adj. La tyrannie bolchevique ou soviétique.»*

Le sens des soviétismes empruntés subit un tournant dans la période 1927 – 1936, dans le contexte des succès économiques expliqués par la propagande soviétique comme résultat de l'enthousiasme des ouvriers et des paysans soviétiques enfin 'libres', de la planification socialiste et de la modernisation technologique. Un autre effet positif a été produit par la promulgation de la Constitution de 1936, très démocratique et respectueuse des droits de l'homme au niveau déclaratif.

Ce cours favorable a été interrompu par l'évidente dégénération totalitaire du régime soviétique dans la période des purges staliniennes, concrétisées dans les fameux procès politiques qui ont éliminé un nombre impressionnant de personnes appartenant non seulement à l'élite politique, militaire, scientifique, intellectuelle et artistique du pays, mais aussi des gens quelconques. Beaucoup de soviétismes arrivent à être employés de manière critique et ironique, comme le terme de *stakhanoviste*, du nom du mineur Alekseï Stakhanov qui, au cours d'une nuit, a extrait environ quatorze fois le quota demandé à chaque mineur, étant déclaré 'héros du travail socialiste'. Cet exploit a été utilisé par les dirigeants soviétiques pour augmenter les normes de productivité sans augmenter les salaires.

Après la deuxième guerre mondiale, dans le contexte d'une opposition frontale entre les pays communistes et les pays capitalistes connu sous le nom de 'guerre froide', les termes désignant les institutions et les réalités soviétiques empruntées par les langues romanes occidentales ont souvent un sens critique ou ironique. Cette tendance s'est atténuée avec la dénonciation des crimes de Staline faite par Khrouchtchev et avec la décision soviétique de limiter l'affrontement avec les États-Unis et de mener une politique de détente et d'équilibre militaire, concernant surtout les armes atomiques (le soi-disant 'équilibre de la terreur'). C'est le moment d'apparition des collocations et des termes négatifs liés au passé récent, comme 'culte de la personnalité (de Staline)', et des termes positifs faisant référence aux nouvelles propositions politiques, comme 'coexistence pacifique (entre l'Est et l'Ouest)', 'dégel', 'détente', qui sont des calques ou des traductions des termes russes de l'époque; les mots de cette catégorie subissent des extensions sémantiques, souvent métaphoriques, reprenant d'habitude les mêmes extensions survenues en russe.

Cette tendance positive a été renforcée par les succès spectaculaires de l'URSS dans le domaine de la technologie spatiale, qui ont conduit à l'apparition de mots comme *sputnik* (nom de plusieurs satellites artificiels lancés par l'URSS), *Lunik* (nom d'une sonde spatiale), *Sayouz* (fusées et vaisseaux spatiaux) et de toute une série de termes ayant comme premier élément *cosmo-* (*cosmodrome*, *cosmonaute*, *cosmonautique*), en quelque sorte en opposition avec les termes du même domaine proposés en anglais par les techniciens étatsuniens, caractérisés par l'élément *astro-* (*astronaute*, *astronauticien*, *astronautique*).

Dans la même époque on commence à entendre les voix critiques des citoyens soviétiques qui contestaient le régime (les dissidents), qui ont créé des

termes comme *nomenklatura* (les membres de la hiérarchie du parti communiste, qui jouissait de grands privilèges), *goulag* (camps de travail forcé), *normalisation* (à propos de l'invasion soviétique de la Tchécoslovaquie, pour renverser le groupe réformiste du parti communiste tchécoslovaque, qui avait essayé de faire des réformes démocratiques), *samizdat* (ouvrages interdits par la censure qui circulaient clandestinement sous forme polycopiée ou ronéotypée), *apparatchik* (membre influent du parti communiste, servile et arriviste), etc.

Pour la dernière étape d'existence de l'URSS, deux termes ont connu un grand succès: *perestroïka* (mot russe, signifiant 'reconstruction', terme employé par Mikhaïl Gorbatchev pour désigner la réorganisation de l'économie et des institutions politiques et administratives soviétiques sur des bases plus 'saines', plus proches de l'économie du marché libre et à l'état de droit) et *glasnost* ('transparence', mot par lequel Gorbatchev faisait référence à des politiques destinées à combattre la corruption et les abus administratifs). Dans les pays de l'Est, ces propositions politiques ont suscité de grands espoirs qui, associés à l'assurance que l'Armée soviétique n'interviendra pas, ont conduit à la réunification de l'Allemagne et à l'écroulement des toutes les 'démocraties populaires', sous la pression des démonstrations pacifiques des propres citoyens.

Comme la tentative gorbatchévienne de modernisation de l'État soviétique a été un échec, ces termes ne s'emploient plus, à l'exception d'un contexte historique faisant référence à l'Union Soviétique des années 1985-1989. (v. aussi Orioles 2011).

2. LES SOVIÉTISMES EN ROUMAIN

Dans le cadre de la Romania, le roumain occupe une position particulière par rapport à l'influence d'abord slave, ensuite russe et, à la fin, soviétique. Le roumain est la langue romane qui a subi la plus forte influence slave, le slave commun constituant son superstrat; cette influence a été renforcée par la période de bilinguisme slavo-roumain (du 6e au 9e s. cf. Iliescu 2013). L'influence du russe sur le roumain s'est exercée surtout grâce à la proximité géographique (qui a favorisé le commerce) et à la religion chrétienne orthodoxe commune, qui a conduit à de nombreux contacts et échanges (pèlerinages attestés dès la seconde moitié du 16e s., traductions et adaptation de textes religieux, jeunes moines qui ont fait des études en Russie, moines russes qui se sont réfugiés pour un certain temps dans les monastères moldaves, par exemple, à cause des persécutions anti-monastiques de Pierre le Grand, etc.).

Selon Buchi (2010), près des deux tiers des mots russes entrés en roumain sont attestés pendant le règne des Romanov et ce phénomène a atteint son point culminant entre 1801-1916, dans le contexte d'un ensemble d'événements historiques: deux occupations militaires russes (1806-1812 et 1829-1834), la période où la Russie exerce le droit de «puissance protectrice» (période appelée aussi du 'Règlement organique' (1831-1848, période où l'administration et l'armée des principautés roumaines sont organisées sur le modèle russe), l'alliance des principautés roumaines avec l'Empire russe dans la guerre contre l'Empire

Ottoman (1877), qui a eu comme résultat l'indépendance des principautés roumaines et la proclamation du Royaume de Roumanie en 1881 (cf. Giurescu / Giurescu 1932).

Les soviétismes sont entrés en roumain dans deux étapes: (i) avant la deuxième guerre mondiale; (ii) entre 1946-1990, la période 'socialiste' de l'histoire de la Roumanie. Dans la première étape, le roumain s'est comporté comme les autres langues romanes et les mots empruntés sont en général les mêmes (*bolșevic* «bolchevik» - 1924, *menșevik* «menchevik» - 1925, *colhoz* «kolkhoze» - 1934, *sovhoz* «sovkhoze» - 1934, *combinat* «combinat» - 1934, *comsomol* «komsomol» - 1928, *kulak* «koulak» - 1934, *piatiletka* «piatiletca, plan économique quinquennal» - 1934, etc.)³.

Dans la deuxième étape, la situation du roumain par rapport aux emprunts russo-soviétiques se différencie de celle des autres langues romanes. Cette deuxième étape ressemble dans une certaine mesure à l'époque du Règlement organique, du point de vue des relations russo-roumaines: domination militaire, création d'organismes administratifs, économiques et politiques selon un modèle d'importation. Mais l'influence soviétique a été beaucoup plus brutale, puisqu'il s'agit de la domination d'un État totalitaire moderne, qui se trouvait, en plus, dans sa pire étape, l'époque stalinienne.

Les différences plus saillantes entre l'entrée des soviétismes en roumain et dans les autres langues romanes regardent d'abord leur nombre, plus grand en roumain, et leur 'qualité', car ils sont enregistrés par les dictionnaires roumains avec des connotations positives, souvent propagandistes. Par exemple, le terme *bolșevic* «bolchevik» est présenté comme synonyme des syntagmes '*personne assidue, pleine d'énergie, combative*' (Jordan 1950 *apud* Buchi 2011 s.v.)

Les soviétismes à sens négatif sont entrés dans la langue écrite (dictionnaires et journaux) seulement depuis décembre 1989, date de la révolution roumaine. Par exemple, le nom des services secrets soviétiques si redoutés et de leurs membres, *CEKA* - *cekist* «tchéka - tchékiste», *KGB*, *kaghebigist* «K.G.B., kaguébigiste», sont attestés tous les deux dans des articles de presse, seulement en 1999, *gulag* «goulag» en 1990, *aparatchiki* «apparatchiki» en 1993, *samizdat* en 1990⁴. Ces dates font référence à la presse écrite publiée en Roumanie, mais ces mots étaient déjà connus par une grande partie de la population roumaine, grâce à la presse parlée, surtout grâce à la radio *Free Europe*, une radio financée par le Sénat des États-Unis, dont les programmes en roumain, qui duraient environ six heures chaque jour, jouissaient d'une grande popularité. On doit ajouter d'autres transmissions en roumain faites par des radios comme *Voice of America*, *BBC*, *Radio France*, *Deutsche Welle* qui étaient aussi écoutés assidûment⁵. Comme moi, probablement beaucoup de Roumains de ma génération se rappellent les longs fragments de *L'Archipel de Goulag* d'Alexandre Soljenitsyne lus à la radio *Free Europe* en traduction roumaine, peu de mois après la publication du livre en occident, en 1973. Il est clair que le mot *goulag*, par exemple, a pénétré à ce moment en roumain⁶.

À propos des soviétismes interdits en Roumanie, je trouve très intéressant le cas des mots *perestroică* «perestroïka» et *glasnost*, qui sont exemplaires pour la

manière dans laquelle des concepts interdits, ainsi que les mots qui les désignaient, sont entrés dans la conscience et dans la langue des Roumains.

À l'époque de leur apparition, des mots comme *gulag* «goulag», *aparatchiki* «apparatchiki, *samizdat* étaient interdits aussi dans l'URSS et dans les autres pays communistes. Ce n'est pas le cas de *perestroică* et *glasnost* qui, dans la période 1986-1989, étaient des mots officiels des dirigeants soviétiques, expression de la tentative de réforme de Gorbatchev. Parce que Ceaușescu était contraire aux réformes gorbatchéviennes, qu'il considérait comme une trahison de l'idéal communiste, les mots n'apparaissent pas dans la presse roumaine, sévèrement contrôlée par la censure du Parti Communiste. Le dictionnaire Trifan / Trifan (2003) a trouvé des phrases contenant ces mots dans des journaux roumains en janvier 1990, donc quelques semaines après la chute de Ceaușescu.

Nous avons la preuve que ces deux mots sont entrés en roumain par voie orale bien avant. En mars 1989, Mircea Dinescu, poète, critique littéraire et journaliste assez connu à l'époque, a eu le courage d'attaquer publiquement le régime communiste roumain dans des prises de positions à l'étranger: un discours tenu à un colloque de littérature à l'Académie des Arts à Berlin-Ouest (car le mur existait encore), un interview accordé au journal français *Libération* et un article publié dans le journal ouest-allemand *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.

Dans l'interview publié dans *Libération* et transmis, en traduction, à la section roumaine de la radio *Free Europe*, Dinescu a dit, entre autres que '[locuitorii României] tânjesc să guste, în sfârșit, câteva picături din miraculosul elixir numit **perestroïca și glasnost**. «[les habitants de la Roumanie] sont avides de goûter, enfin, quelques gouttes du miraculeux élixir appelé **perestroïka et glasnost**.» (Shafir 1989). La formule de Dinescu a eu un grand succès justement parce que les deux mots, slogans de la nouvelle politique gorbatchéviennne, étaient connus en Roumanie par filière radiophonique depuis 1986, année quand ils ont été 'lancés' par le secrétaire du PCUS.

Avec la dissolution de l'URSS et le passage de la Roumanie à une démocratie capitaliste de type occidental, une bonne partie des soviétismes sont arrivés à avoir une valeur historique, de désignation d'institutions et de réalités qui n'existent plus. D'autres ont survécu grâce à des extensions sémantiques ou aux sens métaphoriques.

3. TYPOLOGIE DES SOVIETISMES EN ROUMAIN

Les unités lexicales reprises par le roumain du russe dans la période soviétique peuvent être des emprunts, des calques, des adaptations-traductions. Par rapport aux autres langues romanes, le roumain, à cause de la domination soviétique (militaire, politique, économique) présente le phénomène du redoublement: de règle, le terme repris du russe fait référence à l'institution respective de l'URSS, tandis que l'institution similaire roumaine, créée selon le même modèle et ayant la même fonction est désignée par un syntagme formé de mots qui existaient déjà en roumain. Par exemple, l'organisation soviétique de la

jeunesse s'appelait *komsomol*, mot qui existait en roumain aussi, mais seulement pour désigner l'organisation soviétique. L'organisation de la jeunesse communiste roumaine a été appelée d'abord *U.T.M.* 'uniunea tineretului muncitoresc' «union de la jeunesse ouvrière», ensuite *U.T.C.* 'uniunea tineretului comunist' «union de la jeunesse communiste».

3.1. Les emprunts

Les emprunts aussi sont de deux catégories: (i) des mots qui désignent des réalités soviétiques et qui, à présent, ont une valeur historique; (ii) des paroles entrées dans la langue commune.

3.1.1. Emprunts désignant des réalités soviétiques

Les soviétismes entrés dans d'autres langues qui ont conservé une référence limitée aux réalités de l'URSS se trouvent maintenant dans un processus de passage des dictionnaires de langue dans les dictionnaires encyclopédiques ou spécialisés (historiques, de politologie, de philosophie, d'histoire de l'économie, etc.). Selon la tradition lexicographique des divers pays, certains mots sont entrés dans les dictionnaires de la langue 'commune', d'autres dans des dictionnaires spécialisés. Ce fait peut avoir une certaine importance pour l'évaluation des emprunts, comme par exemple pour le mot *empiriocriticisme*⁷.

Nous illustrons avec quelques exemples cette catégorie d'emprunts:

- **agrominim** s.n. «ensemble des travaux agricoles minimes, qui doivent être appliqués pour accroître la production agricole» (*DEX* 1998, *MDA*); **étymologie**: le mot russe *агроминимум* 'agrominimum' formé par la composition des éléments latins *аgro-* 'agro-' «champ» et *минимум* 'minimum' du mot latin *minimum* (les dictionnaires russes indiquent pour ce deuxième mot le français ou allemand comme une filière possible). En roumain (l'unique langue romane qui a repris le terme, qui désignait un aspect du bureaucratisme de la politique agricole imposée par l'URSS) ainsi qu'en russe, le terme est hors d'usage;

- **nep** s.n. «sigle signifiant 'nouvelle politique économique', qui désigne en l'URSS la politique économique mise en œuvre par Lénine (1921-1930) et abolie ensuite par Staline»; **étymologie**: *нэп* 'nep' abréviation de *новая экономическая политика* 'novaia èkonomičeskaja politika' «nouvelle politique économique». Le mot est présent dans toutes les langues romanes (cf. Buchi 2010); en roumain, il figure seulement dans des dictionnaires encyclopédiques (avec une seule exception *NODEX*);

- **bolșevic(ă)** «bolchevik» adj. 1. s. m. et f. «adapte du bolchevisme; 2. adj. «appartenant aux bolcheviques ou au bolchevisme; propre, caractéristique des bolchéviques ou au bolchévisme» (*DEX* 1998); **étymologie**: dérivé en russe de l'adjectif au comparatif *больше* 'bol'che' «plus grand, majoritaire» (comparatif de *большой* 'bal'šoj' «grand»); synonyme de *soviétique* (Sahia 1934, *apud* Buchi 2010); **mots composés et dérivés**: *ne-bolșevic* (adj.) «non-bolchevik», *anti-bolșevic* (adj.) «anti-bolchevik», *bolșevizare* (vb.) «bolcheviser», *rebolșevizare* (vb.) «re-bolcheviser» (Trifan / Trifan) *bolșevizant* (adj.) «bolchevisant», *bolșevizare* (n.) «bolchevisation», *bolșevist* (adj.) «bolchevique»; **sémantisme**: (i) avant 1945, présenté avec un sens positif ou négatif, selon les convictions

politiques de l'auteur (par ex., positif chez l'écrivain communiste Alexandru Sahia (1934), négatif chez Scriban (1939), ou chez Șăineanu (1929) où le bolchevisme est défini comme «régime dictatorial, installé à Petrograd, à la suite de la révolution de novembre, basé sur la démagogie et la terreur... »); (ii) 1945-1990 positif propagandiste («personne assidue, pleine d'énergie, combative » Jordan 1950»); (iii) après 1990: négatif, même insultant: '*talpa cizmei roșii bolșevizante*' «la semelle de la botte rouge bolchévisante» (Trifan / Trifan dans un journal de 1997), '*aventurile unui gentleman bolșevic*' «les aventures d'un gentleman bolchevique» (oxymoron, titre d'un livre publié en 2012), '*Andrei Jdanov, un propagandist bolșevic abject*' «Andrei Jdanov, un propagandiste bolchevique abject» (titre d'un article de journal de 2013 qui présente la biographie du dignitaire soviétique Jdanov, 1896-1948), '*fascismul bolșevic*' (Google) «le fascisme bolchévique»; souvent identifié à la dictature communiste en général surtout à celle de Ceausescu (il existe des mots composés comme *bolșevico-ceaușist* «bolchévique et ceausiste» Trifan / Trifan 2003);

- **menșevic(ă)** «menchevik» 1. s.m.f. adepte du menchevisme. 2. adj. propre au menchevisme, qui concerne le menchevisme»; **étymologie**: dérivé en russe de l'adjectif au comparatif *меньше* 'men'se' «plus petit, minoritaire» (comparatif de *малый* 'malyj' «petit»); **dérivé**: *menșevism* «menchevisme» s. n. «courent modéré du début du 20e s. dans le cadre de la social-démocratie russe, qui s'opposait au programme des bolcheviques»; **sémantisme**: (i) avant 1989, définitions négatives, comme dans les dictionnaires soviétiques («courent opportuniste (début de 20e s.) de la social-démocratie russe qui appuyait une politique d'assujettissement du prolétariat à la bourgeoisie» (DN); (ii) après 1990, les définitions sont neutres, ou avec une nuance positive («courent modéré» DEX 1998, «courent libéral» MDN); le terme est négatif quand il apparaît dans des contextes métaphoriques qui le rend analogue au bolchevisme ('*bolșevici și menșevici îmibuibați*' «bolcheviques et mencheviques empiffrés» (Google), expression qui fait référence aux oligarques russes actuels, certain de 'gauche', d'autres de 'droite');

- **kremlinolog - kremlinologă** «krémolinologue» s.m.f. «spécialiste en politique soviétique» (1984 cf. Buchi 2010), et **kremlinologie** «étude de la politique soviétique». Ces deux mots dérivent du nom propre *Kremlin*, qui désignait à Moscou le siège du pouvoir politique des tzars, ensuite du PCUS. Le mot *Kremlin* existait depuis longtemps dans toutes les langues romanes examinées, étant attesté dans le 19e s, à l'exception du français, où le mot figure dans le dictionnaire de l'Académie française déjà en 1762 (cf. TLFi); la présence du mot *Kremlin* a permis à chaque langue de créer un dérivé propre (it. *cremlinista - cremlinologia*, fr. *krémolinologue - krémolinologie*, cat. *kremlinòleg - kremlinologia*, esp. *kremlinólogo kremlinología*, port. *kremlinólogo, kremlinologia* cf. Buchi s.v.)

- **samizdat** «samizdat» s.n. «ouvrage non autorisé, diffusé par son auteur illégalement sous forme polycopiée ou ronéotypée; ouvrage qui, à cause de la censure, ne pouvait pas être édité et diffusé légalement» (DCR², wikipedia.ro); **étymologie**: mot valise signifiant «autoédition», de *сам* 'sam' «auto» et *издательство* 'izdatel'tvo' «édition». En roumain, le sort de ce mot est tout à fait

similaire à celui des mots *glasnost*, *perestroika* ou *gulag*: ils sont entrés d'abord par voie orale, grâce aux divers postes de radio. À présent, le mot est appliqué aussi à la réalité roumaine communiste ('*traducere din Heidegger care circula în samizdat*' «traduction de Heidegger qui circulait en samizdat», '*scrierile religioase, poate singura formă de samizdat cunoscută în România epocii comuniste*' «les écrits religieux, peut-être la seule forme de samizdat connue dans la Roumanie socialiste» (cf. DCR²). Il est à remarquer que le mot présente une forme identique (*samizdat*) dans toutes les langues romanes examinées, ainsi qu'en anglais et en allemand (cf. Buchi s.v.)

Nous nous limitons à énumérer seulement quelques autres mots de la même catégorie: *lunic* «lunik» («satellite artificiel soviétique destiné à l'exploitation de la lune»), *proletcultism* «proletkult» («en URSS courant culturel qui se proposait de créer une culture 'purement' prolétaire, excluant toute la culture du passé»), *narodnic* «narodnik» («membre, adepte d'un mouvement social et politique des intellectuels du 19e s. en Russie), *ohrana* «ochrana» («la police politique de la Russie tsariste»)⁸.

3.1.2. Emprunts entrés dans le roumain commun

Beaucoup de mots russes empruntés au siècle passé qui ont survécu à la chute du communisme, en URSS et en Roumanie, ont une nuance négative, surtout si les locuteurs associent encore leur sens à une réalité du passé communiste:

- **aparatic** «apparatchik» (1993) s. m. «dirigent du PC russe»; **étymologie**: du mot *аппарат*⁹ 'apparat' «appareil» du mot latin *apparatus* + le suffixe *-чик* 'čik'; en roumain le lexème a une nuance péjorative. Le mot est entré dans toutes les langues romanes (it. *apparatchik*, fr. *apparatchik*, cat. *apparatchik*, esp. *apparachik*, port. *apparatchik* cf. Buchi 2010); le sens péjoratif se retrouve non seulement en roumain; par exemple en français selon le *Petit Robert* le mot a les significations suivantes: '1. *membre influent du parti communiste soviétique*; 2. *par ext. homme d'appareil (d'un parti quelconque)*; 3. *péj. homme, femme d'appareil, servile et carriériste.*' En roumain le mot apparaît dans des contextes qui renvoient au passé communiste ou à des comportements qui rappellent ce passé, comme '*fost aparatic sovietic*' «ex apparatchik soviétique», '*aparatic neo-comunist*' «apparatchik néo-communiste» (*Google*);

- **politruc(ă)** «politrouk, commissaire politique» s. m. f. «1. *commissaire politique de l'armée soviétique*; 2. *péj. personne limitée, qui occupe sa position sans mérite, seulement parce que d'une fidélité absolue à la politique du parti communiste*»' DCR³, *wikipedia.ro*; **étymologie**: mot-valise, de *политический руководитель* 'političeskij rukavaditel' «responsable, dirigeant politique»; l'adjectif *политический* dérive de *политика* «politique», les dictionnaires indiquant l'origine grecque, à travers une filière française (*politique*) ou allemande (*Politik*); en russe, le mot *политрук* est synonyme de *коммисар* 'kommisar' «commissaire», et il désigne une réalité spécifique de l'armée soviétique, où chaque commandant était doublé d'un responsable politique, commissaire ou politrouk, qui le contrôlait du point de vue politique; le terme figure en français, espagnol et portugais, mais seulement comme xénisme occasionnel (Buchi 2010

s.v.); en roumain l'emprunt a connu un développement sémantique vers un sens fortement négatif, qui n'est pas marqué par *DEX*, mais précisé par *DCR*³, qui cite des contextes comme '*opinia politrucilor din Ministerul Culturii*' «l'opinion des politrouks du Ministère de la Culture», *M.D. a fost dat în judecată de G.V. pentru că a făcut-o politrucă* «M.D. a été poursuivi en justice par G.V. parce qu'il l'a qualifiée de 'politrouk'», etc.

- **nomenclatură** «nomenklature» s.f. «1. en URSS, la totalité des positions de responsabilité dans les organes du parti de l'État; 2. groupe social jouissant de privilèges exceptionnels en URSS et dans les autres pays communistes» *DEX*'09, *MDN*, *NODEX*; **étymologie**: du mot russe *номенклатура* 'nomenklatura' «nomenclature / nomenklatura», emprunt du terme latin *nomenclatura*; terme international qui désigne l'ensemble des termes employés dans un certain domaine, scientifique ou technique, synonyme de *terminologie*; le mot a subi un développement sémantique important avec l'apparition d'un livre écrit par un dissident soviétique, Mikhaïl Voslenski, ayant le titre *La Nomenklatura – les privilégiés en URSS*; de nouveau, cet emploi correspond à une réalité des partis communistes, où chaque Comité Central avait une liste de noms (une nomenclature) des personnes fidèles au parti ou de leurs protégés; en absence de tout critère méritocratique, ces personnes étaient prises en considération pour occuper diverses positions; le mot est entré dans toutes les langues romanes examinées avec ce nouveau sens; en roumain et en portugais, on a 'élargi' le sens du mot *nomenclature* qui existait déjà; en italien, en français en catalan et en espagnol, il y a un vrai emprunt, avec une légère modification orthographique *nomenklatura*¹⁰.

D'autres soviétismes ne sont (plus?) associés au communisme et à l'URSS, donc leur signification est neutre de ce point de vue, se rapportant seulement au signifié du mot. Voici quelques-uns de ces lexèmes:

- **procuratură** «parquet» «1. organe du pouvoir de l'État qui surveille l'application et le respect des lois, soutenant l'accusation dans les tribunaux; 2. local réservé aux membres du ministère public» (*DEX*'98, *MDN*); **étymologie**: *прокуратура* 'prokuratura' «parquet», dérivé du mot *прокурор* 'procuror' «ministère public, procureur»; le terme est encore très employé en roumain, probablement à cause de la persistance dans la langue actuelle du mot *procuror* introduit dans la terminologie judiciaire au début du 20e siècle (mot d'origine latine, entré par filière française¹¹); le mot *procuror* se conserve dans le nom officiel de certaines positions dans la justice roumaine actuelle, comme *procuror general* «procureur général», *procuror DNA* «procureur de la Direction Nationale Anti-corruption», etc.; selon la terminologie européenne actuelle le terme *procuratură* devrait être remplacé par *ministerul public* «le ministère public», terme qui, pour le moment, se retrouve seulement dans les documents officiels;

- **capitulant** «capitulard» (Jordan 1950) adj. «personne qui préconise la capitulation; fig. personne lâche, qui se dérobe» (*NODEX*); **étymologie**: *капитулянт* 'kapituljant' «capitulard», du verbe *капитулировать* 'kapitulirovat' emprunt du latin *capitulare* par l'intermédiaire du français ou de l'allemand (cf. *Исторический словарь галлицизмов русского языка*); certaines dictionnaires

(par exemple *DN*) indiquent comme étymologie du mot roumain le français *capitulant*; cette supposition nous semble peu probable, parce qu'en français le dérivé à sens péjoratif du verbe *capituler* est *capitulard* (n. ou adj.), mot créé à l'époque de la guerre franco-prussienne; la présence du mot *capitulant* en roumain s'explique par la présence de plusieurs dérivés du même radical latin (*a capitula* «capituler», *capitulare* «capitulation», *capitulard* «capitulard», etc.);

- ***cursant(ă)***, s.m.f. «personne qui fréquente un cours; étudiant»;
étymologie: *курсант* 'kursant' «1. personne qui fréquente un cours, étudiant; 2. élève d'une école militaire». Les dictionnaires russes indiquent comme étymologie le mot français *cours* et son origine latine, *cursus* «action de courir». Le mot *curs* «cours» existe en roumain aussi, non seulement avec le sens lié à l'instruction, mais avec les sens principaux du mot français (écoulement de l'eau, intervalle temporel, déroulement des événements, valeur, à un certain moment, d'une monnaie, de la bourse, d'une marchandise); le mot roumain *curs* a la même étymologie que le mot russe: < lat. *cursus*, fr. *cours*.

Nous faisons une brève liste des autres soviétismes qui se sont conservés en roumain actuel:

- ***instructaj*** «instructions, directives données à un groupe de personnes qui doit remplir une certaine tâche, de *инструктаж* 'instructaj', dérivé du français *instruire*; en roumain, le mot fait partie d'une série: *a instructa* «instruire», *instructiv* «instructif», *instructor* «instructeur», *instrucție* «entraînement militaire», etc., tous provenant du français;

- ***plen(um)*** «totalité des membres d'une organisation, réunis dans une assemblée» (*DEX'09*), de *пленум* 'plenum' provenant du latin *plenum*¹²; (mot dérivé: *plenară* «(séance) plénière»);

- ***exponat*** «objet exposé dans un musée, une exposition, etc.» (*DEX'09*), de *экспонат* 'èksponat' du latin *exponatus*; (mots de la même famille: *exponențial* «exponentiel», *exponențialitate* «exponentialité», *exponometrie* «exponométrie», etc.);

- ***prezidiu*** «présidium» s. n. de *президиум* 'prezidiu', «organe directeur d'une assemblée, d'une organisation» (*DEX'09*) qui reprend le mot latin *praesidium* (mots de la même famille, *prezida* «présider», *prezident* «président», *prezidență* «présidence», etc. tous emprunté au français¹³);

- ***cosmodrom*** «cosmodrome», ***cosmonaut*** «cosmonaute», ***cosmonautică*** «cosmonautique» etc., lexèmes créés en russe partant du mot *космос* 'kosmos', mot international qui provient du grec, synonyme du mot latin *universum*.

Il est intéressant de remarquer que tous les soviétismes entrés en roumain, avec une nuance négative ou non, proviennent de mots que le russe a créé en partant de termes grecs ou latins, ou de mots emprunté au français et, plus rarement, à l'allemand. Il s'agit là d'une tradition qui a commencé au temps de Pierre le Grand qui, en initiant le processus de modernisation des institutions russes, a commencé aussi la modernisation du vocabulaire de cette langue. La permanence de ces lexèmes en roumain actuel a été favorisée par le fait qu'ils font tous partie d'une famille de mots dérivant du même radical. Nous avons trouvé seulement un mot qui fait exception, *plen* (qui a seul dérivé, *plenară* «(séance)

plénière»), mais qu'on peut associer à un mot du vocabulaire fondamental, *plin* «plein», qui a la même étymologie latine et un sens très proche.

Souvent, là où le soviétisme ne pouvait pas être associés à un mot d'origine latine ou appartenant au vocabulaire international, le roumain a créé des termes différents, faisant recours à des traductions, calques, adaptations, extensions sémantiques. En partie ce procédé s'explique par de désir, peut-être inconscient, du parti communiste roumain d'effacer l'impression qu'il s'agissait d'un système imposé de l'extérieur par la dénomination de ces nouvelles institutions ou organisations avec des mots ou des syntagmes roumains. Voici une liste de correspondances pour les institutions les plus importantes de l'époque:

- (a) **termes soviétiques:** *colhoz* «kolkhoz» s.n. «en URSS, exploitation agricole de forme coopérative, formée par la réunion (imposée) des terres des paysans» *NODEX*; mot valise de *коллективное хозяйство* 'kollektivnoe *hazjajstvo*' «exploitation (agricole) collective»; *sovhoz* «sovkhoz» s.n. «en URSS, exploitation agricole qui appartient à l'État» (*DEX'09*); mot valise provenant de *советское хозяйство* 'sovetskoe *hazjajstvo*' «ferme soviétique»; (b) **termes roumains:** le roumain a hésité sur la dénomination des fermes agricoles provenant de la soi-disant 'transformation socialiste de l'agriculture'; dans une première étape, on a adopté les dénominations *GAC* (= *gospodărie agricolă colectivă* «ferme agricole collective» qui correspond à *colhoz*, et *GAS* (= *gospodărie agricolă de stat* «ferme agricole d'État»), équivalent du *sovhoz*; plus tard on a adapté les termes *CAP* (= *coopérative agricole de production*), pour *kolkhoz* et, pour *sovkhoz*, *CAS* (= *coopérative agricole d'État*). Dans le langage courant, ces coopératives étaient appelées *colectiv(ă)*, forme abrégée de la première dénomination;

- (a) **terme soviétique:** *comsomol* «komsomol» s.n. «organisation soviétique de la jeunesse communiste» (*DN*); en russe, mot valise de *коммунистический союз молодежи* 'kommunističeslij *sojuz mlad'oji*' «union de la jeunesse soviétique»; (b) **terme roumain:** *UTM* (= *uniunea tineretului muncitor* «union de la jeunesse ouvrière»); cette dénomination a été employée à l'époque où le parti communiste roumain s'appelait *PMR* (= *partidul muncitoresc român* «parti des ouvriers roumains»); quand Ceaușescu a changé le nom du parti en *PCR* (= *partidul comunist român* «parti communiste roumain»), l'organisation de la jeunesse devient *UTC* (= *uniunea tineretului comunist* «union de la jeunesse communiste»);

- (a) **terme soviétique:** *kulac* «paysan riche» (de *кулак* mot estonien); (b) **terme roumain:** *chiabur* «paysan riche» (mot d'origine turque); le mot a été important en URSS dans la période stalinienne et en Roumanie, dans les années '50, quand cette catégorie a été déclarée hostile au socialisme et à la transformation socialiste de l'agriculture et sévèrement réprimée;

- (a) **terme soviétique:** *lunohod* «satellite artificiel destiné à l'exploitation de la lune» (mot valise de *луна* «la lune» et le verbe *ходить* 'hadit' «marcher, se déplacer») (b) **terme roumain:** *lunamobil* calque, de *lună* «lune» et *mobil* «mobile, qui se déplace»;

- (a) **terme soviétique:** *KGB* «police secrète soviétique» (acronyme de *Комитет государственной безопасности* 'komitet gasudarstbennoj

bezapasnosti' «comité de la sécurité de l'État»); (b) **terme roumain: securitate** «police secrète roumaine», forme colloquiale et abrégée de *Departamentul Securității Statului din Ministerul Afacerilor Interne* «département de la sécurité de l'État du Ministère de l'Intérieur».

Tous ces termes 'doubles' ont quitté ou sont en train de quitter les dictionnaires de langue, étant conservés seulement dans des travaux à caractère encyclopédique ou historique.

4. CONCLUSIONS

Les mots empruntés au russe dans la période soviétique se sont comportés en roumain d'une manière partiellement différente par rapport aux autres langues romanes. Les mots qui désignent les concepts et les institutions caractéristiques de l'Union Soviétique (*bolchevique, comintern, K.G.B., plenum, kolkhoz*, etc.) ainsi que les mots à sens critique, créés souvent par les dissidents soviétiques (*goulag, samizdat, nomenklatura, aparatchik*, etc.) sont entrés en roumain comme dans les autres langues romanes, mais à des époques différentes.

Il était naturel que les soviétismes soient plus nombreux en roumain, parce que, comme conséquence les accords de Yalta qui avait partagé l'Europe en deux, la Roumanie est entrée dans la 'sphère' soviétique, situation qui a permis à Staline d'y imposer la dictature communiste. Ces emprunts en roumain ont les caractéristiques suivantes:

- les mots entrés dans la langue courante et qui continuent à être employés sont tous des lexèmes qui, en russe, sont formés en partant de bases reprises du latin, du grec, ou emprunté du français ou de l'allemand. D'habitude, la présence de ces emprunts en roumain s'explique par le fait qu'ils font partie de séries de mots dérivés de la même base lexicale (*exponat* «objet exposé», autres exemples: *exponențial* «exponentiel», *exponențialitate* «exponentialité», etc., *aparatchic* «apparatchik» qui entre dans la série *aparat* «appareil», *aparatură* «appareillage», etc., *politruc* «politrouk», de la famille *politician* «politicien», *politică* «politique», etc.);

- parce que la Roumanie a eu, pour une cinquantaine d'années, une administration et des institutions de type soviétique, le roumain a créé des dénominations propres, des termes transparents pour les Roumains, tandis que les mots russes correspondants sont employés pour désigner seulement les réalités soviétiques: *colkhoz* → *CAP* «ferme agricole coopérative», *komsomol* → *UTC* «organisation de la jeunesse communiste», *K.G.B* → *securitate* «police secrète», etc.

- les mots créés par les dissidents ou par les opposants, à signification négative, sont entrés en roumain grâce à des postes de radio, donc par voie orale, à la différence des autres langues romanes, qui ont privilégié les sources écrites. Nous croyons que cette situation est un argument en faveur du fait que les lexicologues devraient tenir compte des filières nouvelles - radiophonique, pour les soviétismes, et des autres médias, dont l'internet devient de plus en plus important pour les néologismes.

L'histoire des soviétismes en roumain représente un cas intéressant d'entrelacement de plusieurs domaines: linguistique, propagande, philosophie, économie, politique, histoire, développement des mass média. De toutes les langues romanes, le roumain a conservé le plus grand nombre de paroles empruntées dans la période communiste, qui ont été intégrés dans des séries dérivationnelles préexistantes.

NOTES

- ¹ Cette recherche nous a été inspirée par la publication du dictionnaire des russismes dans les principales langues romanes (Buchi 2014). Comme dans ce dictionnaire, à côté du roumain, nous tenons compte de l'italien, du français, de l'espagnol, du catalan et du portugais.
- ² Nous rappelons que Lénine provient d'une famille multiethnique qui a des origines mordves du côté paternel, une grand-mère maternelle d'origine tatare, un grand-père juif, etc. Staline et Ordjonikidze ont été Géorgiens, Kaganovitch et Trozky provenaient de familles d'origine juive, Khrouchtchev était Ukrainien, Félix Dzerjinski était issu d'une famille aristocratique polonaise, etc.
- ³ Les attestations sont reprises de Buchi (2010).
- ⁴ Les attestations sont reprises de DCR³ et de Trifan / Trifan (2003), un dictionnaire peu connu mais très intéressant, qui enregistre non seulement les mots, mais fournit aussi leurs contextes, avec des citations de la presse écrite roumaine postrévolutionnaire (1990-2001). Buchi (2010) cite pour certains mots très connus (comme *kaghebi*, *kalaşnikov* «kalachnikov», *Ceca* «Tcheka») des informateurs roumains, fournissant aussi une année d'«attestation» (?), probablement l'année quand l'information lui est parvenue.
- ⁵ Il faut tenir compte du fait que les autorités communistes ont installé des stations de brouillage dans les zones des grandes villes, qui rendaient difficile l'écoute, surtout de *Free Europe*. Pour cette raison, les Roumains diversifiaient les postes de radio écoutés, car, heureusement, les moyens technologiques de l'époque ne permettaient pas d'empêcher toute écoute. Comme pour toute chose, les autorités ne pouvaient pas prévenir la connaissance des faits et des opinions du monde démocratique, une autre preuve en faveur d'Agatha Christie qui disait, par l'intermédiaire de son détective, Hercule Poirot, que *la vérité a l'habitude de se relever*.
- ⁶ Probablement, une étude des archives de la radio *Free Europe* serait utile pour clarifier la situation du développement de la terminologie politique et économique à l'époque des dictatures communistes, non seulement pour le roumain.
- ⁷ Le terme 'empiriocriticisme' fait partie du titre d'un livre fameux de Lénine, *Matérialisme et empiriocriticisme* publié en 1908, fait qui lui a assuré la notoriété; l'empiriocriticisme désigne une théorie appelée 'positivisme épistémologique' fondée par le philosophe suisse Richard Avenarius, théorie convergente avec les conceptions appelées 'empiristes' du physicien Ernst Mach. Ces théories philosophiques ont influencé beaucoup d'intellectuels russes. Lénine a réfuté cette conception, au nom du matérialisme dialectique de type marxiste. Buchi (2010 s.v.) soutient que le terme est entré seulement en roumain, citant une définition publiée dans le journal du parti communiste roumain, *Scântea*, en 1949. Nous devons mentionner qu'en roumain, le terme est entré et se trouve encore dans les dictionnaires de langue courants, comme *DEX '98*, *Doom*³, *MDN*, *MDA*, etc. Cela ne signifie pas que le mot n'est pas entré dans les autres langues romanes, il figure dans *TLFi* (s.v. *matérialisme*) et dans les encyclopédies et les dictionnaires de philosophie.
- ⁸ Au temps de l'URSS, le nom de la police secrète tsariste avait des connotations fortement négatives, à causes de ses abus, de son mépris pour les droits de l'homme et surtout parce qu'elle a surveillée et, parfois, emprisonné et déporté les révolutionnaires russes, y compris les bolchéviks. Lénine, Staline, Trozky, Boukharine ont été tous déportés en Sibérie tandis que Dzerjinski a passé une grande partie de sa jeunesse en prison, pour citer seulement quelques cas célèbres. Le substantif *ochrana* (охрана 'ohrana') est un dérivé du verbe *охранять* ('ohranjat' «défendre, veiller sur la sécurité de») (appliqué aux forêts, aux frontières, à l'ordre public).
- ⁹ En russe, le mot a connu de nombreuses extensions sémantiques, dans le domaine de la technique (appareil photographique, téléphoniques, de locomotion, etc.), de la biologie (appareil respiratoire),

etc.; dans le domaine politique et administratif, le mot est employé pour désigner l'ensemble des personnes qui travaillaient dans ces domaines (государственный аппарат 'gasudarstvenyi apparat' «l'appareil d'État»). Le mot *apparatchik* dérive de cette dernière acception du mot *apparat* qui présente en russe aussi, une nuance négative, quand il désigne un membre de la nomenclatura communiste. (cf. *Толковый словарь Ефремовой*. Т. Ф. Ефремова. 2000)

¹⁰ Le portugais présente aussi la forme *nomenklatura*, plus récente, à côté de *nomenclatura*. (Buchi 2010 s.v.)

¹¹ Le mot est attesté en 1829 dans le journal *Curierul românesc* (cf. *MDA*)

¹² Tous les dictionnaires roumains consultés (*DEX*, *NODEX*, *DN*, *DLR*, etc.) donnent comme étymologie pour le mot roumain *plen* le latin *plenum*. Nous croyons pourtant que Buchi (2010) a raison à le considérer un emprunt du russe pour une de ses acceptions, car la signification «réunion plénière d'une assemblée surtout pour le Comité central des partis communistes» (*Petit Robert*) a été reprise en roumain du russe, étant attestée en 1949 dans le journal *Contemporanul* (cf. *MDA*).

¹³ Pour ce mot, les dictionnaires roumains indiquent une étymologie multiple (russe *prezidium*, allemand *Präsidium*, lat. *praesidium* et même l'italien *presidio* ou le français *présidium*) (cf. *DEX*, *MDA*, *DN*).

BIBLIOGRAPHIE

- Amalrik, Andreï, *L'Union soviétique survivra-t-elle en 1984?*, Paris, Fayard, 1970.
- Buchi, Eva, *'Bolchevik'. 'mazout'. 'toundra' et les autres. Dictionnaire des emprunts au russe dans les langues romanes. Inventaire, Histoire, Intégration*, Paris, CNRS Éditions, 2010.
- DCR*^{2,3} = Dimitrescu, Florica, *Dicționar de cuvinte recente*, București, Albatros, (1997)², (2011)³.
- DE* = Popa, Marcel *et alii Dicționar enciclopedic*, București, Editura enciclopedică, (1993 / 2009) une partie est disponible à <http://dexonline.ro/>
- DEX* = Academia Română / Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Univers Enciclopedic Gold, (1998)² (= *DEX'98*), (2009)³ (= *DEX'09*), (2012)⁴
- DEX on line* (depuis 2001), *Proiectul Dex on line*, site qui a repris, en format numérique, un grand nombre de dictionnaires roumains, en commençant avec plusieurs éditions de *DEX*. On a introduit aussi des mots et/ou des définitions qui n'apparaissent pas dans les dictionnaires - papier (avec la notation *neoficial* «officieux»)
- DLR* = Academia Română, *Dicționarul limbii române, serie nouă*, București, Editura Academiei (1958-2010)
- DLRC* = Academia Republicii Populare Române, *Dicționarul limbii române literare contemporane*, 4 voll., București, Editura Academiei Republicii Populare Române, (1955-1957)
- DLRM* = Academia Română, Institutul de Lingvistică, *Dicționarul limbii române moderne*, București, Editura Academiei, 1958
- DOOM*^{1,2,3} = Academia Română / Institutul de Lingvistică *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, Editura Academiei, (1982¹, 1992², 2005³) disponibles aussi <http://dexonline.ro/>

- DN = Marcu, Florin / Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, București, Editura Academiei, 1986
- Encyclopédie Larousse électronique* <http://www.larousse.fr/encyclopedie/autre-region/URSS/138908>
- Giurescu, Constantin C., *Istoria românilor*, 3 voll, București, Fundația pentru literatură și artă Carol II, 1938, disponibile aussi à www.dacoromanica.ro
- Iliescu, Maria, „Le roumain”, in *Varia romanica*, Berlin, Frank & Timme, 2013, p. 159-260.
- Jordan, Iorgu, „Influențe rusești asupra limbii române”, in *Analele Academiei RSR* 1/4, 1950, p. 51-122
- Jordan, Iorgu, „Notes sur les rapports linguistiques russo-roumains” in *To honor Roman Jakobson*, La Haye, Mouton, vol. 2, 2011³, p. 958-966.
- MDA = Academia română, *Mic dicționar academic*, 2 voll., București, Univers enciclopedic 2001-2004 disponible aussi en partie à <http://dexonline.ro/>
- MDN = Marcu, Florin, *Marele dicționar de neologisme*, București, Saeculum, 2000, disponible aussi à <http://dexonline.ro/>
- NODEX = Colectiv, *Noul dicționar explicativ al limbii române*, București, Litera internațional, 2002, disponible aussi à <http://dexonline.ro/>
- Orioles, Vincenzo, „Russismi”, in *Enciclopedia treccani on line* [http://www.treccani.it/enciclopedia/russismi_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/russismi_(Enciclopedia-dell'Italiano)/), 2011.
- Panzini, Alfredo, *Dizionario moderno, supplemento ai dizionari italiani*, Milano, Hoepli, 1923⁴.
- Rey, Alain (sous la dir. de) *Dictionnaire historique de la langue française*, 2 voll., Paris, Le Robert, 1998
- Robert, Paul, *Le Petit Robert: dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris, Le Robert, 1992.
- Scriban, August, *Dicționarul limbii românești*, Iași, Institutul de Arte Grafice “Presa Bună”, 1939 disponible aussi à <http://dexonline.ro/>.
- Shafir, Michael, „Poetul Mircea Dunescu critică politicile lui Ceaușescu și cere reforma”, 1989, disponibile à <http://jurnalul.ro/scinteia/aici-radio-europa-libera/poetul-mircea-dunescu-critica-politicile-lui-ceausescu-si-cere-reforma-319830.html>.
- Șăineanu, Lazăr, *Dicționarul universal al limbii române*, București, Editura Scrisul românesc, 1929⁶, disponible aussi à <http://dexonline.ro/>.
- Tamaș, Sergiu, *Dicționar politic, Instituțiile democrației și cultura civică*, București, Editura Academiei Române, 1993
- Tiktin, Hariton / Paul Miron, *Rumänisch - Deutsches Wörterbuch*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1985-1989.
- TLFi = *Trésor de la langue française informatisé*. <http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>.
- Trifan, Elena / Adrian Ioan Trifan, *Dicționar de Neologisme și Abrevieri recente*, Cerașu, Scrisul Prahovean, 2003

Vascenco, Victor, „Elemente slave răsăritene în limba română (periodizarea împrumuturilor lexicale)”, in *SCL*, 10, 1959, p. 395-408.

Словари и энциклопедии на Академике, site excellent, contenant un grand nombre de dictionnaires russes (explicatifs, étymologiques, bilingues, de mots étrangers, encyclopédies, etc.), disponibles à <http://dic.academic.ru/>

THÉORIES, HYPOTHÈSES ET CONTROVERSES SUR L'ORIGINE DES LANGUES ROMANES: LE LATIN CLASSIQUE OU LE LATIN VULGAIRE?

Ioana-Rucsandra DASCĂLU
Université de Craïova

After having taken part in the specialists' debates over the origin of Romance languages, from classical Latin or from vulgar Latin, I have decided to write this article, in which I trace the main theories on this subject, from A. Philippide's scholarship up to the great linguist V. Väänänen or the specialists of nowadays (Sala, Oancea/Panait and Metzeltin).

KEY-WORDS: *classical Latin vs vulgar Latin, origin of the Romance languages, controversies*

1. INTRODUCTION

L'importance extraordinaire que les spécialistes (classicistes ou romanistes) attachent de nos jours à l'étude du latin vulgaire m'a inspiré le choix de présenter les controverses soutenues dans les traités sur l'origine des langues romanes: d'un côté il y a les travaux des linguistes du passé, qui résistent comme des monuments d'érudition - dans cette catégorie j'inclurais l'histoire de la langue roumaine d'Alexandru Philippide, qui croyait que l'origine des langues romanes était le latin classique, d'autre côté il y a les livres récents de romanistes prestigieux comme Marius Sala (1996) ou Ileana Oancea et Luminița Panait (2002), qui affirment avec arguments et avec conviction que l'origine des langues romanes est le latin vulgaire.

2. L'HISTOIRE DE LA LANGUE ROUMAINE D'ALEXANDRU PHILIPPIDE, UN VRAI MONUMENT D'ÉRUDITION

Un événement récent notable pour les spécialistes a été la publication de *l'Histoire de la langue roumaine* d' A. Philippide en 2011, sous la direction de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil et Luminița Botoșineanu; dès la préface, les éditeurs énoncent l'importance de la personnalité d'A. Philippide pour l'histoire de la langue roumaine, pour l'histoire des langues romanes et pour l'histoire du latin.

Dans la variante ancienne de son cours universitaire sur *Le latin populaire*, A. Philippide admettait l'existence des dialectes au niveau du latin populaire; dans une phase postérieure, il s'est mis d'accord avec des spécialistes renommés comme H. Schuchardt, G. Mohl, G. Gröber, E. Leemann, W. Meyer-Lübke, qui affirmaient que le latin vulgaire était dépourvu de dialectes (Philippide 2011: XV).

Comme source principale pour la connaissance et l'étude des langues romanes, A. Philippide se fiait au latin classique, puisqu'il pensait que les différences entre le latin commun et le latin classique étaient très petites (Philippide 201: XVII). Dans son exposé sur le latin populaire, A. Philippide a fait l'équivalence entre le latin populaire, qui a donné naissance aux langues romanes, le latin commun et le latin classique (Philippide 2011: 182-183). Dans le même contexte, le linguiste a nié l'existence du latin vulgaire, qui n'aurait jamais existé comme une variété autonome, car le latin classique se trouvait à l'origine des langues romanes (Philippide 2011: 184-185). Dans le commentaire d'éditeur dédié à ce chapitre, G. Ivănescu écrit qu'A. Philippide a eu tort: le latin classique est sans nul doute distinct du latin populaire (Philippide 2011: 185, note 29).

3. VEIKKO VÄÄNÄNEN, UN SAVANT DÉDIÉ A L'ÉTUDE DU LATIN VULGAIRE

Le savant finlandais, classiciste et romaniste, V. Väänänen, a dédié plusieurs ouvrages célèbres au latin vulgaire. *L'Introduction au latin vulgaire* et *Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes* sont des travaux devenus célèbres qui étudient les différences entre deux niveaux de langue: le niveau littéraire et le niveau parlé. Väänänen associe à la langue écrite le caractère de « stabilité » relative, tandis que la langue parlée portait le cachet « des changements et des transformations capitales », le linguiste constatant même que les langues romanes sont issues de ce « désaccord » entre la langue écrite, littéraire et la langue parlée, vulgaire (Väänänen 1981: 4). Väänänen attribue les dénominations *plebeius sermo* et *vulgaris sermo* à Cicéron, qui attribue ces qualificatifs à la langue commune, parlée par les diverses couches de la population (Väänänen 1959: 12).

4. SUBSTITUTS DE LA DÉNOMINATION LATIN VULGAIRE

Dans les années 1960, on constate en Roumanie un vrai essor des études sur l'histoire de la langue roumaine et sur la structure des langues romanes.

Al. Rosetti met à l'origine des langues romanes le latin « parlé », nommé aussi « le latin de la conversation courante » (all. *Umgangssprache*) (Rosetti 1968: 87), qu'il a décrit comme une langue avec des variétés, selon le niveau social ou le degré d'éducation du locuteur. Le linguiste préfère même ces deux noms à celui de latin vulgaire, qui ne lui plaît pas, à cause du caractère négatif qu'il imprime à cette langue. Ce n'est pas l'existence d'une langue commune qui est niée dans ce cas, mais simplement le qualificatif « vulgaire » attribué à la langue latine.

Dans la linguistique roumaine, surtout pendant la période totalitaire, on a évité d'utiliser le terme « vulgaire », considéré peut-être comme une offense à l'égard de la langue latine. Cela se constate chez Al. Rosetti et aussi dans le *Traité d'histoire de la langue roumaine*, élaboré sous l'égide de l'Académie Roumaine de Bucarest.

Dans l'introduction au *Traité d'histoire de la langue roumaine*, les auteurs se plaignaient qu'on faisait trop souvent cas du caractère « vulgaire » de la langue qui se trouvait à l'origine des langues romanes (TILR 1965: X); il n'y avait qu'une

seule langue latine, avec des aspects régionaux et stylistiques. Autant que les sources sur le latin parlé étaient et sont très pauvres et peu sûres, les auteurs de ce traité en deux volumes ont usé de la langue des auteurs latins, sur laquelle ils disposaient de pas mal de sources.

Après la révolution roumaine de 1989 a été publié et a commencé à circuler en Roumanie aussi le livre *Du latin aux langues romanes*, écrit par deux spécialistes réputés, M. Iliescu et D. Slusanski. Ils apprécient la liberté nouvellement conquise de s'exprimer et d'établir des relations à l'étranger (Iliescu / Slusanski 1991: 6); ils esquissent l'évolution du latin aux langues romanes, en utilisant des notions comme « latin vulgaire, latin populaire, latin tardif et latin médiéval » (Iliescu / Slusanski 1991: V).

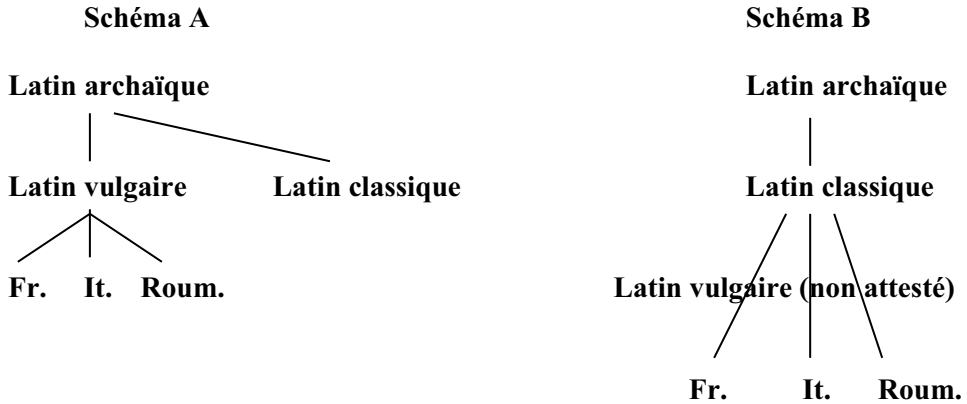
Même avant la révolution de 1989 il y a eu en Roumanie des spécialistes qui soutenaient avec force l'existence du latin vulgaire. Parmi eux je cite I. Fischer, qui a essayé d'achever la description de la variété latine d'où est issue la langue roumaine: le soi-disant «latin danubien». L'auteur de cette introduction scientifique à l'histoire de la langue roumaine consacre plusieurs pages à la présentation du latin vulgaire, avertissant dès le début ses lecteurs qu'autour de cette notion sont apparues maintes disputes à toutes les époques.

Dans son livre *Le latin danubien*, l'auteur définit le latin vulgaire comme moyen de communication véhiculé par la plupart des habitants de l'Empire Romain et comme ancêtre commun des langues romanes (Fischer 1985: 47). Le linguiste renforce aussi l'aspect parlé du latin vulgaire, en opposition avec la langue littéraire, écrite et soignée (Fischer 1985: 48).

5. UN POINT DE VUE MINORITAIRE: LES LANGUES ROMANES SONT ISSUES DU LATIN CLASSIQUE

À présent, la plupart des spécialistes considèrent que les langues romanes proviennent du latin vulgaire; d'ailleurs, dès les premières études et traités sur cette question, on n'enregistre que peu de théories soutenant que le latin classique est la source des langues romanes: Eyssenhardt (1880), Henri Muller (1932) et Witold Mańczak (1974). Par conséquent, l'attention des romanistes envers le latin vulgaire est s'accrue, ceux-ci organisant, en collaboration avec les collègues classicistes, tous les deux ou trois ans, dans les universités européennes, le colloque sur « Le latin vulgaire et le latin tardif », qui ne fait que jeter la lumière sur les origines et le commencement des langues romanes, investiguant aussi leur relation avec le latin et leur développement ultérieur du latin.

C'est ainsi que j'ai appris, en lisant les actes du colloque tenu à Helsinki en 2000, que le linguiste polonais Witold Mańczak avait dédié - et il le fait même à présent - des communications et des études à la controverse sur la provenance des idiomes romans: du latin classique ou du latin vulgaire. Ces disputes ont été représentées par les schémas suivants (Mańczak 1994:123):

Dans le schéma A, du latin archaïque se développeront le latin vulgaire et le latin classique, ces deux variétés de langue étant concomitantes dans l'espace et dans le temps, tandis que dans le schéma B du latin archaïque évoluera le latin classique, existant deux stades successifs: le latin vulgaire suit au latin classique comme une étape postérieure, une variété chronologique, pas sociolinguistique dans l'histoire de la langue latine.

Selon le schéma A, donné par la plupart des savants, depuis la Renaissance jusqu'à présent, le latin classique et le latin vulgaire coexistaient dans l'ancienne Rome, étant des langues soeurs. Selon le schéma B, qui n'a été adopté que par peu de linguistes, le latin vulgaire serait une langue fille du latin classique.

Mańczak croit que le latin vulgaire est « un état de langue postérieur au latin classique, et non contemporain au latin classique » (Mańczak 1994: 124). Dans ce but, il utilise une comparaison très suggestive: « Prétendre que, dans l'ancienne Rome l'élite parlait le latin classique et que le peuple se servait du latin vulgaire, équivaut à affirmer qu'au XIIème siècle en France l'élite parlait l'ancien français et que le peuple se servait déjà du moyen français ou du français moderne » (Mańczak 1994: 124).

W. Mańczak continue à s'intéresser à ce sujet. Au colloque de 2012 « Latin Vulgaire-Latin Tardif X » il a tenu la communication avec le titre: « Le problème de l'origine des langues romanes dans le livre d'Eugeen Roegiest », l'ouvrage en cause, publié à Leuven en 2006, étant: « Vers les sources des langues romanes ». À cette occasion, il a énuméré trois théories sur l'origine des langues romanes: la théorie émise par E. Roegiest, qui soutient univoquement que les idiomes romans proviennent du latin vulgaire sans nul doute, le point de vue contraire, soutenu par Lüdtke, qui nie l'existence du latin vulgaire et finalement la solution plus médiatrice trouvée par Väänänen ou Herman, qui considéreraient que les langues romanes provenaient du latin sans adjectifs (Book of abstracts 2012: 77).

Ce débat reste encore ouvert. Bien que la théorie selon laquelle le latin vulgaire est la source des langues romanes soit soutenues par plus d'auteurs, il y a des spécialistes contemporains qui affirment que c'est le latin classique qui est à l'origine de celles-ci.

6. « AFFINEMENT, CONTINUITÉ ET DISCONTINUITÉ » DANS L'HISTOIRE DE LA LANGUE LATINE

Marius Sala met en relation la dénomination « langue romane » avec le nom de l'Empire Romain, la langue commune de cet empire étant la source des langues romanes modernes. Le linguiste explique l'intégration des provinciaux dans les territoires et à la norme de l'Empire Romain; en s'appuyant sur l'autorité d'I. Fischer, Marius Sala identifie, dans ce cas, « un affinement » au sens de la norme linguistique, c'est-à-dire au sens du latin vulgaire, qui est l'ancêtre des langues romanes (Sala 1996: 11).

Ileana Oancea et Luminița Panait (2002) affirment l'existence du latin vulgaire à l'origine des idiomes romans. Sachant que « faptul că limbile romanice sau neolatine s-au dezvoltat din latina populară (vulgară) constituie una din noțiunile fundamentale ale filologiei romanice » (le fait que les langues romanes ou néo-latines se sont développées du latin populaire (vulgaire) représente une des notions fondamentales de la philologie romane) (Oancea / Panait 2002: 46), les auteurs théorétisent très subtilement les phases de l'évolution de la langue latine: celle-ci se caractérise par la « continuité » au niveau de l'Antiquité et par la « discontinuité » résultant dans l'explosion de la multiplicité des langues romanes: continuité et discontinuité décrivent le destin de cette langue à travers l'histoire (Oancea / Panait 2002: 9).

J'ai trouvé très récemment un point de vue médiateur chez le linguiste M. Metzeltin (2011). Dans sa grammaire romane, il voit la continuité entre l'Antiquité païenne et l'espace chrétien, cette continuité étant, dans ces termes, plutôt culturelle (Metzeltin 2011: 15). Les langues romanes sont issues de la langue latine, que le linguiste conçoit comme médiatrice de la culture gréco-romaine et de la culture chrétienne. La conciliation proposée témoigne de la tendance à maîtriser la culture d'un peuple quand on parle de sa langue.

7. CONCLUSIONS

J'ai conçu cet article comme un plaidoyer pour étudier la langue latine et la latinité en tant que fondement du monde roman. J'ai suivi le choix des spécialistes à l'égard de la provenance des langues romanes, en remarquant la différence nécessaire entre les œuvres d'érudition et les traités auxquels on renvoie encore aujourd'hui.

BIBLIOGRAPHIE

- *** *Istoria limbii române*, Volumul I: Limba latină, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965. (TILR 1965)
- *** *Istoria limbii române*, Volumul al II-lea, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969. (TILR 1969)
- Fischer, Iancu, *Latina dunăreană (Introducere în istoria limbii române)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.

-
- Iliescu, Maria / Slusanski, Dan (eds.), *Du latin au langues romanes. (Choix de textes traduits et commentés du IIe siècle avant J.C. jusqu'au Xe siècle après J.C.)*, Gottfried Egert Verlag, Wilhelmsfeld, 1991.
- Mańczak, Witold, « Réactions diverses au problème de l'origine des langues romanes », in *Revue Romane*, Bind 29 (1994) 1, p. 123-128.
- Mańczak, Witold, « Le problème de l'origine des langues romanes dans le livre de Eugeen Roegiest », in *Latin Vulgaire-Latin Tardif X*, 4-9 September 2012, Book of Abstracts, 2012.
- Metzeltin, Michael, *Gramatică explicativă a limbilor romanice* (Sintaxă și semantică), (text adăugit și definitivat de autor după traducerea în limba română de Dinu Moscal), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011.
- Oancea, Ileana / Panait, Luminița, *Schiță de istorie a romanității*, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2002.
- Philippide, Alexandru, *Istoria limbii române*, Ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Iași, Polirom, 2011.
- Rosetti, Alexandru, *Istoria limbii române* (de la origini până în secolul al XVII-lea), București, Editura pentru Literatură, 1968.
- Sala, Marius, *L'Unité des langues romanes* (tr. fr. par Claude Dignoir), Bucarest, Editura Clusium, 1996.
- Väänänen, Veikko, *Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes*, Nouvelle édition revue et augmentée, Berlin, Akademie Verlag, 1959.
- Väänänen, Veikko, *Introduction au latin vulgaire*, Troisième édition revue et augmentée, Paris, Klincksieck, 1981.

CONSERVATION ET INNOVATION LEXICALES: LE CAS DES GALLICISMES DU ROUMAIN

Daniela DINCĂ
Université de Craiova

Starting from the micro-lexical field of storage furniture in French and Romanian, the paper aims to identify the lexicographical features of two lexemes (Fr. *garde-robe* / Ro. *garderob*, *garderobă*, Fr. *chiffonnier* / Ro. *șifonier*), first of all within the framework of comparative componential analysis and, secondly, to map linguistic description to the extralinguistic reality (analysis of the evolution of the referential basis).

KEY-WORDS: *storage furniture, comparative componential analysis, lexical borrowings, semantic categorization*

1. INTRODUCTION

L'étude des gallicismes du roumain reflète l'évolution et la transformation de la société roumaine, en général, et de son vocabulaire, en particulier, puisque l'influence française sur le lexique du roumain peut être révélatrice, d'une part, de la relation qui s'est établie entre les deux langues et, d'autre part, entre les deux nations. Les facteurs extralinguistiques tels que le voisinage, les rapports économiques, politiques et culturels entre les deux pays ont été pleinement favorables de sorte que l'emprunt lexical au français était, de toute évidence, la solution la plus commode pour remplir les lacunes lexicales. Par conséquent, à partir de la fin du XVIII-e siècle et tout au long du XIX-e siècle, la langue roumaine a enregistré un important processus de modernisation, de renouvellement lexical, de ré-romanisation sous l'influence de la langue et de la culture françaises. Cet enrichissement lexical a été accompagné d'une modernisation de la société roumaine sur le plan de la vie culturelle, institutionnelle, intellectuelle, mais aussi sur celui de la vie quotidienne.

Le roumain et le français sont deux langues romanes qui s'individualisent par des traits spécifiques aux niveaux lexical, syntaxique et morphologique. Les gallicismes du roumain sont entrés par voie écrite et orale dans le vocabulaire de la langue roumaine, même dans le fonds lexical principal, et ils relèvent la romanité profonde, la vitalité et l'originalité de la langue roumaine qui a démontré, à plusieurs reprises, qu'elle possède la capacité de l'intégration des éléments étrangers, en les adaptant à ses systèmes phonologique et graphique.

Notre contribution se propose de faire l'analyse sémantico-pragmatique de deux lexèmes très transparents faisant partie du champ sémantique des meubles de rangement pour vêtements: fr. *garde-robe* / roum. *garderob*, *garderobă* et fr.

chiffonnier / roum. *șifonier*. Dans le processus d'importation de nouveaux mots, la langue emprunteuse, le roumain dans notre cas, choisit un ou plusieurs sens en usage dans la langue prêteuse. Par l'analyse comparative des deux gallicismes, on aura l'illustration d'un parcours sinueux qui a engendré des confusions sémantiques par la conservation de certains sens et par l'adjonction d'autres.

La démarche est fondée, en principal, sur l'analyse des traits sémiqes que nous avons considérés comme pertinents pour la définition du sens global de chaque lexème, ce qui permet la différenciation entre les référents et, par voie de conséquence, entre leurs dénominations.

2. ETAT DES LIEUX SUR LES GALLICISMES DU ROUMAIN

Les gallicismes du roumain ont fait l'objet d'un projet de recherche *Typologie des emprunts lexicaux français en roumain. Fondements théoriques, dynamique et catégorisation sémantique* (FROMISEM), qui s'est proposé trois directions d'analyse: la définition des concepts opérationnels mobilisés dans la recherche (*emprunt, néologisme, néonyme, néosème, gallicisme*, etc.), la constitution d'un corpus général des gallicismes du roumain et l'élaboration d'une typologie sémantique des emprunts au français. Les résultats les plus importants ont été la statistique sur la dynamique des gallicismes du roumain et leur typologie sémantique.

Par conséquent, pour illustrer l'importance de l'influence française, on a réalisé une statistique sur le plus important dictionnaire d'usage général de la langue roumaine (DEX), qui a indiqué un pourcentage de 39% mots empruntés au français sur les 65 000 entrées du dictionnaire.

En ce qui concerne l'analyse sémantique élaborée dans le cadre du projet (v. Iliescu *et al.* 2010: 593), celle-ci a fait ressortir la typologie suivante:

(i) conservation – totale ou partielle – du sens / des sens de l'étymon français, parfois avec le maintien en roumain d'un sens aujourd'hui disparu en français (situation rencontrée dans le cas des mots appartenant à un domaine spécialisé, technique et scientifique);

(ii) innovations sémantiques opérées en roumain, ayant comme point de départ une signification de l'étymon français. Ces innovations se manifestent à travers divers mécanismes sémantiques: extensions analogiques et restrictions de sens, métaphorisations, passages métonymiques, glissements connotatifs, etc.

Cette typologie sémantique s'est d'ailleurs constituée comme grille d'analyse pour de nombreux gallicismes du roumain rassemblés autour des champs sémantiques tels que: le micro-champ des meubles [pour s'asseoir] (fr. *banc* / roum. *bancă*, fr. *banquette* / roum. *banchetă*, fr. *chaise longue* / roum. *șezlong*, fr. *fauteuil* / roum. *fotoliu*, fr. *pouf* / roum. *puf*, fr. *strapontin* / roum. *strapontină*, fr. *tabouret* / roum. *taburet*), le micro-champ des meubles [de rangement] ayant comme archiséme le trait « petite armoire » (fr. *buffet* / roum. *bufet*, fr. *commode* / roum. *comodă*, fr. *servante* / roum. *servantă*), le micro-champ des pièces de vêtement (fr. *blouse* / roum. *bluză*, fr. *veste* / roum. *vestă*, fr. *jupe* / roum. *jupă*).

3. ÉTUDE DE CAS

Notre analyse sémantico-pragmatique repose sur deux mots très transparents qui, dans le passage du français au roumain, ont conservé certains sens et ont rajouté d'autres, ce qui a conduit à l'apparition de faux amis dont la signification passe au-delà de la forme graphique pour rejoindre leur sémantisme interne: fr. *garde-robe* / roum. *garderob*, *garderobă* et fr. *chiffonnier* / roum. *șifonier*. Le champ sémantique des meubles de rangement pour vêtements regroupe en français actuel tout un ensemble de lexèmes renvoyant à des référents pourvus de tiroirs, étagères et de penderies, tels que: *armoire*, *penderie*, *bonnetière*, *chiffonnier*, *coffre*, *étagère*, *placard*, *portant*, *portemanteaux*, *semainier*, *tiroirs de rangement*, etc. Sur cet ensemble, le seul gallicisme du roumain est *chiffonnier*. La *garde-robe* n'est plus d'usage en français actuel et elle ne figure plus dans les catalogues de mobilier.

Plus précisément, l'analyse que nous proposons porte sur trois points principaux:

- (i) la description lexicographique des deux lexèmes; les sens français sont, en général, donnés d'après les dictionnaires: TLFi, GRLF et GLLF et les sens roumains d'après les dictionnaires: DA / DLR, DEX, DN, RDW et CDER.
- (ii) l'analyse sémantique comparative des mots roumains et de leur étymon français;
- (iii) la corrélation entre la description linguistique et la réalité extralinguistique (l'analyse de l'évolution des référents à travers le temps).

3.1. Fr. *garde-robe* / Roum. *garderob*, *garderobă*

garde-robe, s.f., 1. meuble, autrefois coffre, aujourd'hui armoire, où sont rangés les vêtements; 2. (Par métonymie): a. ensemble de(s) vêtements appartenant à une personne; b. chambre où sont rangés les vêtements; c. ensemble des personnes qui étaient occupées à l'entretien des vêtements du Roi; 3. (vieux) chambre où se trouve la chaise percée; 4. (vieux) selles. 5. tablier de toile que les femmes et les enfants portent pour conserver leurs vêtements.

garderob, s.n., *garderobă*, s.f. 1. armoire pour garder les vêtements; 2. (Par métonymie): a. chambre où sont rangés les vêtements; b. lieu spécialement aménagé à l'entrée dans un local public ou dans une salle de spectacles pour que les visiteurs déposent leurs vêtements; c. ensemble de(s) vêtements appartenant à une personne; d. totalité des costumes d'un théâtre. (DEX).

Même s'il ne fait plus partie du champ sémantique actuel des meubles de rangement pour vêtements, le mot le plus transparent et le plus ancien de ce domaine est *garde-robe*. Selon son étymologie, le mot a été premièrement conçu pour désigner « la chambre ou le cabinet où l'on conserve les vêtements » (1190, cf. TLFi). Un siècle plus tard, le mot renvoie à un autre référent, de dimensions beaucoup plus restreintes, « armoire ou coffre » et, par métonymie, trois siècles

plus tard, il désigne « l'ensemble des vêtements de quelqu'un » (1540, cf. TLFi). Bref, dans le passage du contenant au contenu, le contenant connaît plusieurs dimensions: chambre, cabinet, armoire et coffre.

À côté de ces acceptions renvoyant au champ sémantique du mobilier, le mot enregistre d'autres sens, plus ou moins rapprochés. Il s'agit de deux vieux sens sans relation avec les vêtements, « chambre où se trouve la chaise percée » et « selles », et d'un sens transparent dont le contenu est sémantiquement analysable « tablier de toile que les femmes et les enfants portent pour conserver leurs vêtements ».

La langue roumaine emprunte ce mot au XIXe siècle par deux filières: française (*garderobe*) et allemande (*Garderobe*), avec la signification de « armoire pour garder les vêtements », avec une grande variété d'accessoires: tiroirs, tablettes et tringles.

Le gallicisme acquiert ensuite en roumain les deux sens métonymiques pour désigner aussi bien « la chambre où sont rangés les vêtements » que « l'ensemble de(s) vêtements appartenant à une personne », mais il revêt deux formes graphiques distinctes: *garderob* – *garderoburi* s.n. pour « le meuble où sont rangés les vêtements » et *garderobă* – *garderobe* s.f. pour « l'ensemble des vêtements ».

Il y a pourtant des différences de configuration sémantique entre les deux langues. Par exemple, les deux vieux sens du français n'ont pas été empruntés en roumain à cause du manque de contact entre les deux civilisations à l'époque où le mot français était utilisé (du Moyen Âge au XIXe siècle): « chambre où se trouve la chaise percée » et « selle ». En français actuel, si le premier sens est récupéré dans le syntagme « chaise garde robe pour personne âgée avec bassin d'hygiène » (http://www.toutypasse.com/hygiene-personne-agee-chaise-garde-robe-a-roulettes_robe-d-audiencec7a469402p1), le second est complètement sorti de l'usage.

D'autre part, après avoir emprunté le mot, le roumain a ajouté, par filière russe, où le mot avait cette signification, le sens de « vestiaire, chambre où sont rangés les vêtements dans un théâtre ou un musée », et, par métonymie, celui de « totalité des costumes d'un théâtre ». Comme, au théâtre, les gens doivent déposer leurs vêtements à l'entrée, le roumain *garderobă* a également acquis cette acception: « lieu spécialement aménagé à l'entrée dans un local public ou dans une salle de spectacles pour que les visiteurs déposent leurs vêtements ». Cette innovation sémantique du roumain a comme correspondant français le *vestiaire*, qui inclut le caractère provisoire et temporaire du dépôt des vêtements d'extérieur et des objets encombrants dans certains établissements publics, mot que le roumain a aussi emprunté sous la forme *vestiar* avec cette acception même, mais qui n'est pas d'usage en roumain actuel, étant plutôt réservé à l'endroit où l'on enlève les vêtements de ville pour revêtir une tenue correspondant à une activité précise (au travail, dans une salle de sport, etc.).

Comme la garde-robe a la fonction de garder les vêtements, il résulte la nécessité d'une personne qui s'en charge, *garderobier*, un mot dérivé en roumain de *garderob(ă)* + suf. *-ier*. Ce mot existe aussi en français, mais avec une autre acception, pour désigner uniquement « un officier chargé, chez les princes, du soin de la garde-robe » et non pas « l'ensemble des personnes qui étaient occupées à

l'entretien des vêtements du Roi », qui sont désignées par le lexème homonyme: *un(e) garde-robe*.

Pour ce qui est de l'usage actuel de *garde-robe*, nous avons constaté que les deux langues l'utilisent couramment pour désigner « l'ensemble de(s) vêtements appartenant à une personne » pour toutes les catégories: hommes, femmes, enfants, acteurs, etc., acception qui est fortement concurrencée par le mot anglais *dressing*: *le dressing d'un homme/d'une femme* (fr.) / *dresingul unui bărbat/al unei femei* (roum.).

D'autre part, l'acception de « armoire » est de moins en moins en usage dans les deux langues, même si les catalogues de meubles proposent des modèles de chêne et parties en bois massif, deux penderies séparées, plusieurs étagères et trois grandes portes coulissantes.

3.2. Fr. *chiffonnier* / Roum. *șifonier*

chiffonnier, ère s.m. 1. personne qui fait le commerce de vieux chiffons, de vieux objets, achetés ou ramassés dans les rues. En particulier: homme de lettres de bas étage, qui collectionne et diffuse des faits, des nouvelles hétéroclites, sans intérêt et souvent sans fondement; celle qui colporte les nouvelles. 2. petit meuble à tiroirs superposés dans lequel on range de menus objets, tels que chiffons, travaux d'aiguille, papiers, bijoux, etc.

șifonier, s.m. 1. (vieux) personne qui fait le commerce de vieux chiffons. 2. grande armoire où l'on garde les vêtements et le linge.

La première attestation de *chiffonnier* est celle de l'ancien métier qui a été exercé jusque dans les années 1960 en France. Il consistait pour une personne à passer, le plus souvent à bicyclette, mais aussi en charrette, dans les villes et villages pour racheter des choses usagées et les revendre à des entreprises de transformation (<http://fr.wikipedia.org>).

Par métaphore, le mot acquiert une nouvelle connotation qui combine les deux sèmes fondamentaux: [métier] et [insignifiant] pour désigner un homme de lettres « qui collectionne et diffuse des faits, des nouvelles hétéroclites, sans intérêt et souvent sans fondement » et, comme les femmes sont connues pour leur talent de colporter les nouvelles, la *chiffonnière* remplit cette même fonction.

Toujours par métaphore, *Chiffonnière avec les chiffonniers* est un titre d'ouvrage paru en 2007 pour raconter l'expérience de la sœur Emmanuelle, une religieuse qui prend la misère à bras le corps pour la combattre résolument à côté des chiffonniers (sans-abri) du Caire. Comme les chiffonniers ramassent les chiffons pour gagner leur vie, le terme désigne aussi les sans-abri. L'emploi du féminin *chiffonnière* pour la sœur Emmanuelle est métaphorique vu que, dans ce contexte, la sœur n'est pas un sans-abri, mais une personne se trouvant à la tête des autres dans sa démarche de les aider à survivre.

Par le même transfert de sèmes, on désigne par *chiffonnier* le meuble où l'on peut ranger « de menus objets, tels que chiffons, travaux d'aiguille, papiers, bijoux, etc. » (TLFi). C'est un meuble à tiroirs apparu sous la Régence qui ressemble à un semainier. Il y a également un autre mot qui fait partie du même champ

sémantique, la *chiffonnière*, une petite commode, beaucoup plus mignonne, qui ressemble parfois même à un petit bureau. La différence principale à établir entre les deux lexèmes, le *chiffonnier* et la *chiffonnière*, c'est que le premier, haut généralement de 1 m 40 à 1 m 60, offre, comme taille et comme aspect, certaines analogies avec un secrétaire et que le second, beaucoup plus mignon, ressemble plutôt à une petite commode, parfois même à un petit bureau.

Dans le catalogue des meubles de styles, il y le modèle « table chiffonnière », une petite table avec des tiroirs pour les petits objets datant du XVIIIe siècle, « commode chiffonnière », une commode à trois tiroirs dont le premier sert d'écritoire. Le chiffonnier est aussi un meuble de rangement assez bas, à quatre ou cinq tiroirs qui sert à ranger les petits objets, ce qui le rapproche de la commode.

En roumain, le mot *șifonier* a emprunté sa première acception, celle de « personne qui fait le commerce de vieux chiffons », mais celle-ci est considérée comme vieillie et sortie de l'usage actuel. La plus usuelle acception est celle de: « grande armoire où l'on garde les vêtements et le linge », terme employé fréquemment pour désigner l'armoire qu'on met d'habitude dans les chambres à coucher et qui a comme synonyme le mot *dulap*, qui vient du turc *dolap* (DEX).

Même si la fonctionnalité reste la même [meuble de rangement] pour les deux mots analysés, *chiffonnier* et *șifonier*, ils ne recouvrent pas la même réalité dans les deux langues: le français *chiffonnier* renvoie à un meuble assez bas avec des tiroirs superposés, tandis que le roumain *șifonier* est un meuble grand, assez haut avec des étagères, des tiroirs, des miroirs et avec plusieurs portes (de deux à cinq).

Il est bien évident qu'un mot emprunté ne doit pas garder tous les sens de son étymon, mais qu'il entre d'habitude dans la langue cible avec son référent. Ce qui nous intéresse, dans ce cas, est d'expliquer le décalage qui existe entre les référents désignés par le même lexème dans les deux langues.

Dans les chambres à coucher, style Louis XVI, nous retrouvons les armoires à deux portes ou à quatre portes, pas de chiffonniers, qu'on retrouve plutôt dans le salon pour ranger de petits objets. Alors la question qui se pose est la suivante: comment, en roumain, le référent désigné par le gallicisme *șifonier* est entré directement dans la chambre à coucher, sans rester dans le salon? Ce phénomène pourrait s'expliquer par une innovation de son sémantisme interne, que le roumain a opérée dans bien d'autres cas, ce qui suppose le changement de la configuration du référent original actualisé par l'étymon français.

4. CONCLUSIONS

Il est bien évident que le français joue le rôle de langue de prestige qui s'est répandue dans l'usage général à partir de traductions, surtout au XIXe siècle, et ensuite par nécessité terminologique pour désigner les nouveaux concepts et objets introduits dans le lexique de la langue roumaine. Le problème des gallicismes du roumain est très important aussi bien en linguistique que pour le développement de la culture du peuple roumain. Le roumain a eu besoin de mots nouveaux, surtout dans les domaines de l'activité scientifique, politique et culturelle, mais aussi dans

celui de la vie courante, telle que l'illustre l'analyse sémantique des gallicismes du roumain envisagée dans les différents domaines du mobilier.

Si la *garde-robe* est un mot couramment utilisé pour l'ensemble des vêtements d'une personne dans les deux langues, le *chiffonnier* garde son actualité uniquement en roumain pour désigner un autre référent que celui de la langue d'origine, au moins en ce qui concerne les dimensions d'un meuble de rangement de petite taille.

Par rapport à la langue française, qui a la vocation d'une langue bien normée, dont les locuteurs connaissent bien la sémantique des mots qu'ils utilisent, le roumain est reconnu comme une langue où les mots sont, par excellence, employés d'une manière beaucoup plus libre, ce qui mène à des confusions entre les mots et les référents qu'ils désignent. Par conséquent, les locuteurs préfèrent souvent utiliser, dans les deux langues, les mots génériques: fr. *armoire* / roum. *dulap* pour ne pas déformer le sens et pour ne pas créer de telles confusions.

En fin de compte, au-delà de toutes ces modifications sémantiques dans le voyage des mots d'une langue à l'autre, il ne faut pas oublier un facteur qui pourrait éliminer toutes ces confusions tout en uniformisant l'emploi des mots pour désigner aussi bien le contenant que le contenu: la domination de l'anglais qui utilise le mot *dressing* pour désigner, d'une part, le mobilier où l'on garde les vêtements, une armoire qui peut occuper jusqu'à deux m² de surface et même toute une chambre spécialement aménagée pour l'habillement et, d'autre part, les vêtements qui y sont rangés.

BIBLIOGRAPHIE SELECTIVE

Ouvrages théoriques

- Dimitrescu, Florica, *Dinamica lexicului limbii române*, București, Logos, 1994.
- Goldiș-Poalelungi, Ana, *L'influence du français sur le roumain. Vocabulaire et syntaxe*, Paris, Les Belles Lettres, 1973.
- Iliescu, Maria / Costăchescu, Adriana / Dincă, Daniela / Popescu, Mihaela / Scurtu, Gabriela, « Typologie des emprunts lexicaux français en roumain (présentation d'un projet en cours) », in *Revue de linguistique romane*, tome 74, Strasbourg, 2010, p. 589-603.
- Popescu, Mihaela, « Les emprunts lexicaux roumains au français: approche lexicographique et sémantique du vocabulaire de la mode vestimentaire » in *Revue Roumaine de Linguistique*, 2013, LVIII, 2, 2013, p. 153-168.
- Popovici, Victoria, « Mots hérités ou dérivés en roumain. Un problème d'étymologie roumaine en perspective romane », in Iliescu, Maria / Șora, Sanda (eds.), *Rumänisch: Typologie, Klassifikation, Sprachcharakteristik*, München, Südosteuropa-Gesellschaft, 1996, p. 265-275.
- Sala, Marius (coord.), *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice (VRLR)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.
- Scurtu, Gabriela / Dincă, Daniela « Étude lexico-sémantique du micro-champ lexical des meubles de rangement en français et en roumain », in *Revue Roumaine de Linguistique*, LVII-3, 2012, p. 305-316.

Șora, Sanda, « Contacts linguistiques intraromans: roman et roumain », in Ernst, Gerhard / Gleßgen, Martin Dietrich / Schmitt, Christian / Schweickard, Wolfgang (eds.), *Romanische Sprachgeschichte / Histoire linguistique de la romania. Manuel international d'histoire linguistique de la Romania*, Tome 2, Berlin / New York, Walter de Gruyter, 2006, p. 1726-1736.

Thibault, André (ed.), 2009, *Galicismes et théorie de l'emprunt linguistique*, Paris, L'Harmattan, 2009.

Dictionnaires

CDER = Ciorănescu, A., *Dicționarul etimologic al limbii române*, Editura Saeculum I. O., București, 2007.

CNRTL = *Portail lexical en ligne*: <http://www.cnrtl.fr>.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913-1949.

DEX = Academia Română București Institutul de Lingvistică «Iorgu Iordan», *Dicționarul explicativ al limbii române*, Univers Enciclopedic, București, 1998.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române, Serie nouă*, Editura Academiei Române, București, 1965-2009.

DN = Marcu, F. / Maneca, C., *Dicționar de neologisme*, Editura Academiei, București, 1986.

FEW = Wartburg, W. Von, *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes*, Suppl. Basel, Bonn, Leipzig, 1922ss.

GLLF = Guilbert, L. / Lagane, R., *Grand Larousse de la langue française*. Larousse, Paris, 1971-1978.

GRLF = Robert, P., *Le Grand Robert de la langue française. Dictionnaire alphabétique et analogique*. Le Robert, Paris, 1986.

Littre, É., *Dictionnaire de la langue française*. Editions du Cap, Monte-Carlo, 1971.

TLFi = *Trésor de la Langue Française Informatisé*, Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) & Analyse et Traitement Informatique de la Langue Française (ATILF) & Université Nancy 2. <http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>.

REMARQUES SUR LES PERIPHRASES VERBALES: *AVOIR À* + INFINITIF / *A AVEA DE* + SUPIN

Janeta DRĂGHICESCU
Université de Craiova

Les considérations ci-dessous se veulent la matérialisation des nombreuses discussions portées avec Michaela Livescu sur différents problèmes de linguistique romane, et, tout particulièrement, le développement de la description du supin réalisée dans le chapitre consacré à la morphosyntaxe et à la syntaxe du roumain dans l'*Histoire linguistique de la Romania*¹.

Analizând în paralel statutul, valoarea și comportamentul discursiv al perifrazelor *avoir à* + *infinitif* și *a avea de* + *supin*, articolul își propune să scoată în evidență capacitatea limbii române de a construi, după un model general de tip analitic, o structură identică funcțional cu structura moștenită din latină de limba franceză. Mobilizarea unor unități lingvistice care se situează, față de franceză, la polul opus al opoziției de bază (prin natura și statutul lor) pentru a obține același efect de sens, ilustrează subtilitatea și finețea mecanismelor lingvistice care intervin în realizarea și menținerea echilibrului în interiorul unei familii de limbi. Lipsa de productivitate a construcției în limba română este explicată prin concurența conjunctivului chiar de la apariția ei, conjunctivul oferind posibilitatea actualizării agentului prin desinențe.

CUVINTE CHEIE: *périphrases verbales, avoir à* + *infinitif, a avea de* + *supin*

1. L'apparition et le développement des périphrases verbales dans les langues romanes s'expliquent par la tendance de celles-ci (manifestée déjà dans l'aspect parlé du latin tardif) à rendre des structures fusionnantes et synthétiques du latin par des structures analytiques, transparentes, où des mots graphiquement différents, relativement autonomes les uns des autres et, parfois, même séparables, renvoient à des notions données².

Héritée du latin, la construction formée du verbe *avoir*, la préposition *à* et *l'infinitif*, en français, est enregistrée dès 1606 dans le premier dictionnaire de Jean Nicot (*Le Thresor de la langue françoise*)³, dans la série d'exemples qui illustrent les emplois verbaux de *avoir*:

Je voudrois avoir un frère.
Avoir haine à aucun, c'est lui porter haine.

*Avoir à femme. [...] Il eut à femme la Comtesse.
Qu'avons-nous à faire de le savoir.*

Avec le *Dictionnaire de l'Académie française*, 1ère édition (1694)⁴, cet emploi est mentionné explicitement et il est accompagné de précisions portant sur la signification de l'ensemble:

Avoir. Se met avec la préposition *à* devant un infinitif, & alors il sert à marquer l'état, la disposition, la volonté où l'on est de faire ce que l'infinitif du verbe signifie.

J'ay à faire une visite.

J'ay à vous remercier.

J'ay mon bréviaire à dire.

J'ay à parler à un tel, à l'entretenir.

Le dictionnaire critique de la langue française de Jean-François Féraud (1787-1788)⁵ mentionne l'emploi de la construction avec les mêmes précisions sur la signification et ajoute un commentaire portant sur la place du nominal régime direct:

Avoir, régit souvent la préposition *à* devant l'infinitif, pour signifier la disposition, l'obligation ou la volonté où l'on est. *J'ai à vous remercier, j'ai à parler à un tel, etc.* Ce qu'il y a de particulier dans cette manière de parler, c'est que les noms précèdent les verbes qui les régissent et semblent régis par *avoir*. *J'ai plusieurs lettres à faire, plusieurs visites à rendre.* On pourrait dire aussi: *j'ai à faire plusieurs lettres, à rendre plusieurs visites;* mais cela ne serait pas si bien. = *N'avoir que*, avoir seulement. *Je n'ai qu'à dire un mot, & vous êtes perdu.*

À commencer par la 6e édition du *Dictionnaire de l'Académie française* (1835)⁶, la signification de la construction est présentée en termes de modalité:

Avoir se met souvent avec la préposition *à* devant un infinitif, et alors il sert à marquer la nécessité, l'obligation, la volonté, la disposition où l'on est de faire ce que l'infinitif du verbe signifie.

Vous auriez fort à faire pour cela.

J'ai à faire une visite.

J'ai à vous remercier.

J'ai à parler à un tel.

Il a à choisir.

Il a une maison à vendre, à louer.

Les dictionnaires modernes prévoient tous, dans la structuration de l'article, une entrée spéciale du verbe *avoir* au statut d'auxiliaire, y compris d'auxiliaire de mode. On y trouve des explications plus précises et des exemples qui couvrent la

plupart des emplois, sinon tous. L'extrait du *Trésor de la langue française informatisé*⁷ est suffisamment éclairant:

- *Emploi d'auxil.*

A. - [Auxil. de mode]

1. Avoir à + inf. impliquant une idée, plus ou moins nette, d'obligation. Être contraint de. *J'ai une lettre à écrire* « je dois écrire une lettre »; [...] *ils ont toujours à craindre des siècles de désordre et de calamités.* (Marat, apud, TLFi); *J'ai maintenant à vous expliquer pourquoi je vous écris.* [...] (Tocqueville, apud TLFi); [...] *J'ai à travailler, moi, j'ai à gagner ma vie* (Montherlant, apud TLFi);

- Loc. *Avoir fort à faire* où *fort* équivaut à *beaucoup*.

2. N'avoir qu'à +inf. Il suffit de. [...] *Quand je n'ai qu'à vouloir pour atteindre le port.* (Chenier, apud TLFi); [...] *Vous n'avez qu'un mot à dire.* [...]; *elle est là, vous n'avez que son nom à prononcer.* (Claudel, apud TLFi)

- *N'avoir plus qu'à.* Il ne reste qu'à...*Je n'aurai plus qu'à patauger dans mes...* (Balzac, apud TLFi)

Rien qu'en considérant l'interprétation de cette construction par les lexicographes, on constate qu'elle a le statut de périphrase verbale au même statut que les périphrases formées par les auxiliaires/semi-auxiliaires *aller, venir de, commencer à/de, être en train de*, suivis de *l'infinitif*.

La construction du roumain, structurée d'après le même modèle, est elle aussi enregistrée dans les dictionnaires sous l'entrée de base de verbe transitif, mais, comme le supin est en variation avec l'infinitif et avec le conjonctif, l'exemple ne comporte pas toujours la forme de supin:

- dans les deux dernières éditions du *Dicționar explicativ al limbii române*⁸:

AVEA, am, vb. Tranz. **I. 1.** A stăpâni, a poseda, a deține [...] **II. 1.** (urmat de un verb la infinitiv, conjunctiv sau supin) a) A trebui să... *Are de făcut cumpărături*; b) (În formă negativă) A fi destul să... *N-are decât să spună și se va face*; c) (În formă negativă) A nu putea să... *N-are ce zice*.

- dans l'édition de 1958⁹:

AVEA, am, vb. Tranz. **I. 1.** A stăpâni, [...] **II. 1.** (urmat de un verb la infinitiv, conjunctiv sau supin) a) A trebui să... *Să știi de la mine ce ai să faci când vei ajunge acolo!* (Creangă, apud DLRM)

Dans la grammaire¹⁰, dans le chapitre consacré aux formes modales, le supin est défini et décrit en tant qu'élément constitutif de la structure formée avec le verbe *avoir*, « verbe régent modal transitif » ... *are de îndeplini...*,...*are de apărat*, et avec les verbes: *a continua, a termina, a sfârși, a mântui*, « verbes régents aspectuels transitifs ». Il est aussi mentionné que l'inventaire de verbes susceptibles à régir la forme de supin comme complément est très limité et que le supin acquiert le statut de forme verbale uniquement dans le contexte d'un verbe transitif avec ou

sans complément d'objet réalisé (*a avea de căutat ceva, a avea de căutat pe cineva, a termina de scris, a se pune pe plâns*).

La construction n'est pas héritée du latin. Elle est formée en (daco-) roumain, sa formation étant mise en relation avec le processus général de passage du synthétisme à l'analytisme. L'existence du supin en roumain, ses valeurs et ses fonctions représentent, entre autres, une de ses originalités dans la famille des langues romanes. Une caractérisation pertinente et une synthèse cohérente des discussions et des points de vue des linguistes qui ont étudiée cette forme verbale (et /ou nominale), tout en essayant de déterminer son origine, son statut, sa nature et ses fonctions, est réalisée par Michaela Livescu (2008)¹¹. J'en retiendrai l'essentiel pour avoir les repères nécessaires dans l'explication du rapprochement de cette forme du roumain de la forme de l'infinitif français.

Le supin du roumain (bien que formé sur le territoire roumain) correspond au supin du latin comme fonction, son apparition étant expliquée à travers les emplois de la forme de participe des verbes intransitifs, utilisée après le verbe impersonnel *a trebui* (*trebuie mers, convins, luptat*)¹², forme qui n'admettait pas la position d'adjectif. Cet emploi a eu pour conséquence l'apparition de la valeur verbale pour le participe passé en position de complément verbal, en ce sens que, dans la nouvelle construction, il exprimait en plus du nom de l'action, l'action elle-même, faisant ainsi concurrence aux formes d'infinitif et de conjonctif¹³.

Peu fréquent dans les textes anciens, le supin développe ses emplois verbaux (avec déterminant après les verbes transitifs) à l'époque moderne où il est cependant concurrencé par le conjonctif (*a*), l'infinitif lui aussi, n'étant employé que rarement pour des raisons de distinction (l'infinitif renvoie à une expression affectée, vieillie) (*b*). À comparer:

(a) *rămâne de căutat o soluție / rămâne să caut / cauți /caute/... o soluție.*

(b) *are de cantat o melodie / are a cânta o melodie.*

Les constructions du type: *a avea ceva de făcut, de spus, de pregătit; a avea de făcut ceva, de spus ceva, de pregătit ceva* bien que peu nombreuses, sont relativement fréquentes dans la langue standard parlée et même écrite.

2. Dans les remarques ci-dessous, je me propose de m'arrêter sur trois aspects des constructions mentionnées, à savoir, leur statut dans le système grammatical des deux langues, leur valeur et leur fonctionnement dans le discours.

2.1. Du point de vue du statut, les deux structures s'inscrivent dans la classe des périphrases verbales (ou des prédicats complexes¹⁴): ce sont des locutions formées d'un verbe (*avoir* et *a avea* – verbes auxiliaires / ou semi-auxiliaires¹⁵) dont le sens est plus ou moins effacé et qui prend des formes finies. Son insuffisance à signifier par lui-même explique la complémentation notionnelle qu'il appelle afin de pouvoir constituer en discours un entier de signification. Cette complémentation est réalisée respectivement par l'*infinitif* et par le *supin*, des formes nominales par leur nature mais qui acquièrent le statut de verbe, sans être

cependant eux-mêmes des noyaux verbaux. Dans le même temps, bien qu'incapables d'avoir un sujet en sens strict, ces formes trouvent dans le contexte de l'auxiliaire le support d'un agent. Et, en fonction de la situation de communication dans laquelle s'inscrit le procès qu'ils désignent, l'infinitif et le supin peuvent régir des compléments spécifiquement verbaux (des compléments d'objet ou circonstanciels):

(fr.) *J'ai à écrire / à écrire une lettre/ à écrire une lettre à mes parents jusqu'à la fin de la semaine.*

(roum.) *Am de scris / de scris o scrisoare / de scris o scrisoare părinților mei până la sfârșitul săptămânii.*

L'infinitif / le supin ne sont pas séparables de la préposition qui les introduit auprès de l'auxiliaire, ni pronominalisables.

Le complément d'objet direct de l'infinitif / du supin est en même temps complément de l'auxiliaire et il peut être déplacé entre l'auxiliaire et la préposition:

(fr.) *J'ai une lettre à écrire à mes parents.*

(roum.) *Am o scrisoare de scris părinților mei.*

Ce déplacement entraîne, dans certains cas, la resémentation partielle de l'auxiliaire en tant que verbe de possession, ce qui entraîne un changement dans la valeur modale de l'ensemble. Ces cas sont représentés par les nominaux compléments qui sont susceptibles de réactualiser le trait [+ possession] dans le verbe *avoir* et, respectivement *a avea*:

(fr.) *avoir une maison, une terre, des tableaux à vendre / à prêter / à récupérer.*

J'ai à vendre une maison. (→ Je dois vendre ma maison).

J'ai eu une maison à vendre. (→ J'ai une maison que je dois / peux / veut vendre). Je l'ai vendue. Je ne l'ai plus (= Je ne possède plus de maison).

(roum.) *a avea o casă, un teren, tablouri de vândut / de împrumutat /de recuperat.*

Am de recuperat mai multe tablouri (→ Trebuie să recuperez mai multe tablouri) Am avut mai multe tablouri de recuperat (Am avut mai multe tablouri pe care a trebuit / am vrut / am reușit să le recuperez). Le-am recuperat, acum sunt în posesia mea.

Les périphrases verbales *avoir à + infinitif* et *a avea de + supin* font partie du système verbal:

- elles obéissent aux mêmes critères fonctionnels structuraux et lexico-sémantiques que les unités du système verbal de base (central): elles ont des formes simples et des formes composées (à la diathèse active):

J'ai / J'ai eu / J'aurai à traduire un texte.

Am / Am avut / Voi avea de tradus un text.

- entre les termes de la périphrase il existe les mêmes rapports qu'entre les composants des formes simples ou composées (le lexème et le/les morphèmes, l'auxiliaire et le participe passé);
- le signifiant est analytique de même que le signifiant des formes composées;
- le signifié du syntagme est un seul, celui de l'infinitif et respectivement du supin, l'auxiliaire étant vidé de son sens propre et servant uniquement à inscrire l'infinitif / le supin dans le mécanisme de l'énonciation en sélectionnant un sujet qui, en structure profonde renvoie à l'agent de la forme verbale nominale et qui se combine avec des morphèmes de temps et de personne (condition stricte pour le fonctionnement dans le discours; la préposition est elle aussi évidée de son sens propre, spatial).

2.2. La valeur linguistique de ces périphrases est donnée, dans un premier temps, par le produit des relations que les éléments de structure entretiennent entre eux (qui donne la valeur intrinsèque) et ensuite par les relations de l'unité analytique avec les autres unités du système en tant que structures fonctionnelles.

À considérer de près les deux constructions mises en parallèle, on constate que la valeur intrinsèque de chacune résulte de la combinaison d'unités linguistiques qui, dans le système de base de chaque langue, se situent aux pôles opposés de l'opposition en question. Il s'agit des prépositions *à* et *de* et des formes verbales *d'infinitif* et *de participe passé / supin*. En fait:

- dans le domaine spatial (spatialisé dans ce contexte), domaine où les deux prépositions se définissent et s'individualisent sémantiquement et syntaxiquement, la préposition *à* exprime le point à atteindre (la destination, la limite finale), tandis que la préposition *de* exprime, le point initial (le point de départ, la limite initiale);
- dans le domaine de l'aspect, la seule catégorie spécifiquement verbale susceptible à justifier l'inscription des formes nominales dans la classe des verbes, la forme *d'infinitif*, est l'expression du procès tout tensionné, de l'aspect tensif ou non accompli¹⁶, (avant d'entrer en déroulement), tandis que le *participe passé / supin* évoque le procès complètement détensionné, l'aspect transcendent, accompli. Il évoque le procès par l'effet résultant de son déroulement.

Or, dans le contexte des deux prépositions, les deux formes verbales arrivent à acquérir la même valeur aspectuelle, à savoir, à désigner des procès (marqués par le trait [+ achèvement], envisagés dans une vision globale du début jusqu'à la fin), non accomplis, chargés de puissance virtuelle, susceptibles de se dérouler jusqu'au terme de la limite finale de la durée inhérente.

(fr.) *J'ai à donner une réponse. → Je dois donner une réponse. → Je donnerai la réponse.*

(roum.) *Am de dat un răspuns.* → *Trebuie să dau un răspuns.* → *Voi da răspunsul.*

Le mécanisme linguistique qui permet aux deux formes verbales d'exprimer la même valeur est le suivant: les deux prépositions acquièrent dans le contexte des deux formes verbales nominales une valeur virtuelle, spatialisée. La préposition *à* renvoie à la limite finale de la durée inhérente au procès désigné par l'infinitif, lequel présente le procès comme tout tensionné, avant le commencement de son déroulement. La préposition *de* renvoie à la limite initiale de la durée du procès présenté par le participe passé comme complément détensionné, à la fin de son déroulement. La préposition *de* fonctionne comme inverseur de potentialité de la tension du procès désigné par le participe passé / supin, de sorte que la perception d'ensemble (dans le contexte donné) est dynamique, de déroulement, dans le plan virtuel, de la tension du procès jusqu'à sa limite finale.

L'équivalence globale de signification des deux constructions se traduit par un chassé croisé au niveau de la mise en parallèle des marqueurs linguistiques terme à terme:

français	roumain
prép. <i>à</i>	<i>participe passé</i>
<i>infinitif</i>	<i>prép.de</i>

limite finale à atteindre	aspect virtuellement accompli
aspect non accompli	limite initiale

L'autre facteur linguistique qui contribue à l'unification du sens des deux constructions est le verbe *avoir* / *a avea* qui, en relation étroite avec la préposition, actualise, toujours sur le plan notionnel, le sème de « posséder / éprouver un sentiment d'obligation morale ».

La préposition fonctionne dans ce contexte avec une double valeur:

- d'élément de relation qui a pour fonction de rattacher les deux formes verbales à l'auxiliaire afin qu'elles puissent sélectionner un agent en structure de profondeur et qu'elles puissent être mises en relation avec un sujet syntaxique;
- de marqueur modal susceptible d'orienter le sens de l'auxiliaire vers le sens notionnel d'obligation/ de nécessité, et de redonner ainsi à la forme verbale nominale le dynamisme nécessaire pour l'accomplissement du procès

La valeur d'ensemble des deux constructions est d'obligation morale, de nécessité / possibilité, de volonté, qui incombe à l'agent - sujet de la phrase.

Dans le système de la langue, ces deux constructions se rangent dans la même série paradigmatique que les verbes de modalité (devoir, pouvoir, vouloir) auxquels elles se substituent en fonction des contraintes sémantico-syntaxiques du contexte. La substitution s'opère au niveau du verbe opérateur et de la préposition. Mais tandis que le français maintient l'infinitif pour désigner le procès modalisé, le roumain substitue au participe passé / supin la proposition conjonctive:

(fr.) *J'ai à trouver une solution à ce problème.* → *Je dois trouver une solution à ce problème.*

(roum.) *Am de găsit o soluție la această problemă.* → *Trebuie să gădesc o soluție la această problemă.*

2.3. Le comportement discursif des périphrases analysées est marqué, tout d'abord, par des contraintes dans le choix des verbes à réaliser le prédicat. Les verbes susceptibles de figurer comme noyau sémantique du prédicat complexe appartiennent, dans les deux langues, à la classe des verbes [+ accomplissement] (des événements qui ont une certaine durée, qui subissent un changement dans un intervalle de temps donné et ont une borne inhérente après laquelle ils ne peuvent plus continuer):

(fr.) *Il a de grands travaux à exécuter.*
Je n'ai absolument rien à vous écrire.
J'ai eu à choisir entre plusieurs variantes.

(roum.) *Am avut de dat un telefon.*
Aș avea de transmis un message.
Are de prezentat un referat.

Malgré la forte cohésion existant entre les termes de la construction, le verbe auxiliaire peut être séparé de la préposition par le complément direct du verbe nominal (infinitif/supin):

(fr.) *J'ai à vendre une terre.* → *J'ai une terre à vendre.*

(roum.) *Am de vândut o casă.* → *Am o casă de vândut.*

Dans ce cas, les verbes *avoir / a avea* ne semblent plus évidés complètement du sens propre (de possession). La structure se laisse reformuler syntaxiquement en une phrase où le verbe *avoir / a avea* perd sa valeur modalisante (étant séparé de la préposition) et *l'infinitif/le supin* sont rendus par une relative qui explicite la modalité par un auxiliaire spécifique.

(fr.) *J'ai à vendre une terre.* → *Je dois / suis obligé de vendre une terre.*
J'ai une terre à vendre. → *J'ai (possède) une terre que je dois / peux / veux vendre.*

(roum.) *Am de vândut o casă. → Trebuie să vând o casă.*

Am o casă de vândut. → Am (posed) o casă pe care trebuie / vreau / pot s-o vând.

Cette interprétation est possible uniquement dans le cas où entre le verbe *avoir / a avea* et le nominal qui réalise le complément d'objet direct de *l'infinitif / supin* il existe une relation transparente de possession. C'est le contexte plus large qui renseigne sur cette relation. À considérer les exemples suivants:

(fr.) *J'ai le résumé de ma thèse à traduire. → J'ai (je suis en possession / j'ai rédigé) le résumé de ma thèse à traduire.*

→ J'ai le résumé de ma thèse et je dois le traduire.

J'ai un résumé de thèse à traduire. → Je dois traduire un résumé de thèse. → On m'a donné un résumé de thèse que je dois traduire'

Il en est de même en roumain:

(roum.) *Am o scrisoare de expediat. → Am (am scris) o scrisoare pe care trebuie / vreau / s-o expediez.*

Am o carte de cumpărat. → Am de cumpărat o carte. → Am nevoie de îmi trebuie o carte, trebuie s-o cumpăr./

Am de dat un răspuns. → Am un răspuns de dat. → Trebuie sa dau un răspuns. → Cineva așteaptă de la mine un răspuns.

Le français, à la différence du roumain, admet la pronominalisation des compléments d'objet (direct et indirect) de l'infinitif, transformation que le roumain n'admet que pour le complément d'objet direct, emploi pas très fréquent, d'ailleurs:

(fr.) *Il a à rendre un livre la bibliothèque. → ? Il a à le rendre à la bibliothèque.*

Il a à rendre un livre à son ami. → ? Il a à le rendre à son ami.

→ Il a à lui rendre un livre.

→ ? Il a à le lui rendre.

J'ai à rendre ce livre à la bibliothèque. → Ce livre, j'ai à le rendre à la bibliothèque.

(roum.) *Are de restituit o carte la bibliotecă. → ? O are de restituit la bibliotecă.*

Are de dat o carte prietenului său. → ? O are de dat prietenului sau.

*→ *I-o are de dat.*

Are de restituit această carte la bibliotecă. → Această carte, o are de restituit la bibliotecă.

La pronominalisation du nominal complément d'objet semble être conditionnée et/ou favorisée par des facteurs de nature situationnelle (degré de détermination du nominal, de focalisation). En l'absence d'attestations suffisantes, d'un corpus illustrant l'usage de ces structures dans la langue standard, il est difficile de conclure sur leur comportement.

Il semble cependant que le roumain substitue normalement à la construction avec supin, la proposition conjonctivale et, dans la langue standard, le verbe *a avea* est remplacé par le modal *a trebui*:

(roum.) *Am o carte de restituit la bibliotecă. → Trebuie să restitui o carte la bibliotecă.*

→ Trebuie s-o restitui cât mai repede.

Dans la combinaison avec la négation le comportement des deux constructions semble être symétrique, du moins dans les structures type:

(fr.) *Je n'ai pas de terre à cultiver.*

(roum.) *Nu am teren de cultivat.*

(fr.) *Je n'ai rien à acheter.*

(roum.) *Nu am nimic de cumpărat.*

(fr.) *Je n'ai à acheter qu'un album.*

(roum.) *Nu am de cumpărat decât un album.*

3. CONCLUSIONS

L'analyse ci-dessus confirme, sans conteste, la spécificité du roumain par rapport au français et, implicitement, par rapport aux autres langues romanes. Bien que les deux périphrases *avoir à + infinitif* et *a avea de + supin* aient des origines et des conditions d'évolution différentes, elles se rapprochent jusqu'à l'identification fonctionnelle. Héritée du latin, la périphrase du français a évolué au même rythme que les autres structures verbales et s'est intégrée pleinement dans le système verbal à côté des autres structures périphrastiques. La structure du roumain a été créée, sous l'influence du mouvement général de développement des structures analytiques, pour compenser l'insuffisance de l'infinitif à fonctionner comme forme verbale¹⁷. Le statut et les valeurs de la forme de supin constituent depuis toujours un sujet de débat¹⁸.

Se présentant comme des structures de forte cohésion syntaxique et sémantique, pour des raisons de focalisation, le complément d'objet direct de l'infinitif / du supin s'insère entre l'auxiliaire et la préposition, ce qui fait que le statut de l'auxiliaire soit à la limite entre celui de verbe auxiliaire et celui de verbe

plein, situation dans laquelle on peut lui appliquer l'étiquette de semi-auxiliaire. En français, le complément d'objet indirect (pronom) de l'infinitif s'insère entre la préposition et l'infinitif sans que le statut des termes de la structure en soit affecté. Le roumain, en échange n'admet que l'insertion du nominal objet direct (sans que cette transformation soit sans effet sur l'ensemble, comme en français), l'objet indirect au datif étant toujours après l'infinitif.

En français, la périphrase connaît une fréquence d'emploi relativement élevée, vu d'une part, la nature aspectuelle de l'infinitif susceptible à désigner des procès à potentiel maximum de réalisation et, d'autre part, les nombreuses latitudes combinatoires du même infinitif. Par contre, en roumain, où le statut du supin n'est pas facilement décelable et où les structures analytiques ne sont pas complètement intégrées syntaxiquement et sémantiquement dans le système verbal de base, cette périphrase, qui ne s'est montrée pas très productive, a une fréquence d'emploi peu élevée.

NOTES

- ¹ Michaela Livescu, « Histoire interne du roumain: morphosyntaxe et syntaxe », in *Romanische Sprach-geschichte / Histoire linguistique de la Romania*, Tome 3, Berlin, Walter de Gruyter, 2008, pp. 2646-2692
- ² Cf. Jean Dubois et alii, *Dictionnaire de linguistique*, article « Périphrase », Paris, Larousse, 1973.
- ³ Jean Nicot, *Le thresor de la langue francoyse, tant ancienne que moderne*, 1606, URL: <<http://www.lexilogos.com/nicot.htm>>.
- ⁴ *Le Dictionnaire de l'Académie française dédié au Roy*, 1re édition, Paris, 1694.
- ⁵ Jean-François Féraud, *Le Dictionnaire critique de la langue française informatisé*, 1787-1788, première version expérimentale offerte par G.E.H.L.F. et le C.N.R.S. / par l'intermédiaire de Philippe Caron et de Louise Dagenais.
- ⁶ *Dictionnaire de l'Académie française* 6e édition, Paris, Imprimerie et librairie de Firmin Didot Frères, 1835.
- ⁷ *Le trésor de la Langue Française: dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789-1960)*, TLF, Centre de Recherche pour un trésor de la Langue Française de 1971 à 1994; édition électronique, TLFi.
- ⁸ *Dictionarul explicativ al limbii romane*, Academia Română, Institutul de Lingvistică « Iorgu Iordan-Al.Rosetti », București, Editura Academiei Române, 1re éd. 1998, 2e éd. 2009.
- ⁹ *Dicționarul Limbii Române Moderne*, Academia Română, Institutul de Lingvistică « Iorgu Iordan », București, Editura Academiei, 1958.
- ¹⁰ Cf. *Gramatica limbii române*, București, Editura Academiei Române, (1re éd. 2005) 2008, pp. 513-514.
- ¹¹ Michaela Livescu, *op.cit.*
- ¹² Cf. Mioara Avram, *Gramatica pentru toti*, București, 1997, p. 216.
- ¹³ Cf. Isabela Mihaela Nedelcu, *Particularități sintactice ale limbii române în context romanic: Infinitivul*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013.
- ¹⁴ Cf. Anne Abeillé et Danièle Godard, « Deux types de prédicats complexes dans les langues romanes », in *Linx* 45/2001, *Invariants et variables dans les langues. Etudes typologiques*. URL: <<http://linx.revues.org/838>>.
- ¹⁵ Pour la distinction entre les étiquettes d'*auxiliaire* et de *semi-auxiliaire*, voir Audrey Liere, *Entre lexicque et grammaire: les périphrases verbales du français*, thèse de doctorat, URL: <<http://tel.archives-ouvertes.fr/docs/00/87/21/66/pdf/LIERE>>.
- ¹⁶ Cf. Gustave Guillaume, *Temps et verbe, théorie des aspects, des modes et des temps*, Paris, Champion, 1968, pp.15-27.
- ¹⁷ Cf. Isabela Mihaela Nedelcu, *Particularități sintactice ale limbii române în context romanic: Infinitivul*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013, pp. 124-130.

¹⁸ Cf. M. Caragiu-Marioțeanu, « Moduri „nepersonale” », *Studii și Cercetări de Lingvistică*, 13/1, 1962, pp. 29-43; Grigore Brâncuș, « O concordanță gramaticală româno-albaneză: modul supin », *Limbă și Literatură*, 13, 1967, pp. 99-105; I. Diaconescu, « Supinul în limba română din secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea », *Analele Universității București*, 1971, pp. 151-163; E. Negoită-Soare, *Le supin roumain et la théorie des catégories mixtes*, Thèse de doctorat, Université de Paris 7, 2002, PDF.

BIBLIOGRAPHIE

Ouvrages théoriques

- Abeillé, A. / Godard, D., « Deux types de prédicats complexes dans les langues romanes », in *Linx 45/Invariants et variables dans les langues. Etudes typologiques*, 2001. URL: <<http://linx.revues.org/838>>.
- Academia Română / Institutul de Lingvistică «Iorgu Iordan-Al. Rosetti», *Gramatica limbii române*, București, Editura Academiei Române, éd. 2005, 2009.
- Avram, M., *Gramatica pentru toți*, București, 1997.
- Brâncuș, G., „O concordanță gramaticală româno-albaneză: modul supin”, in *LL* 13, 1967, p. 99-105.
- Caragiu-Marioțeanu M., „Moduri „nepersonale””, *SCL*, 13/1, 1962, p. 29-43, București.
- Diaconescu, I., „Supinul în limba română din secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea”, in *Analele Universității din București*, 1971, p. 151-163.
- Drăghicescu, J., « Sur l'équivalence des expressions: chose à faire/ lucru de făcut », in *Etudes romanes dédiées à Iorgu Iordan 90 (Hommage à Iorgu Iordan à l'occasion de son quatre-vingt-dixième anniversaire)*, Bucarest, 1978, p. 211-214.
- Dubois, J. *et alii*, *Dictionnaire de linguistique*, Paris, Larousse, 1973.
- Guillaume, G., *Temps et verbe*, Paris, 1968.
- Liere, A., *Entre le lexique et la grammaire: les périphrases verbales du français*, thèse de doctorat, 2011, URL: <<http://tel.archives-ouvertes.fr/docs/00/87/21/66/pdf>>.
- Livescu, M., « Histoire interne du roumain », in *Histoire linguistique de la Romania*, tome 3, Berlin, Walter de Gruyter, 2008, p. 2646-2692.
- Nedelcu, I.-M., *Particularități sintactice ale limbii române în context romanic: Infinitivul*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013.
- Negoită-Soare, E., *Le supin roumain et la théorie des catégories mixtes*, Thèse de doctorat, Université de Paris 7, 2002, PDF.

Dictionnaires

- Dictionnaire de l'Académie française dédié au Roy*, 1re édition, Paris 1694, édition électronique.
- Dictionnaire de l'Académie française*, 6e édition, 1835, Paris, Imprimerie et Librairie de Firmin Didot Frères, édition électronique.
- Dictionnaire critique de la langue française* de Jean-François Férand, 1787-1788, première version expérimentale offerte par G.E.H.L.F. et le C.N.R.S., édition électronique.

Dicționarul explicativ al limbii române, Academia Română, Institutul de lingvistică « Iorgu Iordan-Al. Rosetti », București, Editura Academiei Române, ed. 1998, 2009.

Dicționarul Limbii Române Moderne, Academia Română, Institutul de Lingvistică « Iorgu Iordan », București, Editura Academiei Române, 1958.

Le trésor de la Langue Française: dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789-1960), TLF, Centre de Recherche pour un trésor de la Langue Française de 1971 à 1994; édition électronique TLFi.

Thresor de la langue francoyse (1906) de Jean Nicot, édition électronique.

SINTEZA MITOLOGICĂ A LUI HESIOD

**Emil DUMITRAȘCU,
Katalin DUMITRAȘCU
Universitatea din Craiova**

Cette étude présente l'œuvre *Théogonie* de Hésiode à la lumière d'une exégèse fondée sur certains principes de l'esthétique phénoménologique des niveaux, évidemment, humains à la suite d'une re-lecture de date récente.

Par conséquent, on distingue et on analyse quatre niveaux, y compris leurs subdivisions: (1) Le niveau onomastique ou « le catalogue des personnages »; (2) Le niveau fondé sur les faits ou l'action épique; (3) Le niveau conceptuel philosophique ou de l'idéation (idéatique) où l'on analyse le concept de transcendance, le statut de l'homme ou la condition humaine ou bien la place et le sens de l'homme dans l'Univers, le concept de *hybris*, les concepts sur le *sort*, sur la destinée et la considération de la *gloire*, de la renommée, de l'héroïsme dans la mentalité grecque, le concept de la *perfidie* (de la ruse), considérée souvent en tant que valeur; (4) Le niveau esthétique qui démontre la valeur de la *Théogonie*.

Comme l'on sait bien, la mythologie grecque se retrouve dans toute la littérature de Grèce Antique, dans toute sa culture, Hésiode étant le premier qui ait essayé une «histoire» de ces immenses ressources mythologiques, tout en réussissant à la fois leur systématisation.

En interprétant de ce point de vue sa mythologie, on arrive donc dans une mesure, à la « préhistoire » des vieux grecs, dès le chaos primaire et jusqu'à l'instauration du bon ordre que Zeus a créé par « la force de l'ingéniosité ».

MOTS CLÉ: *hybris, destinée, gloire, héroïsme, perfidie.*

În acest studiu, vom încerca să prezentăm opera hesiodică *Theogonia* într-o exegeză întemeiată pe unele principii ale esteticii fenomenologice a straturilor sau nivelurilor, evident, urmare a unei relecturi de dată recentă.

În studiul de față am stăruit asupra nivelului *conceptual-filosofic* sau *ideatic*, aflat el însuși într-o strânsă relație cu nivelul onomastic (catalogul personajelor), nivelul faptic (actanțial) și nivelul estetic.

Preluând, în mod necesar, concepte poetice aristotelice, vom aprecia opera hesiodică și din acest punct de vedere, al ideilor, al conceptelor, al unei priviri asupra lumii (Weltanschauung), oricât de „rudimentară” va fi fost aceasta (folosim cuvântul *rudimentar* în înțelesul său de „început”, de „cel dintâi”).

În întregimea lui, indicat firește și de titlul său, textul theogonic fixează cel dintâi concept, respectiv *conceptul de transcendență*, de divinitate (zeitate), ale cărei atribute, să ne amintim, sunt „scutirea pentru vecie de povara durerii și a vârstei”, atribute care vin mai mult dinspre condiția umană, marcată de durere și de scurtimea vârstei, a vieții. Pe lângă aceste atribute, textul *Theogoniei* ne prezintă o

mulțime de epitete funcționale ori comportamentale ale „zeilor-ivindu-se în lume”, care ar putea fi adecvat interpretate drept atribute ori calități zeești, mai ales că acoperă și se desfășoară în cele trei spații ale Cosmosului: pământ-cer-infern.

Așa s-ar putea vorbi și despre o *teologie hesiodică*, evident tot rudimentară, din moment ce încearcă să interpreteze existența ca atare și toate fenomenele naturii, apoi stările psihice, comportamentale etc. prin avalanșa de personificări. Totul este însuflețit, personificat în *Theogonia* hesiodică, fie ele aspecte pozitive ale existenței omenești, fie negative, în mijlocul unei Naturi care nu de puține ori apărea dușmănoasă. Spunea undeva Lucian Blaga¹ că zeii grecilor antici se deosebesc de oameni doar gradual, nu și structural, că sunt proiecții în ideal ale oamenilor. La Hesiod, însă, „idealul” nu este numai superlativul binelui, ci și al răului, al negativului, cu care, de altfel, formează o pereche categorială într-un început de morală, care trasează pentru totdeauna direcțiile principale ale unei morale, ale unei etici, atât de riguros fixată și cercetată în perioada clasică.

Hesiod se află la jumătatea drumului dinspre personificarea (prosopopeea) marilor forțe ale naturii și antropomorfizarea clasic-estetică a zeităților; el respectă tradițiile populare, privitoare la zeități, respectă și liniile cronologice, istorice, evolutive ale generațiilor divine, Uranos-Cronos-Zeus, cu toate ramificațiile și descendenții lor, însă nu-i este străin un început sigur și remarcabil de antropomorfizare a divinităților, vizibil în admirabilele sale portretizări, atât în registru static, cât mai ales în cel dinamic, faptic, căci acțiunile zeilor sunt aidoma celor omenești, diferențiindu-se de acestea numai prin acel grad al superlativului despre care am vorbit mai înainte. Așa se înscrie și Hesiod, ca și Homer, în șirul acelor spirite creatoare de frumos de la începutul literaturii grecești, care au imaginat și conturat în text personaje zeești – paradigme de frumusețe, conferind în același timp religiei grecești acel coeficient estetic sau specific artistic. Mai târziu, când se vor ivi marea literatură greacă clasică, inegalabila lor artă plastică (sculptura și pictura), acel coeficient estetic va fi atotstăpânitor și definitiv în religia greacă, tocmai prin procesul de antropomorfizare și de superlativizare morală a zeităților. Aristotel spunea despre personajele lui Sofocle că „sunt cum ar trebui să fie”, iar ale lui Euripide „cum sunt aieva”².

Între omul grec antic și zeitate se stabilește mai degrabă o legătură (citește: religie!) estetică, de admirație și de trăire estetică, care este altceva decât acea legătură mistică, interioară, specifică vechilor evrei. Tradițiile grecești, pe care încearcă să le sistematizeze Hesiod, apoi creația sa însăși confereau religiei grecești, respectiv legăturii grecilor cu transcendența, acele elemente concret-senzoriale, vizibile fie în personificările de început, fie în antropomorfizările dezvoltate ulterior. Nu era, adică, agreată și nici acreditată în religia greacă antică abstracțiunea divinităților, ideea de divinitate, pe care o remarcă, mai târziu, Tacitus³ la vechii evrei.

Desigur, Hesiod are meritul de a fi încercat o sistematizare a numeroaselor tradiții mitice, conducându-se cât de cât după linia evolutiv-cronologică (cele trei generații), făcând și multe digresiuni, reluări, uneori chiar confuzii. Linia sa cronologică, „istoria” nașterii zeilor săi, n-are un început propriu-zis, un zeu care să

fî făcut „cerul și pământul”, ci pe acestea le vedem existând, mai bine-zis coexistând cu haosul, care „a fost la început”, de care mai apoi se detașează printr-un proces de personificare, de divinizare și antropomorfizare, de ordonare a Universului în toate fațetele sale.

Care este, în al doilea rând, *statutul omului*, al *condiției umane*, al *muritorilor*, respectiv *locul și rostul omului în Univers*?

Omul, condiția umană sunt aproape absenți în *Theogonia*, operă care descrie geneza zeilor, iar atunci când apar totuși sunt prezentați prin contrast, ca ființe inferioare, muritoare, supuși vremelniceii, poverii durerii și vârstei.

În momentele în care unii oameni sunt departe de asemenea poveri ale condiției lor, ale morții inexorabile și inevitabile, pot năzui la căsătorii cu zeițe, nemuritoare deci, aducând pe lume „copii cu zeii asemeni”, nu de puține ori acceptați în Olimp, dar totuși semizeii, eroi; ori invers, eroi care s-au ivit din femei muritoare, iubite de zei, uneori chiar de *Zeus* însuși, așa cum este cazul eroului *Herakles*, acceptat în Olimp, ori cazul *Ariadnei*, fiica cea blondă a lui *Minos*, căsătorită cu *Dionysos*, „zeul cu părul de aur”, dăruită ca zestre cu nemurirea de către *Cronidul Zeus* (v. 947, p. 53) etc.

Muritorii, apoi, pot să aibă „județ” cu zeii, așa cum s-a întâmplat la Mekona (Sicyone), când Zeus nu se putea să nu știe de înșelăciunea pusă la cale de către *Prometeu*, dar

„... s-a prefăcut înșelat ...

Fiindcă el însuși în mîntea-i ursise nenorocire

Pentru *vremelnicii oameni* și gândul urma să-și plinească”

(v. 551-552, p. 41).

Și tot cu ocazia înșelăciunii lui *Prometeu* notează Hesiod că:

„Arde de-atunci, pentru zei, pe-ntregul pământ *omenirea*

Oasele albe de bou pe-altarele înmiresmate”

(v. 556-557, p. 41),

consemnând o componentă a condiției umane, respectiv *venerarea zeilor* prin jertfe, practică liturgică instituită și întărită acum, chiar dacă pornea de la o intenție insidioasă.

De asemenea, *Prometeu* fură pentru *oameni*, tot printr-o înșelăciune, focul, căci Zeus

„Focul cu flăcări nestinse nu l-a mai dat spre folosul

Celor ce-ntreg pământul locuiesc, muritorilor oameni”

(v. 563-564, p. 41).

Cum se știe, pentru această înșelăciune Zeus trimite, la rândul lui o altă momeală, acea „formă cu chip de fecioară”, plăsmuită din lut de către Hefaiistos și înșuflețită Atena, acolo unde „ședeau adunați *oameni* și zei”, care „încremenesc de uimire” atunci când o zăresc, căci ea este „năpasta omului”, întrucât

„... seminția femeilor ispititoare,
Cele mai primejdioase femei, din ea e născută,
Cruntă osândă ce-și face lăcașul cu muritorii”

(v. 590-592, p. 42).

Iar, de aici încolo, asistăm la nenumărate aspecte ale misoginismului neobișnuit al lui Hesiod, cea de-a doua jumătate a perechii: bărbat-femeie, pereche definitorie a condiției umane, nu-și găsește nicio concesie în percepția lui Hesiod asupra femeii, exceptând, poate, doar frumusețea și grația acesteia, care provoacă admirația deopotrivă a oamenilor și a zeilor. Și încă o observație de natură sociologică: femeia pe care o descrie Hesiod, ispititoare de bună-seamă, „ocolește pe săraci” și „doar pe bogați îndrăgește”, exact ca în elegia ovidiană (v. 595, p. 42). Ce l-a îndemnat, oare, pe Hesiod să asocieze „răul” chiar unei „soațe vrednice” și „potrivită soțului la cuget”?

Să nu-i uităm apoi pe „regii-nțelepți și puternici”, care, deși „purceși de la zei”, sunt atât de „*omenoși*” când răsplătesc faptele, împart dreptatea, curmă discordiile, osândesc răufăcătorii, ajută cu dărnicie pe cei lipsiți, ajungând astfel „lumină” pentru popoarele lor (p. 27-28).

Să nu-i uităm nici pe „cântăreții, bărbații vestiți, chitarezii”, iubiți de Muze, intelectualii timpurilor antice, care reprezintă o parte de mare importanță a condiției umane prin folosul pe care-l aduc oamenilor.

Muzele înseși, prin chitarezii aleși, „cântă și *neamu-omenesc*”, alături de neamul nemuritorilor.

În concluzie, inferioritatea condiției umane în *Theogonia*, situația ei precară, ignobilă, vremelnică, supusă durerilor și vârstei, n-o îndepărtează de capacitatea de a se constitui într-o „grilă” prin care trecem toate celelalte concepte, într-un ecran pe care proiectăm toate celelalte concepte, așadar invite din îndelungata practică socială a oamenilor, chiar dacă poetul, urmând toposul îndătinat al invocației către Muze, se consideră „insuflat cu viers de profet” de către acestea și poruncit să cânte

„Cele ce fi-vor cândva și câte au fost înainte
Neamul ferice să-l laud al celor în veci fără moarte”

(v. 34-36, p. 26).

În felul acesta, conceptele, ideile și judecățile secvente, deși se referă la zei, sunt în întregime *omenești*.

Așa este *conceptul de hybris*, atât de prezent în textele literare antice grecești. Atunci când se depășește măsura, când se încalcă legile firii și frumusețea Universului, când se ivesc trufia nesăbuită și patima demențială, atunci se săvârșește un *hybris*.

Iată-l pe *Uranos-Cerul* comițând un *hybris* când, urându-i pe fiii săi născuți din *Geea*, pe *Ciclopi* și pe *Giganți (Hecatonhiri)*, încă de la naștere, „fii de temut” – zice Hesiod (v. 155, p. 29), nu numai că-i aruncă în grote ascunse și întunecoase „încă din ceasul dintâi”, imediat după naștere, fără a-i lăsa să vadă lumina strălucitoare, dar și „rânjea făcându-și treaba mârșavă” (v. 156-159, p. 29). Fapta lui *Uranos* este calificată drept „sălbatică” (δεικέα ἔργα) de către *Geea* (v. 166, p. 30).

Dar iată-l pe *Cronos* care-și ascultă mama și își mutilează tatăl, comițând astfel un *hybris*; *hybris*-ul său este săvârșit, însă, și datorită firii sale ascunse, „cu gânduri ascunse” (v. 168, p. 30).

Acum îi ajunge blestemul pe *Uranizii-Titani*, blestem proferat de tatăl lor, *Uranos*, căci „năzuit-au spre fapte și crime nesăbuite”, care provoacă „venirea ispășirii, răsplata nelegiurii” (v. 209-210, p. 31).

Tot așa de grav este și *hybris*-ul comis de *Cronos* când și-a înghițit pe rând fiii, mai puțin pe *Zeus*, cum se știe, ca nu cumva aceștia să se bucure de „cinste regească între zeii nemuritori” după ce i se profețise de către *Geea* și *Uranos* că, oricât de puternic ar fi, tot trebuie să suporte ce „e scris în urzelile soartei” (v. 464, p. 38).

Hybris este și trufia vicleană a lui *Prometeu*, „cel cu gânduri viclene, cu greu ascunzându-și un zâmbet”, atunci când îl provoacă pe *Zeus* la alegerea părții de jertfă. Ursita îl aruncă și pe el, oricât de dibaci a fost, în „cumplitele-i lanțuri” (v. 615, p. 43).

Hybris este de asemenea „semeția” cu care luptă *Titanii* împotriva *Cronizilor*, împotriva lui *Zeus*, care „îi afundă în largul pământ, ferecați cu zăvoare și cu lanțuri ce nu se dezleagă” (v. 718, p. 46).

Să observăm, în fine, că *hybris*-ul din *Theogonia*, ce se ivește mai ales din fapta nesăbuită, din acțiunea ca atare, dar și din gândul viclean, din vorba necugetată, aruncată ostentativ, din trufia comportamentală – toate acestea confirmând *hybris*-ul drept lipsă de măsură, drept abatere de la ordinea cosmică născută acum odată cu zeii și fixată de-a pururi odată cu intervenția lui *Zeus*.

În *Theogonia*, *soarta*, *destinul*, *ursita* formează legea supremă, dreptatea supremă, căreia i se supun deopotrivă nemuritorii și muritorii. Lumea zeilor și lumea oamenilor, ivite deodată („Că se iviră pe lume, deodată cu zeii și oameni”, *Munci și zile*, p. 62), formează o unitate, un tot comun, o pereche cosmică, fiind străbătute de legea ineluctabilă a destinului, propriu-zis legea buneii rânduiei, a ordinii și a dreptății ultime, chiar dacă uneori suferința celui nevinovat lasă impresia nedreptății sau a indiferenței cosmice.

Evident, un poem despre „nașterea zeilor” se referă la *soarta* pe care trebuie s-o urmeze zeii născuți ori cei ce urmează a se naște, indiferent dacă aceasta le este binevoitoare sau nu. Cum spuneam mai sus, în perspectiva scopului ultim, *soarta* așa-zisă răuvoitoare se transformă în parte recuperatoare a ordinii cosmice lezate.

Așa cum apare în textul theogonic, *soarta* poate fi invocată direct ori indirect, cum, de asemenea, poate fi personificată în diverse personaje zeești.

Iată câteva „trimiteri” fie directe, fie indirecte:

- de la început, *Afrodita* „parte avu de putere, fiind de *ursită* aleasă” (p. 51);
- și tot ei „i-au fost *hărăzite* caldul surâs feciorelnic / Farmecul dulce, viclean, dar plin de ispită al femeii” (p. 31);
- lui *Cronos* „*Geea* și înstelatul *Uranos* profețitu-i-au / Cât de puternic ar fi e scris în *urzelile soartei*” (p. 38);
- îndurerata *Rhea* își roagă părinții, pe *Geea* și pe *Uranos*, să-l pedepsească pe nevrednicul tată *Cronos*, iar aceștia ascultând-o degrabă îi împărtășesc „ce orânduise *Destinul*” (p. 39);

- Atlas este silit de soartă să sprijine pe cap, pe brațe puternice, cerul întins (p. 40);
- Zeus cel atotputernic, ivit în lume prin *urzelile soartei*, poate fi el însuși, ca stăpân al buneii rânduiei a lumii, generator de *soartă*, căci le hărăzește Hesperidelor, zânele cu voce pătrunzătoare, *soarta* de a-i fi în față lui Atlas (p. 40); tot așa, cu ocazia primei viclenii a lui Prometeu și a provocării lipsite de cuviință, „Zeus cu mintea de veghe, / S-a prefăcut înșelat, deși cunoscă amăgirea, / Fiindcă el însuși în mintea-i *urzise* nenorocire / Pentru vremelnicii oameni ...” (p. 41);
- apoi Prometeu însuși n-a putut să evite mânia lui Zeus, „căci *Ursita* / Oricât a fost de dibaci l-a prins în cumplitetele-i lanțuri” (p. 43).

Să consemnăm aici că acțiunea totală a *Theogoniei* nu pare să se deruleze la întâmplare, oricât de imprevizibile ar fi manifestările naturii, acum personificate, ci lasă impresia că în spatele ei se află *destinul*, *soarta* dominatoare, implacabilă.

Alături de aceste trimerite la *soartă*, ca la o lege divină, implacabilă, se află în *Theogonia* personificările *soții*, cunoscută fiind preferința celor de la începuturile culturii grecești pentru elementul concret-senzorial, ilustrativ nu mai puțin, pentru concretizarea unei idei, pentru întruchiparea acesteia într-un personaj actant al *soții*, chiar dacă acesta este un zeu mai mult sau mai puțin antropomorfizat.

Astfel, și *Soarta cea crudă* s-a născut din *Noapte*, „zeița cea sumbră ce n-a fost rodită de nimeni”, iar sora ei este *Moartea*, alături de alte personificări ale aspectelor sumbre, negative ale lumii (mizeria = *Oizus*; sarcasmul, ironia = *Momos*). Să se remarce că epitetul de „*cea crudă*” dat *soții* în acest context o detașează de conceptul general de „*soartă*”, care, desigur, poate fi și favorabilă, ca dar de la zei, cu toate accentele ei sumbre, pesimiste, existente în opera hesiodică.

Fiice ale *Noptii* sunt și zeițele *Cloto*, *Lachesis* și *Atropos*, cele trei *Moire* răzbunătoare,

„...stăpânele *firului soții*,
Care la toți muritorii bine ori rău le împarte,
Și deopotrivă abat, fără să cruțe, osânda
Și peste nemuritori, și peste vremelnicii oameni.
Ele nu-și află odihnă mâniei primejdioase
Până nu-și află osânda oricare fărădelege.” (p. 31).

Cloto, protectoarea nașterilor, toarce firul *soții*, *Lachesis*, zilele vieții, deapănă firul *soții*, iar *Atropos*, cea care nu se întoarce, taie firul *soții*, *moira* însemnând în greacă „parte”, „lot”, respectiv partea de viață sau lotul de existență acordat fiecăruia.

Cele trei *Moire* apar, așadar, ca executoare ale *Destinului*, ale *Soții*, personificări ale conceptului de „*soartă*”, fiecare cu iconografia sa funcțională.

Triada *Moirelor* are încă o intervenție în textul *theogonic*, mai spre sfârșitul operei, unde sunt prezentate ca fiice ale celei de-a doua *soții* a lui Zeus, *Themis*, și bineînțeles, ale lui Zeus cel Înțelept, care le și dăruiește cu „*cea mai aleasă cinstire*”, căci ele „*dau muritorilor oameni / Binele-n viață sau răul, tocmind rânduielele soții*” (p. 51).

În ambele texte, *Moirele*, și ca fiice ale Noptîii, și ca fiice ale lui Themis, dau muritorilor fie binele, fie răul, potrivit unor criterii morale sau justițiere. Cum Themis era socotită „zeița dreptății divine și păstrătoarea legilor și a ordinii naturale, a echilibrului universal realizat de justiție”⁴, într-un cuvânt Themis reprezintă (personifică) *Legea, Moirele*, ca fiice ale ei, personificau aceste valențe ale legii și ordinii universale, mai mult decât ca fiice ale Noptîii celei Sumbre și surori ale Sortîii celei crude, ale Morții etc., așa cum apar în primul text. Oricum, funcțiile lor din primul și din cel de-al doilea paragraf sunt identice, înrudirile lor din al doilea paragraf sunt superioare, atât datorită părinților, cât și surorilor: *Orele, Eirene, Dike* și *Eunomia*, dintre care, *Dike*, zeiță și ea a dreptății, se apropie mult de *Moire* și de *Themis* prin funcția ei de reglementare a „raporturilor între lucruri, în toate facerile și devenirile”⁵; la fel, *Eunomia*, personificarea bunei rânduiei, a legii celei bune, adică rânduiala sau legea lui Zeus.

Contemporanul lui Hesiod, Homer⁶ amintește o singură *Moira*, preluând, pare-se, o tradiție mai veche. De asemenea, Platon⁷ interpretează mitul *Moirelor*, sosotindu-le fiicele zeiței *Ananke (Necesitatea)*, *Cloto* cântând prezentul, *Atropos* viitorul, *Lachesis* „trecutul care a fost un viitor predestinat, după ce viitorul a devenit prezent”⁸.

Romanii nu numai că au asemuit, dar au și identificat *Parcele* lor cu *Moirele* grecilor: *Nona* (= Cloto), *Decuma* (= Lachesis), *Morta* (= Atropos).

Chiar și Zeus, în aparițiile lui atingente destinului, sortîii, îndeplinește condițiile personificării acestora, atât ca împlinitor al sortîii, al destinului, cât și ca furnizor sau creator al ei, așa cum am văzut mai înainte, atât ca părinte al *Moirelor*, al *Eunomiei* și *Dike*-ei, cât și ca împărțitor al darurilor și al alesei lor cinstiri.

Intrată din vremuri străvechi în mentalul colectiv grecesc, conștientizată mai apoi în primele scrieri grecești, teoretizată și conceptualizată în scrierile unor filosofi ca Platon, mai totdeauna personificată în diversele moduri de comunicare, soarta (destinul, ursita) nu și-a pierdut niciodată locul ei bine stabilit în cugetul oamenilor, cu toate că unii, latinii îndeosebi, încercau să corecteze prin fapte, prin creație, demersul implacabil al destinului. Încă și astăzi mai persistă convingerea, populară ce e drept, că nu scapi de „ceea ce ți-e scris”.

Un alt concept de mare importanță în gândirea vechilor greci existent în *Theogonia* este percepția *faimei*, a *gloriei*.

Aprecierea *gloriei*, a *faimei*, a *eroismului* în mentalul colectiv al vechilor greci, presupunea existența bine structurată a unei societăți, a unei opinii publice bine constituite. Pe această opinie publică și în memoria ei se proiectau faptele de seamă, memorabile și paradigmactice ale celor mai de seamă membri ai ei.

Întâietatea, preeminența, respectul celorlalți se constituiau în valori definitorii ale existenței, care nu și-ar mai avea vreun rost dacă acestea ar fi fost uitate.

Iată-i pe eroii protagoniști ai lui Homer, contemporanul lui Hesiod, optând ferm, într-o situație limită în care i-a adus viața, pentru glorie, pentru intrarea în memoria eternă a societății: când îl vede pe Ahile, crunt neiertător, Hector știe că aceasta înseamnă moartea și, cu toate că e încercat chiar de gândul laș al fugii în

cetate, își stăpânește frica printr-un act de reflecție „socratică”, se înstăpânește pe sine tocmai prin dorința faptei de seamă, deși moartea era inevitabilă și iminentă:

„Vai, negreșit că de-acum la moarte chematu-m-au zeii...
Moartea cumplită-i aproape de mine, e-acelea...
Hai dar încalte să nu mor ca omul mișel și netrebnic,
Să izbândesc ceva mare, s-ajungă de pomina lumii.”

(*Iliada*, XXII, 286; 290; 294-295).

Nici viteazul între viteji, Ahile, nu va fi scutit de moarte: de două ori este avertizat că, dacă-l va ucide pe Hector, va muri, prima dată de către mama sa Tethys, a doua oară de către calul său Xanthos, într-o frumoasă prosopopee. Opțiunea sa rămâne neînduplecată pentru glorie, pentru demnitatea gloriei:

„Dacă la Troia statornic rămân și mă-ncaier sub ziduri,
N-o să mă-ntorc înapoi, dar slava-mi în veac o să fie
Iar dacă eu voi ajunge acasă în scumpa mea țară
Pierde-voi *slava cea mare*, dar îndelungate-o să-mi fie zilele...”

(*Iliada*, IX, 407-411).

Alegerea ahileeană a fost apreciată și preluată de către Socrate în închisoare. Trimiterile hesiodice la „faimă”, la „glorie” existente în *Theogonia* nu diferă de cele homerice, expuse mai sus, cu toată substanța divină a protagoniștilor. Iată câteva:

- Caliope, muza poeziei epice și a elocvenței, mama lui Orpheus, este „dintre toate întâia-n sclipire și *faimă*” (p. 27);
- copiii născuți din Rhea sunt „*cu faimă*” (p. 38);
- Herakles, având voie de la Zeus să curme osânda Iapetionidului Prometeu, omorând vulturul, face ca „*gloria* să-i sporească pe întreg pământul cel rodnic” (p. 40);
- Gheea invocă izbânda și *faima* pe care le vor dobândi Hecatonhirii dacă i se vor alătura lui Zeus (p. 43);
- lupta „fericiților zei” împotriva Titanilor a fost purtată pentru „*mărire*” (p. 50);
- Zeus cel Înțelept le dăruiește Moirelor „*cea mai aleasă cinstire*” (p. 51) etc.

Se observă, totuși, în *Theogonia* că zeii își dobândesc prin naștere faima, care, apoi, va fi confirmată și recunoscută datorită competenței funcționale, pozitive ori negative, totul desfășurându-se potrivit „lanțurilor sorții”, pe când oamenii și chiar eroii (semizeii) își câștigă faima prin faptele lor, printr-o mai marcantă contribuție personală, cu toate că nici ei nu sunt liberi în fața sorții atotputernice. Așa sunt regii, trimiși de zei, aleși de Muze „spre cinstire”, dăruți de acestea cu vorbe melifluente pentru a face dreptate, a curma discordiile, a împărți plata pentru fapte. Aceștia, purtându-se astfel, binemerită „imnul cel dulce” și slava zeească a poporului lor, pentru care sunt o adevărată „lumină” (p. 27-28). Se cuvenea ca fiecare familie dinastică să strălucească prin fapte de seamă, cel puțin asemănătoare întemeietorului, eponimului, dacă nu superioare acestuia.

Desigur că faima, gloria, cinstea, cunoscute și recunoscute de opinia publică, sunt cu atât mai mari, substanțiale și valoroase cu cât își asociază alte valori, precum demnitatea, adevărul, respectarea cuvântului dat, sinceritatea, dreptatea, istețimea etc.

Totuși, supărător de mare este frecvența unui cuvânt care nominalizează o altă realitate a societății grecești antice, respectiv „viclenia”, „înșelăciunea”, care foarte ușor poate accede la „valoare”, la probă de istețime, evident atunci când izvorăște din inteligență, cum am mai spus. Așa percepeau vechii greci viclenia, din varii motive mai puțin sau deloc scuzabile.

Negreșit, tradițiile pe care le preia și le ordonează Hesiod în *Theogonia* sunt mult mai vechi decât cele contemporane lui și lui Homer, tradiții (mitologice) care nu exclud viclenia, înșelăciunea din comportamentul oamenilor și al zeilor, ba mai mult, le apreciază. Dar secolul acesta al lui Hesiod și Homer propune și configurează în textele lor literare *politropia* prin personajul *Odiseu*. „Nu este zeu care să te întreacă în viclenie” – îi agrăiește zeița Atena lui Odiseu, întors în Ithaka (*Odiseea*, XIII, 331). *Politropia* presupune adaptarea imediată la orice situație, trecerea cu ușurință dintr-o situație într-alta (vezi primul vers din *Odiseea*), atunci când împrejurările o cer, fără a lua în seamă normele morale. Mulți comentatori consideră purtarea „politropică” a lui Odiseu drept anticipatoare a comportamentului omului modern.

Așadar, viclenia, bazată evident pe istețime, poate accede la statutul de valoare, apreciată mai totdeauna cu superioritate, ca distincție a cuiva, în mentalul colectiv al grecilor antici. Bineînțeles, că n-am uitat comportamentul demn, ferm (*haplus*) al lui Ahile, eroul *Iliadei*.

Iată-i pe zeii de la începutul lumii recurgând la viclenie mai abitir ca muritorii:

- Eros-ul, „cel mai gingaș îmblânzitor printre zei”, îi supune pe oameni și pe zei deopotrivă, „amăgind cu gândul în piept și voia cea înțeleaptă” (p. 28);
- dacă „amăgirea” lui Eros este apreciată și de nemuritori și de muritori, cursa învățată de Cronos de la mama sa Geea pentru a-și pedepsi „tatăl nevrednic” nu poate fi calificată decât ca „vicleană” și, la fel, „pânda” cu care-și așteaptă tatăl (p. 30).

Cu aceste detalii, respectiv ale „cursei viclene” și ale „pândei” intrăm în percepția obișnuită a „vicleniei”:

- Cronos „cu gânduri viclene” își înghite fiii ca nu cumva să aibă „cinste regească” (p. 38-39);
- dar este „cu dibăcie-nșelat” de Geea prin „sfaturi viclene” (p. 39);
- campionul înșelăciunilor este Prometeu, căruia poetul îi consemnează și plăcerea de a înșela: „Mintea-i țintează, cu plăcere, să-nșele gândirea lui Zeus” (p. 40); „cel cu gânduri viclene, cu greu ascunzându-și un zâmbet” (p. 41); filantropia lui nu-l absolvă de gravitatea „înșelăciunii” furtului focului (p. 41);
- Zeus însuși „s-a prefăcut înșelat” în diferendul pe care-l are cu Prometeu, nu poate uita „de-a pururi acea viclenie”, dar se pretează la jocuri viclene

și ipocrite, atunci când îl pune pe Hefaistos să plămuiască din lut („după voința lui Zeus” – zice poetul) acea formă „cu chip de fecioară”, „desfătare a privirii”, „măiastră nenorocire”, însă și „momeală vicleană”, sub care-și ascunde năpasta dată omului, „crunta osândă”, căci „seminția femeilor ispititoare, cele mai primejdioase femei, din ea e născută” (p. 42); Zeus este „viclean” de-a dreptul și apreciat pentru această „calitate”, atunci când așteptând ca *Metis*, prima sa soție, s-o nască pe Atena „cu ochi ca seninul”, îi zăvorăște pântecul, înșelându-i mintea cu „vorbe dibace” de teamă ca nu cumva fiica lor să-i uzurpe cinstea regească de care se bucura între zeii cei veșnici; e adevărat că are o scuză din moment ce sfatul acesta l-a primit de la Cerul „cu stele-mpânzit” și de la Gheea, mama sa (p. 51); se zice că Zeus îi zăvorăște pântecul soției sale *Metis*, înghițind-o însărcinată, apoi apucându-l o cruntă durere de cap, cere să i se despică craniul, și astfel se naște Atena din capul lui Zeus; s-a remarcat și simbolistica înghițirii Atenei, adică a înțelepciunii necesare organizării desăvârșite a lumii, a bunei rânduiei a acesteia;

- nici Atena nu este liberă de înșelăciune, din moment ce contribuie substanțial la însuflețirea și estetizarea acelei „forme cu chip de fecioară”, „minune” de ea „dichisită” (p. 42).

Acestea sunt principalele trimiteri ale lui Hesiod la „viclenie”, la perceperea ei, la semantica ei, în *Theogonia*; o viclenie deloc condamnată sau detestată, din contră, ridicată la rangul de valoare, mai ales că era dublată de „istețime” și profesată de zei, chiar de Zeus însuși, oricât de îndepărtată ar fi fost de standardele moralității. Se avea în vedere, ca în alte filosofii politice doar scopul fixat, pentru atingerea căruia viclenia era doar unul dintre cele mai eficiente mijloace.

Bineînțeles, la Hesiod observăm doar rudimentele unei purtări într-o lume, încă de la începutul conștientizării ei, ostilă, chiar dacă această lume este populată de zeii nemuritori. Oare aceste rudimente ale comportamentului întemeiat pe viclenie, pe înșelăciune, pe prefăcătorie, pe ipocrizie, ar argumenta existența unui comportament specific, a unui comportament „rudimentar” în textele hesiodice, comportament care-și întinde existența până în secolele modernității pe suprafața peninsulei și în împrejurimile ei?

Răspunsul n-ar putea fi decât afirmativ, dacă punem în paralel motivațiile cât de cât „curate” ale faptelor, acțiunilor unui popor ce intră în istorie tot în secolul al VIII-lea a.Chr, căci, așa cum se știe, întemeierea Romei are loc în 754-753 a.Chr. Lăsând la o parte încercările de viclenie, unele din ele legendare și oricum pedepsite (vezi cazul lui Remus, regele uzurpator), mentalul colectiv al poporului roman incipient excludea și condamna viclenia din utilajele sale comportamentale. Senatul roman dezaproabă și condamnă diplomația insidioasă, oficiată de unii demnitari romani în timpul războaielor cu macedonenii, adevărul avea o valoare ontologică, vorba nu-și avea niciun rost dacă nu era întemeiată pe faptă etc. *Lato sensu*, când romanii din imperiul târziu, au uitat de această axiologie simplă, dar exigentă a republicii romane, a intervenit creștinismul cu tabla sa de valori, care condamnă

minciuna, prefăcătorie, viclenia, carența demnității. Să mai spunem că civilizația romană, care e civilizația însăși, s-a continuat firesc în spațiul „Romaniei”, mai puțin încercate de tentația vicleniei decât alte țărâmurii ale Europei?

Acestea ar fi principalele componente ale nivelului conceptual-filosofic din *Theogonia* hesiodică.

Unele elemente ale acestui nivel, precum hierogamiile⁹, supremația sau geocentrismul cultului Geei, al pământului-matrice (*Terra mater*), care poate fi interpretat ca un fel de residuum matriarhal transpus în cosmogonie și deopotrivă în theogonie, a pământului devorator, a pământului funerar, a cultelor oficiate celorlalte mari zeități (Uranos, de pildă) etc., au fost prezentate doar atât cât vin în tangență cu textul hesiodic, ele fiind detaliate în nenumărate studii consacrate.

Pe de altă parte, am accentuat unele componente ale nivelului conceptual-filosofic, care se referă parcă mai mult la lumea oamenilor, cunoscută fiind tendința antropomorfizantă a artei și literaturii grecești încă de la începuturile ei.

NOTE

¹ Blaga, 1919.

² Aristotel, *Poetica*, XXV, 1460 b, 30, traducere de D.M. Pippidi, București, Editura Academiei, 1965, p. 90.

³ Cornelius Tacitus, *Istoriei*, V, 5.

⁴ Cf. Kernbach, 1989: 584.

⁵ *Ibidem*: 142.

⁶ Homer, *Iliada*, V, 613.

⁷ Platon, *Republica*, V, 2, 616 c -617 d.

⁸ Kernbach, 1989: 401.

⁹ Cf. Dietrich, 1905; 1925; Altheim, 1931; Eliade, 1957: 206-253; 1994, I: 260-304; Pamfile, 1924.

BIBLIOGRAFIE

Altheim, F., *Terra Mater*, Gisser, 1931.

Aristotel, *Poetica*, traducere de D.M. Pippidi, București, Editura Academiei, 1965.

Blaga, Lucian, *Pietre pentru templul meu*, Sibiu, 1919.

Dietrich, A., *Mutter Erde. Ein Versuch über Volksreligion*, Leipzig, 1905; ediția a 3-a, Berlin, 1925.

Dodds, E.R., *The Greeks and the Irrational*, 1951, traducere de Catrinel Pleșu sub titlul *Dialectica spiritului grec*, București, Editura Meridiane, 1983.

Eliade, Mircea, *Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1957, Capitolul *La Terre-Mère et les hiérogamies cosmiques*, p. 206-253.

Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, traducere de Cezar Baltag, Chișinău, Editura Universitas, 1994, vol. I. *De la epoca de piatră la misterele din Eleusis*, p. 260-304.

Hesiod, *Opere*, traducere de Dumitru T. Burtea, București, Editura Univers, 1973.

Homer, *Iliada*, traducere de G. Murnu, ediția a VIII-a, îngrijită de D.M. Pippidi, București, Editura Univers, 1967.

Kernbach, Victor, *Dicționar de mitologie generală*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.

Pamfile, Tudor, *Pământul. După credințele poporului român*, București, 1924.

Platon, *Republica*, traducere, comentarii, note de Andrei Cornea, Ediția a 2-a bilingvă, București, Editura Teora Universitas, 1998.

Tacitus, *Historiae*, în *Opere* II, traducere de Nicolae Lascu, București, Editura Științifică, 1963.

DISCURSUL ILUMINIST ROMÂNESC: DE LA MITUL IDENTITAR LA DRAMATURGIA COTIDIANULUI

Iona DUȚĂ
Universitatea din Craiova

La construction de l'auto-image ethnique à l'époque de l'illuminisme roumain, de même que la construction de l'identité sociale de l'individu comme garantie de sa participation à une humanité évoluée et civilisée représentent les objectifs fondamentaux des promoteurs de Școala Ardeleană ('L'École Transylvaine'). L'analyse d'un corpus de textes illustre dans ce sens la crise discursive de auto-institution de l'individu dans le macro-scénario de l'identité nationale aussi bien que dans les micro-scénarios de la conquête de l'identité sociale par des actes communs, quotidiens, tels que le contrat matrimonial, la requête d'un étudiant à un baron, des vœux annuels ou des recettes culinaires.

MOTS CLÉ: *discours identitaire, auto-image ethnique, dramaturgie sociale*

INTRODUCERE

Antropocentrismul iluminist, cu pachetul ideologic corelativ, și anume ideologia progresului și a emancipării, pragmatismul, utilitarismul, rațiunea instrumentală, convenția socială etc., fundamentează întreaga muncă de organizare discursivă prin suprainvestirea cu încredere în forțele proprii a omului proiectat într-un asiduu exercițiu de autodominare, autoconservare și autogarantare; sursă a legitimării tuturor celorlalte discursuri, antropocentrismul este un *archeion* care prescrie întregului bazin discursiv scopul atingerii și garantării fericirii umane (v. Maingueneau 2007: 65). Discurs fondator prin excelență, discursul de autopromovare a omului legitimează, autorizează, transmite celorlalte discursuri structura categorială și orientarea funcțională:

„Discursurile constituente sunt răspunzătoare pentru ceea ce am putea numi *archeion*-ul unei colectivități. Acest termen grec, etimon din latinescul *archivum*, prezintă o polisemie interesantă pentru perspectiva noastră: legat de *arce*, *sursă*, *principiu*, și pornind de aici, *poruncă*, putere, *archeion*-ul este sediul autorității, un palat, de exemplu, un corp de magistrați, sau arhivele publice. El leagă astfel strâns munca de fondare în și prin discurs, de determinarea unui loc asociat unui *corp de locutori consacrați* și de elaborarea *memoriei*.” (Maingueneau 2007: 65).

Pe fondul acestei munci de autopromovare a omului, iluminismul românesc (în formula specifică a Școlii Ardelene) suprainvestește discursul de autopromovare

etnică, de construcție a unei imagini naționale, atât în ochii alterității, cât mai ales în proprii ochi, construcția acestei autoimagini devenind condiția *sine qua non* a întregului edificiu identitar. În acest sens, se dezlănțuie la corifeii Școlii Ardelene un pan-pedagogism, o obsesie didacticistă, un elan al instructajului metodic realizat în toate planurile vieții umane, de la educarea conștiinței apartenenței etnice la educarea apariției pe scena socială și chiar la educația alimentară. Adevărată școală a vieții deopotrivă cu instruirea în noul spirit al unor ideologii progresiste, Școala Ardeleană abundă de texte de învățături, de la învățăturile morale (*Ducerea de mână către cinste* al lui Dimitrie Eustatevici), la învățăturile teologice (S. Clain, *Theologhiia moralicească*), istorice, lingvistice, aritmetice (Gh. Șincai, *Îndreptare către Arithmetică*), matrimoniale (S. Clain, *Dissertatio canonica de matrimonio*), juridice (Gh. Șincai, *Rânduială judecătorească de obște*), recomandări de apicultură (I. Molnar, *Economia stupilor*), cotidiene (Dimitrie Eustatevici, *Scurt izvod pentru lucruri de obște*) sau culinare (I. Neuhold, *Învățătura de a face sirup și zăhar*) etc. Analiza unui astfel de corpus de texte, oglindind atât registrul major al construcției autoimaginii etnice, cât și pe acela minor al lucrurilor cotidiene, comune (*de obște*), relevă efortul înscrierii subiectului în discurs, al autoînstituirii pe scena limbajului, al construcției instituționale de sine în măsura în care *înscrierea* desemnează intrarea într-un lanț discursiv:

„O înscriere este prin natură exemplară, ea urmează exemple și servește drept exemplu. A produce o înscriere nu înseamnă atât a vorbi în nume propriu, cât a urmări pașii Altuia, entitate invizibilă ce unifică enunțatorii luați drept model de propria-i poziționare și, dincolo de acest fapt, prezența acestei Surse care fundamentează discursul constituent: Tradiția, Adevărul, Frumusețea...Înscrierea este astfel aprofundată de către decalajul unei repetiții constitutive, a unui enunț care se plasează într-o rețea strânsă de alte enunțuri (prin filiație sau prin respingere) și se deschide către posibilitatea unei reactualizări” (Maingueneau 2007: 67).

1. CONSTRUCȚIA AUTOIMAGINII ETNICE ȘI EFORTUL ÎNSCRIERII ÎN DISCURSUL IDENTITAR

Elaborarea conceptului de identitate națională în cadrul programului iluminist este un proiect premergător ideologiei romantice a psihologiei popoarelor, a acordării vocilor acestora și formelor spirituale într-un concert universal. Iluminismul românesc, dat fiind contextul politico-ideologic specific în care se constituie și funcționează după un program consecvent și solid Școala Ardeleană, se concentrează îndeosebi pe elaborarea unui atare concept al identității naționale, respectiv pe articularea unui discurs de autodefinire identitară. Devenită piesă centrală a programului iluminist românesc, construcția auto-imaginii etnice dezvăluie fragilitatea aderenței unui corp discursiv (ideologic) la corpul referențial al grilelor de percepție și auto-percepție într-un real imediat, obiectiv, practic. Situată la intersecția *realului* și a *imaginarului*, construcția identitară este rezultatul efortului de structurare a acestui real în reprezentări mentale categoriale și în acest

efort de punere în discurs a realului se pot întrezări raporturi și gesturi fundamentale prin care un corp colectiv aderă la o imagine de sine reprezentativă

„Fiecare individ și fiecare grup se înscriu într-un real obiectivabil/ tangibil: mediul fizic, instituțional, cultural. Însă structurarea și ordonarea acestui real complex dau naștere unor reprezentări mentale care, fără să fie complet rupte de realitate, o reconstruiesc” (Ferréol / Jucquois 2005: 331).

Proces motivat în condiții istorico-politice particulare, construcția culturală a auto-imaginii etnice este o preocupare mai veche, acutizată în contextul cuceririi noilor libertăți umaniste:

„Descoperirea naționalității și conștientizarea noului stadiu de existență a românilor ca națiune, cu toate implicațiile fenomenului, inclusiv sentimentul de frustrare ce-l resimte și acuză comunitatea, efortul de autodefinire și reconstituire a imaginii națiunii, paralel cu afirmarea ei pe diverse planuri, constituie sinteza unui îndelungat și complex proces istoric, ce precede cronologic epoca Luminilor, ale cărui origini se regăsesc în elementele constitutive ale națiunii medievale, resorbite selectiv sau total în concepția modernă de națiune. Epoca Luminilor a contribuit decisiv la afirmarea acestei concepții noi, atașându-i valorile și ideile fundamentale ale iluminismului, într-o sinteză interesantă, marcată, am văzut mai sus, de interdependența dialectică a raționalismului și istorismului, ce particularizează Luminile în Centrul și Sud-Estul Europei, asociindu-le principiul de naționalitate ca mijloc de integrare în universalitate” (Bocșan 1986: 310).

Lucrarea lui Samuil Micu Clain, *Scurtă cunoștință a istorii rumânilor*, este o astfel de încercare de construcție și promovare a autoimaginii etnice, proiect informat de puternice intenții didactice întrucât acest construct identitar trebuie, nu doar afirmat, ci și implementat, asimilat, încorporat efectiv. Interferența istorismului (obsesia justificărilor istorice, a genealogiilor și a demonstrațiilor continuității etnice) cu naționalismul și raționalismul didacticist face din autoimaginea etnică promovată aici un construct complex în care supralicitarea discursului (încărcătura simbólico-expresivă și retorico-persuasivă) devine simptomatică pentru vidul istoric-referențial în care se încearcă implementarea constructului. Dacă, potrivit lui Ricoeur (Ferréol / Jucquois 2005: 329) identitatea sinelui este probată/ înrădăcinată istoric și rememorată indirect prin semne, texte, simboluri, așadar narată (identitate narativă), autoimaginea etnică promovată de Samuil Micu Clain face dovada supradeterminării simbolice și a curenței istorice în care se înrădăcește discursul (lipsa unei istorii discursive ca punct de acroș), efortul speculativ-constructiv al autorului denunțând terenul gol pe care se implementează proiectul, sărăcia semnelor, textelor, simbolurilor capabile să articuleze o memorie culturală identitară. O autoimagine răsucită între extremele gloriei mitice și decăderii, ale unei identități fabulate și ale unei alterități oprimate poate fi reperată în textul de cunoaștere și recunoaștere identitară al lui Samuil

Micu Clain, dezvăluind dificultatea instituirii discursive a unei identități colective desemnate prin *noi*; de altfel, construcția acestui *noi* colectiv după modelul individual al lui *eu* devine marca efortului de înscriere a imaginii etnice în discurs.

Construcție stratificată, autoimaginea colectivă se structurează pe mai multe nivele de percepție (Chiciudean / Halic 2003: 16), și anume: o *imagine instinctivă arhetipală* pe care o etnie și-o structurează la nivelul trăsăturilor dominante autoatribuite și autoasumate; *autoimaginea* constituită la *granița cu alteritatea* (preluată de la străini și sedimentată în mentalul colectiv de-a lungul timpului); *imaginea proiectată*, idealizată, dorită pe care un popor și-o prognozează ca profil ideal. Intersectând aceste nivele ale imaginarului etnic, autoimaginea neamului românesc, așa cum se conturează la Micu Clain, trădează dezechilibre, incongruențe, schizomorfisme prin polarizarea între trecut și prezent, glorie și decădere, supradimensionare mitică și derivă identitară; între fabulația mitică a originii și abolirea identității sub presiunea alienantă a alterității se întrezărește clivajul autoimaginii etnice.

Dedicată mitului originii, partea I a *istorii rumânilor* intitulată *De unde și când s-au început și s-au înălțat neamul rumânilor* constituie un certificat de noblețe care, nu atât întemeiază (situează istoric, explicitează), cât garantează, ceea ce indică o pierdere de poziție și de valoare în preajma unei alterități ostile, invazive și denigratoare, care i-a confiscat dreptul la afirmare morală și culturală, la sociabilitate și la umanitate. De aceea, cel mai de seamă atribut al autoimaginii etnice este apartenența la romanitate, genealogia nobilă, exemplară pe care fabulația desfășurată în jurul morții împăratului Traian o ilustrează cu o dispoziție narativă transformată într-un instrument de seducție:

Acesta, odată întrebat de priiatini, pentru ce cu toții iaste foarte vesel și bun, au răspuns că așa vrea să fie el împărat cu fieștecine, cum ar vrea, când nu ar fi el împărat, să fie împăratul cu el. Acesta au fost săditoriul și părintele românilor celor ce și astăzi sunt în Dachii. O, că de ar căuta mai cu dedinsul româniei la mai-marii săi și ar lăpăda nebuniia și prostiia, ca, cum cu numele, așa și cu vârtutea, să fie adevărați romani, că cu adevărat cu sânge românesc a să naște, mult iaste... (apud Fugariu 1983: 228).

Uitarea acestei nobleți și căderea din discursul moral al unei genealogii mitice sunt *pricina căderii neamului românesc*, a alienării până la autodizolvarea într-o alteritate corcită, obscură, confuză:

Dintru aceste puține până acum zise, destul să vede cum au crescut împărăția romanilor cu înțelegerea cea dinpreună și cu vitegiia virtuței și cu știința și învățatura, și apoi cu neînțelegerea și cu lenea și cu pisma ce avea unul asupra altuia, cum s-au prăpădit și s-au făcut nimic, și neamul românesc carele mai iaste petrece supus și îngiugat de alte neamuri; cei ce stăpânea tot pământul, acum preste tot pământul pământ nu au, cei ce era domni neamurilor, acum la toate neamurile slugesc, și, ce e mai mare ticăloșie, lor le iaste rușine a să numi români și unii să rușinează și a vorbi

românește și întră sine unii cu alții mai voiesc a grăi grecește sau ungurește sau altă limbă decât a sa, și să lenevesc a-și lucra și a-și iscusi limba sa și întru aceia a scrie și învăța; care rău lucru al românilor au dus pre neamul românesc la cea mai mare prostie și ticăloșie (apud Fugariu 1983: 232).

O identitate vidă (autoevacuată) se revelează actului de diagnoză morală care semnaleză, pe de o parte fractura față de alteritatea internă a unor predecesori mitici, pe de altă parte disponibilitatea pentru o alteritate externă alienantă (altul ca *alienus*), uitarea temeiului etnic și reinventarea haotică sub numele alterității limitrofe, în limbi și în stiluri corcice, autodistrugerea printr-un mimetism gol. Dacă uitarea virtuții, vitejiei, științei și învățaturii determină abolirea identității etnice, prescripția rememorării acestui pachet axiologic înalt este singurul garant al resurecției identitare prin reînscrisura în discurs, în textele, semnele, simbolurile depozitate; între polul uitării și al rememorării, identitatea etnică iluministă se construiește, așadar, ca discurs. Corelată unei crize a discursului, criza imaginii etnice este enunțată în termeni tari, printr-o retorică a povestirii, a sancționării și a propovăduirii capabilă să trezească limbajul din amorfie, conferindu-i o dimensiune pragmatică a facerii de lucruri prin vorbe; dacă episodul morții lui Traian traduce într-o vulgată seducătoare ideea originii, tocmai ca efort narativ de a face accesibilă identitatea prin relatare, diagnoza asupra decăderii neamului românesc se realizează în limbajul critic al sancționării unui copil de către un adult (a unui învățacel de către magistru).

Proгноza sau proiecția ideală a autoimaginii etnice urmează aceleași linii speculative ale formării copilului în oglinda adultului, acest model familial de structurare a unei identități colective mărturisind indirect același deficit discursiv:

Acestea sunt care foarte pre scurt am socotit a le aduce pentru ceva cunoștință a neamului românesc, cu care cătuși de cât să pociu băga neamului românesc la inimă ca să gândească de sine și să caute din ce părinți și din ce oameni iaste și cât de puternic și cât de cinstit odinioară au fost și tuturor limbilor groaznic și stăpân; iar acum să socotească la câtă ticăloșie au venit și cât iaste el cel mai de gios neam, o, durere, slugă și rob, prost și neînvățat, sărac și lipsit. Și dintru această socoteală să deschiză ochii minții și măcar puținel, ca printr-o crepătură, să zărească statul său și privind la cei de demult ai neamului său părinți, să nu facă de ocară mărirea acelora carii era oameni învățați, oameni războinici, oameni viteji, oameni carii sus cătua, nu să lăsa proști, robi. Acestea ca într-o oglindă privindu-le, să înceapă a gândi și de mijlociri cum să se poată face iarăși cinstit, iarăși mărit, să se apuce de învățatură, că prin învățatură să câștige înțelepciune și prin înțelepciune să dobândește fericirea (apud Fugariu 1983: 244).

Subsumată panpedagogismului iluminist, încrederii că omul e o ființă perfectibilă prin educație și, asemeni unui individ, un popor, autoimaginea ideală prescrie neamului românesc pentru a dobândi fericirea, deziderat antropocentric suprem, se structurează pe un suport corporal, o schemă culturală colectivă indusă

prin analogie cu schema corporală individuală; a *băga neamului românesc la inimă*, a deschide *ochii minții*, a-i orienta privirea spre oglinzile parentale ale unor înaintași străluciți, toate aceste formule articulează identitatea colectivă pe un imaginar corporal a cărui concretețe și organicitate anatomică denunță stringența și totodată impedimentele punerii în discurs a autoimaginii etnice. Înrădăcinarea discursului identitar într-un imaginar corporal desemnează criza simbolizării și insuficiența limbajului, dependența lui *noi* de *eu*, căci transparența la context și referențial a numelui (*neamul românesc*) și a pronumelui (*noi*) trimite enunțarea la alte discursuri, ideologii, semne, iar sărăcia aceasta simbolică pune rostirea colectivă în criză întorcând vocea confuză a lui *noi* la vocea garantă a lui *eu*, făcând din *noi* ecoul, copia, replica *eului*. De aici, și balansarea discursului între un cumul axiologic (adevărate cataloage de valori morale și nonvalori definesc descriptiv profilul etnic: cinste, virtute, putere, învățătură, glorie, vitejie, ocară, ticăloșie, prostie, sărăcie, slugărnicie) și un substitut praxiologic (proba empirică a corpului în locul unor practici socio-discursive coerente, notabile), trădând inconsistența corpului cultural angajat în definirea identitară.

2. MICRO-SCENARIILE LUCRURILOR DE OBȘTE: INSTITUIREA SOCIALĂ A EULUI ÎN DRAMATURGIA COTIDIANULUI

Dificultatea înscrierii subiectului colectiv în discurs și a proiectării unei autoimagini identitare este dublată, la nivelul micro-scenariilor cotidiene, de dificultatea promovării discursive a eului social, a înscrierii pe scena enunțării și a performării de roluri sociale, matrimoniale, domestice; o serie de texte contractuale sau ocazionale redade de Dimitrie Eustatevici în *Scurt izvod pentru lucruri de obște* înregistrează crisparea eului în fața rolului discursiv, tradusă prin diferite dezechilibre sau disproporții enunțative. Astfel, dacă un contract matrimonial (ogindă a *contractului social*) înregistrează dezorientarea în fața sursei de legitimare (religios-mistică sau raționalist-juridică), o solicitare a unui ucenic adresată unui baron reflectă nevoia acută de veșmânt social într-o lume a centralității socialității, iar un schimb de felicitări anuale înfățișează reînnoirea contractului social prin re poziționarea discursivă a eului în lăuntru unui aparat domestic cu care acesta se deschide socializării și performării de rol.

2.1. Contractul social prin contractul matrimonial (între legitimarea juridică și legitimarea sacrală)

Text de o încărcătură performativă dictată de propria apartenență generică (în logica actelor de limbaj), un contract de căsătorie încheiat la *Orăștie, 1 noiembrie 1787*, între *mirele Ștefan N. și mireasa Anna N.* conservă însă urmele unei fracturi ideologice între imperativul luminist al primatului rațiunii și gândirii pozitivistice, respectiv corpul unui discurs social lunecos și fantasmatic (dimensiune introdusă de un discurs religios care veghează și vehiculează toate celelalte coduri sau registre discursive coocurente). O falie desparte intenția (pretenția) pozitivistă a unei reglementări juridice riguroase (redată numeric: *întâiu, a doao, a treia, a patra*) de

fantasma unui discurs social eterogen, indecis și masiv (comasând poziții molare din ordinea religioasă/ o supra-poziție mistică și a statutului social):

În numele Prea Sfintei Troițe, al Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, astăzi, în zioa cea pusă mai jos, între jupânul N.N., ca mirele, și între cinstita fecioara N.N., ca mireasa, în față, prin rugăciunea chieimatelor cinstitelor mărturii, acest următoriu contract de căsătorie s-au hotărât. (Contract de Căsătorie în Dimitrie Eustatevici, Scurt izvod pentru lucruri de obște, apud Fugariu 1983: 169).

Umbrelă a discursului social convocat în acest text contractual, discursul religios instituie, reglementează (ca jurământ) și autorizează (în numele legii divine) actul căsătoriei, acoperind totodată (învăluind) jocul de roluri sociale și maritale, scenariul politeței (de asemenea, vehiculat de influxuri religioase: *prin rugăciunea chieimatelor cinstitelor mărturii*). Dezechilibrate și ierarhizate după un model falocratic, rolurile maritale (*jupânul N.N., ca mirele, și cinstita fecioara N.N., ca mireasa*) convoacă un imaginar social în care imaginea bărbatului este costumată socio-profesional (acesta este evocat prin rang și profesie, precizându-se pe parcursul contractului libera dispoziție de zestrea soției în activitatea negustorească), pe când imaginea femeii este diafanizată în cheia imaginarii religioase al castității. Sublimată în aceeași atmosferă religios-sacrală, regula politeței față de martori fixează în registrul solemnității întregul scenariu actanțial regizat ca ceremonie juridică a căsătoriei. Discurs fondator/*constituant* (v. Maingueneau 2007: 64), discursul religios întemeiază, transcende și înobilează (conferă simultan o aură de diafan și autoritate) *heteroglosia socială* prezentă în acest prag textual al unui act de căsătorie. Asociată dialogismului bahtinian, *heteroglosia socială* intersectează coduri, limbaje, stiluri deschise practicilor discursive dintr-o societate, captează interferența acestor rumori în spațiul public:

„În analiza heteroglosiei, Bahtin decelează mai multe straturi: prezența plină (dialogul explicit), hibridarea (enunțarea aparține unui singur locutor dar în realitate combină două stiluri, două orizonturi semantice și evaluative) și evocarea (discursul celuilalt nu este marcat de nici un indice material, el este disponibil în memoria colectivă a grupului, ca în cazul parodiei sau pastișei). Prin conceptualizarea alterității și a dialogismului Bahtin pune accent pe dimensiunea socială a limbajului și istoricitatea discursului; includerea în comunitate ne dotează cu identități, roluri sociale și poziționări discursive” (Roventă-Frumușani 2004: 76).

Obiect complex alcătuit „dintr-o serie de subansambluri interactive, de elemente migrante în care operează tendințe hegemonice și legi tacite” (Angeot, apud Roventă-Frumușani 2004: 71), discursul social este un câmp polifonic în care se arhivează întreaga producție de semnificații și de reprezentări despre lume, locuri comune conversaționale, „sistemele generice, repertoriile topice care

organizează într-o societate dicibilul – narabilul și opinabile” (Angenot, apud Roventă Frumușani 2004: 71).

Omogenizând toate aceste fragmente discursive coocurente, religiosul conferă corp fantasmatic (legitimant la modul sublim) unui act contractual aparținând ordinii cotidianului, transfigurând în atmosferă mistică reglementări juridice numerotate pentru a convinge și a implementa programul marital vehiculat:

Întâiu: amândoaună părțile mainainte de blagosloveniia preoțească, cu mijlocirea inelelor s-au logodit;

A doao: să leagă fecioara mireasa, jupânului mirelui 2000 R fl., numai de cât, după nuntă, a-i da, cu care sumă el, după voia sa a face nequțătorie, să aibă dreptate;

A treia: dară averea aceaia care amândoaouă părțile, în petrecerea vieții lor cei căsătoricești, vor moșteni sau vor dobândi, să fie acel bun de obște al lor, și altele;

A patra: întâmplându-să ca o parte sau alta ar vrea să se lapede de acest contract, acea parte 200 de galbeni, ștrof a plăti să fie datoare.

Spre acest sfârșit s-au făcut doao asemenea contracturi de căsătorie, și de amândoaună părțile, așa și de mărturiile cele prin rugăciune chiermate, s-au iscălit.

O rațiune instrumental-pragmatică reglează ordinea juridică a negocierii matrimoniale, pretinzând că deține forța de legitimare și autorizare a acestui contract, însă infuzia de teme mistic instaurează deriva între cele două sedii discursive ale autorității (juridic-pozitivistă și sacrală), derivă camuflată de supraetajarea discursurilor și conlucrarea acestora confuză. Dacă prin nucleul contractului marital se întrezărește structura contractului social, fractura dintre precizia reglementării juridice și fantasma uniunii mistice denunță ezitarea înscrierii sociale a eului derutat între laicitatea contractuală și sacralitatea vehiculată printr-o îndelungată tradiție a discursului religios ca discurs universal garant.

2.2. Dramaturgia socială: emancipare prin implorarea de veșmânt social

Pe fondul unei nevoi acute de emancipare, o cerere de sponsorizare a unui student, adresată unui baron, pune în scenă strădania îmbrăcării de veșmânt social, efortul performării unui rol și al dobândirii unui statut. Teoria goffmaniană a dramaturgiei sociale focalizează universul microsocioal al vieții cotidiene, textura fină a impresiilor intersubiective din cadrul interacțiunilor umane și strategiile de prezentare a sinelui în această scenografie simbolică. Integrate unui scenariu sociologic, concepte precum *actor*, *mască*, *scenă*, *culise*, *decor*, *spectator* conturează un model analitic apt să surprindă individualitatea ca sine animat de nevoia revelării (a autoprezentării) și totodată presat de nevoia asumării unor roluri în permanența vieții cotidiene, similare măștilor în arta teatrală (înstituirea teatrală a sinelui pe scena socială, ca formă de înveșmântare simbolică, este principalul obiectiv al dramaturgiei sociale).

De aceea, astfel de texte elaborate în fluxul nevoilor zilnice (precum nevoia de *chiverniseală* a unui tânăr student) sunt relevante pentru emergența socială a sinelui în contextul revoluției luminate, pentru *foamea simbolică* a individului într-un decor ideologic antropocentric și sociocentric. Filosofia socială iluministă etalează conceptele de societate și stat, sociabilitatea omului (omul ființă rațională, omul ființă socială) și grandoarea statului ca mecanism de coeziune fiind marile teme ale programului iluminist de emancipare. Altruismul, solidaritatea umană, contractualismul, sistematicitatea socialului și logica progresistă a individului încorporat social sunt câteva dintre coordonatele acestei filosofii sociale. Este relevant efortul lingvistic de a da expresie acestor principii prin elaborarea unui corpus de noțiuni specifice:

„Frecvent, toate scrierile utilizează noțiunile: *soție, soție cetățenească, soțietate, dragoste soțiiască, obște, folos de obște, bine de obște, fericire sau norocire (bunănorocire) obștească, comunitet, comunitat, comunitate omenească, neam omenesc*; iar în legătură cu acestea: *stat, stăpânire, dirigător, stare, cin, clasă, cetățean, lege, patrie, patriotism*, desemnând fiecare o formă de sociabilitate” (Bocșan 1986: 246).

Translată în termenii sociabilității, nevoia de emancipare a individului devine nevoie de distribuție socială, de cooptare în sistemul rolurilor, statutelor, rangurilor – sursă a valorizării sale umane. Determinismul social iluminist face ca individul să își dorească cu ardoare dobândirea de veșmânt social, așa cum rugămintea de *chiverniseală* a tânărului ucenic o demonstrează, etalând pe scena discursivă o identitate neînveșmântată, nudă (scheletul unui *Eu* extrem de precar din punct de vedere simbolic) și o alteritate supra-potențată, supra-înveșmântată, având în spate o garderobă complexă de straie sociale, afective, materiale, o întregă garnitură aureolată de nume și de renume. Între o schemă corporală (autopercepție a corpului fizic centrată pe eu) și o *față socială* se desfășoară, așadar, jocul enunțiativ al acestei solicitări deschise mai curând simbolismului social (socializării) decât aranjamentului material.

Cumulând o estetică, o genealogie și o morală creștină a milostiveniei (*Înalt, de bun neam născut doamne baron, Milostiv făcătoriu de bine!*) formula de adresare etalează alteritatea într-un ritual al politeții protocolare relevant pentru jocul de poziții și de tranzacții simbolice desfășurate prin acest text de rugămintea pentru *chiverniseală*; căci întreaga *față socială* a alterității este expusă în toată splendoarea aici, așa cum în formula finală identitatea se subordonează la polul deficienței simbolice (*Ai voastre de bun neam născutii domnii...*). Conceptul de *față* în accepțiunea goffmaniană evocă aspecte standardizate cu care pășește individul pe scena socială:

„Vom eticheta ca față (*front*) acel aspect din performarea individului, care funcționează de regulă într-un mod general și fix, pentru a defini situația în ochii celor care observă performarea. Fața este deci echipamentul expresiv standardizat, angajat intenționat sau nu de individ în timpul performării. [...]

Ca părți ale feței personale, putem include aici însemnele funcției sau ale rangului, hainele, caracteristicile legate de sex, de vârstă și de rasă, dimensiunile și aparența fizică. Ținuta corporală, stereotipurile discursive, expresiile faciale, gesturile și alte lucruri” (Goffman, 2003: 50).

Lipsa de *față personală* oglindită într-o *față socială* este obiectul discursului de recomandare a tânărului ucenic către renumitul baron:

Eu n-am nici un feliu de avere, pre nici un cunoscut, asemenea nici un feliu de priiateni vestiți, eu sunt sărac și strein, starea mea cea trebuitoare de ajutoriu, dă mie nădejde ca apărării voastre cu plecăciune să mă recomandulesc. (Dimitrie Eustatevici, Rugăciune a unui ucenic (student) la un baron pentru ajutorință de chiverniseală, în Fugariu 1983: 170)

Neajutorat prin lipsa oricărui veșmânt social și suport material, ucenicul solicitant se autoprezintă mai degrabă ca o ființă marginală, aspirantă la cucerirea demnității umane prin încorporarea în social (sunt subliniate semantismele înstrăinării, excluderii, ale sărăciei simbolice mai mult decât ale sărăciei materiale). Arta gestionării impresiei cu care tânărul ucenic se autoprezintă pune în scenă spectacolul lipsei marcat discursiv printr-un șir de negații și, gestual, printr-o reverență tradusă în registrul creștin al milei și apărării. O disciplină dramaturgică riguroasă dictează actorului solicitant respectarea ierarhiei pozițiilor, precum și o economie a rostirii care decupează textul în două fraze (ambele inițiate retoric de către un *eu* precar): una de recomandare, cealaltă de formulare explicită a cererii. Între cele două fraze se deschide drumul unui transfer simbolic de la o stare de deficiență la o stare de suficiență dobândită prin *vrednicie* și forțe proprii:

Eu, nici un feliu de dreptate căpătată prin vrednicie cătră ajutoriul chiverniselii nu am, dară poftesc aceasta a căpăta cât de curând bine voind înalt de bun neam născută domniia ta a da mie prilej cătră aceasta. Aceasta iaste de care cu prea plecăciune mă rog și cu tot vrednicul respect rămâi. (în Fugariu 1983: 170)

Desfășurată între o stare de deficiență și aspirația spre suficiență, narațiunea identitară oglindește proiectul antropocentric iluminist al aducerii sinelui din culisele anonimatului în prim-planul scenei sociale printr-un proces de mediere simbolică traversat cu resurse proprii, dar într-un context oportun; în fond, obiectul solicitării este oportunitatea dezvoltării personale, permisiunea performării de rol și promisiunea dobândirii unui statut.

Dacă o astfel de cerere reflectă, în regimul cotidianului, indispensabilitatea hainelor sociale pentru funcționarea individului într-un microcosmos contractual (*contractul social* ca lege civilizatoare), un text de *Gratulație la Anul Nou* reflectă strădania întreținerii acestui contract în granițele căruia individul evoluează/performează cu întreaga echipă domestică. Între individul performer și echipa care susține performarea există o relație de coeziune și oglindire, de cooptare în

exercitarea unui rol: „Voi folosi termenul de *echipă performatoare* sau, pur și simplu, echipă pentru a mă referi la orice grup de indivizi care cooperează pentru a pune în scenă o anumită rutină.” (Goffman 2003: 103). Astfel că, o întreagă echipă domestică este chemată din culisele enunțării pentru a susține performarea rolului felicitărilor anuale, prilej de reînnoire a contractului social prin intermediul căruia individul își găsește și își menține poziția în cadrul acestei dramaturgii sociale:

Adevărata dreptate, cu care eu dumitale tot deauna sunt supus, îmi aduce aminte ca la întrarea anului nou, norocoasa mea poftire să vestesc, vecinica pronia lui Dumnezeu să ție pre dumneata, împreună cu ai casii dumitale, în neschimbată sănătate și să te învrednicească mulți ani noi, cu norocire a prăznui. În loc de dar, aduc pre mine singur cu rugăciune ca cu anul nou, bună voirea cea veche a dumitale cătră mine, să o înoiești, întru această încredințare, sunt eu și rămâiu în anul cel nou, precum și în cel vechi (Dimitrie Eustatevici, *Izvod pentru lucruri de obște*, în Fugariu 1983: 171)

Aducerea *pre sine* ca dar în fața *celuilalt social* (și a echipei sale familiale) relevă tensiunea (tradusă într-un limbaj cvasi-perceptiv, corporal) a punerii de sine în scenă: *acel în loc de dar, aduc pre mine singur* indică breșa dintre actor/ performer „ca producător neobosit de impresii, implicat în *prea omeneasca* sarcină de a da o performare” și *personaj* „ca figură exemplară, de obicei pozitivă, ale cărei spirit, forță și alte calități marcante trebuie prezentate prin performare” (Goffman 2003: 277); această diviziune a individului face vizibil procesul modelării sale sociale, al ocupării unui cadru, a unei forme sau a unui model. Raportul dintre *sinele-actor* și *sinele-personaj* este unul procesual, determinat de o sumă de *efecte dramatice*:

„Deși această imagine este întreținută în ceea ce privește individul, în așa fel încât acestuia îi este atribuit un sine, acest sine nu derivă din posesorul lui, ci din întreaga scenă a acțiunii sale, fiind generat de acea calitate a întâmplărilor scenice care le face să fie interpretabile de către public. O scenă corect regizată și interpretată determină publicul să atribuie un sine personajului jucat, dar această atribuire – acest sine- este un produs al scenei, nu o cauză a ei. Prin urmare, sinele, ca personaj jucat, nu este o entitate organică cu o localizare anume și al cărui destin este să se nască, să se dezvolte și să moară; este un efect dramatic iradiat difuz din performarea unei scene, iar chestiunea esențială, preocuparea fundamentală, este dacă va fi creditat sau nu” (Goffman 2003: 277).

Răspunsul prietenului felicitat este, dincolo de un acord de politețe și de întoarcere a urărilor, o tranzacție dramaturgică (o confirmare a poziției sociale prin expunerea în aranjamentul familial) și o reînnoire de contract:

Dumneata pre mine, de acestă dată, cu gratulația dumitale m-ai întrecut. În această sângură vreme, când eram în gătire a întocmi gratulația mea, am dobândit prea draga scrisoarea dumitale, eu foarte mulțămesc pentru gândul dumitale de bine voitoriu, dumitale, așijderea, îndoit cele mie pomenite

poftesc: jupâneasa maica mea și celelalte rudenii întru un gând și întru o poftă cu mine sunt și să roagă de prietenia dumată; și de aici înainte rămâi.

Sub reciprocitatea politicoasă a unor urări, cele două texte de felicitare camuflează așadar o actualizare a *contractului social* prin care identitatea iluministă survine în orizontul unei ontologii sociale echivalente punerii în stare de ordine (ordinea civilizată *versus* dezordinea excluderii sociale), iar imaginarul cotidian în regimul căruia funcționează acest tip de texte demonstrează felul în care sociabilitatea devine în iluminism condiția *sine qua non* a umanului.

2.3. Panpedagogism: de la instrucția eului social la instrucția eului senzorial (*Învățătura de a face sirup și zăhar*)

Empirismul și didacticismul, instrucția omului începând cu educarea simțurilor sunt, alături de pragmatism, utilitarism, relativism, condiții iluministe ale accederii la noul concept de adevăr care înlocuiește coerența formală a rațiunii carteziene cu mărturia empirică și confirmarea experienței; combaterea idolatriei, a obiectelor abstracte, iluzorii (mulțimea baconiană de *idola*) cu armele explorării realului în datele sale tangibile este stratagema de fond a construcției adevărului. Încorporat aproape fizic, adevărul iluminist garantează triumfal atât marile narațiuni științifice (descoperiri geografice, botanice, istorice, lingvistice etc.) cât și micronarațiunile domestice, precum o ilustrează textul *Învățătura de a face sirup și zăhar* al lui I. Neuhold, apărut la Buda în 1812; așadar, o rețetă alimentară care, dincolo de construcția unui obiect de consum (*sirup și zăhar*), expune cu o rigoare metodică procesul accederii la un adevăr gastronomic, respectiv o strategie de construcție narativă a identității consumatorului. De la identitatea narativă construită în jurul autoimaginii etnice la identitatea narativă a producătorului/consumatorului de *sirup și zăhar* nu este decât o diferență de regim obiectual. Vehicularea narativă a *învățăturii de a face sirup și zăhar* (o întregă stilistică narativă conferă un aer de povestire rețetei) repetă vehicularea narativă a mitului etnic (fabulația în jurul morții împăratului Traian etc.), întemeind identitatea într-un timp (o istorie) și un mod de înscriere în această istorie (modalitatea de asumare a originii nobile și modalitatea de experimentare cu simțurile a producției/consumului de *sirup și zăhar*); micro-scenariul *chiverniselii* domestice repetă, așadar, cu aceeași rigoare macro-scenariul aranjamentului autoimaginii etnice pe o infrastructură mitică.

O schemă inițiativă similară celei din basme articulează rețeta de a face *sirup și zăhar* într-o secvență preliminară (a pregătirii lectorului pentru incursiunea în spațiul acestei comunicări gastronomice), o secvență liminară (a pătrunderii efective în labirintul tehnic al producerii de *zăhar*) și o secvență postliminară (a încheierii travaliului tehnic o dată cu obținerea produsului). Prag narativ al acestei incursiuni tehnice în producerea de *sirup și zăhar*, fraza preliminară anticipează metodic procedura obținerii unui obiect gastronomic printr-o trecere teatrală de la regimul impersonal al instructajului general (*se arată modul sau mijlocirea*) la regimul interpersonal al unui *tu* contingent, desemnat să joace micro-drama aceasta alimentară:

Se arată modul sau mijlocireacu carea se poate face sirup și zăhar din mustul cel dulce al tulleilor de cucuruz, după ce ai cules de pre dâșșii rodul, adecă cocenii, pre carii stau grăunțele cucuruzului (apud Fugariu 1983: 945).

Un regim temporal acutizat în registru senzorial instaurează la modul fabulatoriu călătoria tehnică în universul producerii de zăhar printr-o pregătire experimentală a simțurilor susținută de formule mediane de trecere de la o secvență narativă la alta (*iată că*):

Îndată cât vei simți cu pipăirea, că grăunțele cucuruzului, care sta pre spice (coceni, ciucalăi, păpușe), au ajuns la coacere, iar planta sau sadul de aici înainte înceată a lua sporire, iată, că au sosit tâmpul întru carele tulleii sau cotoarăle sau paiurile plantei aceștia se cuvine a se întrebuița spre a scoate dinrâșșii must de zăhar.

Meticulozitatea descrierii întregului aparat tehnic (structura teascului, modalitățile de manevrare, ingredientele utilizate, operațiunile desfășurate, comentarii și adnotări în jurul acestora) conferă un aer savant acestui instructaj gastronomic, fixat la nivel discursiv printr-un riguros dispozitiv argumentativ și printr-un inventar terminologic cvasi-științific. Obținerea produsului finit relaxează discursul într-un ritm de final narativ și de inițiere tehnico-gastronomică încheiată:

Îndată cât arată arătătoriu că mustul au scăzut jumătate, de nou, nemica alta amestecând, întralt vas săse toarne, și acolo întră noapte sau zioa în șese ore nemșcat să rămână; după ce tot s-au răcit, nu puțină măsură de muc alb depune în fundul vasului.

Dacă aderarea la un regim de socialitate garantă pentru condiția de umanitate presupune un efort discursiv (de înscriere într-un discurs social și de construcție a unor reprezentări) care lasă să se întrezărească printre înscrierile în limbaj clivajul subiectului în saltul performării de roluri (maritale, de chivernisire, de felicitare etc.), discursul gastronomic al *învățăturii de a face sirup și zăhar* pune în scenă instructajul senzorial al eului, condus în narațiunea culinară cu același tehnicism cu care fusese condus subiectul în narațiunea identitară a dobândirii de statut social și de autoimagine etnică; aceeași foame simbolică determină blindajul tehnic al eului senzorial inițiat într-o rețetă culinară, foame care proiectase eul social într-o greoaie vestimentație discursivă (implorarea de veșmânt social a tânărului ucenic de la un *înalt, de bun neam născut doamne baron*) sau cea care proiectase identitatea colectivă în fabulația mitică a nobleței originare.

CONCLUZII

Analiza unui corpus de texte aparținând iluminismului românesc (sub egida Școlii Ardelene) desemnează criza discursivă a autoinstituției subiectului, atât în macro-scenariul identității naționale, cât și în micro-scenariile cuceririi identității

sociale prin acte comune, cotidiene (de obște) precum un contract matrimonial, o cerere de *chiverniseală* a unui student către un baron, texte de felicitări anuale sau rețete culinare. Pornind de la astfel de texte, didacticismul Școlii Ardelene se traduce ca instructaj al eului (colectiv/etnic sau individual) în vederea asumării de rol discursiv, astfel încât prin înscrierea într-o memorie discursivă să se realizeze dezideratul antropocentric, atât în planul construcției identității etnice, cât și în planul construcției identității sociale garante pentru o umanitate civilizată, evoluată și luminată.

BIBLIOGRAFIE

- Adam, Jean-Michel, *Lingvistica textuală*, traducere de Corina Iftimia, Iași, Editura Institutul European, 2008
- Bocșan, Nicolae, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Editura Facla, 1986.
- Chiuciudean Ion / Halic Bogdan-Alenxandru, *Imagologie. Imagologie istorică*, București, editura comunicare. ro, 2003.
- Cornea, Paul, *Originile romantismului românesc*, București, Editura Minerva, 1972.
- Ferréol Gilles, Jucquois Guy, *Dicționarul alterității și al relațiilor interculturale*, traducere de Nadia Farcaș, Iași, Editura Polirom, 2005.
- Fugariu, Florea, *Școala Ardeleană*, București, Editura Minerva, 1983.
- Goffman, Erwin, *Viața cotidiană ca spectacol*, București, Editura comunicare.ro, 2003.
- Habermas, Jurgen, *Discursul filosofic al modernității*, București, Editura All, 2000.
- Hazard, Paul, *Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea*, traducere de Viorel Grecu, București, Editura Univers, 1981.
- Iacob, Luminița Mihaela, *Etnopsihologie și imagologie*, Iași, Editura Polirom, 2003
- Lungu, Ion, *Școala Ardeleană*, București, Editura Viitorul românesc, 1995.
- Maingueneau, Dominique, *Discursul literar*, traducere de Nicoleta, Loredana Moroșan, Iași, Editura Institutul European, 2007.
- Rovența-Frumușani, Daniela, *Analiza discursului*, București, Editura Tritonic, 2004.

SOBRE LOS RECURSOS LEXICOGRAFICOS BILINGÜES DE FRASEOLOGÍA ESPAÑOLA Y RUMANA

Oana-Adriana DUȚĂ
Universitatea din Craiova

The hereby article aims at describing some of the differences observed between the three Spanish-Romanian dictionaries that, in our opinion, represent a fundamental source for terminology and investigation in the field of phraseological units. The analysis will deal with the idioms including names of body parts and has the final purpose of outlining the value of these three dictionaries as a whole, as well as justifying, with examples, why several lexicographical sources must be consulted when trying to understand or translate idioms.

KEY WORDS: *phraseological units, three Spanish-Romanian dictionaries, terminology*

0. INTRODUCCIÓN

El presente artículo se propone reseñar y examinar algunas diferencias entre los tres diccionarios de español a rumano que, según nuestra opinión, representan una fuente terminológica y de investigación fundamental para los estudiosos de las unidades fraseológicas: R. Pisot, L. Mahalu, C. Teodorovici, *Dicționar spaniol-român de expresii și locuțiuni*, 2002 (DEL); Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Valeria Neagu, Gabriela Necheș, Tudora Șandru-Mehedinți, Melania Albu, *Dicționar frazeologic spaniol-român*, 2008 (DFSR); Alexandru Calciu, Zaira Samharadze, *Dicționar spaniol-român*, 1992 (DSR). Nuestro análisis utilizará como base las expresiones idiomáticas que contienen somatismos (nombres de partes del cuerpo). Consideramos que el inventario obtenido, es decir 195 fraseologismos, que contienen un total de 29 somatismos, es lo suficientemente relevante para poder formular observaciones pertinentes. El propósito principal de esta descripción es el de resaltar el valor de los tres diccionarios tomados en conjunto y de justificar, con ejemplos, por qué, a la hora de intentar comprender o traducir una expresión idiomática, hay que consultar fuentes diversas. Tomaremos como punto de partida (diccionario-base) el primer diccionario mencionado en la enumeración de arriba (R. Pisot et al., 2002), puesto que es, cronológicamente, el primer diccionario fraseológico publicado en Rumanía.

Como recurso terminológico para la validación, utilizaremos principalmente el *Diccionario de la lengua española* de la Real Academia Española (en lo siguiente, DRAE), el *Diccionario fraseológico documentado del español actual: locuciones y modismos españoles* (en lo siguiente, DFDEA) y *Dicționarul*

frazeologic al limbii române (en lo siguiente, DFLR), pero también otras fuentes, según fuera necesario.

Hemos notado que los fenómenos de incongruencia entre los tres diccionarios se pueden clasificar en tres categorías: asimetrías, divergencias y casos de homonimia fraseológica, con sus distintas subcategorías, que detallaremos en las siguientes páginas. También se han encontrado expresiones para las cuales los tres diccionarios proponían ya sea equivalencias no fraseológicas, ya sea opciones que no se han validado y para las cuales proporcionamos una propuesta propia. Cuantitativamente, se han encontrado 17 casos de asimetría, 14 casos de divergencia, 12 expresiones sin equivalencia fraseológica, 2 expresiones que presentan homonimia fraseológica y 3 unidades para las cuales formulamos propuestas adicionales. Como es de observar, los tres diccionarios coinciden en gran medida (147 de las 195 expresiones), pero hay que explicar e intentar solucionar las contradicciones.

1. ASIMETRÍAS

Por asimetría entendemos la presencia de expresiones que no tienen equivalencia fraseológica en el diccionario-base, pero sí en los otros, o que presentan una paleta más amplia de correspondencias en los demás diccionarios que en el diccionario-base. Para los propósitos del presente estudio, que toma el diccionario-base como fuente primaria de análisis, no consideramos que la situación inversa¹ sea un caso de asimetría². Básicamente, la asimetría, como concepto utilizado en esta investigación, es el resultado de la comparación cuantitativa entre las definiciones provistas en DEL (menos numerosas) y en los otros diccionarios (más numerosas).

Primero, encontramos 7 expresiones que no tienen equivalencia fraseológica en el diccionario-base, pero sí en los otros diccionarios: *plantar cara a algo/alguien – a sta/a se pune/propti în fața/calea cuiva; a se pune/a sta de-a curmezișul* (DEL); *a face față; a ține piept* (DFSR); *a se pune/lua în gură cu* (DSR); *hincarle el diente a algo – a-și înfițe dinții în ceva; a pune gura pe ceva* (DEL); 1. *a-și rupe dinții în ceva*; 2. *a șterpeli* (DSR); 1. *a lua taurul de coarne*; 2. *a bârfi, a discredită* (DFSR); *costar un ojo de la cara – a fi scump foc; a costa o groază de bani* (DEL); *a face/a costa cât ochii din cap* (DFSR); *caérsele a alguien el pelo – a suferi o pedeapsă severă* (DEL); *a primi o săpuneală* (DFSR); *a fi scărmanat bine* (DSR); *creer algo a pies juntillas – a crede orbește* (DEL); *a crede cu ochii închiși* (DSR); *saber de qué pie cojea alguien – a cunoaște defectele cuiva* (DEL); *a ști ce-i poate pielea cuiva; a ști în ce ape se scaldă* (DFSR); *hacer piernas – a face exerciții fizice pentru picioare* (DEL); 1. *a face pe grozavul*; 2. *a se menține ferm pe poziție* (DFSR).

Segundo, hay expresiones con una gama más variadas de equivalencias fraseológicas en los demás diccionarios, que detallaremos a continuación.

1.1. Equivalencias fraseológicas con el mismo significado, pero más numerosas

Para la expresión *chuparse los dedos*, DEL proporciona la equivalencia *a-și linge degetele*. En cambio, en los otros diccionarios encontramos definiciones con un nivel más alto de idiomatidad, cuantificada como no composicionalidad semántica, tales como *a-i lăsa gura apă* o *a se linge pe buze*. Lo mismo vale para la expresión *echarle el ojo a algo*, para la cual DEL incluye las equivalencias *a pune ochii pe ceva*, *a rămâne cu ochii la ceva*, mientras que DFSR propone *a sorbi cu privirea*, *a mânca din ochi/din priviri*, *a nu-și mai lua ochii de la o* o para la expresión *no tener ojos en la cara* (equivalencia en DEL: *a nu avea ochi de văzut*; en DFSR: *a avea orbul gănilor*, *a nu avea ochi să vadă*, *a avea ochii legați*).

Tener buena mano tiene como equivalencia, en DEL, la expresión rumana *a avea mână bună*. Sin embargo, en rumano este fraseologismo es polisémico y puede referirse tanto a una persona con mucha destreza en manualidades, como a una persona que atrae la buena suerte. Además, la equivalencia rumana proporcionada no incluye al menos uno de los significados de *tener buena mano*: la habilidad de una enfermera para poner inyecciones provocando dolor mínimo o bien ningún dolor. DSR, por otro lado, comprende equivalencias más claras y detalladas: *a avea mână bună*; *a avea mâna ușoară*; *a avea mână bună (a purta noroc)*.

1.2. Equivalencias con elementos semánticos comunes

Para la expresión española *cerrar los ojos*, DEL recoge únicamente la equivalencia *a închide ochii*, *a trece cu vederea* (“pasar por alto”), mientras que DFSR y DSR comprenden equivalencias más variadas: *a închide ochii* (“pasar por alto”), *a-și da sufletul* (“entregar su alma”), *a se supune orbește* (“someterse a ciegas”), *a se arunca cu capul înainte* (“aventurarse”). Aunque, desde luego, no son completamente sinónimas, se puede notar que todas estas equivalencias tienen en común la idea de ignorancia de la razón, del juicio. Si existiera la razón, ya no se “pasarían por alto” tantas cosas y, posiblemente, las personas no “se aventurarían” tan fácilmente, no “entregarían su alma” y no “se someterían a ciegas” a los caprichos de nadie.

La misma connotación de las equivalencias también está presente en el caso de la expresión *soltarse el pelo*, para la cual DEL sugiere *a fi/a deveni exuberant*, *a-și da drumul* (“ser/volverse exuberante, desencadenarse”) y DFSR y DSR, *a-și da drumul (la gură/la limbă)* (“echar a hablar”), *a duce o viață destrăbălătă* (“llevar una vida promiscua”), *a sări peste cal/calul* (“pasarse de la raya”). En este caso, la idea que se mantiene es la de exceder unos límites impuestos, de exageración.

La expresión *buscarle tres pies al gato* es otra de las que tienen equivalencias distintas en los diccionarios consultados. Mientras que DEL recoge únicamente la equivalencia *a căuta nod în papură* (“buscarle defectos a una persona, a como dé lugar”), DFSR incluye tanto la versión *a căuta nod în papură*, como *a-și bate cuie-n talpă* (“causarse problemas a sí mismo”), manteniendo la idea de negativismo. La siguiente tabla presenta, mediante un breve análisis sémico, una comparación entre la equivalencia fraseológica de DEL y las equivalencias de los otros diccionarios.

Expresión idiomática	DEL	DFSR, DSR		
<i>cerrar los ojos</i>	<p>a închide ochii, a trece cu vederea</p> <p>[- juicio] [+ voluntad propia] [+ pasividad]</p>	<p>a-și da sufletul</p> <p>[- juicio] [+ voluntad propia] [- pasividad]</p>	<p>a se supune orbește</p> <p>[- juicio] [- voluntad propia] [+ pasividad]</p>	<p>a se arunca cu capul înainte</p> <p>[- juicio] [+ voluntad propia] [- pasividad]</p>
<i>soltarse el pelo</i>	<p>a-și da drumul</p> <p>[+ ímpetu] [± juicio]</p>	<p>a-și da drumul la gură</p> <p>[+ ímpetu] [± juicio] [+ habla]</p>	<p>a duce o viață destrăbălată</p> <p>[± ímpetu] [± juicio] [- decencia]</p>	<p>a sări calul</p> <p>[± ímpetu] [- juicio] [- límites]</p>
<i>buscarle tres pies al gato</i>	<p>a căuta nod în papură</p> <p>[+ negativismo] [+ malintencionado] [+ hacia otras personas]</p>	<p>a căuta nod în papură</p> <p>[+ negativismo] [+ malintencionado] [+ hacia otras personas]</p>	<p>a-și bate cuie-n talpă</p> <p>[+ negativismo] [- malintencionado] [- hacia otras personas]</p>	

Tabla 1 Análisis sémico de los casos de asimetría con elementos semánticos comunes

1.3. Equivalencias adicionales en DFSR y DSR

En varios casos, DFSR y DSR vienen a completar el DEL no solamente con equivalencias semánticamente iguales, sino también con nuevos sentidos. Por ejemplo, la expresión *no levantar cabeza* tiene como equivalente, en DEL, *a nu-și putea reveni/a nu-și veni în fire* (“no recuperarse”). Sin embargo, en DFSR y DSR se recogen varios otros significados de esta expresión: *a nu-și vedea capul de treburi* (“andar muy ocupado”), *a nu ieși la liman* (“no lograr salir adelante”), *a sta tot timpul cu nasul în cărți* (“estudiar todo el tiempo”). Así pues, mientras la equivalencia de DEL presenta una sola metafóricación del somatismo *cabeza* (“CABEZA = ESTADO DE ÁNIMO Y/O SALUD”), en las otras observamos metafóricaciones distintas: “CABEZA = ORGANIZACIÓN DEL TIEMPO”, “CABEZA = RUMBO EN LA VIDA”, “CABEZA = RAZÓN, INTELLECTO”.

Lo mismo sucede con el fraseologismo *hincarle el diente a algo*. Según DEL, sus equivalentes (no fraseológico) al rumano serían *a-și înfige dinții în ceva* (“clavar sus dientes en algo”) y *a pune gura pe ceva* (“probar algo”). DFSR recoge

una versión modificada de esta equivalencia: *a-și rupe dinții în ceva* (“clavar sus dientes en algo y romperse los”), así como equivalencias con significados completamente distintos: *a șterpeli* (“robar”), *a lua taurul de carne* (“coger el toro por los cuernos”), *a bârfi*, *a discredita* (“discreditar, hablar mal de una persona”).

2. DIVERGENCIAS (CONTRADICCIONES) ENTRE LOS TRES DICCIONARIOS. VALIDACIONES ADICIONALES

Hay instancias en las que DFSR y DSR no recogen para nada los sentidos sugeridos por DEL, sino otros, completamente distintos. En este caso, los fraseologismos se han tenido que someter a varias pruebas, para poder asegurar la validez de la equivalencia rumana. Cuantitativamente, se han validado 6 equivalencias de DEL y 6 equivalencias de DFSR y DSR. Esta distribución equilibrada hacen ver que cada obra lexicográfica tiene sus propios percances y limitaciones. Dos casos de divergencia no se han validado para ningún diccionario y se ha propuesto otra equivalencia, como se verá a continuación.

2.1. Validación de DEL

El fraseologismo *ir de cabeza* tiene como equivalente, en DEL, *a nu-și mai vedea capul de treburi* (“andar ocupadísimo”). DFSR recoge este significado para el fraseologismo *andar de cabeza* y propone, para *ir de cabeza*, la equivalencia *a-îmerge rău/prost* (“irle a alguien algo mal”). Consultando fuentes lexicográficas monolingües, llegamos a la conclusión de que, tal como lo señala DEL, *ir de cabeza* significa “estar muy ocupado, liado con muchísimas cosas”⁴.

La expresión española *cargar la mano* tiene como equivalente, según DEL, la expresión rumana *a tăia în carne vie* (“causar mucho daño/causar estragos”). Según DSR, las equivalencias posibles son *a sări peste cal* (“sobrepasar los límites”) y *a ține în frâu* (“frenar, dominar”). En este caso también hay que remontarnos a otras fuentes lexicográficas. DFDEA señala que, efectivamente, *cargar la mano* significa dominar, castigar, imponerse frente a una persona causándole a esta mucho daño, castigándola de manera excesiva, sobrepasando los límites. He aquí como tres fraseologismos rumanos, aparentemente distintos, que difieren entre sí por al menos un sema (*a tăia în carne vie* contiene el sema [+castigo físico], pero los demás fraseologismos, no; *a ține în frâu* contiene el sema [+moderación], pero los demás fraseologismos, no), combinan sus significados para proporcionarnos la explicación de una expresión idiomática española. Entre estas tres opciones, apreciamos, viendo la definición del DFDEA, que la más acertada es aquella proporcionada por DEL.

Otro caso de divergencia aparece para la expresión española (*no*) *chuparse el dedo*, traducida en DEL por “a crede că tot ce strălucește e aur/tot ce zboară se mănâncă” y en DFSR por “a (nu) sta cu degetul în gură”. La equivalencia de DEL es la correcta, pues esta unidad fraseológica hace pensar en una persona ingenua y sencilla, que cree todo lo que se le dice. Según DFLR, la expresión “a (nu) sta cu degetul în gură” significa en realidad “(no) perder el tiempo”, no tiene relación alguna con el candor y es claramente lo que se llama un falso amigo fraseológico.

Una diferencia sutil se da entre las equivalencias al rumano de la expresión *asomar/meter las narices en algo*. Todas estas incluyen la idea de aparecer, presentarse en cierta situación, pero, si en DFSR encontramos una equivalencia de tono relativamente neutro, que es *a da cu nasul/a-și scoate nasul la iveală* (“asomarse, salir a la luz”), en DEL la equivalencia adquiere un matiz claro de indeseabilidad: *a-și băga nasul unde nu-i fierbe oala/a se băga ca musca în lapte* (“meterse donde no le corresponde”), confirmado tanto por DRAE, como por DFDEA.

Dentro de la misma categoría se incluye la expresión *írsele a alguien la mano*, para la cual se ha validado solo una de las dos equivalencias propuestas en DEL: “*a sări calul*”. La otra equivalencia de DEL (“*a-i scăpa cuiva mână*”) y la equivalencia de DFSR (“*a-i fugi mână*”) no aparecen como tal en diccionarios rumanos monolingües. La única construcción próxima sería la expresión “*a-i scăpa (cuiva) ceva din mână*”, que puede funcionar como un falso amigo parcial, por aludir a la falta de control, pero no necesariamente a la idea de exceso.

2.2. Validación de DFSR y DSR

Un ejemplo muy contundente de fraseologismo que, según nuestro análisis paralelo, no tiene una equivalencia correcta en DEL es *entrar por el ojo/por los ojos*. Según DEL, esta expresión significa *a sări în ochi, a fi limpede ca lumina zilei, a fi cu ochi și cu sprâncene, a se vedea de la o poștă* (“saltar a la vista, ser más claro que el agua”), mientras DFSR proporciona solamente la equivalencia *a-i merge cuiva drept la inimă* (“gustarle mucho a alguien, causarle satisfacción”). Para aclarar la situación, se han consultado fuentes lexicográficas monolingües españolas, pero solo se han obtenido equivalencias con significado idéntico a “gustarle mucho a alguien”, tales como: *parecer muy atractivo, causar interés, ser algo/alguien agradable desde un punto de vista estético*, etc. También las correspondencias encontradas para esta expresión en el corpus CREA comprueban que, efectivamente, la equivalencia fundamental es *a-i merge cuiva drept la inimă* (“gustarle mucho a alguien, causarle satisfacción”), pero con un matiz muy claro de obviedad, de atracción a primera vista, de magnetismo y de interés instantáneo.

Lo mismo vale para la expresión *meterle algo a alguien por los ojos* (significado según DRAE: “encarecerlo, brindando con ello insistentemente a fin de que alguien lo compre o acepte”), para la cual DEL apunta la equivalencia *a băga cuiva ceva în ochi*. Esta expresión rumana no aparece en DFLR como tal, sino como un sintagma verbal en la voz reflexiva: *a se băga în sufletul/în ochii/pe sub pielea cuiva*, que, desde luego, correspondería a la unidad fraseológica española *hacer la pelota*. Por estas razones, y después de verificar en los diccionarios monolingües rumanos, se ha validado la equivalencia de DFSR, es decir *a băga ceva pe gât cuiva*.

Otra expresión, *verle las orejas al lobo*, tiene como equivalente en DEL *a da cu capul de pragul de sus* (“aprender, adquirir una experiencia de vida como consecuencia de un evento desagradable, de un fracaso”), mientras que DFSR y DSR proporcionan las variantes *a simți primejdia* (“sentir el peligro”) o *a fi în gura lupului, a se vedea la ananghie* (“verse en una situación peligrosa”). Lo curioso es que, mientras DSR presenta las equivalencias *a fi în gura lupului, a se vedea la*

ananghie como sinónimas, el DFLR (que es un diccionario monolingüe rumano) señala que *a fi/a intra în gura lupului* significa en realidad “ser el objeto de chismes, de calumnias”. Vistos estos múltiples problemas, en este caso se han consultado DRAE y DFDEA. Según DRAE, la definición sería “hallarse en gran riesgo o peligro próximo” y según DFDEA, “ver un posible peligro y, por eso, cambiar de actitud o de forma de actuar”. Por lo tanto, las fuentes españolas monolingües no recogen la idea de adquisición de una experiencia de vida como consecuencia de un evento desagradable, presente en DEL. Segundo, apreciamos que, a pesar de la definición proporcionada por DFLR para *a fi/a intra în gura lupului*, esta equivalencia también puede valer para sugerir la aproximación de un peligro: el sintagma nominal *în gura lupului* sugiere de una manera suficientemente relevante un aspecto negativo; además, DFLR recoge como definición para un fraseologismo muy parecido, *a se arunca în gura lupului*, “exponerse a peligros”⁵.

La expresión idiomática *pillarse/cogerse los dedos* tiene como equivalentes, en DEL, los fraseologismos rumanos *a se da în spectacol*, *a-și prinde degetele*, *a se face de râs/ocară* (“hacer el ridículo”), mientras que, en DFSR, las equivalencias son *a intra la apă* y *a da chix* (“fracasar”). Si bien la connotación de ambas variantes es claramente negativa, existen diferencias semánticas importantes entre fraseologismos como *a se da în spectacol* y *a da chix*. Los diccionarios monolingües españoles sugieren que la opción más adecuada es la del fracaso. La ridiculez puede acompañar al fracaso, pero no en todas las situaciones.

La expresión *ponerle a alguien la mano encima* equivale, según DEL, a *a pune mâna pe cineva* (literalmente, “tocar a alguien con la mano”). DFSR imprime un matiz adicional de agresividad: *a ridica mâna asupra cuiva* (“golpear o tener la intención de golpear a una persona”), que se confirma en los diccionarios monolingües españoles consultados (DRAE y DFDEA).

Expresión idiomática	DEL	DFSR, DSR	
<i>cargar la mano</i>	a tăia în carne vie [+ poder] [- moderación]	a sări peste cal [± poder] [- moderación]	a ține în frâu [+ poder] [+ moderación]
<i>pillarse/cogerse los dedos</i>	a se da în spectacol, a se face de râs [- resultado deseado] [+ ridiculez]	a intra la apă, a da chix [- resultado deseado] [± ridiculez]	
<i>verle las orejas al lobo</i>	a da cu capul de pragul de sus [+ lección] [+ fracaso]	a simți primejdia [- lección] [+ peligro] [+ futuro]	a se vedea la ananghie, a fi în gura lupului [- lección] [+ peligro] [+ inminencia]

Tabla 2 Análisis sémico de algunos casos de contradicción

2.3. Validación nula

Hemos dejado para el final de este apartado dos expresiones que se deben clasificar y analizar por separado. Según DEL, la expresión *tener muy buen diente* equivale a *a avea dinți zdraveni* (“tener dientes muy sólidos”), *a avea o poftă de lup* (“tener muchísima hambre”). DFSR se sitúa dentro del mismo campo conceptual de la comida, proveyendo la equivalencia *a avea un stomac de struț* (“tener un estómago grande, resistente”), pero la realidad es que no es lo mismo tener muchísima hambre, mucho apetito, que tener dientes muy sólidos (o sea ser capaz de masticar muy bien la comida) o un estómago muy bueno (ser capaz de digerir la comida sin problemas). Según el *Diccionario de la Real Academia Española*, *tener buen diente* significa “ser muy comedor”, mientras la equivalencia al inglés provista por el *Spanish Dictionary (Words, Phrases & Expressions: Spanish-English, English-Spanish)*, Research & Education Association, New Jersey, 2002, es “to be a hearty eater” (“ser un comilón”). Opinamos, por lo tanto, que una equivalencia correcta para esta expresión sería la expresión rumana “*a mânca cât șapte*” (literalmente “comer lo que comerían siete personas”).

La segunda estructura que levanta tales problemas es *tener narices*. Su equivalencia es “*a fi culmea culmilor, a pune capac la toate*” (literalmente, “ser el colmo”) en DEL, y “*a fi nerușinat, a nu avea obraz*” (literalmente, “ser un sinvergüenza, un descarado”) en DSR. DRAE y DFDEA apuntan que esta expresión se aplica a personas que no se arredran ante nada, que enfrentan los contratiempos con determinación y firmeza⁶ y, por lo tanto, no se validan las equivalencias provistas por los diccionarios bilingües. En rumano existen, en cambio, las expresiones fijas “*a avea nas*” y “*a-și ridica nasul*”, que, además de evocar valentía y atrevimiento (su explicación en DFLR: “*a îndrăzni, a cuteza*”), incluyen el lexema correspondiente NAS.

3. CASOS DE HOMONIMIA FRASEOLÓGICA

También hay situaciones en las que una expresión idiomática española tiene dos equivalencias posibles al rumano: una está presente en DEL y otra en DFSR y DSR. Así ocurre, por ejemplo, con la expresión *hablar entre dientes*. La equivalencia proporcionada en DEL es *a vorbi printre dinți* (equivalencia literal), que, según diccionarios monolingües rumanos, tiene un fuerte matiz de amenaza, de hostilidad. La equivalencia proporcionada por DFSR es *a avea prune-n gură* (“hablar de una manera poco clara, sin que se entienda lo que se dice”). DFDEA da cuenta de la homonimia de esta unidad fraseológica, de su doble significado.

Otras dos expresiones idiomáticas con el somatismo *cara* presentan diferencias interesantes en cuanto a las equivalencias existentes en las fuentes consultadas. Primero, la expresión *plantar cara a algo/alguien* no tiene una equivalencia fraseológica en DEL, sino está explicada como *a sta/a se pune/a se propti în fața/calea cuiva* (“pararse delante de alguien, interponerse en el camino de alguien”). Sin embargo, DFSR no recoge este significado, sino otros: *a face față/a ține piept* (“resistir”); *a se pune/lua în gură cu* (“pelearse con una persona”).

Si bien es cierto que interponerse en el camino de una persona no es lo mismo que resistir (frente a asaltos físicos o verbales) o pelearse con alguien, y en los diccionarios rumanos las tres equivalencias están recogidas por separado, o sea no son sinónimas, se pueden notar fácilmente las similitudes semánticas, ya que el sema [+oposición] está presente en todas las tres opciones. Segundo, la expresión *dar la cara* tiene como equivalentes las expresiones rumanas *a face față*, *a ține piept* en DEL, pero la expresión *a da socoteală* en DFSR. En este caso también tenemos una diferencia de significado entre los diccionarios consultados, aunque más sutil. Si las equivalencias de DEL sugieren resistencia, imposición y capacidad de lucha, la equivalencia de DFSR tiene un matiz adicional de responsabilidad.

La tabla siguiente presenta de manera esquemática, también mediante un breve análisis sémico, algunos casos de homonimia fraseológica entre DEL, DFSR y DSR. Donde fuera el caso, también se ha incluido el sema común, no solamente los semas distintivos.

Expresión idiomática	DEL	DFSR, DSR	
<i>hablar entre dientes</i>	a vorbi printre dinți [+ poca claridad] [+ amenaza]	a avea prune-n gură [+ poca claridad] [- amenaza]	
<i>plantar cara a algo/alguien</i>	a sta/a se pune/propti în față/calea cuiva; a se pune/a sta de-a curmezișul [+ oposición] [+ iniciativa] [- verbal]	a face față, a ține piept [+ oposición] [- iniciativa] [± verbal]	a se pune/lua în gură cu [+ oposición] [+ iniciativa] [+ verbal]
<i>dar la cara</i>	a face față, a ține piept [+ oposición] [- iniciativa]	a da socoteală [± oposición] [- iniciativa] [+ responsabilidad]	

Tabla 3 Análisis sémico de algunos casos de homonimia fraseológica entre los tres diccionarios

4. PROPUESTAS PROPIAS

Al analizar el inventario seleccionado, hemos notado que para la expresión *irse/volver con las manos vacías* DEL y DFSR apuntaban la equivalencia “a nu-și atinge scopul” (“no lograr una meta”), aunque en rumano sí existe una estructura completamente isomórfica, “a se întoarce cu mâinile goale”. Esta propuesta propia de equivalencia mantiene tanto el significado literal, como el significado idiomático de la estructura castellana. Para la estructura *ponerle a alguien las orejas coloradas* (“reprender con severidad a una persona”) también hemos

observado inadvertencias en las equivalencias al rumano. Así pues, DEL sugiere la construcción “a face pe cineva să roșească” (“hacer sonrojar a alguien”), que no recoge el significado de la expresión española, mientras DSR “a trage cuiva o săpuneală/un perdaf” (“regañar a una persona”). Aunque esta última equivalencia es relativamente adecuada, proponemos una expresión rumana que reproduce mejor la severidad de la reprobación: “a face cu ou și cu oțet”.

Un caso más grave, desde nuestro punto de vista, es el de la expresión *echarle cara/jeta/morro a algo*, que, según DFDEA, significa enfrentar una adversidad⁷. Tanto DEL, como DFSR y DSR proporcionan equivalencias como “a fi gros de obraz”, “a avea obraz gros”, “a îngroșa obrazul”, que en realidad aluden a la falta de respeto, a la insolencia y al descaró. Proponemos, pues, la equivalencia “a lua în piept”, que, aunque no mantenga el somatismo, es mucho más cercana a nivel semántico.

Proponemos otro cambio en lo que concierne a la unidad fraseológica *dar un dedo de la mano por algo*, para la cual DEL proporciona las equivalencias “a-și da un deget de la o mână” y “a-și da un an din viață (pentru ceva)”. La primera expresión rumana no aparece como tal en los diccionarios monolingües y tampoco hemos podido localizarla en internet, por lo tanto la hemos eliminado por completo del análisis y solo hemos utilizado la segunda expresión. Lo mismo ha ocurrido con la expresión *faltar un pelo para algo* (equivalencias en DEL: “a lipsi un fir de păr să” – que no hemos podido validar en las fuentes lexicográficas y en internet⁸ – y “a fi cât pe ce să” – la equivalencia que utilizaremos en el análisis).

En fin, consideramos que se debería descartar del todo la unidad fraseológica *bajarle a alguien las orejas*, para la cual se habían encontrado las equivalencias “a scurta/a tăia nasul cuiva; a scoate cuiva fumurile din cap” en DEL y “a pune pe cineva cu botul pe labe/la punct” en DSR. La expresión española no figuraba en los diccionarios monolingües consultados, ni tampoco en internet, y solamente aparecía su versión intransitiva *bajar las orejas* (“ceder”, “dar marcha atrás”).

5. CONCLUSIONES

Las observaciones expuestas arriba representan solo una parte de las conclusiones de índole semántica que se pueden formular comparando las definiciones de los diccionarios bilingües entre español y rumano que incluyen expresiones fraseológicas. Además de lo que se ha presentado en las páginas anteriores, existen numerosas unidades fraseológicas para las cuales opinamos que la equivalencia fraseológica proporcionada por estos diccionarios puede resultar engañosa. Si bien es cierto que tales equivalencias incluyen elementos léxicos similares a las unidades españolas correspondientes, lo cual favorece la transparencia interlingüística, un análisis semántico revelaría diferencias sutiles. Incluso en el caso de los lexemas, la determinación de una equivalencia perfecta puede ser problemática. Por eso, con más razón, las cosas se complican en el caso de las expresiones idiomáticas. Así pues, opinamos que todas las propuestas lexicográficas se deben tratar y analizar de manera rigurosa y se deben utilizar

varios otros métodos y fuentes para su comprobación y validación, sobre todo cuando se notan incongruencias obvias.

NOTAS

- ¹ Es decir una expresión que solo tiene equivalencia fraseológica en DEL, pero no en DFSR/DSR, o una expresión con más correspondencias en DEL.
- ² Desde luego, también existen situaciones en las cuales DEL es más rico en significados, como ocurre con la expresión *tirar de espaldas para atrás*: en DEL se presentan las equivalencias *a-i muta cuiva nasul din loc* (“emanar un olor muy desagradable”) y *a face pe cineva să cadă pe spate/în fund* (“causarle una impresión fuerte a una persona” – el diccionario menciona que se trata de una impresión negativa), mientras que DFSR solo incluye el segundo significado, proporcionando la equivalencia *a lăsa cu gura căscată* (“dejar con la boca abierta”). Esta última expresión también se refiere a una impresión muy fuerte, pero en DFSR no queda claro si la impresión es solamente negativa, o también puede ser positiva. Otra expresión que presenta equivalencias distintas, pero con elementos comunes, en DEL y DFSR es *bajar las orejas*. Según DEL, esta expresión equivale a *a i se pleoști urechile* (“decepcionarse”), *a-și pleca nasul* (“decepcionarse”, pero también “darse por vencido”), *a fi făcut de răs/de rușine* (“ser objeto de la burla de una persona”). DFSR recoge únicamente la equivalencia *a se lăsa păgubaș* (“renunciar, darse por vencido”). Todas estas correspondencias tienen una connotación altamente negativa (lexicalizada mediante una metáfora orientacional en *a i se pleoști urechile* y *a-și pleca nasul*).
- ³ DEL proporciona una equivalencia no fraseológica para la expresión *hacer pie*. Las equivalencias de DFSR amplían la paleta de significados de la expresión (en comparación a DEL), por lo cual dicha unidad correspondería tanto a la primera (expresiones sin equivalencia fraseológica en DEL), como a la última categoría (equivalencias adicionales) de la tabla 1.
- ⁴ Esto viene a demostrar que las definiciones que se encuentran en los diccionarios no siempre se deben respetar al pie de la letra, ya que puede haber casos en los cuales los diccionarios adopten una opción que no es válida para todos los contextos (o sea al nivel del sistema).
- ⁵ Esta expresión también levanta problemas de índole semántica, por existir en rumano dos unidades correspondientes distintas: *a intra în gura lupului* (acción involuntaria) y *a se băga în gura lupului* (acción voluntaria).
- ⁶ Antaño se tenía a la nariz por rasgo expresivo de un carácter firme y una fuerte voluntad. El significado también está recogido en frases hechas como *Hombre narigudo*, *hombre sesudo*; *La nariz y la frente, hasta la muerte*.
- ⁷ Significado también corroborado por el *Diccionario Bilingüe Cambridge Spanish-English*, Cambridge University Press, 2008.
- ⁸ Solo la hemos encontrado como equivalencia para la expresión inglesa “miss smth by a hair”. En nuestra opinión, se trata, sin lugar a dudas, de un calco.

BIBLIOGRAFÍA

- Baker, Mona, *A Coursebook on Translation*, Londres, Routledge, 1992.
- Colson, Jean Pierre, “Cross-linguistic phraseological studies. An overview”, en Granger, S., Meunier, F., *Phraseology: an Interdisciplinary Perspective*, New York, John Benjamins Publishing Company, 2008.
- Colțun, Gheorghe. *Frazeologia limbii române*, Chișinău, Arc, 2000.
- Conde Tarrío, Germán (ed.). *Nouveaux apports à l'étude des expressions figées*. Cortil-Wodon, E.M.E. & InterCommunications, 2007.
- Corpas Pastor, Gloria, “Grados de equivalencia transléfica de las locuciones en inglés y español”, en Sola, R. J., Lázaro, L. A., Jáuregui, J. A. (eds.), *Actas del XVIII Congreso de AEDEAN*, Alcalá de Henares, Servicio de Publicaciones de la UAH, 1997, p. 335-341.

- Corpas Pastor, Gloria, *Manual de fraseología española*, Madrid, Gredos, 1996.
- Cosăceanu, Anca. *Sémantique française et exercices*. Bucarest, Pro Universitaria, 2007.
- Coșeriu, Eugenio. *El hombre y su lenguaje: estudios de teoría y metodología lingüística*. Madrid, Gredos, 1977.
- Cowie, Anthony, Paul, *Phraseology: theory, analysis and applications*, Oxford, Oxford University Press, 2001.
- García-Page Sánchez, M., *Introducción a la fraseología española. Estudio de las locuciones*, Barcelona, Anthropos, 2008.
- González Rey, María Isabel, López Díaz, Montserrat. “De l’opacité des séquences figées comme exception sémantique”. Colloque International *L’exception entre les théories linguistiques et l’expérience*, Paris, 10-11.06.2003, <http://www.cavi.univ-paris3.fr/ilpga/Actes-Exception-2003/Auteurs/lopezdiaz-gonzalezrey/texte.pdf> (31.07.2013).
- Gross, Gaston. *Les expressions figées en français. Les noms composés et autres locutions*. Paris, Ophrys, 1996.
- Larreta Zulategui, Juan Pablo. *Fraseología contrastiva del alemán y el español: teoría y práctica a partir de un corpus bilingüe de somatismos*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2001.
- López Roig, Cecilia. *Aspectos de fraseología contrastiva (alemán-español) en el sistema y en el texto*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2002.
- Mellado Blanco, Carmen. *Los somatismos del alemán*. Tesis doctoral, Salamanca, Servicio de Publicaciones de la Universidad, 1999.
- Mott, Brian Leonard. *Semantics and Translation for Spanish Learners of English*. Barcelona, Universitat de Barcelona, 2011.
- Mouzinho Ferraro, Rita Giovana, *Tesis doctoral: Análisis contrastivo español/portugués de unidades fraseológicas*, Cádiz, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 2006.
- Munday, Jeremy, *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*, & Francis, 2008.
- Navarro, Carmen, “Fraseología contrastiva del español y el italiano (análisis de un corpus bilingüe)”, en *Tonos Digital*, nº 13, 2007.
- Navarro, Carmen. “La fraseología en los diccionarios bilingües español-italiano”, en AISPI, *Linguística contrastiva tra italiano e lingue iberiche. Atti del XXIII Convegno*. Palermo, Flaccovio Editore, 2005, p. 428-445.
- Pisot, Rafael, Teodorovici, Constantin, “Una mirada a los frásicos del español y del rumano”, en González Rey, M. I. (ed.), *A Multilingual Focus on Contrastive Phraseology and Techniques for Translation*, Hamburg, Verlag Dr. Kovac, 2008, p. 147-168.
- Rădulescu, Romana Anca, “Estudio contrastivo de expresiones idiomáticas en español, inglés y rumano”, en Palacios, A., De Miguel, E., Serradilla, A., *Estructuras léxicas y estructuras del léxico*, Frankfurt, Peter Lang, 2006, p. 111-128.

- Rey Alain. "Structure sémantique des locutions françaises", en *Actes du XIIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*. Québec, Les Presses de l'Université Laval, 1976, p. 831-842.
- Ruiz Gurillo, Leonor, *Aspectos de fraseología teórica española*, Valencia, Universitat de Valencia, 1997.
- Saussure, Ferdinand, *Cours de linguistique générale*, Paris, Éditions Payot & Rivages, 1997.
- Sciutto, Virginia, "Unidades fraseológicas: un análisis contrastivo de los somatismos del español de Argentina y del italiano", en AISPI, *Linguistica contrastiva tra italiano e lingue iberiche. Atti del XXIII Convegno*, Palermo, 2005.
- Sevilla Muñoz, Julia, „Fraseología y traducción”, en *Revista complutense de estudios franceses*, nº 12, 1997, p. 431-440.
- Solano Rodríguez, Mª Ángeles, *Unidades fraseológicas francesas. Estudio en un "corpus": la "Pentalogía de Belleville" de Daniel Pennac. Planteamiento didáctico*,
<http://descargas.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/12475179872392730254679/014551.pdf>, 2005, fecha de la última consulta: 20.03.2012.
- Timofeeva, Larissa, "Los principios definitorios de las unidades fraseológicas: nuevos enfoques para viejos problemas", en *ELUA. Estudios de Lingüística*. N. 22, Alicante, Universidad de Alicante, 2008, p. 243-262.
- Timofeeva, Larissa, *Acerca de los aspectos traductológicos de la fraseología española*, Alicante, Universidad de Alicante, 2008.
- Weinreich, Uriel, *Explorations in Semantic Theory*, The Hague/Paris, Mouton, 1972.
- Wotjak, Gerd, "En torno a la traducción de unidades fraseológicas (con ejemplos tomados del español y el alemán)", *Linguistische Arbeitsberichte*, 40, 1983, p. 56-80.
- Wotjak, Gerd, "Equivalencia semántica, equivalencia comunicativa y equivalencia transléctica", en *Hieronymus Complutensis*, nº 1, Madrid, Editorial Complutense, 1995, p. 93-112.
- Wotjak, Gerd, Ramón Trives, E., Almela Pérez, Ramón, *Fraseología contrastiva*, Murcia, Universidad de Murcia, 2005.
- Zuluaga Ospina, Alberto. "La fijación fraseológica", en *Thesaurus. Boletín del Instituto Caro y Cuervo*, Tomo XXX, nº 2. Bogotá, 1975, p. 225-248.

Corpus

- Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționar frazeologic spaniol-român*, Bucarest, Univers Enciclopedic, 2008.
- Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, Bucarest, Univers Enciclopedic, 1998.
- Candón, Margarita, Bonnet, Elena, *A buen entendedor... Diccionario de frases hechas de la lengua castellana*, Madrid, Anaya, 1993.
- Pisot, Rafael / Mahalu, Loreta / Teodorovici, Constantin, *Dicționar spaniol-român de expresii și locuțiuni*, Iași, Polirom, 2002.

- Pisot, Rafael / Mahalu, Loreta / Teodorovici, Constantin, *Dicționar român-spaniol de expresii și locuțiuni*, Iași, Polirom, 2005.
- Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española* (22^a ed.), Madrid, Espasa-Calpe, 2001.
- Real Academia Española, Banco de datos (CREA) [en línea]. *Corpus de referencia del español actual*. <http://www.rae.es>
- Seco, Manuel / Andrés, Olimpia / Ramos, Gabino, *Diccionario fraseológico documentado del español actual*, Madrid, Aguilar-Santillana, 2004.
- Tomici, Mile, *Dicționar frazeologic al limbii române*, Bucarest, Saeculum Vizual, 2009.

THE PRAGMATICALIZATION OF VERBS OF MOVEMENT AND EXCHANGE IN LATIN AND ITALIAN: PATHS OF DEVELOPMENT FROM LEXICON TO PRAGMATICS

Chiara FEDRIANI,
Chiara GHEZZI¹

Università degli Studi di Bergamo

The aim of this paper is to provide some insight into the theoretical framework of pragmaticalization by considering functional markers derived from imperative forms of verbs of movement and exchange in Latin and Italian. Although these forms have frequently been described in reference grammars as interjections, through a corpus-based study we show that, unlike interjections such as *wow* and *um*, the lexical semantics of the source verbs played a key role in triggering metaphorical processes of functional extensions. We also aim to refine and constrain the broad label of pragmaticalization by distinguishing between functionally neighbouring, but different, pathways of development that can be oriented toward social cohesion and the expression of the speaker's stance (pragmatic markers) or discourse cohesion (discourse markers).

KEY WORDS: *verbs of movement, verbs of exchange, pragmaticalisation, discourse and pragmatic markers*

1. INTRODUCTION

In this study we investigate the development of the pragmatic functions associated with a set of pragmatic markers derived from imperative forms of verbs of movement and exchange.

This analysis is based on a cross-linguistic comparison of the uses and functions of such markers in Latin and Italian. The present study aims at highlighting how the two languages share pragmaticalization paths that led these imperatives to acquire similar pragmatic functions in both an ancient and a modern language². In particular, our observations are based on the analysis of imperative verbs in

•Latin

- *age* 'come on!', 2nd person singular imperative of *ago* 'I lead, I move on'
- *em* 'see there!, come on!', 2nd person singular imperative of *emo* 'I take, I buy'

•Italian

- *va/vai* 'go on! go ahead!', 2nd person singular imperative of *andare* 'to go'

- *dai* ‘come on!, all right!, really? no way!’, 2nd person singular imperative of *dare* ‘to give’
- *to* ‘see there!’, 2nd person singular imperative of *togliere* ‘to take away’

The verbs studied belong to two semantic classes: motion and exchange. They are characterized by multifaceted processes of functional expansion not only in the languages examined in the present study, but also in many languages of the world. Verbs of both movement and exchange, such as those under analysis here, belong to the basic vocabulary of a language, and their frequency seems to be typologically correlated to recurrent grammaticalization patterns that have been thoroughly investigated within the framework of grammaticalization theories. For instance, verbs of exchange have been studied in geographically, genealogically, and typologically distant languages in relation to the development of grammatical functions associated with the notion of permission, or with case markers such as causal, dative, or benefactive. Verbs of movement, on the other hand, have been investigated in relation to their development into temporal and aspectual markers³.

A number of grammaticalization studies have also highlighted the fact that the semantic sources discussed here display recurrent properties. Heine, Claudi & Hünnemeyer (1991: 36ff) have shown that verbs of both exchange and movement represent semantic universals of human experience and action, which are similar in typologically distant languages and independent of the original material culture. They represent concrete, basic, and presumably universal aspects of human relations both in space (*coming* and *going*) and in the exchange of material goods (*give* and *take*).

The functional development of both classes of verbs can be associated with a core meaning that has a high extension. The commoner verbs of movement, such as *come* and *go*, display the highest extension within the semantic class of verbs of movement, as they semantically incorporate only movement and directionality, but not modality or means of transportation, unlike *walk*, *run*, or *drive*, for example. The proposal of this paper is that both grammatical and pragmatic developments characterizing the two classes of verbs originate in the semantic values of the verbs’ sources. These meanings are rooted in two basic and concrete “bio-cultural domains” that emerge in the contexts of activity between human beings (see Seiler 1983), namely exchange of goods and movement in space, and have progressively developed abstract meanings with high functional extension.

Interestingly, moreover, verbs of movement and exchange can also be involved in functional developments that result in a procedural enrichment of their pragmatic values and are considered here a case of pragmaticalization, as these verbs may be employed as functional markers (i.e. as discourse and pragmatic markers) in a number of languages⁴. To avoid misunderstandings, it should be mentioned from the outset that, although they share some fundamental procedural and intersubjective functions, we consider functional markers to include two distinct classes of elements, namely discourse markers and pragmatic markers, that differ from each other in some respects. In a nutshell, we take the position that pragmatic

markers are hearer- and speaker-oriented and are located at the level of social interaction (examples are courtesy markers: see e.g. Livescu 2014), whereas discourse markers are discourse-oriented and are used by speakers to index their conversations and manage turns and segments of the ongoing speech (see Ghezzi 2014 for an overview). Pragmatic markers derived from imperatives of verbs of movement and exchange are highly polyfunctional and share certain features, namely the development of discourse-procedural, performative, and intersubjective functions that are external to the propositional content of the utterance and that have interactional as well as expressive senses (Traugott 1995, 2010; Brinton 1996, 2008).

The pragmatic functions performed by the verbs under scrutiny here are also fostered by formal properties of their lexical sources. First, the verbs have a deictic and indexical component that should be related to their relationship with the speaker or with the deictic centre of the utterance in order to be interpreted (Bühler 1934/1963). This deictic component triggers the reanalysis of verbs as interaction-managing devices that speakers use to draw their interlocutors' attention alternatively to the act of enunciation (1) or to its content (2).

- (1) It. *Vai, comincia pure a spiegarmi.* (ItWaC Corpus).
'Go ahead, you can begin explaining'
- (2) It. *Saran pure pochi due giorni di vacanza, ma non son male, dai.* (ItWaC Corpus)
'Maybe a two-day vacation is too short, but it's not too bad, **come on.**'

In addition, the pragmatic functions performed by these verbs in the languages under consideration always develop from the second person singular imperative. This means that in origin these markers are used as exhortations to invite the interlocutor to perform an action in the interactional context (*Dai, sbrigati* 'Come on, hurry up!'), but then this interpersonal sense is used strategically at the pragmatic level⁵.

Progressively, these forms crystallize and develop pragmatic functions through processes of metaphorical extensions. As a result, they come to be used to index the structure of speech as text or to manage turns (3), to index the relationship between interlocutors (4), or to express the speaker's stance and her point of view (5).

- (3) It. *Dai/vai parla!*
'Go ahead, talk!'
- (4) It. *Tranquilla, dai!* (C-Oral-Rom Corpus, iafmcv02)
'Don't worry, **come on!**'
- (5) It. *Comunque, dai, è un bel forum* (ItWaC Corpus)
'Anyway, **come on,** it's a nice forum'

Thus, these verbs develop (inter-)subjective and metatextual functions and, contextually, undergo processes of decategorialization, semantic bleaching, and freezing of forms that lead them to acquire the status of pragmatic markers (i.e. markers that index social cohesion and the speaker's stance) and discourse markers (i.e. markers that index textual cohesion).

The morphosyntactic crystallization of these forms is visible in the lack of agreement in number with the juxtaposed imperative. In (6) the speaker uses *dai* (second person singular) to address a plural interlocutor. Similarly, in (7), Latin *age* co-occurs with *abite* 'GO_{IMP.PRS.2PL}'.

- (6) It. *Dai, sbrigatevi, sennò perdo il treno!* (ItWaC Corpus)
'Come on, hurry up, or I'll miss the train'
- (7) Lat. *Age igitur intro abite* (Plaut. Mil. 929)
'Come now, then, go inside'

It is relevant to note that the lack of agreement is even attested in archaic Latin texts, as testified by the Plautine example above. It is therefore reasonable to hypothesize that the pragmatic development of the verbs was already at an advanced stage in ancient times, probably before the earliest written records of Latin. The Latin grammarian Servius confirms for us that Latin *age* was already semantically and syntactically opaque and totally frozen in Classical Latin. Indeed, commenting on the use of *age* in Virgil (*Ergo age, care pater, cervici imponere nostrae* 'Come on, dear father, climb on these shoulders!', Aen. 2.707), he describes it as an adverb which is often associated with plural verbs and which has a hortative value (emphasis added):

age non est modus verbum imperanti, sed hortantis adverbium, adeo ut plerumque 'age facite' dicamus et singularem numerum copulemus plurali (Servius ad Aen. 2.707)

'*age* is not a form of the imperative mood, but an hortative adverb, so that we commonly say 'come_{IMP.2SG} on, do_{IMP.2PL} (it)' and we connect the singular [of the frozen adverb] with the plural [of the main verb it modifies]'

Hofmann & Szantyr (1972 II: 289) qualify as *Numerusindifferenz* the crystallization of Latin *age*. Such crystallization is attested in similar structures as French *tiens ça, vous*, lit. 'take.IMP.2SG this, you.2PL'; *allez, rentre dans la voiture*, lit. 'go.IMP.2PL, get.IMP.2SG in the car' and to the Italian forms *dai, venite* lit. 'give.IMP.2SG, come.IMP.2PL'; *andate, va'*, lit. 'go.IMP.2PL, go.IMP.2SG'⁶.

Summing up, morpho-syntactic and semantic characteristics of verbs of motion and exchange, which have been described here synthetically⁷, seem to have favoured the development of pragmatic values to ensure interactional (and social) as well as discourse cohesion.

Despite the wide discussion on grammaticalization paths that characterize these classes of verbs, their pragmatic development has rarely been investigated. The pragmatic status of these verbs also remains controversial: for one thing, these expressions have been extensively described in reference grammars as interjections—that is, as forms that position at the interface between semantics and pragmatics⁸. In this perspective these forms are interpreted as conventional linguistic signals that

- express a speaker’s current mental state, attitude, or reaction toward a given situation;
- are semantically opaque in meaning, void of any inflectional properties, and therefore crystallized as such and used in highly conventionalized and routinized contexts (Ameka 1992: 11);
- are context-bound signs indexing elements in the extralinguistic context (Ameka 2006); and
- have an holophrastic value (Ameka 2006, Wilkins 1992).

However, although interjections have received a great deal of attention, this classification has recently been called into question (see Norrick 2009, Culpeper & Kytö 2010), since so-called ‘interjections’ are difficult to describe and categorize, as these elements are inherently multifunctional; typically result from earlier semantic and pragmatic changes; and can functionally overlap with other, constitutively multifunctional, elements, such as discourse and pragmatic markers. Labels used to describe discourse and pragmatic markers themselves also represent the outcome of a more recent and controversial scientific debate, but in different studies they are often used with overlapping meanings.

The present study explores the different types of metaphorical extensions and the respective patterns of semantic and pragmatic development that characterize the pragmaticalization of imperative forms of verbs of movement and exchange.

A second objective of this paper is to describe the phenomena that have fostered such pragmaticalization paths. Contextually, the verbs underwent processes of decategorialization, semantic bleaching, and freezing of form that led them to acquire the status of discourse markers, which index discourse cohesion, and of pragmatic markers, which index social cohesion or the speakers’ mental states, stances, or reactions toward situations.

Finally, we show that this process of pragmaticalization was strongly motivated by the morpho-syntactic and semantic features of verbs of movement and exchange. These properties played an important role in the development of specific pragmatic functions oriented to discourse, speaker–hearer interaction, and the expression of the speaker’s point of view. We subsequently show how pragmatic markers and discourse markers differ functionally from each other and we reassess their status with respect to the ‘umbrella’ notion of pragmaticalization.

The study is based on the analysis of data from Latin and Italian. The data rely on corpora which represent two synchronic stages of the languages considered (see Table 1).

Language	Corpus
Latin	Plautus Comedies
Italian	C-Oral-Rom, LIP, and ItWaC

Table 1 – Corpora

The data, exclusively represented by written sources for Latin, were chosen on the basis of quantitatively significant availability of dialogues (mimesis of speech).

In the following sections we illustrate the results of pragmaticalization paths of verbs of motion (§ 2) and exchange (§ 3) with a view to comparing uses, processes, and conditions fostering the development of performative, discourse-oriented, hearer-oriented values, and speaker-oriented functions. In the conclusion (§ 4) we reflect on their functional development with respect to the broader notion of pragmaticalization.

2. FUNCTIONAL MARKERS OUT OF VERBS OF MOVEMENT

In this section we consider various pragmaticalized forms that originated from verbs of movement meaning *go* or *lead* in Latin and Italian. We show that the processes of functional enrichment and conventionalization of pragmatic inferences are identical in the two languages, which exhibit coherent and recurrent patterns of polysemy from both an intra- and an inter-linguistic perspective. In both Latin and Italian, highly polyfunctional discourse and pragmatic markers are derived from imperatives of verbs of movement and exchange.

The lexical sources from which these markers have developed are the Latin verb *age*, literally ‘move!, lead!’, and the Italian verb *vai* ‘go!’ (with its apocopated variant *va*). These verbs share some semantic features that make them preferred items for undergoing processes of pragmaticalization. First, they are inherently dynamic and telic. Moreover, Latin *ago* exhibits a kinetic and causative component that probably triggered and enhanced its reanalysis in hortative contexts, thus realizing the implicature *move, lead* > *push (somebody into action)*.

Second, these verbs have a deictic component that fosters a contextual connection of the interlocutors with the shared communicative situation (*deictic anchoring*: Radden 1996: 431)⁹.

In (8), for instance, and in many other examples discussed in detail below, the original meaning pointing to concrete movement across space is bleached or even lost. In the excerpt, the old Demon has just found his daughter and urges her to go and visit her mother. In this context it is the verb *eamus* ‘let’s go’ that points to the actual movement that the daughter should perform, whereas *age*, *asyndetically* juxtaposed to the imperative (*asyndetische Nebeneinanderstellung der Imperative*: Hofmann & Szantyr 1972 II: 471), hedges its illocutionary force, mitigating it.

- (8) Lat. *Age eamus, mea gnata, ad matrem tuam* (Plaut. Rud. 1179)
‘Come, let’s go, my daughter, to your mother’

In cases like (8), *age* is a desemantized and pragmaticalized marker with an injunctive sense. The pragmaticalization of *age* is accompanied by an increase in intersubjectification, as the marker projects the speaker’s involvement in the action that the interlocutor is invited to perform (*‘come on, let’s go!’*).

At a synchronic stage, however, *age* and *vai/va’* still preserve their original meaning alongside the new pragmatic functions. In the corpora we surveyed, the conservation of the older meaning referring to the concrete transfer of an entity across space is illustrated in (9) and (10):

(9) Lat. *Nil pericli est: age modo* (Plaut. Most. 851)
 ‘There’s no danger: **move on** immediately’

(10) It. *si puo' fare una fotocopia allora vagliela a chiedere vai* (LIPFA4)
 ‘We can make a photocopy, then go and ask him, **go**’

The imperative verbs, with their original semantic value and morpho-syntactic properties, coexist with fully pragmaticalized items and both are associated to one and the same form that becomes polysemous (*va’/vai, age*). The same forms are also used in bridging contexts where both interpretations are possible (i.e. as imperatives and as pragmaticalized items; Heine 2002). This effect of layering¹⁰ of different values is illustrated in Table 2.

	Literal meaning	Bridging contexts	Pragmatic value
Lat. <i>age</i>	30 occurrences (20%)	8 occurrences (5%)	110 occurrences (75%)
It. <i>va’ / vai</i> (LIP Corpus)	32 occurrences (25%)	3 occurrences (2%)	94 occurrences (73%)

Table 2 – Senses of *age* and *va’/vai*

In the next sections we discuss in detail the different pragmatic values of imperatives of verbs of movement in our languages. We will see that the micro-dynamics characterizing the pragmatic development of these forms is similar in Latin and Italian. This is noteworthy above all because the inter-linguistic similarities that emerge from the comparative data allow for a better understanding of the pragmatic strategies at the root of shared processes of functional enrichment.

2.1 Pragmatic markers out of verbs of movement: Latin *age* and Italian *vai/va’*

In the corpora we surveyed, imperatives of verbs of movement give rise to pragmatic markers with hortatory or hedging functions. More specifically, these two pragmatically oriented functions seem to be best accounted for as arising from the two crucial moments constituting the illocutionary acts that are typically

modified by *age* and *vai/va'*, namely orders and requests. Such acts, but more generally all linguistically encoded information, are indeed cut from a single pattern, namely procedural and conceptual encoding (Sperber & Wilson 1995). This bipartition is the result of a basic communicative organizing principle whereby the speaker softens her request by splitting it in two: she first asserts its procedural sense, asking the interlocutor to get in motion (*come on! hurry up!*); subsequently she accomplishes the linguistic act by showing its conceptual meaning in terms of an action that has to be performed¹¹. Hofmann & Szantyr (1972 II: 471) describe this process as *halbinterjektionale Aufforderung*, thus hinting at a request that is organized into two distinct parts, as if it were anticipated by a pragmatically oriented component preceding the actual content that constitutes the semantic core of the speech act. In (11), Italian *vai* has developed a procedural sense and functions as the warning which is intended to prepare the interlocutor to receive the command contained in *riattacca* 'hang up'.

- (11) It. *ok vai riattacca vai sentiamo chi c'è pronto?* (LIPFB14)
'ok, **go ahead, hang up, go ahead**, let's listen, who's there, hello?'

Example (11) sheds considerable light on the hedging function played by *vai*: the speaker softens his request by exhorting the interlocutor to hang up, therefore predisposing her to the imminent effort. As a result, the overall action appears to be more complex, since the action itself is strongly focalized (cf. Spitzer 2007: 87). A similar example from Latin is (12):

- (12) Lat. *Age accipe illinc alteram clavam, Sparax* (Plaut. Rud. 807)
'**Come**, Sparax, **do take** thence this other cudgel'

Note that the procedural sense signalling to the interlocutor the compelling need to accomplish an action is typically tied inherently to the idea of a quick movement toward action. In many cases (32 occurrences, 22% of the specimens in the Plautine corpus), *age* co-occurs with the imperative of a verb of movement. As a result, a plausible scenario fostering the pragmaticalization of such forms unfolds before us: *age* and *vai/va'* probably started to function as emphatic markers that strengthened a specific type of request, to move somewhere. Note, however, that the propositional content was clearly stated by the movement verb that *age* and *vai/va'* were intended to modify: this is probably why these elements began to acquire pragmatic value through a process of conventionalization. Progressively, their lexical semantics underwent gradual bleaching, which resulted in an exclusive takeover of the pragmatic import associated with their procedural meaning.

Example (13) constitutes an interesting bridging context of this sort: Demon asks his servant Trachalio to put in a safe place the billfold that contains his daughter's possessions. *Age*, positioned at the end of the sentence, accommodates both a procedural ('come on!') and a conceptual ('go!, move!') meaning. Similar cases might have triggered and fostered the functional enrichment we have just described.

- (13) Lat. *Capedum, hunc si potes fer intro vidulum, age, Trachalio* (Plaut. Rud. 1177)
 ‘Take this billfold in hand, if you can, bring it into the house, **come on!/go ahead!**, Trachalio’

Gradually, the pragmaticalized variant of *age* increased its compatibility with new contexts and new circumstances of use. As is generally recognized, semantic-pragmatic expansion and increase in the contextual acceptability of a given form are strongly connected with processes of functional enrichment such as grammaticalization and pragmaticalization (see e.g. Heine / Kuteva 2002, Himmelmann 2004: 32-33, Dostie 2004).

The following examples illustrate the occurrence of these markers in situations where the request does not entail movement across space on the part of the interlocutor. In (14), the speaker adds *va*’ to her request for reading to mitigate it, asking that an action not involving a motion be performed; another interesting case from Latin is (15), where the order refers to entering a state rather than performing a motion.

- (14) It. *Leggi un po’ questo e pensaci un po’, va’* (ItWaC Corpus)
 ‘Read this and think about it, **will you?**’

- (15) Lat. *Age, animo bono es* (Plaut. Mil. 1207)
 ‘**Come, be** of good heart’

The occurrence of these markers with stative verbs that do not contain the entailment of motion in their lexical semantics supports the assertion that the markers have pragmaticalized and acquired a procedural value. It is fairly safe to assume that from the idea of proceeding across space there gradually emerged the idea of ‘proceeding to do something’, thereby fostering the metaphorical mapping of urging somebody toward a location and therefore, figuratively speaking, toward an action that is to be accomplished.

In both languages, the causative semantics of the verbs has surely enhanced their pragmatic reinterpretation, which resulted in the emergence of a clear hortative sense. In this light, *age* and *vai/va*’ have the status of pragmatic markers—that is, communicative devices designed to handle social relationships among interlocutors—which can have either a hedging or a boosting sense in relation to the injunctive value of a request or an order. In both cases the main goal is generally to cooperatively manage an interpersonal relationship by means of hedges and boosters and by avoiding possible face-threatening conflicts.

Italian *vai/va*’ has developed further pragmatic meanings to express the speaker’s subjective stance and reaction concerning a given state of affairs. Interestingly, in these cases *vai/va*’ occurs juxtaposed to different conjunctions with which it phonetically coalesces. First, *vai* can combine with the coordinator *e* ‘and’ (*e + vai!* > *evvai*, with phono-syntactic consonantal gemination). The semantic import carried by the coordinating conjunction is crucial, as it signals

agreement, thus pointing to the fact that the interlocutors are building the conversation toward the same direction/conclusion (“I am going in the same direction as you are”). The resulting pragmatic function rests on the idea of parallel motion performed by different interlocutors along the same argumentative lines, as exemplified in (16):

- (16) It. A: *Che si fa?*
B: *Che ne dite di andare al Centralino stasera?*
A: **Evvai**, grande, a me piace un casino quella discoteca (ItWaC Corpus)
‘A: What are we doing (tonight)?
B: How about going to the Centralino tonight?
A: **Go ahead/fantastic**, great, I love that disco’

Quite to the contrary, when *va'* is joined to an adversative conjunction like *ma* ‘but’, the result is a pragmatic marker with different functions.

As illustrated in (17) and (18), *ma va' (là)* lit. ‘but go (there)’ functions as disagreement marker, especially when it bears falling intonation. The adversative semantics of *ma* reveals that the interlocutors are building their argument toward different conclusions (“I’m going in a different direction from you”), thereby pursuing different and contrasting points of view. The underlying sense is a sharp difference in content and perspective.

- (17) It. A: *Ah, si sarà dimenticato d'aver lezione! È sempre con la testa persa tra le sue molecole!*
B: **Ma va'**, è solo un po' ... *DENTRO* la materia ... (ItWaC Corpus)
‘A: He might have forgotten that we had class. He is always lost in his molecules
B: **Not really**, he is only a bit into the subject...’
- (18) It. A: *Ecco, così, scrivi: «È bastato a Luca Fazio che gli dichiarassi che il vero imbecille sono io».*
B: **Ma va' là**, no, è troppo, scusa! (ItWaC Corpus)
‘A: There, like this, write: “For Luca Fazio was enough that I declared that the real fool is me
B: **Go away**, no, this is too much, I am sorry.’

Similarly, when *ma va'* is used with a rising intonation as in (19) it has a mirative sense, carrying a meaning of counter-expectation and surprise: *ma va'?*, ‘really?’, literally ‘but go?’.

- (19) It. A: *Mio zio è capace di prevedere il risultato di qualsiasi partita di calcio prima che essa abbia inizio.*
B: **Ma va'!**

-
- A: *Certo.* (ItWaC Corpus)
 ‘A: My uncle can predict the result of any football match before it starts.
 B: **Really!?**
 A: Sure.’

Again the adversative semantics of *ma* underlines the difference in perspective, as if the speaker was astonished to discover that the interlocutor ‘was going’ in a different direction, contrary to her expectation.

2.2. Discourse markers out of verbs of movement: *age* and *vai/va*’

Parallel to their use as pragmatic markers, *age* and *vai/va*’ also develop the discourse-related functions of turn-taking and floor-yielding devices. In most cases they are used to call on the interlocutor to take the floor (20) and to incite her to continue her conversational move (21), especially after an interruption (22):

- (20) Lat. *Eia vero, age dic* (Plaut. Ep. 262)
 ‘Bah! **Come, say on**’
- (21) Lat. *Age perge quaeso, animus audire expetit ut res gesta sit* (Plaut. Cist. 554-5)
 ‘**Come**, please, do **go on**; my mind is longing to hear how the matter proceeded’
- (22) It. A: *ecco te te mi sembra ultimamente poi avevi beccato degli oggetti te no*
 S: ** si' infatti devo veni' ancora a piglialli*
 A: *a parte a parte 'un mi ricordo piu' %*
 S: *'un mi ricordo nemmeno io*
 A: *bene comunque vai dimmi vai*
 S: *senti il calendario*
 A: *il calendario anche questo e' bellino* (LIPFB14)
- ‘A: That’s it, you, you, it seems to me that recently you’ve taken some object, haven’t you?
 B: Yes, indeed I have to come and take them
 A: Except that, except that, I don’t remember anymore
 B: I don’t remember either
 A: Well, anyway, **go ahead, tell me, go ahead**
 B: Listen, the calendar
 A: The calendar, this one is also nice’

The development of the turn-managing functions discussed so far constitutes another result of the pragmaticalization process illustrated and discussed in the previous section. In this case, the rise of new pragmatic values has also taken place along the lines of a metaphorical extension. From the original, concrete sense of

proceeding across space, a new meaning has indeed emerged, of ‘proceeding through the discourse’, moving from the strong deictic anchoring of these verbs to the communicative context. In this light, *age* and *vai/va*’ are used by the speaker to exhort the hearer to ‘go ahead’ in her conversational move or to ‘proceed’ and take the floor. The motivations behind this development rest on the fact that the action of building and managing discourse can be metaphorically conceived in terms of movement across space: both these moves, physical and textual, comprise sequential segments that follow one after the other through time, as if they refer both to the real coordinates of a physical location and to the cognitive dimension of the communicative space.

3. FUNCTIONAL MARKERS OUT OF VERBS OF EXCHANGE

In this section we consider some of the pragmatic senses acquired by verbs of exchange meaning ‘to take’, ‘to take away’, or ‘to give’, namely Latin *em* ‘there!, here you are!’, an apocopated form of the imperative *eme* ‘take!’ from *emo* ‘to take, buy’; Italian *to*’ ‘there!, here you are!’, an imperative form of *togliere* ‘to take away’, deriving from Latin *tollere* ‘to take up’; and Italian *dai* ‘come on!, really?, no way!’, the 2nd person singular of the imperative of *dare* ‘to give’.

Verbs of exchange are characterized by certain features that have triggered and enhanced their pragmatic reinterpretation in specific contexts. First, like verbs of movement, verbs of exchange naturally have deictic, telic, and dynamic entailments in their semantics (Newman 1996: 57-58); they differ from verbs of movement, however, in that they imply a transfer of material, hence a negotiation, shedding special light on the object transferred. This results in their deep embedding in the basic canonical schema of interactional verbal exchange. Note, however, that the object under the scope of the functional marker can be either concrete, as in (23), or abstract, as in (24), where *em* is recruited at the level of pragmatics and no longer points to a concrete transfer, since it reinforces a command, strengthening its pragmatic import:

(23) Lat. *em tibi pateram, eccam* (Plaut. Am. 211)
‘**Take** the goblet (for you); here it is’

(24) Lat. *em specta* (Plaut. Bacch. 1023)
‘**There, look!**’

The deep roots of these verbs within the basic event schema of concrete negotiation are likely to have fostered their pragmaticalization in terms of turn-managing tools that are designed to structure and organize the communicative exchange, thereby inviting a metaphorical implicature by means of which propositional contents are conceived as entities transferred from the speaker to the hearer in the dialogic space in terms of textual ‘objects’.

Table 3 illustrates the percentages of these verbs in our corpora with a literal meaning, in bridging contexts, and with a clear pragmaticalized sense:

	Literal meaning	Bridging contexts	Pragmatic value
Lat. <i>em</i>	3 occurrences (4%)	15 occurrences (18%)	63 occurrences (78%)
It. <i>dai</i> (LIP Corpus)	14 occurrences (17%)	0 occurrences (0 %)	62 occurrences (83%)

Table 3 – Senses of *em* and *dai*

A last remark is in order at this point: the data support the assertion that functional markers out of imperatives of verbs of exchange develop different discourse-related senses depending on the verbal semantics and on the deictic orientation entailed by the verb concerned. Verbs of taking have a centripetal orientation and are therefore more prone to develop speaker-oriented functions, whereas the centrifugal semantics of verbs of giving sow the seeds for the emergence of hearer-oriented pragmatic meanings.

3.1 Pragmatic markers out of verbs of exchange: Latin *em* and Italian *to'* and *dai*

In Latin and Italian, *em*, *to'*, and *dai* develop some pragmatically oriented functions. In order to interpret them correctly, we need a clear understanding of the semantic peculiarities of the elements involved in this specific process of functional enrichment, as foreshadowed in the previous section. More specifically, our data clearly reveal that the deictic orientation implied by the verbs of exchange involved is undergoing a diachronic process: *dai* (literally ‘give!’) is inherently other-directed and coherently develops a hortative meaning in directive acts. This sense is already attested in Old Italian, where *dai* is often used to incite the interlocutor to move or to hit. Example (25) neatly illustrates a typical bridging context in which this pragmatic meaning is likely to have developed.

- (25) O. It. *Io vidi lo pastor per la campagna gridando dietro al lupo **dàgli, dà***
(Poes. Music., XIV, tosc. ven., Zacc, exc. 4.12, p. 323)
‘I saw the shepherds in the countryside shouting at the wolf **get him, come on!**’

The basic meaning at the root of this hortative sense is a request to the interlocutor to ‘give the action’ to the speaker, as in (26), where the speaker asks some guys to figuratively ‘give’ him the action of using something, metaphorically conceiving it as a concrete object that can be given, taken, and received:

- (26) It. *<utilizzatela / **dai** /ragazzi>* (C-Oral-Rom Corpus, ifamcv02)
‘Use it, **come on**, guys’

In presentative contexts, by contrast, Lat. *em* and It. *to'* can function as focalisers (‘here you are!, look at that!, lo and behold!’), which are used by the

speaker to invite the interlocutor to ‘take’, that is to ‘receive’, therefore to consider an object or an event from a certain perspective, thus realizing a metaphorical shift from the physical to the cognitive domain (*take* > *consider*). In this light, *em* and *to*’ acquire the status of attention-getters, “pragmatic mechanisms to obtain the addressee’s attention” (Romero Trillo 1997: 205), thus developing procedural functions, being highly focused on the act of enunciation (see e.g. Schiffrin 1987: 63). Examples (27) and (28) clarify this specific sense:

- (27) Lat. P. *Possis, si forte accubantem tuom virum conspexeris cum corona amplexum amicam, si videas, cognoscere?*
A. *Possum ecastor.*
P. **Em** tibi hominem.
A. *Perii.* (Plaut. *As.* 79-82)
‘P. If by chance you were to see your husband reclining, if you beheld him with a garland on, caressing a mistress, could you recognize him?
A. By Castor, I could!
P. Then **there’s** your man.
A. I’m undone!’

- (28) It. A: *Che c’è?*
J: *Guarda.*
A: **To’!** *La contessa Ortensia* (Butti, *Fiamme nell’ombra*, p.21)
‘A: What is it?
J: Look.
A: **Here she is**, Countess Ortensia’

While losing part of their original lexical meaning, these pragmaticalized verbs acquire clear intersubjective functions, providing the interlocutor with a deictic-based contextual anchor. In (29), the young Lyconides calls his mother’s attention to his beloved Phedria’s cries, thus offering an interpretive key to evaluating the event, as if it were a piece of compelling evidence of her giving birth that the interlocutor could figuratively ‘take’:

- (29) Lat. P. *Perii mea nutrix obsecro te uterum dolet Iuno Lucina, tuam fidem*
L. **Em**, *mater mea tibi rem potiozem verbo clamat parturit* (Plaut. *Aul.* 691-693)
‘P. I die, my nurse; my pangs are coming on! I entreat you for your protection, Juno Lucina!
L. **Look**, my mother, facts are more convincing than words; she’s crying out, she’s in the pangs of labour!’

It is worth underscoring that this process of pragmaticalization is strongly intertwined with an increase in intersubjectification, as it entails a clear switch from the reference to physical reality (transfer of objects) to the cognitive domain

at which speakers manage and analyze entities from an informative and pragmatic perspective (saliency, relevance, information status).

3.2. Discourse markers out of verbs of exchange: Latin *em* and Italian *dai*

In addition to the focalizing functions just discussed, verbs of exchange also develop an epistemic sense. More specifically, both Latin *em* and Italian *dai* can function as markers of agreement that are used to invite the interlocutor to grant her assent to the speaker, thus sharing her perspective. As in the development of interactional functions, the basic organizing principle we see at work in this pragmaticalization path is strongly motivated in terms of the deictic orientation patterns of the verbs involved. Diverging directions implied by the original semantics, indeed, foster the emergence of different functions¹².

In (30) the speaker uses *dai* to seek the interlocutor's agreement, thus inviting her to consider and evaluate positively the content she is 'offering'. In other words, the speaker encourages the interlocutor to 'give' her assent to her point of view, therefore making it possible to close the conversational move¹³.

- (30) It. *però è bellina/come idea /<dai>* (C-Oral-Rom Corpus, ifamcv26)
 'but this is kind of good, as idea, **humour me**'

Indeed, modifying the course of the communicative exchange or concluding it presupposes a negotiation as to who needs to agree and how and when, in order to end the discussion (Tchizmarova 2005: 1156-57). This is why in interactional contexts, such as those in (30) and (31), *dai* can also develop a leave-taking function.

- (31) It. *allora /<dai / siamo d'accordo > //⁴* (C-Oral-Rom Corpus, iafmcv02)
 'then, **all right**, we have an agreement'

Proceeding from the conventionalized function of marker of agreement, in Italian *dai* further develops a pragmatic value conveying counter-expectation on the part of the speaker who 'receives' unexpected content. In (32), for instance, *dai* is followed by a pause (signalled by _ in the LIP corpus) and expresses surprise after receiving a piece of unforeseen information, who previously commented with an emphatic "no" expressing astonishment:

- (32) It. A: *il fratello dell'XYZ*
 C: *no_*
 A: *si'*
 C: ***dai_***
 A: *e non ti da_ ho evitato di_ di dire qualsiasi cosa all'XYZ ma #*
e'_ assurdo (LIP FA10)
- 'A: XYZ's brother
 C: no
 A: yes

C: **no way!**

A: and he doesn't give, I avoided saying anything to XYZ, but that's absurd'

The pragmatic value of *dai* presumably traces back to the semantic propensity attached to the verb *dare* 'to give', namely to cast a privileged focus on the transferred object. The marker is therefore apt for expressing one's stance with regard to the reception of a given communicative object.

Very much in the same vein, the semantics of Lat. *em* fosters a further development of the pragmaticalized imperative in terms of positive acceptance of the 'transferred' content: the speaker uses this marker as a sign of agreement with the interlocutor and, parallel to that, approves the content she conveys. Here, again, the role played by the original semantics is clearly recognizable in the new pragmatic nuance: "I take/accept the content you offer me". In (33) and (34), *em* functions as a marker of agreement. Further evidence for the positive reception comes from statements such as *sapis sane* 'you certainly are of sound mind' in (33) and *tu mihi places* 'you do gratify me' in (34). In this last passage, the immediacy of the satisfaction, resulting from the achievement of an agreement concluding the communicative negotiation, is underlined by *nunc* 'now':

- (33) Lat. L. *Servos sum tuos*
O. *Optumest*
L. *Opsecro te Olympisce mi mi pater mi patrone*
O. ***Em sapis sane*** (Plaut. Cas. 738-9)
L. I am your slave.
O. That's very good.
L. My dear little Olympio, my father, my patron, I do beg of you.
O. **Well, you certainly are of sound mind'**
- (34) Lat. C. *sed quin ornatum hunc reicio? heus aliquis actutum huc foras exite illinc pallium mi ecferte*
E. ***Em, nunc tu mihi places*** (Plaut. Merc. 910-11)
'C. But why don't I lay aside this garb? Hallo, somebody, come here this instant out of doors. Come out, and bring me thence a cloak.
E. **Well, now you do gratify me'**

Summing up, pragmaticalized forms out of imperatives of verbs of exchange can be oriented either toward the action ("give me an action": pragmatic, hortatory sense; "give me your agreement": discourse-related senses); or to the reaction ("take/accept an object, therefore, a content, a point of view": discourse-related senses)—depending on the deictic directionality implied by the original verbal semantics. Coherently, these markers develop different discourse-related values: *dai* acquires a hearer-oriented function in directive acts, resulting in an agreement marker; quite to the contrary, verbs meaning *take* assume a speaker-oriented value,

acting as signs of assent. Note that, despite the diverging orientation, these verbs give rise to markers that, broadly speaking, serve to close the communicative exchange, albeit with different pragmatic nuances: *dai* seeks the interlocutor's assent, *em* validates the achieved agreement expressing consent to the interlocutor. Moreover, the object-focused and reaction-oriented nature of these elements may also result in pragmatic markers (cf. mirative *dai*) that are speaker-oriented and context-bound.

4. CONCLUSIONS

The study of the pragmatic uses of verbs of motion and exchange has proven that these forms acquire similar functions in Latin and Italian.

At the morphological level, we have seen that these forms that develop pragmatic values crystallize in the second person singular imperative, so that they are no longer sensitive to number (e.g. It. ***Dai, venite con noi!*** 'Come on, come with us!').

At the syntactic level, these elements progressively become free and independent, as they no longer operate as the head of a verb phrase. They can combine with other pragmatic elements (e.g. It. *maddai, evvai, ma va?*) or they can be reduplicated (e.g. It. ***Dai, dai inizia a lavorare*** 'Come on, come on, start working!').

From a semantic perspective, these verbs have progressively become bleached and their original meaning of movement in space or of exchange of goods is no longer transparently perceived by the speakers. Depending on contexts of use, the verbs have instead acquired pragmatic and functional values and have come to be used as discourse markers and as pragmatic markers. The analysis of the pragmatic functions performed by the two classes of verbs has shown that the original semantic value of the lexical source, together with its deictic orientation, plays a role in their further development at the level of pragmatics. Pragmatic and discourse values are interlocutor-oriented if they exhort the interlocutor to perform an action, to physically put into motion (plane of deictic context), to mentally put into motion (utterance level), or to discursively put into motion (enunciation level). Similarly, the same forms can acquire pragmatic values which are speaker-oriented if they stress the speaker's reaction to an action or to a speech act, on the basis of the deictic orientation of the lexical source.

The data show that the pragmaticalization paths in the two languages are triggered and constrained by similar metaphorical processes that enhance the development of pragmatic and discourse-related functions. With verbs of movement, the original semantics of the lexical source and the imperative form trigger the metaphorical extension *space* > *action* (*to drive someone in space* > *to drive someone into action*). These characteristics foster the development of injunctive values. Similarly, through metaphorical mappings *deictic context* > *text*, the pragmatic development moves to the enunciation level. In such contexts the flow of speech is figuratively conceived in terms of space (*proceed in space* > *proceed in discourse*); these metaphorical extensions favor the development of

discourse-marking functions that are associated, for instance, with turn management. The original semantics of verbs of exchange, by contrast, involves a transfer of material and therefore a negotiation between interlocutors. These nuances of the original meaning have triggered metaphorical extensions under which both the propositional content and the enunciation are conceptualized in terms of negotiations of communicative ‘objects’.

We have seen that the metaphorical extensions that foster the development of pragmatic values are at work in the two languages. Interestingly, similar developments have also been observed for genealogically and typologically different languages: one may cite English *come on* and Old English *go to* (Lewis / Short 1879, s.v. *age*), French *tiens, allons* (Opperman-Marseaux 2008), Spanish *dale, andale* (Company Company, 2006), *venga, va’* (Sierra Soriano 2006), Bulgarian *xajde* (Tschizmarova 2005), and Thai */? au /* (Hiranras 2008). Further evidence for comparable developments comes from Hittite, where, interestingly, the imperative of the verb *take* has pragmaticalized as a hortative marker ([35], Paola Dardano, p.c.):

(35) 26 *na-aš-ma-mu-k[án]* KUR.KUR GAM-an ni-ya-ri na-aš-ma-mu MUD ŠA ARAD.MEŠ

27 *an-dur-ya-aš a-ra-aḫ-za-aš DÙ-ri A-NA LUGAL.MEŠ GIM-an na-ak-ke-eš-kit₉-ri*

28 *zi-ik-ma a-pé-e-da-ni me-e-ḫu-ni GE₆-in KI-a[n]*

29 [*w*]a-a-ga e-ep ḫi-in-kán-ta ZAG-aš e-eš-du
bite.IMP.2SG take.IMP.2SG black earth.ACC.SG

‘If a country rebels against me or because of me violence (lit. blood) reigns between the subjected natives and foreigners, when for the kings the situation becomes unbearable, at that time, **come now** bite the black earth!’ (KBO 4.14 II 26-29).

Verbs of motion and exchange have repeatedly been shown to represent semantic sources in grammaticalization paths. The analysis of the pragmatic functions acquired by the same verbs in the languages considered here shows that they also represent frequent lexical sources of pragmaticalization paths, because of their specific semantic and morphosyntactic properties.

These regularities lead us to suppose that the development of pragmatically polyfunctional elements can reflect processes of semantic extension that occurred independently in different languages, which are based on basic and cross-linguistic metaphorical projections. The spread of these patterns is deeply rooted in the basic shared inventory of metaphorical and cognitive mechanisms in speakers of different languages. This inventory supplies lexical sources for functional units operating within the grammar or pragmatics domain. As Goldberg (1995: 39 [emphasis added]) summarizes:

(...) Languages are expected to draw on a *finite set of possible event types*, such as that of someone causing something, someone experiencing

something, something moving, something being in a state, someone possessing something, something causing a change of state or location. (...) These event types are quite abstract. We do not expect to find distinct basic sentence types which have as their basic senses semantics such as something turning a colour, someone becoming upset, someone oversleeping.

By definition, the typical eventive models which ‘feed’, through metaphorical extensions, the grammar and pragmatics of languages represent a closed class which is rooted in the human experience of the world: some of this experience implies movement, possession, and transfer of goods.

As for the pragmatic functions performed by these markers, it is worth noting that the common and underlying function that is shared by all markers is to guarantee cohesion at the socio-pragmatic and discourse levels.

At the socio-pragmatic level, markers may be interlocutor-oriented and act as pragmatic markers, hedges, or boosters by means of which the speaker softens or reinforces the illocutionary force of her request by encouraging the interlocutor to act; as agreement markers; or as attention-getters. Similarly, markers may be speaker-oriented (e.g. mirative markers). Within this level, the markers are used by speakers to dynamically build the communicative exchange, to highlight their messages, and to negotiate their points of view, with scope over the content of their speech act or over the deictic context of interaction.

At the discourse level, markers may operate as turn-managing and floor-yielding devices, or as pre-closing or leave-taking markers whose main aim is to grant discourse and interactional cohesion.

From a theoretical perspective it is worth stressing that the pragmatic development of lexical sources implies an increase in both proceduralization and (inter-) subjectification (Traugott 2010). After all, the crucial importance of dialogic contexts involves by definition interactive goals, the negotiation of prior claims, and the introduction of new points of view.

NOTES

- ¹ Although this contribution is conceived as a whole, Chiara Fedriani analyzed the Latin corpus and Chiara Ghezzi the Italian. Chiara Ghezzi is mainly responsible for Sections 1 and 2 and Chiara Fedriani for Sections 3 and 4. The authors thank Piera Molinelli for her insightful comments on previous versions of this contribution as well as colleagues who took part in the ‘Workshop on pragmaticalization’ organised by Karin Beijering and Muriel Norde at the conference *New Reflections on Grammaticalization V* (Edinburgh, 16-19 July 2012), where this research was first presented.
- ² The research was carried out at the University of Bergamo within the PRIN project *Contact and Change in the History of Mediterranean Languages* coordinated by Marco Mancini (MIUR – PRIN 2008). During this research, the authors have been able to appreciate the scientific qualities of Mihaela Livescu and her analysis of new and interesting data, and are therefore pleased to offer her this contribution. Both Chiara Fedriani and Chiara Ghezzi currently work within the related Project *Linguistic representations of identity. Sociolinguistic models and historical linguistics*, whose coordinator is Piera Molinelli (PRIN 2010, prot. 2010 HXPFF2_001). Several studies carried out within the two projects are collected in <http://www.mediling.eu>.
- ³ See, for instance, Newman (1996), Heine (1997), Lord *et al.* (2002), Heine & Kuteva (2002), Podlesskaya (2006), and von Waldenfels (2012) on developments which characterize verbs of

- exchange, or Kuteva (2001), Nicolle (2007), Bourdin (2008), and Mauri & Sansò (2011) on recurrent paths of development of verbs of movement.
- ⁴ On the difference between grammaticalization and pragmaticalization in relation to both theoretical approaches and terminological choices, see Ghezzi (2014).
- ⁵ See also Martín Zorraquino & Portolés Lazaro (1999), Waltireit (2002), Dostie (2004), Company Company (2006), and Fagard (2010).
- ⁶ It is also possible to find similar examples in Italian dialects such as Neapolitan (*va, jate a trovà no poco de latte*, lit. 'go.IMP.2SG, go.IMP.2PL and find some milk', Ledgeway 2009: 886).
- ⁷ Fedriani & Ghezzi (2013) present a more extensive discussion of the same classes of verbs; this topic is part of a wider analysis of the development of deverbial markers (Molinelli, 2010; Ghezzi, 2012; Ghezzi & Molinelli, 2012, 2014a, and forth.).
- ⁸ For Latin see Hoffman (1936, § 45), Barbini (1966), and Hofmann & Szantyr (1972, II: 289, 339, 471); for Italian see Spitzer (2007 [1922]) and Poggi (1995, 2009).
- ⁹ This point is clearly acknowledged by Nicolle (2007: 58): "When a deictic movement verb is coordinated or juxtaposed to another verb, the result is a subjectified construal of both the action of moving and the other event. As frequency of use diminishes the force of the deictic movement verb, the perspective of the conceptualizer becomes incorporated into the description of the event described by the main verb, whilst less prominence is given to the act of physical movement".
- ¹⁰ Cf. Hopper (1991).
- ¹¹ Similar pragmatic developments also characterize a class of performative verbs which develop into courtesy markers, such as Romanian *mă rog* (Livescu, 2014), Latin *quaeso* 'please', and Italian *prego* 'please' (cf. Ghezzi & Molinelli, 2012).
- ¹² Prosodic factors are not taken into account here, as we have based our analysis mainly on written corpora. Note, however, that prosody can shed considerable light on the individuation of specific pragmatic functions.
- ¹³ For the discourse-related value of *dai*, see also Ghezzi & Molinelli (forth.).
- ¹⁴ Note that, according to the notations of the C-Oral-Rom corpus, angle brackets like those containing *dai* in (31) signal the closure of the turn.

REFERENCES

- Ameka, Felix, "Interjections: the universal yet neglected part of speech", in *Journal of Pragmatics* 18 (2-3), 1992, p. 101-118.
- Ameka, Felix, "Interjections", in Keith Brown (ed.), *Encyclopedia of Language & Linguistics* (2nd ed.), Elsevier, Oxford, 2006.
- Barbini, Maria Antonietta, "Interferenze tra imperativi ed interiezioni", in *Giornale italiano di filologia* XIX, 1966, p. 362-63.
- Bourdin, Philippe, "On the grammaticalization of *come* and *go* into markers of textual connectivity", in María José López-Couso / Elena Seoane (eds.), *Rethinking Grammaticalization*, Benjamin, Amsterdam, 2008, p. 37-59.
- Brinton, Laurel, *Pragmatic markers in English: grammaticalization and discourse function*, Berlin, Mouton de Gruyter, 1996.
- Brinton, Laurel, *The Comment Clause in English: Syntactic Origins and Pragmatic Development*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.
- Bühler, Karl, *Theory of Language*, Amsterdam, John Benjamins, 1934/63.
- Company Company, Concepción, "Subjectification of Verbs into Discourse Markers: Semantic-pragmatic Change only?," in *Belgian Journal of Linguistics* 20, 2006, p. 97-121.
- Culpeper, Jonathan / Kytö, Merja, *Early Modern English dialogues: Spoken interaction as writing*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.

- Dostie, Gaétane, *Pragmaticalisation et marqueurs discursifs: Analyse sémantique et traitement lexicographique*, Bruxelles, De Boeck / Duculot, 2004.
- Fagard, Benjamin, “E vida, olha...: Imperatives as discourse markers and grammaticalization paths in Romance. A diachronic corpus study”, in *Languages in Contrast* 10, 2010, p. 245-267.
- Fedriani, Chiara / Ghezzi, Chiara, “Marcatori funzionali deverbali in greco, latino e italiano: sviluppi paralleli e natura della convergenza”, in Luca Lorenzetti / Marco Mancini (eds.), *Le lingue del Mediterraneo antico: culture, mutamenti, contatti*, Roma, Carocci, 2013, p. 151-180.
- Ghezzi, Chiara / Piera Molinelli, “Tra grammatica e pragmatica: ciclicità di sviluppi funzionali (lat. *quaeso* e it. *prego*)”, *SILTA* XLI, 2012, p. 441- 457.
- Ghezzi, Chiara / Molinelli, Piera, “Deverbal pragmatic markers from Latin to Italian (Lat. *QUAESO* and It. *prego*: The cyclic nature of functional developments”, in Chiara Ghezzi / Piera Molinelli (eds.), *Discourse and Pragmatic Markers from Latin to the Romance Languages*, Oxford, Oxford University Press, 2014, p. 60-63 (Ghezzi / Molinelli 2014a).
- Ghezzi, Chiara / Molinelli, Piera (eds.), *Discourse and pragmatic markers from Latin to the Romance languages*, Oxford, Oxford University Press, 2014, (Ghezzi / Molinelli 2014b).
- Ghezzi, Chiara / Molinelli, Piera, “Italian *guarda, prego, dai*. Pragmatic markers and the left and right periphery”, in Kate Beeching / Ulrich Detges (eds), *Discourse Functions at the Left and Right Periphery: Cross-linguistic Investigations of Language Use and Language Change*, Leiden, Brill, Forthcoming.
- Ghezzi, Chiara, “*Guarda, secondo me stai sbagliando*. Marcatori interazionali da verbi di percezione in italiano contemporaneo”, in Elena Pirvu (ed.), *La lingua e la letteratura italiana in Europa. Atti del Convegno internazionale. Craiova 18-19 ottobre 2010*, Craiova, Editura Universitaria, 2012, p. 143-163.
- Ghezzi, Chiara, “The development of discourse and pragmatic markers”, in Chiara Ghezzi / Piera Molinelli (eds.), *Discourse and Pragmatic Markers from Latin to the Romance Languages*, Oxford, Oxford University Press, 2014, p. 10-26.
- Goldberg, Adele. E., *Constructions: A construction grammar approach to argument structure*, Chicago, University of Chicago Press., 1995.
- Heine, Bernd / Kuteva, Tania, *World Lexicon of Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- Heine, Bernd / Claudi, Ulrike / Hünnemeyer, Frederik, *Grammaticalization: A Conceptual Framework*, Chicago, University of Chicago Press, 1991.
- Heine, Bernd, *Possession: Cognitive sources, forces, and grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
- Heine, Bernd, “On the role of context in grammaticalization”, in Ilse Wischer / Gabriele Diewald (eds.), *New Reflections on Grammaticalization*, Amsterdam, Benjamins, 2002, p. 83-101.
- Himmelman, Nikolaus. P., “Lexicalization and grammaticalization: Opposite or orthogonal?”, in Walter Bisang / Nikolaus P. Himmelmann / Björn Wiemer

- (eds.), *What makes Grammaticalization? A Look from its Fringes and its Components*, Berlin / New York, Mouton De Gruyter, 2004, p. 21-42.
- Hiranras, Jirat, "Grammaticalization of the Verb of Taking into Pragmatic Markers in Thai", Paper presented at the *18th Southeast Asian Linguistics Society Meeting*, Bangi, Malaysia, May 21 -22, 2008.
- Hofmann, Johann Baptist / Szantyr, Anton, *Lateinische Syntax und Stilistik*, München, Beck, 1972 [1965].
- Hofmann, Johann Baptist, *Lateinische Umgangssprache*, Heidelberg, Winter, 1936.
- Hopper, Paul, "On some principles of grammaticalization", in Elisabeth Closs Traugott / Bernd Heine (eds.), *Approaches to Grammaticalization*, vol. 1, Amsterdam, Benjamins, 1991, p. 17-35.
- Kuteva, Tania, *Auxiliation: An enquiry into the nature of grammaticalization*. Oxford, Oxford University Press, 2001.
- Ledgeway, Adam, *Grammatica diacronica del napoletano*. (Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie Band 350), Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2009.
- Lewis, Charlton T. / Short, Charles, *A Latin Dictionary*, Oxford, Clarendon Press, 1879.
- Livescu, Mihaela, "Mă rog: A pragmatic marker in Romanian", in Chiara Ghezzi / Piera Molinelli (eds.), *Discourse and Pragmatic Markers from Latin to the Romance Languages*, Oxford, Oxford University Press, 2014, p. 85-107.
- Lord, Carol / Yap, Foong Ha / Iwasaki, Shoichi, "Grammaticalization of 'give'. African and Asian perspectives", in Ilse Wischer / Gabriele Diewald (eds.), *New Reflections on Grammaticalization*, Amsterdam, Benjamins, 2002, p. 217-238.
- Martín Zorraquino / María Antonia / Portóles Lázaro, José, "Los marcadores del discurso", in Ignacio Bosque / Violeta Demonte (eds.), *Gramática descriptiva de la lengua española*, Madrid, Espasa-Calpe, 1999, p. 4051-4213.
- Mauri, Caterina / Sansò, Andrea, "Go and come as sources of directive constructions". Paper presented at the *44th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea*, Logroño, Spain, September 8-11, 2011.
- Molinelli, Piera, "From verbs to interactional discourse markers: the pragmaticalization of Latin *rogo, quaeso*", in Gualtiero Calboli / Pierluigi Cuzzolin (eds.), *Papers on Grammar XI*, Roma, Herder, 2010, 181-192.
- Newman, John, *Give: A Cognitive Linguistic Study*, Berlin / New York, Mouton de Gruyter, 1996.
- Nicolle, Steve, "The grammaticalization of tense markers: a pragmatic reanalysis", in Louise de Saussure / Jacques Moeschler / Genoveva Puskas (eds.), *Tense, Mood and Aspect: Theoretical and descriptive issues*, Amsterdam / New York: Rodopi, 2007, p. 47-65.
- Norricks, Neal R., "Interjections as pragmatic markers", in *Journal of Pragmatics* 41, 2009, p. 866-891.
- Oppermann Marseaux, Evelyne, « De l'injonction à l'interjection: la naissance des marqueurs discursifs tien(s) et tenez en français médiéval (XIIe - XVe siècles) », in *L'information grammaticale* 118, 2008, p. 11-15.

- Podlesskaya, Vera I., “Auxiliation of give verbs in Russian. Discourse evidence for grammaticalization”, in Tasaku Tsunoda / Taro Kageyama (eds.), *Voice and grammatical relations. In Honour of Masayoshi Shibatani*, Amsterdam, Benjamins, 2006, p. 271-298.
- Poggi, Isabella, “Le interiezioni”, in Lorenzo Renzi / Giampaolo Salvi / Anna Cardinaletti (eds.), *Grande grammatica italiana di consultazione*, Bologna, Il Mulino, 1995, p. 403-426.
- Poggi, Isabella, “The language of Interjections”, in Anna Esposito / Amir Hussai / Maria Marinaro / Raffaele Martone (eds.), *Multimodal Signals: Cognitive and Algorithmic Issues*, Berlin, Springer Verlag, 2009, p. 170-186.
- Radden, Günter, “Motion metaphorized: the case of *coming* and *going*”, in Eugene H. Casad (ed.), *Cognitive Linguistics in the Redwoods: The Expansion of a New Paradigm in Linguistics*, Mouton de Gruyter, Berlin, 1996, p. 423-458.
- Romero Trillo, Jesús, “Your attention please. Pragmatic mechanisms to obtain the addressees attention in English and Spanish conversations”, in *Journal of Pragmatics* 28, 1997, p. 205-221.
- Schiffrin, Deborah, *Discourse markers*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.
- Seiler, Hansjakob, *Possession as an Operational Dimension of Language*, Tübingen, Narr, 1983.
- Sierra Soriano, Ascensión, « Interjections issues d'un verbe de mouvement: étude comparée français-espagnol », in *Langages* 40, 2006, p. 73-90.
- Sperber, Dan / Wilson, Deirdre, *Relevance. Communication and Cognition*, 2nd edn., Oxford, Blackwell, 1995.
- Spitzer, Leo, *La lingua italiana del dialogo*, Milano, Il Saggiatore, 2007 [1922].
- Tchizmarova, Ivelina K, “Hedging functions of the Bulgarian discourse marker *xajde*”, in *Journal of Pragmatics* 37, 2005, p. 1143-1163.
- Traugott, Elizabeth Closs, *The Role of the Development of Discourse Markers in a Theory of Grammaticalization*, Paper presented at *ICHL XII*, Manchester, 1995, available online at <http://www.stanford.edu/~traugott/papers/discourse.pdf>
- Traugott, Elizabeth Closs, “(Inter)subjectivity and (inter)subjectification: A reassessment”, in Kristin Davidse / Lieven Vandelanotte / Hubert Cuyckens (eds.), *Subjectification, Intersubjectification and Grammaticalization* in Berlin / New York, Mouton de Gruyter, 2010, p. 29-74.
- von Waldenfels, Ruprecht, *The Grammaticalization of 'Give' + Infinitive: A Comparative Study of Russian, Polish, and Czech*, Berlin / New York, Mouton de Gruyter, 2012.
- Waltereit, Richard, “Imperatives, interruption in conversation and the rise of discourse markers: a study of Italian *guarda*”, in *Linguistics* 40, 2002, p. 987-1010.
- Wilkins, David P., “Interjections as deictics”, in *Journal of Pragmatics* 18, 1992, p. 119-158.

Corpora

C-Oral-Rom: Cresti, Emanuela / Moneglia, Massimo (eds.), *Integrated Reference Corpora for Spoken Romance Languages*, Amsterdam, Benjamins, 2005.

ItWaC: *Italian Web Corpus*, <https://the.sketchengine.co.uk/auth/corpora/>

LIP: De Mauro, Tullio *et alii*, *Lessico di frequenza dell'Italiano Parlato*, 1993, <http://badip.uni-graz.at>

LES EMPLOIS « CONJONCTIONNELS » DE *QUE*

Ancuța GUȚĂ
Universitatea din Craiova

Conjunție, adverb sau pronume, lexemul *que* pune cursanților români probleme de înțelegere și de construcție corectă a frazei franceze. De aceea, lucrarea propune un inventar al contextelor în care apare conjunția *que* pentru a introduce subordonate subiect, apozitie, complementive directe și indirecte, subordonate circumstanțiale, subordonate complement al substantivului sau pronomelui, subordonate complement al adjectivului. Pentru evitarea repetiției, *que* poate înlocui orice altă conjunție subordonatoare.

Identificarea fiecărui caz de folosire a conjunției *que* implică observarea atentă a fiecărui context, fapt ce contribuie, prin fixare, la consolidarea cunoștințelor deja dobândite sau la noi achiziții în domeniul limbii franceze.

CUVINTE CHEIE: *conjunție, complement, complementive, indicativ, conjunctiv*

INTRODUCTION

Conjonction, adverbe ou pronom, *que* pose des problèmes de compréhension et de construction correcte de la phrase. Nous proposons un inventaire des emplois notables de la conjonction *que* pour mieux aider les apprenants à comprendre les différentes natures, valeurs et fonctions de ce lexème. Le travail consiste à identifier, reconnaître et surtout distinguer des unités déjà emmagasinées lors de l'apprentissage du français.

La reconnaissance du mot *que* dans les contextes est fondée sur la connaissance d'un nombre d'emplois qui est assez grand¹. Les dictionnaires proposent, en général, trois classes d'emplois, selon des critères syntaxique et fonctionnel:

a) la conjonction de subordination *que* introduisant des complétives et des circonstancielles; b) l'adverbe *que* dans les tours interrogatifs et exclamatifs et c) le pronom *que* – relatif et interrogatif désignant une chose.

Les exemples que nous donnons pour illustrer une partie de ces emplois sont, pour la plupart, pris dans ces dictionnaires. Les emplois de *que* dans les subordonnées complétives et circonstancielles sont les plus nombreuses et occupent la plupart des entrées de dictionnaire.

Le mot-outil invariable *que*, servant à relier des éléments syntaxiques de nature différente, se caractérise par un haut degré de récurrence en français. C'est la « conjonction par excellence »² largement utilisée comme marqueur de subordination syntaxique. Les complétives introduites par *que* (conjunctives pures³) se substituent au GN sujet, à des GN constituants de groupes verbaux, à des

GN compléments du nom ou compléments de l'adjectif. Le subordonnant *que* est dépourvu de contenu sémantique (sémantiquement vide) et, toujours placé en tête de la subordonnée, il n'a qu'un rôle syntaxique.

La conjonction *que* marque la frontière entre principale et subordonnée (rôle démarcatif) et assure l'enchâssement de la subordonnée dans la principale (rôle subordonnant). Aussi, cette conjonction nominalise-t-elle la proposition qu'elle introduit, la rendant ainsi apte à assumer une fonction nominale dans la phrase. De ce fait, elle peut être remplacée par un groupe nominal:

Je souhaite que tu viennes → *Je souhaite ta venue.*

La préposition introduisant un complément d'objet indirect disparaît en effet obligatoirement devant la conjonction *que*:

Je me félicite de la réussite de mon fils./vs/*Je me félicite qu'il ait réussi.*

Le régime prépositionnel se maintient uniquement pour la construction nominale du complément. Pour la proposition complétive, l'effacement de la préposition en surface ne modifie pas le statut syntaxique du complément imposé par le régime du verbe: transitif indirect. La complétive introduite par *que* remplira toujours la fonction de complément d'objet indirect⁴. Pour vérifier, on applique le test de la pronominalisation: *Je me félicite qu'il ait réussi.* → *Je m'en félicite.*

La construction de ces complétives indirectes avec *que* est fréquente dans la langue courante:

Je m'étonne qu'il n'ait pas répondu, car il est très ponctuel. Je m'étonne d'avoir à expliquer. (Lexis: 687)

Les complétives peuvent assumer plusieurs fonctions:

- de sujet: **Qu'elle soit désespérée** m'agace.;
- de terme complétif: *Il est regrettable qu'elle soit désespérée.*;
- d'apposition: *Elle ne veut qu'une seule chose: que tu viennes demain.*;
- d'attribut: *L'essentiel est que tu viennes.*;
- de complément du nom: *Je ne condamne pas le fait qu'elle soit désespérée.*;
- de complément de l'adjectif: *Elle est heureuse que le président du jury soit venu la féliciter.*;
- de complément d'objet direct: *Elle m'a dit qu'elle viendrait à la fête.*;
(<http://www.etudes-litteraires.com/propositions-subordonnees.php>)
- de complément d'objet indirect: *Tout le monde se réjouit que le temps se remette au beau*⁵.

I. LES SUBORDONNÉES COMPLÉTIVES

La conjonction *que* peut introduire une diversité de propositions subordonnées **complétives** construites avec divers modes: indicatif, subjonctif ou conditionnel.

- avec l'indicatif:

Nous pensons que la vie est bonne. (P. Robert: 1435).

- avec le subjonctif:

L'erreur des démocrates est de croire que leur vérité en soit une pour tout le monde. (Idem).

- avec le conditionnel:

Il me semble qu'il ferait l'affaire.

(http://www.synapse-fr.com/manuels/COMP_QUE.htm)

Distinctes des relatives et des circonstancielles, les complétives ont pour caractéristique la propriété d'occuper dans la phrase l'une des fonctions essentielles du groupe nominal.

1.1. Une complétive en fonction de **sujet** peut être antéposée ou postposée à la principale:

Qu'il fût plus utile que Katow n'était pas douteux (Malraux apud TLFi)

Le résultat est que nous continuions à mettre au premier plan nos sentiments personnels (Camus, *Peste*, p. 1282 apud <http://www.cnrtl.fr/definition/que>).

Il s'agit de propositions introduites par *que* placées surtout en tête de phrase:

Que tu aies gagné ce concours me remplit de joie.

(<http://www.espacefrancais.com/les-propositions-subordonnees/>)

En tête de phrase, dans un tour qui relève de la dislocation emphatique, la valeur de vérité de ces propositions est suspendue à la suite et elles sont uniformément au subjonctif: *Qu'il faille en venir là, cette perspective ne l'enchantait guère.*

Postposées, ces propositions sont généralement au subjonctif:

Je n'en suis pas sûr, qu'il soit un escroc.

Mais parfois elles sont à l'indicatif: *Je suis sûr maintenant, qu'il est un escroc.*

◆ Les propositions subordonnées sujets introduites par *que* peuvent être annoncées ou reprises par un pronom neutre (*ce, cela*) ou par un GN (*la chose, le fait...*):

Que vous ayez trouvé la bonne solution, cela vous honore.

(<http://www.espacefrancais.com/les-propositions-subordonnees/>)

◆ Ces propositions introduites par *que* peuvent apparaître après certaines expressions comme *d'où vient?, de là vient, qu'importe, peu importe...*:

D'où vient que nul n'est content de son sort?

(<http://www.espacefrancais.com/les-propositions-subordonnees/>)

De là vient que le jeu et la conversation des femmes, la guerre, les grands emplois sont si recherchés.

(www.sculfort.fr/articles/etoes/17e/pascal/divertissement.html)

Qu'importe que le vent hurle, la montagne jamais ne ploie devant lui.

(www.cinefrancia.com/replique/5134.html)

Peu importe que tu fasses comme-ci ou comme-ça, ce qui compte c'est le résultat. (http://fr.wiktionary.org/wiki/peu_importer)

1.2. La conjonction *que* peut introduire une complétive en fonction de **sujet** dit « réel », **après un verbe impersonnel** ou une tournure impersonnelle:

◆ *il est sûr/certain/évident/indubitable/vrai que* + indicatif:

Il est sûr que je refuserai.

(<http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/.../75579>)

L'adjectif co-verbe de ces expressions concerne un fait qui ne peut être mis en doute, un fait relevant du domaine du réel ou du probable:

◆ *il y a que* + indicatif:

Alors, en somme, qu'est-ce qu'il y a? Il y a que tout l'actif va être mangé.

(Montherlant apud TLFi)

◆ *il est probable que* + indicatif:

Il est probable qu'il le fait.

Il est probable qu'il viendra.

L'**indicatif** est employé quand on exprime l'idée de certitude, de vraisemblance ou de résultat, plus généralement, quand on considère le fait dans sa réalité. Mais on peut employer le **conditionnel** quand il s'agit d'un fait éventuel, hypothétique:

Il est probable qu'une autre méthode permettrait de réussir.

(<http://www.etudes-litteraires.com/.../topic31548-il-est-probable-que-mode.html>)

Le **subjonctif** est employé si le fait est simplement envisagé dans la pensée. C'est le cas de l'expression impersonnelle employée à la forme négative ou interrogative:

Il n'est pas probable / Ce n'est pas probable qu'il le fasse.

Est-il probable / Est-ce probable qu'il le fasse?

(http://french.about.com/od/grammar/qt/subjunctive_ilestprobable.htm)

Est-il probable qu'il vienne?

(<http://www.etudes-litteraires.com/.../topic31548-il-est-probable-que-mode.html>)

◆ *il est bon/étrange/possible/(fort) rare/nécessaire/utile que* + subjonctif:

Il est nécessaire que je m'ouvre de tout ceci à nos supérieurs.

(Bernanos apud TLFi)

Il était rare qu'elle eût vraiment travaillé. (P. Robert: 1463)

A table, il n'était pas rare qu'il fit des plaisanteries. (Idem).

◆ *il est temps ..., il arrive..., il faut..., il suffit que* + subjonctif:

Il était temps que ...secours arrive. (Idem: 1760)

Il convient que la raison entreprenne sur le sentiment. (Idem: 347)

L'auteur ... n'est tenu d'avoir du talent, il suffit qu'il soit exactement informé. (Idem: 1708)

Il arrive que nous sortions après dîner. (Idem: 94).

Le subjonctif marque l'éventualité, la possibilité du fait présenté:

Il arrive qu'il prenne ses repas au restaurant. (Ibidem).

Quand le fait est envisagé comme réel, on emploie l'indicatif:

Il arrive que ce cadre ne suffit pas. (Littré apud P. Robert: 94)

Il arriva ("il se trouva") que je le rencontrai. (P. Robert: 94).

Le verbe *falloir* exige toujours le subjonctif dans la subordonnée:

Il faut que cette force aboutisse enfin. (Idem: 1435).

◆ *peu s'en falloir que* + subjonctif:

Peu s'en fallut que je n'y fisse monter les enfants (Gide apud TLFi).

Pour conclure:

On emploie le **subjonctif** après les locutions impersonnelles

- quand elles sont employées avec **négation**:

Il n'est pas vrai que la voiture ait versé.

- après celles qui expriment le doute, l'obligation, la convenance ou l'inconvenance, telles que: *il importe, il convient, il suffit*:

il est juste/beau/bien/bon/convenable/nécessaire/urgent, etc.;

il est mal/honteux/déraisonnable/étonnant/factieux/ridicule, etc.;

il est douteux/incertain/(im)possible, etc.:

— *Il importe que l'homme apprenne de bonne heure à se conduire.*

— *Il suffit que je vous dise quelques exemples.*

— *Il est honteux que vous manquiez si souvent à vos devoirs.*

— *Il est douteux que le temps se mette au beau aujourd'hui.*

On emploie l'**indicatif** après les locutions impersonnelles qui marquent un degré quelconque de certitude: *il paraît, il est probable, il est vrai/certain/sûr/avéré/indubitable*, etc.:

- *Il paraît que vous **vous êtes levé** tard ce matin.*
- *Il est probable que la récolte **sera** belle cette année.*

La locution *il semble* exige après elle l'indicatif si elle est accompagnée d'un complément d'objet indirect de personne, et le subjonctif dans le cas contraire:

- *Il me semble que je **vois** un cavalier sur ta route.* (indicatif)
- *Il semble que vous **preniez** plaisir à contrarier vos parents.* (subjonctif)
(<http://www.espacefrancais.com/emploi-du-subjonctif-et-de-lindicatif/>)

1.3. La **complétive** peut être **exigée par un adverbe de phrase** qui correspond une tournure impersonnelle: *probablement que..., certainement que..., heureusement que..., peut-être que..., etc.:*

- Probablement qu'il y a dans toi quelque chose du sauvage.* (P. Robert: 1395)
- Certainement qu'il vous écrira.* (Idem: 248)
- Heureusement que je ne m'en soucie guère.* (Idem: 840)
- Peut-être que les petites filles sont toutes comme cela.* (Idem: 1435).

Ces constructions soulignent une opinion, après un adverbe et seraient caractéristiques au style familier:

- Familier. Sûrement que c'est vrai. Bien sûr que j'irai.*
(<http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/que/65601?q=que#64857>)

« Dans les phrases du type *Heureusement que tu es venu !*, l'adverbe n'est pas suivi, en dépit des apparences, d'une complétive en fonction de complément. Il s'agit ici du fonctionnement spécifique des adverbes de discours. *Heureusement* sert ici à modaliser le contenu de l'énoncé. »
(<http://bouche-a-oreille.pagesperso-orange.fr/grammaire/completiv.htm>).

1.4. Les **tournures présentatives** *voici que, voilà que* sont considérées des phrases à construction particulière⁶:

- Mais voici que l'affaire se corsait, encore une fois.* (M. Du Gard apud TLFi)
- Oh! oh! voilà que déjà son cœur bat et sonne, tandis que la sueur ruisselle entre ses épaules.* (Bernanos apud TLFi).

Voici et *voilà* peuvent donc se faire suivre d'une subordonnée introduite par *que*. Cette subordonnée complément du présentatif est assimilable à une subordonnée complément d'objet direct: *Voici que la nuit vient.*

(<http://www.espacefrancais.com/les-propositions-subordonnees/>).

1.5. Une complétive introduite par *que* peut avoir la fonction d'**apposition** (complétive apposée). Cette construction d'un type particulier représente une expansion du nom. Elle se rattache à un nom auquel elle apporte un complément d'information (sur la qualité ou sur la nature) ou à un groupe nominal dans une sorte de mise entre parenthèses implicite:

*Cette perspective, **qu'il réussisse**, était pourtant improbable.*

(<http://www.espacefrancais.com/lapposition/>)

La subordonnée en apposition, introduite par la conjonction *que* (au sens de "à savoir que") est jointe à un nom ou à un pronom pour le définir ou l'expliquer comme le ferait un nom en apposition.

La bêtise a ceci de terrible qu'elle peut ressembler à la plus profonde sagesse. (www.citations-francaises.fr/.../).

Le nom déterminé est, en général, précédé d'un article indéfini et il se trouve séparé par une pause (virgule, deux points) de son déterminant propositionnel:

Elle n'avait qu'une idée, qu'il s'en aille. (Cristea 1979: 166).

1.5.1. La complétive peut être apposée à un substantif:

Elle ne veut qu'une seule chose: que tu viennes demain.

(www.etudes-litteraires.com/propositions-subordonnees.php).

1.5.2. Apposition ou position détachée: La pause d'énoncé reste le marqueur syntaxique de l'apposition et accorde à cette construction « le statut de modificateur en position détachée, de construction détachée » (Dincă 2006: 93). Par exemple: *Elle n'a qu'un souhait: que tu viennes demain.*

La complétive peut également être rattachée à un pronom dans des constructions à valeur d'emphase: ***Cela** me ferait plaisir, que tu viennes.*

Dans la langue courante: ***ça** me ferait très plaisir que tu viennes me voir.*

(<http://forum.wordreference.com/showthread.php?t=2416365>)

*Qu'il vienne, j'**en** doute fort.*

(bouche-a-oreille.pagesperso-orange.fr/grammaire/completiv.htm).

1.5.3. La complétive peut être apposée au pronom *ce*. La forme *c'est que* (littéral. "ceci est, à savoir que...") introduit une explication de ce qui précède ou bien une objection, une rectification à ce qui vient d'être dit:

...on comptera les moutons d'un troupeau et l'on dira qu'il y en a cinquante (...) mais c'est que l'on convient alors de négliger leurs différences individuelles pour ne tenir compte que de leur fonction commune.

(Bergson apud TLFi)

• *Si ... c'est que.*

Si je vous élève, c'est que je vous tire hors de votre peau.

(Saint-Exupéry apud TLFi)

• *Ce que c'est que* ... (littéral. "ce que c'est", "à savoir (que)"):

*Ce que c'est **que d'avoir étudié** ! Ce que c'est **que la vie** !*

*Mais voyez ce que c'est **que la vanité** !* (A. Daudet apud TLFi)

1.5.4. Apposée à un groupe nominal qui fait office de thème, la complétive réduite à un groupe nominal joue le rôle de prédicat:

*Quelle belle fleur **que la rose** ! dit-elle soudain ...*

(<http://en.wiktionary.org/...que>)

Il existe des cas ambigus qui se laissent interpréter de plusieurs façons:

*Il me vient une idée **que** je souhaite exprimer. (que = pronom relatif);*

*L'idée **que** l'un de vous coure des risques me bouleverse.*

(que = conjonction introduisant le déterminant conjonctionnel du nom);

*Son idée, **que** ses collègues soient associés à son projet, l'a rendu populaire.*

(que = conjonction introduisant l'apposition).

La confusion persiste surtout dans le cas des verbes transitifs employées après *que*:

*Le fait **qu'**il aime raconter est significatif. (Cristea 1979: 166).*

Ces exemples montrent que l'apposition reste toujours « une catégorie fonctionnelle parmi les plus récalcitrantes de la grammaire traditionnelle » (Neveu apud Dincă 2006: 93).

1.6. Déterminant conjonctionnel du nom (**complément du nom**)

La complétive entre dans le groupe nominal. Les noms déterminés par la subordonnée conjonctionnelle, précédés de l'article défini et caractérisés par le trait [+abstrait], sont employés au singulier: *l'idée, la pensée, l'espoir*, etc.:

*L'idée **que** tu viennes me réjouit.*

*Avec de tels chiffres, l'espoir **que** nos bénéfices augmentent est permis.*

(http://grammaire.reverso.net/1_3_08_Lapposition.shtml)

*D'une heure à l'autre, à l'idée **que** j'écris, que je dois poursuivre, je m'écarte.* (G. Bataille apud TLFi).

*Au bruit **que** l'on menait Bélisaire au supplice....*

(<http://www.littre.org/definition/bruit>)

*"Le bruit court **que** l'argent est réellement mort"* est le titre d'un article de journal⁷.

Le nom peut apparaître avec article zéro:

*... cette insulte qui vient s'ajouter à ta blessure n'a rien d'atypique – **preuve** supplémentaire **que** c'est bien le pire jour de ta vie.*

(www.gallmeister.fr/.../robbins-tom-comme-la-grenouille-sur-son-nenuphar)

Il en est de même dans les locutions *de crainte/peur que*:

De crainte qu'on vous entende.

De crainte qu'on ne vous trompe. (<http://fr.wiktionary.org/wiki/crainte>)

Le verbe de la subordonnée est employé:

- à l'**indicatif** quand la subordonnée exprime un fait considéré dans sa réalité:

Le fait qu'il reprend courage présage ("annonce") sa guérison.

L'idée me vient finalement que toute consolation ne prenant pas en compte ma liberté est trompeuse.

(<http://www.dicocitations.com/citations-mot-idee-6.php...>)

... on finit par donner de soi l'idée qu'on ne réussira jamais. (Idem)

Il y a des noms opérateurs de phrase qui exigent l'indicatif: *l'annonce, l'avertissement, la constatation, la démonstration, l'explication, la garantie, la remarque, la réponse* mais aussi *l'espoir, l'impression, l'opinion, la promesse, la sensation, le sentiment*, etc. (Cristea 2000: 133):

Il s'enchantait de l'idée qu'il était l'arbitre de la France. (P. Robert: 864)

- au **subjonctif** quand la subordonnée exprime un fait envisagé simplement dans la pensée avec un sentiment personnel (souhait, désir, volonté, etc.):

Cette chose est tout à fait inadmissible que Biche doive mourir.

(www.espacefrancais.com/les-propositions-subordonnees/)

Parmi les facteurs qui entraînent le subjonctif, on cite: le caractère subjectif de l'énoncé, les restrictions apportées à l'insertion, la nuance temporelle, un fait inattendu (Cristea 2000: 134). Certain noms exigent le subjonctif: *le besoin, la crainte, le désir, l'étonnement, l'envie, l'indignation, l'ordre, la permission, la prétention, la peur, le regret, la volonté*, etc.:

Il exprimait le regret qu'un compositeur [...] se fourvoyât ("se détournât") dans un métier qui n'était pas le sien. (P. Robert: 740)

L'expression *avoir regret* exige le subjonctif:

J'ai regret qu'ils aient brûlé tout ce qu'ils m'écrivaient. (Lexis: 1598)

Mais les règles ne sont pas trop strictes car on peut citer aussi l'indicatif:

*Il faut renoncer à cette **prétention que le progrès s'est manifesté** aussi dans le crime.* (Idem: 1494)

- au **conditionnel** quand la subordonnée exprime un fait éventuel/probable ou soumis à une condition énoncée ou non:

Je reviens à ce principe que les hommes seraient meilleurs s'ils se connaissaient mieux eux-mêmes.

(www.espacefrancais.com/les-propositions-subordonnees/)

1.7. La subordonnée **attribu** peut être introduite par la conjonction **que** et vient après certaines locutions formées d'un sujet et du verbe *être* comme: *mon avis est, le malheur est, le mieux est, la preuve en est...*:

Mon avis est que vous avez raison.

- Avec l'**indicatif**, cette subordonnée exprime un fait réel (ou considéré dans sa réalité): *Mon opinion est que tu as rempli tes obligations.*

- Avec le **subjonctif**, on exprime un fait envisagé dans la pensée, dans la perspective d'un sentiment personnel (souhait, désir, volonté, etc.):

Mon désir est que tu remplisses tes obligations.

- Avec le **conditionnel**, on exprime un fait éventuel ou dépendant d'une condition: *Mon opinion est que tu remplirais ainsi tes obligations.*

• On peut trouver dans la langue soutenue un *que* « unissant un attribut préposé et un sujet avec ellipse de *être* »:

Terrible chose dans la vie que ces gens qui ne sont rien. » (P. Robert: 1435)

Les dictionnaires enregistrent aussi l'attribut avec *c'est*:

C'est un monstre que cet homme.

(<http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/que/65601?q=que#64857>)

1.8. Les **subordonnées complément d'objet** direct et indirect

Une autre classe de subordonnées introduites par *que* réunit les complétives remplissant la fonction d'objet après différents types de verbes:

- après des verbes déclaratifs (*affirmer, déclarer, dire, raconter*):

Elle affirme qu'on l'a enfermée parce qu'elle refusait d'attaquer Phili...

(Mauriac apud TLFi)

- après des verbes d'opinion tels que *supposer, (s')imaginer, croire*:

Les archéologues supposaient qu'elle avait servi d'abri aux navigateurs grecs. (Larousse Lexis: 934)

Il n'arrivait pas à s'imaginer qu'on pût rigoler à Marseille. (Idem)

On emploie le subjonctif si le fait est envisagé simplement dans la pensée:

Imagine que tu sois par exemple une femme. (Ibidem)

Après ces verbes à la forme négative ou interrogative, on emploie le subjonctif:

Je ne crois pas que ce soit utile. / Croyez-vous que ce soit utile?

(Lexis: 469)

Mais on peut rencontrer aussi l'indicatif:

Je ne croyais pas que c'était si dangereux. (Idem)

L'indicatif est employé si l'on veut marquer la réalité du fait:

Je suppose qu'il aura bientôt fini son travail. (Idem: 934)

Elle ne croit pas que la santé vaut plus que tout.

- après des verbes de perception (*entendre, s'apercevoir, voir*)

Je m'aperçois que j'ai fait une erreur.

J'ai entendu que l'on se préoccupait des épidémies inévitables favorisées par le changement de saison (Frapié apud TLFi)

S'apercevoir que l'on a un foie, ou un cœur, quelle découverte !

(C Claudel, apud TLFi)

- après des verbes de sentiment (*aimer, admirer, craindre, s'étonner, se réjouir, se repentir*):

Car j'aime que l'homme donne sa lumière (Saint-Exupéry apud TLFi).

Je me réjouis que vous soyez / de ce que vous êtes en bonne santé.

(Lexis: 732)

- après des verbes de désir ou de volonté (*souhaiter, tolérer, vouloir, exiger*):

J'exige que tu me répètes les trois derniers mots (Giraudoux apud TLFi).

On constate que l'indicatif est employé quand ce qui est dit relève du domaine du probable ou du certain (après les verbes ou les locutions verbales d'affirmation à la forme positive (*croire, dire, il me semble, il est clair*):

Je te dis qu'on arme le peuple ! (Malraux apud TLFi).

Quand ce qui est dit relève du domaine du possible, le subjonctif est obligatoirement employé:

Il semble qu'elle soit là comme ces jeunes bêtes que le chasseur attache et abandonne dans les ténèbres pour attirer les fauves (Mauriac apud TLFi)

C'est aussi le cas des verbes exprimant le doute, la crainte, le souhait ou la volonté:

Je doute qu'il soit possible de récupérer plus de la moitié des armes.
(Malraux apud TLFi)

Ils craignaient que ne comptassent guère les conditions de la reddition pour ceux qui les reconnaîtraient personnellement. (Idem)

Le subjonctif est également employé même si le fait présenté est certain, quand la principale insiste sur les réactions relevant du domaine de l'appréciation:

Je regrette qu'il soit venu.

Cette phrase laisse entendre qu'« il est effectivement venu », mais suggère aussi, en raison même du sentiment qui s'exprime, qu'il aurait pu se faire qu'il ne vienne pas.

Quand la subordonnée complément d'objet (direct ou indirect) est mise en tête de la phrase, dépendant toujours de la principale, sa reprise par un pronom (*en*, *y* ou neutre) est obligatoire:

*Que mon ordre doive être exécuté, vous **le** savez.*
(www.espacefrancais.com/les-propositions-subordonnees/)

II. LES SUBORDONNÉES CIRCONSTANCIELLES

En tant qu'élément de subordination syntaxique, la conjonction *que* introduit divers types de propositions subordonnées circonstancielles:

2.1. Une subordonnée temporelle exprimant la concomitance, l'incidence, la continuation, l'interruption:

La prière était finie que le nouveau tenait encore sa casquette.
(P. Robert: 1435)

Coupeau dormait déjà qu'elle continuait ses aménagements. (Idem)

Il n'était pas parti qu'elle a téléphoné à la police.
(<http://en.wiktionary.org/wiki/que>)

2.2. Une subordonnée finale:

Asseyez-vous là que nous causions. (P. Robert: 1435)

Zoé, tu es (...) une sœur très aimable. Viens que je t'embrasse
(A. France apud TLFi)

2.3. Une subordonnée causale:

Est-ce que c'est drôle sont dans un bénitier, qu'ils font ce bruit d'enfer.
(P. Robert: 1435)

Les subordonnées introduites par *que* peuvent être englobées dans des séquences plus amples: phrases interrogatives ou exclamatives. Le rôle de ces subordonnées est de justifier l'acte d'interroger/d'exclamer. Il s'agit de la justification logique de la modalité énonciative (questionnement, supputation, injonction, appréciation...) auquel la première partie de la phrase renvoie:

Est-ce que vous avez des amis de ce côté-là, que vous connaissez si bien Balbec? (Proust apud TLFi)

Êtes-vous encore endormi, que vous ne voyez pas l'éclat des bougies?
(G. Sand apud TLFi)

Comme marqueur de la cause, *que* introduit des subordonnées causales après un verbe ou un adjectif de sentiment.

◆ après un verbe de sentiment:

Le duc s'enorgueillissait que, sur une centaine de ses bêtes ainsi essayées, une quarantaine seulement fussent d'ordinaire gardées pour l'arène.
(Montherlant apud TLFi)

◆ après un adjectif de sentiment:

Il avait été heureux que la propriété de son père servît à quelque chose.
(Martin Du Gard apud TLFi)

◆ *non que* + subjonctif (la cause est fausse):

Non que ton costume ne me plaise pas, mais il est trop élégant pour l'occasion. (<http://www.connectigramme.com/connecteurs.html/cause.htm>)
Il reste au lit non qu'il soit vraiment malade, mais il le croit.
(P. Robert: 1435)

2.4. Une consécutive (langage familier):

Il tousse qu'il en secoue toute sa maison. (Idem)
Les piécettes d'or fondaient que c'était un plaisir. (Ibidem)
Il ne se passait pas une semaine qu'il ne fût terrassé par une migraine...
(Ibidem)

D'autres consécutives ont pour antécédent *si/tant/tel/tellement ... que*:

◆ *Si* + adj./adv. + *que*:

... une amitié neuve ..., si merveilleuse que j'espérais que Gilberte mettrait quelque coquetterie à lui garder toute sa beauté et à m'avertir à temps.
(Proust apud TLFi)

◆ Verbe + *tant* + *que*:

Ernestine (...) faisait tant, qu'il me parut d'abord que tout le chagrin de ma Tante pesait sur elle. (Gide apud TLFi)

◆ *Tant de* + subst. + *que*:

Cette pose dessinait son jeune corps avec tant de précision, que l'irritation de Gilbert s'accrut. (Arland apud TLFi)

◆ *Tel* + subst. + *que*:

Je suis pris de telles convulsions que je rends à genoux les doigts enfoncés dans le sable. (Saint-Exupéry apud TLFi)

◆ *Tellement* + adj. + *que*:

Bientôt les rapports d'idées deviennent tellement vagues, [...], que vos complices seuls peuvent vous comprendre (Baudel apud TLFi)

◆ *Tellement de* + subst. + *que*:

Il court en criant de toute sa voix, avec tellement de force et de rage qu'elle s'éraïlle, qu'elle ne peut plus sortir de sa gorge (Montherlant apud TLFi)

2.5. Des circonstancielles coordonnées:

Quand la leçon fut finie, et que les autres élèves furent dispersés.

(P. Robert: 1436)

Dans le cas des circonstancielles coordonnées, la conjonction *que* sert à remplacer une autre conjonction qui pourrait se répéter:

Un peu de peinture verte pour peindre le tout et que ce fût plus joli. (Idem)

Si elle est jolie et que vous ne l'aimiez pas... (Ibidem)

Comme c'était le lendemain dimanche et qu'on ne se lèverait que pour la messe. (Ibidem)

III. LES SUBORDONNÉES COMPLÉMENTS DE L'ADJECTIF

La subordonnée complément de l'adjectif se joint à certains adjectifs exprimant en général une opinion ou un sentiment: *heureux, digne, sûr, certain*, etc. Elle est très souvent introduite par *que*. Il faut mentionner aussi d'autres éléments introducteurs (*de ce que, à ce que* ou l'un des pronoms relatifs indéfinis *qui, quiconque* précédé par une préposition) qui ne font pas l'objet de notre analyse. Les subordonnées compléments de l'adjectif introduites par *que* sont employées dans la langue soutenue:

*C'est un scélérat, digne qu'on le confonde*⁸.

Je ne suis plus digne que tu m'appelles. (P. Robert: 482).

Le verbe de la subordonnée complément de l'adjectif est employé:

- à l'indicatif quand elle exprime un fait considéré dans sa réalité:

Trop certain qu'il peut compter sur mon aide, il s'engage à la légère.

- au subjonctif quand elle exprime un fait envisagé dans la pensée:

Heureux qu'on lui fasse tant d'honneur, il se confond en remerciements.

- au conditionnel avec un fait éventuel ou soumis à une condition énoncée ou non:

Mes parents, sûrs que je réussirais à mes examens...

Quand l'adjectif est construit avec *être*, le mode de la subordonnée complément de cet adjectif dépend de la forme de la principale ou de la nuance à exprimer. Ainsi après une principale négative ou interrogative, on a d'ordinaire le subjonctif mais l'indicatif est aussi possible:

Je ne suis pas certaine qu'il vienne / qu'il viendra.

Certains adjectifs exprimant un sentiment admettent pour la construction de la subordonnée qu'ils complètent, non seulement *que*, avec le subjonctif, mais parfois aussi *que* avec l'indicatif:

Heureux qu'on lui fasse / fait d'honneur, il se confond en remerciements.

(<http://www.espacefrancais.com/les-propositions-subordonnees/>)

Parmi les subordonnées compléments de l'adjectif, il y a les subordonnées **compléments du comparatif**:

Mon ami, aussi calme que je suis vif, me conseille la prudence.

(www.espacefrancais.com/les-propositions-subordonnees/)

◆ la conjonction *que* introduit le second terme d'une comparaison en corrélation avec les adverbes *autant, plus, moins, plutôt, mieux, même*:

Il est beaucoup plus habile que je l'imaginais.

◆ la langue soutenue utilise *ne* dans la proposition subordonnée:

*Il est beaucoup plus habile que je **ne** l'imaginais.*

◆ la présence du *ne* n'est pas obligatoire.

(http://grammaire.reverso.net/3_1_14_complement_du_comparatif.shtml)

La conjonction *que* introduit le second terme d'une comparaison en corrélation avec les adverbes *autant, plus, moins, plutôt, mieux, même*:

*Je préfère qu'on me qualifie d'«omniprésident» **plutôt** qu'on me reproche d'être un «roi fainéant». (<http://research.jyu.fi/grfle/188.html>)*

CONCLUSIONS

Que représente la conjonction de subordination type, introduisant des subordonnées sujet, apposition, complément d'objet, complément circonstanciel, complément de nom/pronom, complément d'adjectif. Sauf les subordonnées complément d'agent, toutes les autres peuvent être introduites par *que*. Pour éviter les répétitions, cette conjonction est utilisée au lieu de toute autre conjonction de subordination.

Comme le lexème *que* est aussi adverbe, pronom (interro-relatif) et marque du subjonctif dans les propositions indépendantes⁹, l'identification de chaque emploi exige un travail mental d'observation de chaque structure contextuelle.

Aussi avons-nous présenté un bref inventaire de contextes illustrant uniquement les emplois de *que* comme « complémenteur » pour nominaliser une phrase et comme « subordinatif »¹⁰ de sens général permettant d'introduire et associer une clause subordonnée qui se conjugue soit à l'indicatif soit au subjonctif.

NOTES

¹ <http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/visusel.exe?22;s=1036163685;r=1;nat=;sol=12;>

² http://www.synapse-fr.com/manuels/QUE_CONJ.htm

³ <http://www.etudes-litteraires.com/propositions-subordonnees.php>

⁴ <http://bouche-a-oreille.pagesperso-orange.fr/grammaire/completiv.htm>

⁵ Cf. O. Frînculescu, *Dictionnaire des verbes français avec leurs constructions spécifiques*, p. 393.

⁶ http://www.ccdmd.qc.ca/media/allo_cons_p_055Allophones.pdf

⁷ <http://www.europe1.fr/MediaCenter/Emissions/L-interview-verite-Thomas Sotto/Videos/...1759699>

⁸ Cours d'analyse grammaticale - Pagina 47 books.google.ro/books?isbn=2801100161

⁹ Banque de dépannage linguistique sur http://bdl.oqlf.gouv.qc.ca/bdl/gabarit_bdl.asp?id=4248

¹⁰ <http://fr.wiktionary.org/wiki/que>

BIBLIOGRAPHIE

- Bonnard, Henri, « Que de *que* ! » in *Le Français dans le monde*, n ° 59, 1968, p. 13-18.
- Cristea, Teodora, *Grammaire structurale du français contemporain* 2-ème édition revue et augmentée, București, Editura didactică și pedagogică, 1979,.
- Cristea, Teodora, *Grammaire française. Le nom et le groupe nominal. Le verbe et le groupe verbal*, București, Editura Fundației România de Măine, 2000.
- Dincă, Daniela, *Syntaxe de la phrase noyau en français contemporain*, Craiova, Editura Universitaria, 2006.
- Grevisse, Maurice / Goose, André, *Le Bon Usage: une grammaire française*, Bruxelles, Éditions De Boek Duculot, 2011, p. 153.
- Riegel et al., *Grammaire méthodique du français*, Paris, Presses Universitaires de France, 1998.

Dictionnaires:

- Dubois, Jean (dir.), *Dictionnaire de la langue française. Lexis*, Paris, Larousse (abr. *Lexis*), 1987.

Frînculescu, Ovidiu, *Dictionnaire des verbes français avec leurs constructions spécifiques*, București, Editura Albatros, 1978.

Robert, Paul, *Le Petit Robert. Dictionnaire alphabétique & analogique de la langue française*, Paris, Dictionnaires Le Robert (abr. Petit Robert), 1976.

Le Trésor de la langue française informatisé (abr. TLFi), sur <http://atilf.atilf.fr/> (dernière consultation 10.04.2014)

Larousse.fr: encyclopédie et dictionnaires gratuits en ligne sur www.larousse.fr/ ou sur <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/>..(dernière consultation 13.04.2014).

Sitographie

<http://en.wiktionary.org/wiki/que> (dernière consultation 8.04.2014)

<http://bouche-a-oreille.pagesperso-orange.fr/grammaire/completiv.htm>
(dernière consultation 10.04.2014)

<http://www.espacefrancais.com/les-propositions-subordonnees/>
(dernière consultation 10.04.2014)

<http://www.connectigramme.com/connecteurs.html/cause.htm>
(dernière consultation 12.04.2014)

<http://grammaire.reverso.net/...html> (dernière consultation 10.04.2014)

<http://www.cnrtl.fr/definition/que> (dernière consultation 10.04.2014)

<http://www.dicocitations.com/citations-mot-...php...>
(dernière consultation 5.04.2014)

http://www.synapse-fr.com/manuels/COMP_QUE.htm
(dernière consultation 12.04.2014)

ÎMPRUMUTURI ȘI CALCURI ÎN LEXICUL ÎNSEMNĂRILOR DE CĂLĂTORIE ALE LUI DINICU GOLESCU

**Cristina Iuliana IACOB
Drd., Universitatea din Craiova**

La période pendant laquelle Golescu écrit son œuvre reflète les efforts des intellectuels de toutes les provinces roumaines de restaurer, d'une part, les modèles latins dans la langue roumaine, et, d'autre part, d'enrichir, raffiner et moderniser le vocabulaire. En 1824, Golescu a fait un voyage en Europe occidentale afin de prendre ses quatre garçons à l'école, voyage qu'il reprend deux ans plus tard. Il connaît non seulement l'Europe, mais aussi d'autres provinces roumaines. Le boyard valaque s'inscrit donc parmi les voyageurs roumains fascinés par les autres cultures et civilisations, désireux de transférer une partie de ceux observés dans la réalité roumaine. Également, le texte de son journal de voyage est chargé de néologismes qui reflètent les réalités décrites.

MOTS CLÉ: *modernisation latine, journal de voyage, enrichissement lexical, néologismes, calques*

Perioada în care își scrie opera Dinicu Golescu reflectă eforturile oamenilor de cultură din toate provinciile românești de reancorare a limbii române în tiparele latine, pe de o parte, și de îmbogățire, de modernizare romanică, de rafinare a vocabularului pe de alta. În anul 1824, Dinicu Golescu întreprinde o călătorie în apusul Europei, pentru a-și duce cei patru băieți la învățătură, călătorie pe care o reia doi ani mai târziu. Cunoaște nu numai Europa, ci și celelalte provincii românești. Boierul muntean se înscrie astfel printre călătorii români fascinați de alte culturi și civilizații, dornici de a transfera o parte a celor văzute în realitatea românească.

Mânat de dorința, specifică începutului de secol XIX, de regenerare socială și culturală a țării, Dinicu Golescu dă literaturii române primul jurnal de călătorie de studii. *Însemnare a călătoriei mele...* devine:

„o patetică mărturie a unei conștiințe morale care își descoperă treptat vina față de starea de înapoiere a țării și își formulează lucid responsabilitatea. În lucrare există mai multe planuri, urmărite în mod constant, convergente într-o unică intenție, aceea de a dezvălui prin comparație, răul, inerția atotstăpânitoare din țară, stimulând implicit elanurile patriotice” (DLR 1979: 404).

Nu atât valoarea documentară interesează în aceste „însemnări”, cât dorința de a înfățișa românii aspectele de civilizație, administrația și economia țărilor europene vizitate (Austria, Italia imperială, Bavaria, Elveția). Jurnalul de călătorie

al lui Dinicu Golescu a fost scris la început în grecește, deoarece limba română era prea săracă pentru a-i permite echivalarea termenilor neologici cu reflectau aspecte de civilizație superioară celei românești.

Rescrisă în limba română, cartea boierului muntean ridică o serie de aspecte de limbă, interesante pentru o analiză și o integrare în evoluția românei literare de la începutul secolului al XIX-lea. Căci, prin însemnările sale de călătorie, Dinicu Golescu se încadrează în tendința de occidentalizare a culturii românilor. Tematica atât de diversă a observațiilor transmise ca lecții de viață de către cărturarul Golescu contemporanilor săi ridică probleme de limbă, mai ales de vocabular. Era necesară corelarea unor aspecte de viață materială, necunoscute românilor până atunci, cu termenii lingvistici; de aici necesitatea, aplicată în nenumărate rânduri, de folosire a neologismelor, unele dintre ele neadaptate fonetic și morfologic limbii române.

Ca și predecesorul său, Ienăchiță Văcărescu, Golescu recunoaște că din limba autohtonă lipsesc termenii științifici, de aici necesitatea întrebuițării neologismelor. Acolo unde nu este posibil, cuvintele străine au fost înlocuite cu echivalente românești, procedeu cel mai utilizat fiind calculul lexical. În privința dificultăților întâmpinate de Dinicu Golescu pentru a utiliza terminologia corespunzătoare realităților descrise, el însuși mărturisea:

„eu, plecând de la Brașov, am început să scriu cele ce vedeam în limba națională, și nu după multe zile, ci după puține, am fost silit să scriu în limba grecească, căci foarte des întâmpinam vederi de lucruri ce nu le aveam numite în limba națională, cum *șadîrvanul*, *statue*, *cascade* și altele, pentru care ar fi trebuit să zăbovesc ceasuri, socotindu-mă de unde s-ar cuveni să le întrebuițez” (Golescu 1963: 66).

„Reținem din citatul reprodus că Dinicu Golescu e conștient că introduce cuvinte noi în limba română numai când constată că lipsesc termenii necesari pentru a denumi noțiuni noi” (Rosetti / Cazacu / Onu 1971: 553).

Pe baza textului lui Dinicu Golescu oferit în ediție modernă de către G. Pienescu, prin două editări, în anul 1963 și 1977, am selectat încadrându-le contextului o serie de fapte de limbă, mai exact neologismele și calcurile lexicale.

Ceea ce ridică însemnările de călătorie scrise de Dinicu Golescu la un nivel superior față de alte scrieri ale unor contemporani ai săi este numărul relativ mare de neologisme întâlnite în text. Aspectul fonetic și morfologic al neologismelor care se regăsesc în jurnalul lui Dinicu Golescu, este determinat atât de particularitățile limbii literare a epocii, cât și de limbile din care se fac împrumuturile. Adaptarea neologismelor este un proces dificil, din cauza originii lor multiple și din cauză că limba literară nu posedă încă norme stabile pentru încadrarea fonetică și morfologică a împrumutului.

„Cuvintele străine sunt asimilate la sistemul fonologic și morfologic al limbii care face împrumutul, dar în acest proces de asimilare forma prototipurilor joacă un rol hotărâtor în stabilirea formei cuvintelor împrumutate. De aceea,

pătrunderea într-o limbă a unuia și aceluiași termen prin filiere deosebite (și prin urmare, de obicei, prin forme deosebite) duce adesea la existența pe terenul limbii împrumutătoare, a mai multor variante lexicale neologice” (Seche, 1965: 677-689).

Vom enumera neologismele pe care le-am selectat din textul lui Dinicu Golescu, menționând etimonul fiecăruia. Nu este o noutate, întrucât și în *Istoria limbii române literare* semnată de Al. Rosetti, Boris Cazacu și Liviu Onu există o grupare a elementelor noi în funcție de limba din care au fost preluate. O considerăm utilă, deoarece putem observa înclinația boierului muntean către o limbă sau alta în funcție de numărul neologismelor înregistrate. Cele mai numeroase neologisme au fost preluate din germană, italiană și din turcă. Pentru primele două limbi atracția lui Golescu se explică prin cunoașterea locurilor și culturilor nemțești și italiene, iar împrumuturile din turcă sunt explicabile prin legăturile peregrinului valah cu regimul otoman instalat atâta vreme în Țara Românească. Alte limbi din care au fost împrumutați limbii române noi termeni sunt neogreaca, franceza și foarte puține din rusă. Elementele neologice vor fi enumerate în funcție de derularea lor în paginile jurnalului lui Golescu, pentru a remarca mozaicul lingvistic creat.

politică (ngr.) – *nobilii maghiari nu să prea îndatorează de politica cea multă și mincinoasă* (p. 11);

pustă (magh.) – *acea groaznică pustă, adecă locul tot nisipos, unde carul abia se mișcă, aibă măcar doaozeci de cai* (p. 12);

compatrioți (fr.) – *să le comunesc doriților mei compatrioți* (p. 35);

a comunica (fr.) – *strămoșilor noștri, înmulțite, le-au comunicat* (p. 36);

filosofia (ngr.) – *cînd și filosofia în limba românească a vorbi* (p. 36);

vivliothică (ngr.) – *are vivliothică cu cărți deosebite* (p. 44);

cazarmă (sl.) – *o deosibită cazarmă împrejur coprinde ca stînjini șase sute* (p. 52);

invalidi (fr.) – *800 de odăi ce este pentru invalidi* (p. 52);

șadîrvan (turc.) – *toată curtea este o grădină foarte frumos întocmită, avînd la mijloc un havuz cu șadîrvan* (p. 53);

dohtori (germ.), **gerahi** (turc.), **spîțeri** (germ.) – *căci acele sate au theatre, dohtori, spîțeri, toate săvîrșite prin îngrijirea stăpînirii* (p. 63);

cumbara (turc.) – *cu care aruncă cumbararile* (p. 66);

piramidă (ngr.), **marmură** (it.), **icoană** (sl.) – *închipuiește o piramidă zidită din marmură, într-a căruia vîrf se vede icoana a Cristinii* (p. 68);

ghirlandă (fr.), **statuă** (fr.), **dafin** (sl.) – *la stînga este o statuă care, în mînă, ține o ghirlandă de dafin* (p. 68);

fabrica (fr.), **instrumenturi** (fr.) – *cum și cea dintîi bucată ce au lucrat toată fabrica, așijderea toate instrumenturile mathematicești* (p. 69);

lux (fr.), **cheltuială** (magh.) – *într-acest cuvînt – lux – să coprind toate felurimile de cheltuieli* (p. 77);

- grămatica** (fr.), **tipografia** (ngr.) – *alții tălmăcind cărți, cum și grămatica, tipografia* (p. 79);
- borsa, locanta** (it.) – *neguțătorii au doao mari zidiri de case ce le numesc locanta și bursa* (p. 80);
- speculație** (fr.) – *unuia ce nu poate a mai face altă speculație* (p. 82);
- lostărie** (it.), **ponci** (fr.), **ciubuc** (turc.) – *și la o parte este lostărie și dau tot felul de băuturi, cum: cafea, lemonade, ponci, înghețată și ciubucile slobode* (p. 85);
- noblețe** (fr.) – *un strein nu poate cunoaște care este din noblețe* (p. 86);
- criștal** (fr.), **porțolane** (germ.) – *vase multe de criștal, porțolane de China* (p. 91);
- ailvaghen** (germ.) – *și când m-am dus, am călătorit tot cu ailvaghen* (p. 93);
- șpaler** (germ.) – *cu alee de plopi mari și cu șpaler* (p. 93);
- ștocaturi** (germ.) – *feliurimi de flori și ștocaturi arhitectonicești* (p. 94);
- soțietá** (it.), **noblețe** (fr.) – *și când să va hotărî să să facă din fiii nobleții, ce cunosc limbi streine, o cât de mică soțietá, spre a face tălmăciri* (p. 113);
- iconomie** (it.), **negoț** (it.) – *și cum în locu-i să se întemeieze iconomia, vrednicia și munca pământului, cu deschiderea negoțului* (p. 115);
- stație** (fr.) – *de la Viena și pînă la triești sînt aceste mai la vale însemnate stații* (p. 121);
- arhitectură** (fr.) – *casele sînt mai toate frumoase, lucrate cu arhitectură* (p. 127);
- porto-franco** (it.) – *fîind mare schelă cu porto-franco* (p. 128);
- corabie** (sl.) – *sînt pline de corábii, care au într-însele mărfuri* (p. 128);
- clavir** (germ.), **birt** (germ.) – *copila birtășului ne-au cîntat cu clavirul* (p. 129);
- piață, piețe** (it.) – *căci la fiecare pas ce face omul, vede lucruri ce au fost săvîrșite cu mari cheltuieli, cum Piața Sfîntului Marcu* (p. 133);
- doju** (it.) – *unde pe acea veche vreme lăcuia cel mai mare doju* (p. 135);
- tarsaná** (turc.) – *are și o tarsaná foarte mare, unde să lucrează corábii, luntrii* (p. 137);
- theatri** (ngr.) – *căci, într-aceste locuri, socotesc theatrile de folositoare* (p. 139);
- amfiteatru** (fr.) – *are trei theatre, dar cel mai vrednic de însemnare este cel ce se numește amfiteatru* (p. 141);
- obrăsnicie** (sl.), **îndrăsnială** (sl.) – *fireasca slobozennie a norodului și îndrăsniala cea fără obrăsnicie* (p. 165);
- politefsit** (ngr.) – *îi răspund cu îndrăsnială, dar cu un mijloc așa de politefsit* (p. 165);
- casernă** (fr.) – *despre alta o casernă mare, înnaintea căriia în toate zilele se face mustrarea soldaților* (p. 173);
- a desrobi** (sl.) – *care au desrobit pe acest neam* (p. 184);
- virtute** (fr.) – *căci pun pe cei mai silitori la învățatură și la virtute* (p. 198).

Din prezentarea, deloc exhaustivă, a neologismelor înregistrate în ordinea apariției lor în paginile transliterate de G. Pienescu după *Însemnările* lui Dinicu Golescu, observăm o folosire largă a termenilor noi. Chiar dacă teama ca textul ce servește ca model și învățătură compatrioților săi români să nu fie pe deplin înțeles din cauza acestor cuvinte noi, boierul muntean le folosește, iar limbile de unde face împrumuturile sunt variate; de aceea, am preferat înșiruirea neologismelor nu în ordine alfabetică, ci așa cum se derulează în textul lui Golescu. Păreră noastră este că numai așa putem observa mozaicul de limbi din care preia călătorul român termenii noi pe care-i inserează limbii române de la începutul secolului al XIX-lea.

În ceea ce privește etimonul neologismelor, ne alăturăm părerii formulate de autorii tratatului de istorie a limbii române literare care precizau că:

„nu totdeauna se poate stabili încă precis etimologia neologismelor care apar în scrierile unui autor cu cultura lui Dinicu Golescu. Deși marea majoritate a neologismelor sale sunt, în ultimă instanță de origine latină sau greacă, filiera prin care s-au transmis ele limbii române poate fi multiplă: limbile italiană, franceză, germană, rusă” (Rosetti / Cazacu / Onu 1971: 557).

Un mijloc deloc de neglijat în alcătuirea lexicului pe care se sprijină jurnalul de călătorie al lui Dinicu Golescu este calculul lexical. Dacă împrumutul reprezintă o modalitate de îmbogățire a vocabularului pe cale externă, iar derivarea și compunerea reprezintă mijloace interne, calculul combină modalitatea externă cu cea internă, adică modelul este străin, iar copierea lui se face apelându-se la materialul lexical existent în limbă.

Către sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale veacului următor limba română literară prinde contur, se modernizează și prin intermediul calculului. Numărul mare de calcuri din această perioadă este un reflex, pe plan lingvistic, al procesului de modernizare a vieții social-politice din țările românești. S-a recurs la calc din două motive: pe de o parte, pentru a se evita un număr prea mare de împrumuturi, dat fiind gradul redus de instrucție a populației, și, pe de altă parte, datorită tendinței puriste a intelectualilor epocii.

„Crearea unui număr atât de mare de calcuri în jurul anului 1800 a fost determinată și de exemplul limbilor străine care își exercitau atunci influența asupra limbii române: germana și maghiara în Transilvania, neogreaca și rusa în Muntenia și Moldova. Aceste limbi, spre deosebire de română, au largi posibilități de îmbogățire a vocabularului prin derivare și compunere și prin metoda calculului. Intelectualii români de atunci încearcă să imite limbile străine, fără să știe sau să țină seama de faptul că româna nu oferă aceleași posibilități de formare a cuvintelor” (Ursu 1962: 118).

Materialul excerptat a fost organizat în cea mai mare parte în calc lexical semantic. Calculul gramatical (morfologic și sintactic), ca și calculul frazeologic au fost mai puțin urmărite, deoarece au fost și mai puțin întâlnite.

După cum se știe, calculul lexical semantic constă în efectuarea unui transfer de sens de la un model străin la cuvântul corespunzător din altă limbă. Pentru realizarea acestui transfer „termenul influențat și cel după care se calchiază trebuie să aibă măcar un sens comun” (Hristea 1968: 153), iar modelul trebuie să fie polisemantic. În urma transferului de sens, cuvântul care suferă calchiera devine și el polisemantic. Theodor Hristea distinge categoria calcurilor la cuvintele vechi de aceea a calcurilor la neologisme. Întâlnite frecvent de-a lungul istoriei limbii române, calcurile semantice mai sunt cunoscute și sub denumirea de *împrumuturi de sens*. Condiția atribuirii unui sens nou unui cuvânt deja existent în limbă este ca acesta din urmă să fie întotdeauna cel puțin bisemantic.

Pentru perioada în care se încadrează jurnalul lui Dinicu Golescu, am întâlnit numai exemple în care termenii vechi, existenți în limbă, s-au îmbogățit cu sensuri noi, preluate de la neologisme. Nu am găsit situații în care un neologism să-și îmbogățească sensurile prin calc. Acest fapt poate fi considerat și ca o dovadă a caracterului recent al pătrunderii neologismelor în limbă

Iată câteva din exemplificările în acest sens:

- *înfrenat de cunoștința micșorării mele în știința și ascultării întru învățăturii* (p. 35 *micșorare* pentru *modestie*; *ascultare* pentru *înțelegerere*);
- *când și școale naționale s-au așezat* (p. 36 *a așeza* pentru *a se înființa*);
- *profesorul filosofiei, ale căruia osirdii ne erau foarte bune nădejdi* (p. 37 *osirdie* pentru *preocupare*);
- *prin care putem să dobîndim și multe tălmăciri de cărți în limba națională și mijloace spre folosul luminii* (p. 37 *lumină* pentru *cultură, civilizație*);
- *și pentru necuviincioasa urmare a aceluia tânăr, trebuie să fie mărturie care să dea în fața adunării* (p. 41 *urmare* pentru *atitudine*);
- *este mormîntul arhiducesii Crstinii, făcut de vrednicul de laudă și pomenire scobitorul de piatră, Canova* (p. 41 *scobitorul de piatră*, pentru *sculptor*);
- *cum preoții sînt împodobiți cu toate cele cuviincioase unui preot* (p. 41 *împodobit* pentru *înzestrat, dotat*);
- *lume deșteptată* (p. 44 pentru *lume civilizată*);
- *acest neam de oameni este foarte iubitor de streini: mesile lor sînt bogate și slobode* (p. 46 *slobod* pentru *neprotocolar*);
- *nu s-au întîmplat vreun întrebuițat făcîndu-ș arătarea* (p. 55 *întrebuițat* pentru *petiționar*; *arătare* pentru *cerere*);
- *este cel mai mare dintru a căroră hotărîre spînzură toată ocîrmuirea* (p. 55 *spînzură* pentru *depinde*);
- *foarte mic lucru este și făr` de mulțumire sufletească, făr` de laudă și cîinste, de a stăpîni un om cu a sa numai tiranicească putere și prăpădenia poporului* (p. 59 *prăpădenie* pentru *exploatare*);
- *iar într-acea mare zidire sînt odăi închipuite și săli mari cu stîlpi* (p. 66 *închipuite* pentru *amenajate*);
- *făcut de vrednicul de laudă și pomenire scobitorul în piatră* (p. 67 *scobitorul în piatră* pentru *sculptor*);

- *cîte spitaluri pentru oricare treaptă de om* (p. 78 *treaptă de om* pentru *stare socială*);
- *amestecătură de metaluri* (p. 106 pentru *aliaj*);
- *și această micșorare să pricinuiește căci, în națiunea românească, vorbesc în teatru limba nemțească* (p. 140 *micșorare* pentru *neinteres*);
- *acest meșteșug foarte mult este înmulțit* (p. 148 *înmulțit* pentru *frecvent*);
- *fiindcă aceste 4 sisteme de oameni sînt înclinate* (p. 161 *înclinat* pentru *dependent*);
- *o biserică catedrală, adecă sobor, ce are o lucrare deosebită, atît înăuntru, cît și pe afară* (p. 190 *lucrare* pentru *execuție*).

Pe lângă calcurile semantice specificate mai sus, am întînit în paginile jurnalului de călătorie al lui Dinicu Golescu și câteva calcuri frazeologice, cum ar fi:

- *hotărîri pravilnicești, ce nu îș au puterea urmărilor numai către cei mici* (p. 62 *îș au puterea urmărilor* pentru *nu se aplică*);
- *începerea a fieștecăruia lucru este înjumătățirea isprăvitului* (p. 113) adică *un lucru început este ca și făcut pe jumătate*.

Operă de pionierat în „literatura” jurnalelor de călătorie, *Însemnările* lui Dinicu Golescu ating mai multe obiective: pe lângă menționarea și familiarizarea compatrioților săi cu realitățile occidentale pe care le descrie, prin această lucrare pătrund în lexicul limbii române numeroase neologisme. Uneori, din teama că noul cuvînt nu era înțeles, acesta este dublat sau înlocuit cu termeni obținuți prin procedeul calchierii.

BIBLIOGRAFIE

- ****Dicționarul literaturii române de la origini pînă în anul 1900*, București, Editura Academiei, 1979 (DLR 1979).
- Golescu, Dinicu, *Însemnare a călătoriei mele făcută în anul 1824, 1825, 1826*, București, Editura Tineretului, 1963.
- Hristea, Theodor, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, București, 1968.
- Rosetti, Al. / Cazacu, B. / Onu, Liviu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, ediția a doua, revăzută și adăugită, București, Editura Minerva, 1971.
- Seche, Luiza / Seche, Mircea, „Despre adaptarea neologismelor la limba română literară. (Unele considerații generale), I”, în *LR*, XIV, 1965, 6, p. 677 - 689.
- Ursu, N.A., *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică, 1962.

MECANISME DE CREATIVITATE LINGVISTICĂ (ILUSTRATE DE LIMBA ROMÂNĂ)

Maria ILIESCU
Universitatea din Innsbruck, Austria

L'article décrit les facteurs et les mécanismes qui constituent la base des changements linguistiques à l'aide de quelques exemples du roumain. L'auteur présente d'abord des innovations que le roumain a héritées du latin dans le domaine des termes négatifs: (i) *nice* et *nici* «ne» (> NE+QUE, puis *NECE) qui devient en roumain un élément lexicalisant présent dans des mots comme *nicicum* «d'aucune façon», *niodată* «pas une fois», *niodinioară* «jamais (dans le passé)»; (ii) *nemic(a)* / *nimic(a)* «aucun, rien» > NE MICA (PANIS) «pas une miette (de pain)». On voit que l'amalgamation a joué un rôle important dans ce processus de grammaticalisation.

Dans la catégorie des innovations caractéristiques du roumain, l'article discute la série d'indéfinis *oarecare* «quelconque», *oarecine* «quiconque», *oricine* «n'importe qui», ainsi que la création de paradigmes parallèles pour deux verbes, *a avea* «avoir» (qui présente aussi un paradigme désémanisé, employée pour la formation du passé composé) et *a vrea* «vouloir» (dont le paradigme désémanisé est employé pour la formation du futur ou du présomtif). Deux lexicalisations intéressantes sont représentées par la conjonction *căci* (provenant de *se [zi]ce că* «on dit que») et par l'adverbe *parcă* «on dirait» provenant de *se pare că* «il paraît que». Le roumain a innové aussi dans le domaine des marqueurs discursifs, dont une partie proviennent de verbes, comme *uite* «tiens» (du verbe *a se uita* «regarder»), *vezi* «vois-tu» (du verbe *a vedea* «voir»). Dans d'autres cas, plus rares, un marqueur peut se grammaticaliser dans un verbe comme l'interjection d'exhortation *haide* «va» qui reçoit des désinences verbales (*haidem* «allons-y», *hadeți* «allez-y»).

MOTS CLÉ: *grammaticalisation, lexicalisation, négation, amalgamation, marqueurs discursifs*

1. INTRODUCERE

În câteva articole (Iliescu 2002, 2012) am încercat să determin factorii care sunt în joc pentru supraviețuirea cuvintelor în limbă, fie în cadrul aceleiași limbi, fie în evoluția istorică de la o limbă la alta.

Contribuția de față își propune să arunce o privire asupra factorilor și mecanismelor care stau la baza schimbărilor lingvistice, unii din factorii importanți fiind fără îndoială gramaticalizarea și lexicalizarea. Ne oprim asupra unor exemple din limba română.

1.1. Se știe că termenul de 'gramaticalizare' (*grammaticalisation*) îl datorăm lui Antoine Meillet, care a dezvoltat acest concept în special în cartea sa din 1921

(130-149), unde îl definește ca *le passage d'un mot autonome au rôle d'élément grammatical*. Meillet opune cu această ocazie gramaticalizarea unui alt factor important în evoluția limbilor și anume analogia, care, după părerea sa, are consecințe opuse gramaticalizării (cf. Fruyt 2008: 1). Într-adevăr, în timp ce gramaticalizarea extinde folosirea unor forme noi, analogia întărește prin forme noi o tipologie deja existentă.

Se știe de asemenea că în ultimii douăzeci de ani discuțiile despre tema gramaticalizării, legată de tema reanalizării, lexicalizării și degramaticalizării au dus la ample discuții și la exprimarea unor opinii variate.

Nefiind posibil să intrăm în cadrul de față în amănunțele acestor discuții, ne mulțumim să trimitem la articolul Sofiei Prévost (2006) și al lui Kriegel (2003) care dezbat multe probleme ridicate de aceste mecanisme și care citează contribuțiile cele mai importante (pe care le reproducem parțial în bibliografie).

Plecăm de la premisele că gramaticalizarea a) se prezintă sub diverse forme (pe lângă prototipul descris de Lehmann; cf. Iliescu 2000: 430-431), b) că ea nu este neapărat unidirecțională (de la lexic spre gramatică), c) că pentru schimbarea de la A (punctul de plecare) la B (finalizarea) este necesară o perioadă de conviețuire a acestora și/sau a variantelor lor (cfr. Kriegel 2003), d) că finalizarea gramaticalizării lui B nu aduce cu sine obligatoriu dispariția lui A (cf. Iliescu 2000: 438-439).

În sfârșit, mi se pare justă observația lui Michele Fruyt (2008: 1) că:

„Meillet gave to the concept of grammaticalization a smaller extension than contemporary linguists do, or we could say that contemporary linguistics have over-extended the concept created by Meillet” (Fruyt 2008: 1).

Pentru toate discuțiile privind schimbările lingvistice este important să se țină seama de trei nivele fundamentale: nivelul cognitiv, nivelul discursiv și nivelul normativ. În căutarea unei exprimări cât mai potrivite discursiv-pragmatic, locutorul transgresează de multe ori norma, fixată conștient (de către lingviști) sau inconștient (de către uz). Rezultatul acestei transgresări poate fi un eșec (cf. Renzi 2007) sau (cu ajutorul analogiei sau al altor mecanisme) poate să ducă la un rezultat nou: o nouă gramaticalizare sau lexicalizare.

2. EXEMPLELE DIN LIMBA ROMÂNĂ PRIVESC ATÂT INOVAȚII EXISTENTE DEJA ÎN LATINĂ, FIE INOVAȚII PETRECUTE ÎN ROMÂNĂ

2.1. Inovații moștenite de română (și de alte limbi romanice)

Ne referim în primul rând la lexemele folosite pentru exprimarea negației. Aceasta fiind un concept de un nivel înalt de abstracțiune /-existență/, nu poate fi concepută decât indirect, cu alte cuvinte prin referință la conceptul opus, /+existență/, care este concretă. Negarea existenței, negația, se exprimă într-un mare număr de limbi indo-europene, nu numai romanice, prin procliza particulei NON > NE la cuvintele pozitive (la semnificantul cuvintelor pozitive).

Chiar lat. NON provine din negația indo-europeană *NE și din forma neutră a numeralului „unu” OINOM: de aici rom. *nu*. Lat. NEMO, NEMINEM provine din < NE + HOMO care s-a păstrat în rom. *nimeni*. Lat. NE și NEQUE „nici” (< NE+QUE și apoi

*NECE) s-au păstrat în română sub formele *nice* și apoi *nici* atestate deja în sec. al XVI-lea (Frâncu 2009: 139). Alături de *nici* apar în același secol *nicicum*, *niciodată*, *niciodinioară*, ceea ce dovedește că *nici* a devenit un element lexicalizat pentru exprimarea negației în limba română care participă la formarea noilor paradigme ale adverbilor și pronomelor nehotărâte. El e totodată adverb și conjuncție. *Ne* s-a păstrat ca prefix, funcție pe care o avea și în latină.

Latina a încercat să facă astfel față dificultăților de exprimare a negativilor, apelând la verbul *scire*, transformat în negativ prin encliza aceleiași particule *ne*, de unde *nescio*, verb cu frecvență mare în diferite locuțiuni (*cf.* Georges s.v.) ca de exemplu *nescio quem/nescio quid* care au dat cuvintele românești *nește/niște* (interpretat de gramatici în special ca articol nehotărât) și în limba veche *neștine* (< *nescio+qui+ne*) „cineva” (Frâncu 2009: 73, pentru alte forme cu *ne-*, *cf.* Frâncu 2009: 72-73)¹.

Româna a păstrat și o altă încercare de conceptualizare concretă a negației din latină, care a lăsat și ea urme în mai toate limbile romanice: e vorba de folosirea unor substantive care exprimă o cantitate foarte mică, sau cea mai mică cantitate în combinație ca aceeași particulă negativă, ca de exemplu NE MICA (PANIS) „nici o fărâmă (de pâine)”, de unde *nemic(a) /nimic(a)* care poate avea funcție de adverb, de pronume nedefinit și de substantiv (Iliescu 2013: 284).

Din exemplele de mai sus se vede că amalgamarea este un mecanism care a funcționat foarte bine pentru realizarea acestor schimbări.

Remarcabilă este transformarea, după amalgamare, a locuțiunilor *nescio quid*, *nescio quem*, *nescio quantum* în articol sau în pronume nedefinite, deși verbele, de cele mai multe ori formează obiectul țintă al gramaticalizărilor (*cf.* Kriegel 2003: 4). Este probabil că după amalgamare a urmat desemantizarea verbului, care astfel și-a pierdut autonomia. Foarte frecventele amalgamări se explică și prin lipsa pauzelor între cuvinte în limba vorbită și prin scurtarea secvenței în cauză.

2.2. Inovații ale limbii române

2.2.1. Româna a recurs la același mod de a crea forme noi, ca în cazul negațiilor propriu-zise, și în domeniul indefinitelor greu de concretizat din cauza referentului neprecizabil, mai ales în cazul adăugării semului /+plural/. Serii de indefinite au fost create prin prefixarea elementului *ori-* < *oare-*, (*vare-*) (*cf.* Frâncu 200: 72 și 527): *oarecare*, *oarecine*, *oarece* > *oricare*, *oricine*, *orice*.

Etimologia primului element este presupusă a fi lat. UOLET, care însă în această funcție nu e atestat în latina târzie și nici într-o altă limbă romanică (Rosetti 1986: 139, care trimite la Philippide și la Lombard). Și în acest caz este vorba de pierderea categoriei verbului ca și la *nescioquid*. În ambele cazuri a rămas numai semul negativ exprimând lipsa de precizie: ‘nu știi ce /cine, pe cine/pe care (îl/o) vrei’.

2.2.2. Crearea unei paradigme paralele pentru auxiliarele verbelor *a avea* și *a vrea* este o creație românească, care se explică prin pierderea accentului (*saillance*)

și deci a importanței comunicative a auxiliarului, față de verbul conjugat cu valoare semantică plină și prin scurtarea semnificantului cu câte o silabă la pers. 3, 4 și 5.

Formele auxiliarului verbului *a avea* (*am, ai, a, am, ați, au* B) care funcționează independent de formele aceluiași verb cu sens posesiv (*am, ai, are, avem, aveți, au* A) provin de la formele neaccentuate ale verbului HABERE. Pentru problema formelor vezi Matilda Caragiu Marioțeanu în *Istoria limbii române* (1969: 265), ținând seama de analogia pers. 1-a după pers. a 5-a și presupunerea unui *HABUNT pentru pers. a 6-a.

Așadar verbul lexical *a avea* ‘a poseda’, devine prin desemantizare un auxiliar al unor timpuri compuse (*Am o rochie ruptă* și *Am rupt o rochie*).

În cazul de față, formele A și B rămân amândouă viabile.

Exemplul auxiliarelor este dat aproape în toate limbile pentru a descrie procesul unei gramaticalizări (cf. Kriegel care trimite la Lehmann 1995: 33). Marchello-Nizia (2007) analizează în acest sens multiplele faze și forme ale verbului HABERE în franceză de la un verb lexical, la un auxiliar al unor forme verbale compuse, un auxiliar al pasivului și în sfârșit un morfem temporal.

Analiza verbului auxiliar românesc *a vrea* ne arată nu numai mai multe forme deosebite diastratic și diatopic (*eu voi, tu vei face /eu oi, tu ai face*), dar și timpuri verbale deosebite (indicând viitorul sau prezumția etc.) și în cele din urmă la reducerea verbului la un auxiliar constând dintr-o singură vocală *o* urmat de modul conjunctiv (*o să fac, o să faci* etc.)

În acest caz e vorba de multiple gramaticalizări în care toate formele rămân viabile. Întorcându-ne însă la definiția lui Meillet (cf. 1.2.) remarcăm că ne lipsește forma autonomă de la începutul demersului, deoarece forma inițială era deja un verb integrat în parametri gramaticali.

2.2.3. În DEX (cât și în celelalte dicționare românești) se găsește înregistrat ca o intrare aparte cuvântul *cică* definit ca un adverb.

(Pop. și fam.; cu valoare de verb unipersonal sau impersonal). 1. (precedă o afirmație pusă pe socoteala altora) (Se) zice că...; ‘(lumea) spune că...; după cum (se) crede’. Din: [*se zi*] *ce, că*.

Prima atestare, după Tiktin/Miron e de la mijlocul sec. al XIX-lea.

Ne găsim în fața unei lexicalizări, având în vedere că e vorba de o nouă înregistrare în dicționar și de o nouă categorie gramaticală, deoarece originea cuvântului este o locuțiune verbală. Prin pierderea pronumelui reflexiv, a primei silabe a verbului și a conjuncției *că*, noul cuvânt nu are decât două silabe.

Același tip de lexicalizare se găsește și la *parcă* (< *se pare că*). Și această secvență, cu valoare epistemică, implicit subiectivă, s-a lexicalizat în sec. al XIX-lea iar ambele lexeme provin din folosirea impersonală a formelor verbale *se zice că, se pare că*. Spre deosebire de *cică, parcă* nu e o forma populară, familiară, ci face parte din limba literară, motiv pentru care în dicționare are și mult mai multe atestări.

E de remarcat că schimbarea categoriei gramaticale din locuțiuni se face aici unidirecțional în categorii neflexionare, și am putea spune secundare, anume interjecții, adverbe și conjuncții. Dicționarele reflectă nesiguranța lexicografilor în fața

categorisirii noilor lexicalizări. Așa de exemplu *cică* e înregistrat de Șăineanu (1929), drept conjuncție iar *parcă* e socotit, după sens de către DEX (2002), fie ca adverb, fie drept conjuncție. Pentru locutor aceste deosebiri sunt de mică importanță.

Mecanismele care au intrat în funcție pentru a produce aceste lexicalizări sunt scurtarea locuțiunilor urmată de aglutinarea elementelor rămase.

2.2.4. În ultima vreme, odată cu importanța crescândă acordată limbii vorbite, care a avut ca urmare dezvoltarea studiilor de analiză a discursului și a conversației, s-a observat că o serie de verbe sunt folosite în limba vorbită în funcție de adverbe sau de interjecții. Cuvântul apare ca o entitate nouă în dicționare și e înzestrat cu sensuri noi, care decurg din contextele pragmatice în care e folosit. După dezvoltarea sensului, după exemplele pe care le-a avut lexicograful la dispoziție și după orientarea sa lingvistică aceste forme apar în dicționare drept cuvinte autonome, considerate adverbe sau interjecții sau se găsesc – încă! – integrate în articolul de bază verbal, fiind precedate de diferite paranteze lămuritoare. În lingvistica modernă ele sunt categorisite ca mărci discursive. Un exemplu interesant al cărui corespondent a avut aceeași evoluție și în alte limbi indo-europene e *uite* înregistrat ca interjecție numai de DEX: *Uite, cântă ciocârlia!* (Blaga, *Poezii*). La DLR și MDA cuvântul se găsește încă integrat articolului consacrat verbului *a uita*.

Uite provine din verbul lat. OBLITARE păstrând inițial sensul acestuia. Ulterior s-a îmbogățit în forma reflexivă (*a se uita*) cu un sens nou aproape sinonim cu *a privi* („a-și îndrepta ochii, privirea pentru a vedea”), folosit des la imperativ: *uite-te*². Verbul a început să se dispenseze de pronumele reflexiv, scurtându-și astfel forma, mai adecvată pentru folosirea lui frecventă la imperativ. Această formă la pers. a doua s-a lexicalizat într-o interjecție cu funcție de marcă discursivă de apel³. De la un verb cu toate funcțiile gramaticale, *uite* a ajuns interjecție.

Vezi, corespondentul /+involuntar/ al lui *uite*, nu și-a dobândit încă independența lexicografică, fiind tratat atât în DEX cât și în DLR în cadrul verbului *a vedea*.

Câteva exemple de lexicalizări asemănătoare: în același fel ca *uite* a apărut adverbul *poate*. Particula *păi*, care dozează relevanța discursului s-a lexicalizat din adverbul *apoi*, trecând prin faza de eroziune fonetică de care vorbește Lehmann iar interjecția *zău* își are originea în cuvântul *Dumnezeu* suferind o puternică scurtare a semnificativului.

2.2.5. În sfârșit un exemplu care la prima vedere pare izolat, în orice caz neobișnuit din punct de vedere al formării lui, care dovedește că nu toate inovațiile au succes, cum a arătat Lorenzo Renzi (2007) într-un foarte interesant articol.

Este vorba de două forme ale interjecției injonctive, iusive *haide* (cuvânt de origine turcă în limba română), și anume de *haidem!* „să mergem!” și de *haideți* „mergeți” („duceți-vă!”, „faceți!”) (cf. DA s.v.). Analiza morfologică arată că e vorba de adăugarea desinențelor de pers. a 4-a a prezentului indicativ și de persoana a 5-a a prezentului indicativ și imperativ.

Procedeu neobișnuit de adăugare a unor desinențe verbale la radicalul unei interjecții se explică pragma-semantic prin faptul că interjecția a fost interpretată ca imperativul unui verb (**haid*) cu sensul „a merge”.

Formele *haidem*, *haideți* au fost folosite mai întâi în limba vorbită din Moldova și din Țara Românească (cf. Frâncu 2009: 124). Ele au concurat și la mijlocul sec. al XVII-lea au eliminat formele de imperativ 4. *blămu*, *blemu*, *blămu* și 5. *blemați* ale verbului **îmbla* din lat. AMBULARE, (pt. *blăm* „să mearge” în *Palia de la Orăștie* 114/9 cf. Bădescu 2011: 29, „mergem, să mergem!”). (Scurtarea formelor de imperativ ale verbelor care exprimă ordinul de executare al unei acțiuni este un fenomen cunoscut din latină (lat. *dic, duc, fac* > rom. *zi, du, fă*.)

În categoria schimbărilor ‘izolate’ ilustrată de *haidem*, *haideți*, intră și imperativul *vino* care apare în toate textele traduse din toate ariile dialectale din sec. al XVI-lea și într-un document moldovenesc (cf. Frâncu 2009: 126, Bădescu 2012: 28). În cazul lui *vino*, analiza formei verbale se explică foarte probabil prin transferul la un radical verbal al desinenței de vocativ în *-o*⁴ caracteristică flexiunii nominale. E vorba deci de o ‘nouă gramaticalizare’, a desinenței *-o*, care din dezinență nominală devine dezinență verbală⁵.

Dar dacă tipul morfologic al schimbărilor exemplificate de *haidem* și de *vino* este diferit, e de remarcat că e vorba de aceeași clasă verbală semantică: verbe folosite pentru a provoca acțiunea de deplasare (dorită urgent) în cadrul unui discurs: desinențele au fost adăugate pentru a întări sensul apelativ-iusiv. Întărirea se explică probabil și prin faptul că la imperativ verbul *a merge*, care corespundea interjecției *haide* și verbului *a îmbla* poate avea sens iusiv numai prin intonație, iar folosirea conjunctivului (*să mergem*) cere o formă mai lungă, nepotrivită pentru un imperativ. La verbul *a veni* se adaugă semul direcției care urgencează uneori ordinul dat.

Pentru crearea formelor *haidem* și *haideți* limba vorbită s-a folosit de o falsă analiză categorială a interjecției *haide* pe baza asemănării ei pragma-semantice lexicale cu valoarea modală a imperativului iusiv.

Pentru crearea imperativului *vino* asemănarea, analogia conceptuală, se bazează pe semele /+apelativ//+urgență/ a două categorii gramaticale deosebite stabilite de normă. De această normă locutorul nu e obligat să țină seama și de multe ori nu ține seamă și în alte situații în cadrul desfășurării discursului, dacă mesajul poate fi transmis și înțeles de receptor.

În ambele cazuri cred că se poate vorbi de o de o nouă gramaticalizare, sau de gramaticalizarea unei variante, întrucât noua formă face parte dintr-o paradigmă gramaticală, chiar dacă aceasta este izolată.

3. CONCLUZII

Schimbările lingvistice se datoresc în primul rând necesităților și modalităților de exprimare orală ale locutorilor, și sunt făcute inconștient (fac abstracție aici de problema ‘normei’, v. Fruyt 2008).

Cauza fundamentală pentru care locutorii fac o schimbare în felul lor obișnuit de a vorbi este dorința cognitivă spre o cât mai ușoară înțelegere care se realizează prin tendința spre concretizare și dorința de economie, deci de efort minim (vezi Martinet (1960)). La acești doi factori mai trebuie adăugată și expresivitatea, dorința de a se exprima subiectiv, conform sentimentelor proprii și adecvat situației pragmatice (diafazice) date.

Concret schimbările constau în modificări ale limbii folosite de un locutor în momentul discursului, conform tendințelor expuse mai sus. Unul din cele mai importante mecanisme care stă la dispoziția locutorilor pentru eliminarea dificultăților în special gramaticale este analogia.

Un mecanism important pentru o exprimare mai concretă și mai expresivă este lexicalizarea: crearea de cuvinte noi de diferite tipuri, de multe ori folosind figuri de stil, sau prin acordarea unor sensuri noi ale unor cuvinte deja în uz.

Un mecanism important pentru acordarea unui statut mai amplu și cu o frecvență mărită unui cuvânt sau a unei forme sau a unei variante inițial autonome sau limitate în folosirea ei este gramaticalizarea, introducerea ei într-o paradigmă gramaticală.

Pentru realizarea acestor mecanisme de bază există mecanisme ajutătoare cum ar fi de exemplu amalgamarea și elipsa.

Puținele exemple pe care am le-am prezentat permit câteva observații generale. Mecanismele creative sunt extrem de variate și nu pot fi supuse unor reguli absolute. Se pot remarca doar anumite tendințe în realizarea lor.

O primă observație care privește lexicalizarea este că în exemplele discutate ea are loc unidirecțional de la verb la alte categorii gramaticale, interpretate deseori ca secundare, adverbele, conjuncțiile și interjecțiile.

O a doua observație atrage atenția asupra conviețuirii formelor A (originea unor gramaticalizări) cu formele B (rezultatul gramaticalizărilor). Aceasta este situația auxiliarizării unor verbe, toate cu intensiune mică și extensiune mare.

În sfârșit, se remarcă importanța mecanismului ajutător de care se servește limba pentru lexicalizări și gramaticalizări și anume amalgamarea și eliziunea.

Ca încheiere aș vrea să mă întorc la citatul din articolul lui M. Fruyt (2008) referitor la Meillet: cred că lingvistica din ultimii 20 de ani a extins fenomenul gramaticalizării dincolo de intenția inițiatorului ei, încorsetându-l în reguli mult prea stricte, față de diversitatea fenomenului, care-și are locul și printre alți factori mai generali ai schimbărilor lingvistice, alături de lexicalizarea, de care Meillet nu amintește, și alături de analogie.

NOTE

¹ În special pentru *neștine*, vezi Dinică (2011).

² E posibil ca acesta să se explice prin conceptualizarea introspecției unei persoane care a uitat ceva.

³ Cf. franceza *vois-ci, vois-là* unde verbul devenit interjecție a fost întărit de o particulă deictică. Și în română *uite* poate fi folosit împreună cu deicticul *iată* prescurtat: *ia uite!* În italiană, coespunde *guarda*, iar în spaniolă, *mira* (Cf. Iliescu 2011), *Comparatio delectat*, edd. Eva Lavric, Wolfgang Pöckl & Florian Schallhart, Peter Lang, p. 115-135.

⁴ Pentru toată problema cf. Pușcariu 1976, 111 și în ultima vreme discuțiile în Maiden 1996 și în Floricic 2010.

⁵ Nu folosesc termenul 'regramaticalizare', care ar putea fi înțeles ca o gramaticalizare care înlocuiește prima formă, cea a desinenței de vocativ. Or cea de a doua gramaticalizare e doar o variantă nenormată a celei dintâi.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Auwers, van der J, „More thoughts on degrammaticalization”, in Wisner I. / Diewald, G. *New reflections on grammaticalization*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins, 2002, p. 19-30.

- Bădescu Iona, „Particularități ale formelor de imperativ din textele secolului al XVI-lea”, in Buzera, Ion / Popescu, Carmen / Sorescu, Sorina (coord.), *Studii de literatură și lingvistică*, Craiova, Editura AIUS, 2011, p. 4-38.
- Brinton L. J. / Traugott E. C., *Lexicalization and Language Change*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.
- Campbell L., „What is wrong with grammaticalization?”, in *Language Science*, 23, 2001, p. 113-161.
- Dinică, Andreea, „Tipul pronominal nescio quid la nord și la sud de Dunăre. Pe marginea unei etimologii din DDA”, in *Studia linguistica et philologica, Omagiu Profesorului Nicolae Saramandu*, București, Editura Universității din București, 2011, p. 293-298
- Floritic, Franck, „Remarques sur l’impératif catalan *vine «viens!»*”, *Dialettologia*, 7, 2011, p. 1-35.
- Frâncu, Constantin, *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Iași, Demiurg, 2009.
- Fruyt, Michèle, *The relationships between grammaticalization, agglutination, lexicalization and analogy in Latin and other Languages*, Text prezentat de autor la ediția a 4-a a Conferinței internaționale *New Reflections on Grammaticalization*, Leuven (Katholieke Universiteit), July, 2008.
- Heine, Bernd, *Auxiliaries. Cognitive Forces and Grammaticalization*, Oxford University Press, New York/ Oxford, 1993.
- Heine, Bernd, “Grammaticalization and linguistic analysis”, in Bernd Heine / Heikko Narrog (eds), *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*, 2010, p. 401-423.
- Hopper P., J. / Traugott E. C., *Grammaticalization*, ediția a II-a, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Iliescu, Maria, „Grammaticalisation et modalités en roumain: le futur déictique et épistémique”, in Martine Coene / Walter De Mulder / Patrick Dendale / Yves D’Hulst (eds.), *Traiani Augusti vestigia pressa sequamur, Studia linguistica in honorem Lilianae Tamoski*, Padova, Unipres, 2000, p. 429-440.
- Iliescu, Maria, „Les marqueurs d’appel en français et en roumain (en allemand et en anglais)”, in *Comparatio delectat*, Eva Lavric/ Wolfgang Pöckl / Florian Schallhart (eds.), Peter Lang 2011, p. 115-135, reimprimat în 2013, în *Varia Romanica*, Berlin, Frank&Timme, p. 343-363.
- Iliescu Maria, „Aspects de la négation en roumain en perspective romane”, in Ștefan Colceriu (ed.), *Bătrânul înțelept de la Pylos. Volum omagial dedicat lui Andrei Avram la optzeci de ani*, București, Ed. Academiei Române p. 103-115, reimprimat în *Varia Romanica*, Berlin, Frank&Timme, 2013, p. 283-294.
- Iliescu Maria, *Varia Romanica*, Berlin, Frank & Timme, 2013.
- Kriegel, Sibylle, „Grammaticalisation et créoles: un élargissement du concept?” in *Travaux du Cercle Linguistique d’Aix en Provence* 18, 2003, p. 35- 57
- Lehmann, Christian, *Thoughts on Grammaticalization. A programmatic sketch*, Vol. 1 Köln. Institut der Sprachwissenschaft der Universität Köln, 1982.
- Lehmann, Christian, *Thoughts on Grammaticalization. A programmatic sketch* (revision of Lehmann 1982), Muenchen, Lincom Europa, 1995.

- Lightfoot D., „Can the lexicalization / grammaticalization distinction be reconciled?”, in *Studies in Language* 29, 3, 2005, p. 583-615.
- Maiden, Martin, „On Romanian Imperatives”, in *Philologica Yasiensia* 2(1), 2006, p. 47-59.
- Marchello-Nizia, Christiane, *Modéliser le changement linguistique*, Neuphilologische Mitteilungen CVIII, 2007, p. 313-324.
- Marchello-Nizia, Christiane, *Grammaticalisation et changement linguistique* Bruxelles, De Boek, 2009.
- Martinet, André, *Éléments de linguistique générale*, Paris, Armand Colin, 1960.
- Meillet, Antoine, *Linguistique générale et linguistique historique*, Paris, Champion, 1921.
- Prévost, Sophie, „Grammaticalisation, Lexicalisation et degrammaticalisation: des relations complexes”, in *Cahiers de praxématique* 37, 2006, p. 121-140.
- Ramat, P., „Thoughts on degrammaticalization”, in *Linguistics* 30, 1992, p. 549-560.
- Puşcariu, Sextil, *Limba română*, ed. Ilie Dan. reproduce ediția din 1940, Fundația pentru literatură și artă, București, Ed. Minerva, 1976.
- Renzi, Lorenzo, „Cambiamento e regresso nella lingua”, in *Actes du XXIVe CILPR* vol. IV, 2007, p. 519-532.
- Steiner, Tobias, *Expanding the Definition of Grammaticalization*, Seminar Paper, Norderstedt, Grin, 2010.
- Ștefănescu, Ariadna, „Marcatorul discursiv păi ca indicator de relevanță”, in Ștefănescu, Ariadna, *Aspecte pragmatice. Incursiuni în limba română actuală*, București, Editura Universității din București, 2007, p. 161-186.
- Traugott, E., C., *Grammaticalization and lexicalization*, in Brown K. / Miller, J. (eds.), *Concise Encyclopedia of Syntactic Theories*, Oxford, Pergamon, 1996, p. 181-187.
- Wischer, I. / Diewald (eds.), *New reflection on Grammaticalization*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamin, 2002.

ÉLÉMENTS DE JARGON, UNE FORME DE MANIFESTATION DE LA CULTURE ORGANISATIONNELLE

Mihaela MARCU
Universitatea din Craiova

Demersul de față își propune o sintetizare a conceptului de cultură organizațională cu tot ceea ce presupune el din perspectiva istorică și disciplinară prin care a fost analizat. Ne interesează, în mod particular, relevarea modalităților prin care acest tip de cultură dezvoltată instituțional, se manifestă; între aceste forme de manifestare accentul va cădea pe elementele de jargon, care vizează folosirea limbii în procesul de comunicare la nivelul organizațiilor.

CUVINTE CHEIE: *cultură organizațională, manifestări ale culturii organizaționale, limbă română actuală, elemente de jargon*

Notre projet propose une synthèse de la notion de culture organisationnelle avec tout ce que cela implique du point de vue historique et disciplinaire, à travers duquel elle a été analysée. Nous sommes intéressés, en particulier, par la mise en évidence de la façon dont ce type de culture institutionnelle se produit; parmi ces formes de manifestation l'accent portera sur les éléments du jargon, qui couvre l'utilisation de la langue dans le processus de communication au niveau des organisations.

Dans l'étude de la culture organisationnelle, il y a différentes formes d'approche, analysées en termes d'évolution (Eisenberg / Goodall 2001).

- *la gestion comparative* réside dans l'interprétation interculturelle;
- *la vision anthropologique* selon laquelle la culture organisationnelle est considérée comme un élément organique, en constante évolution incontrôlable;
- *le symbolisme organisationnel* qui révèle les aspects de la langue, les histoires, les messages non verbaux en tant que composantes de la culture organisationnelle;
- *la vision critique ou postmoderne* à travers laquelle la culture organisationnelle est définie par de nombreux éléments différents qu'elle a dans la lutte pour avoir le contrôle au sein de l'organisation;
- *la vision cognitive* définit la culture organisationnelle comme étant, « le schéma de base des hypothèses qu'un groupe a inventées (créées, découvertes) ou a développées en apprenant à résoudre ses problèmes d'adaptation externe et d'intégration interne, et qui ont été suffisamment efficaces pour être considérées valides et, donc, pour pouvoir les partager avec les nouveaux membres comme la bonne façon de percevoir, de penser et de sentir relativement à ces problèmes » (Schein 1990: 109-119).

Quelle que soit la perspective dans laquelle elle est adressée, la culture organisationnelle a été comparée souvent avec la personnalité humaine. Comme les gens sont caractérisés par un caractère, par une personnalité, de la même manière les organisations sont représentées par une culture particulière. C'est le noyau de tous les réseaux institutionnels, elle influence et est influencée par la stratégie, la structure, les systèmes, le personnel et les compétences. Vu sous cet angle, la culture qui se développe au niveau des organisations devient un facteur déterminant polyvalent composé de plusieurs lignes représentées par les styles de gestion, les histoires, les mythes, les rituels, les héros, le type de la structure de pouvoir, les caractéristiques de la prise des décisions, les politiques et le système de gestion. Au-delà de la diversité de ces variables, l'intensité et la manière de leur manifestation varie d'un individu à l'autre, d'un groupe de travail à l'autre, mais toujours une forte culture organisationnelle trouvera et utilisera un dénominateur commun.

Ainsi, la culture signifie, d'une perspective anthropologique, la programmation collective de la pensée qui distingue les membres d'un groupe ou d'une catégorie de personnes des autres classes et groupes. Les gens qui créent une forte culture n'ont pas besoin d'exhortations supplémentaires de telle manière que l'organisation parvient à former un type souhaitable de l'employé. Pour cette raison, de nombreux gestionnaires comprennent l'importance d'administrer la culture organisationnelle. Devenue un ensemble bien structuré, la culture organisationnelle existe indépendamment de l'organisation; elle rejoint l'organisation à une chaîne de significations implicites donnant des significations particulières à l'être humaine, à toutes les activités et les processus organisationnels. En même temps, elle devient le facteur de résistance le plus important dans toute initiative de changement, quel que soit son ampleur. L'un des facteurs les plus importants dans la construction de la culture organisationnelle est dû aux particularités des interactions entre les employés, au leadership et à la qualité de la communication organisationnelle.

Le concept de culture organisationnelle, connu et utilisé aujourd'hui par les théoriciens et surtout par le monde des entreprises, a connu au fil des ans un enrichissement conceptuel général. Partant du concept de culture, en général, les spécialistes en gestion ont noté l'existence dans toutes les organisations d'une culture organisationnelle et de gestion propre, différente, avec un rôle spécial dans le cadre des entreprises. Comme on l'a indiqué au début de cet article, le terme « culture » est enraciné dans l'anthropologie. Les anthropologues américains ont développé environ 164 définitions, qui sont classées comme il suit: *structurelles* axées sur la structure et le modelage de la culture; *descriptives*, mettant en évidence les caractéristiques et les éléments culturels de la communauté; *historiques*, qui se concentrent sur l'acquisition sociale et la tradition; *normatives* - centrés sur le système des normes et les règles de la vie; les définitions qui mettent l'accent sur le comportement et la valeur, définitions axées sur la communication culturelle à travers l'apprentissage, les définitions génétiques qui attribuent la qualité de produit à la culture, définitions où la culture apparaît comme un système d'idées, les définitions qui mettent l'accent sur les symboles. La définition de la culture doit partir du statut existentiel de l'homme.

La culture existe partout où il y a l'homme: le monde créé par lui, «un prolongement de la nature et une nouvelle dimension de l'univers», comme disait Lucian Blaga. L'être humain ne se rapporte pas directement à la réalité physique, comme font tous les autres créatures du règne animal, mais indirectement, à travers la réalité culturelle et le monde de symboles. Protagoras disait que « l'homme est la mesure de l'existence de ceux qui existent et de la non-existence de ceux qui n'existent pas », ouvrant la possibilité d'une interprétation de l'humain par lui-même, comme une relation. La mesure et la relation supposent qu'il y a un ensemble qui forme l'existence et l'humain impose une réciprocité active, permanente, une attitude claire sur tout ce qui se passe dans la relation. Ainsi, l'être humain a besoin de sa propre logique fondée sur le terme « mesure ».

Élément de référence pour le cadre institutionnel, la culture organisationnelle est structurée en plusieurs composantes qui pourraient être résumées comme faisant partie de trois grandes catégories (Vlăsceanu 2003):

- *normatives*, y compris les règles et les règlements, les politiques, les principes, les valeurs, les modèles de comportement et la philosophie d'interprétation;
- *cognitives*, y compris les façons de penser, les modèles mentaux, les symboles, les métaphores, les paradigmes linguistiques;
- *affectives* – on mentionne ici les sentiments, les émotions, les idéologies, le climat socioculturel.

Dans la composante culturelle on peut distinguer des *éléments visibles* tels que les comportements et le langage commun, les rituels, les symboles, mais aussi des *éléments invisibles*: les valeurs, les croyances, les normes, les concepts. Toutes les manifestations culturelles et organisationnelles entre en contact, se trouvent dans une relation de dépendance les uns avec les autres: *les valeurs, les normes, les croyances, les attitudes, les symboles, les statuts, le jargon, l'environnement physique, les héros, les traditions, les histoires, les mythes, les rites et les cérémonies.*

Notre intention est de présenter en ce qui suit la manière dont un langage spécifique, le jargon, est utilisé comme une forme de culture organisationnelle. Afin d'expliquer ce fait, nous estimons qu'il convient de reprendre les discussions sur ce que le jargon signifie en général. Comme il est bien connu, le jargon signifie « une variété socioprofessionnelle de langues spécifiques à certains groupes de personnes unies en fonction de la communauté d'intérêts, des préoccupations professionnelles, du statut social, de l'âge, etc. Par rapport aux variations régionales de la langue (dialectes), le jargon n'est pas caractérisé par certains traits phonétiques où grammaticaux. Le trait caractéristique de ces langages est l'utilisation des éléments néologiques, tranchants, inadaptés et encore inconnus dans des cercles plus larges. Parfois, le vocabulaire de jargon contient aussi des éléments du langage commun qui ont subi quelques changements de sens » (limba-romana.ucoz.ro/index/jar/0-63).

Une autre définition du concept, le plus couramment utilisée, à notre avis, considère le jargon comme « un langage qui comprend des mots et des expressions

spécifiques, utilisés par certains groupes sociaux » (Oprea / Pamfil / Radu / Zăstroiu 2009: 774).

Dans le *Grand dictionnaire de néologismes*, Florin Marcu définit le jargon comme « un langage spécifique à certains catégories sociales ou professionnelles, avec un champ d'application restreint, sans une base de mots ou une structure grammaticale propre » (Marcu 2008: 532).

Une explication plus large du concept fabriqué à partir du point de vue d'un linguiste, conçu pour atteindre une classification précise du jargon comme une manifestation de la langue, en général, est assurée par Gheorghe Constantinescu-Dobridor dans *Le petit dictionnaire de terminologie linguistique*:

« le jargon est un langage spécifique aux classes sociales riches et à certains professions (médecin, avocat, etc.); il a une sphère étroite de circulation, il n'a pas un fonds de base de mots et une structure grammaticale propre, mais un nombre réduit de mots et d'expressions exigeantes d'origine étrangère (elles sont très proche des étymons des langues dont ils ont été empruntés et n'ont pas été assimilés dans le langage commun). Les éléments de jargon sont utilisés aussi par d'autres catégories sociales à cause de leur volonté de se différencier de la plupart des locuteurs. Cependant ils ne sont pas recommandés, car la langue dispose de beaucoup de synonymes – hérités ou empruntés – utilisés par tous les locuteurs. En roumain il y a eu surtout des éléments de jargon d'origine grecque et française. Aujourd'hui, l'utilisation de certains éléments de jargon français persiste encore dans la communication de quelques locuteurs » (Constantinescu-Dobridor 1980: 257).

Par conséquent, on déduit des définitions ci-dessus que le jargon est un langage utilisé par différentes catégories professionnelles, difficile à comprendre par la majorité des locuteurs qui ne connaissent pas ces domaines d'activité. C'est un code spécifique qui personnalise un métier des autres. Au-delà des aspects pragmatiques de chaque activité professionnelle, on observe qu'il y a aussi un langage qui nous fait percevoir que ceux qui l'utilisent sont des enseignants, des médecins, des informaticiens, des juristes, etc. Ceci est l'une des raisons qui ont conduit à considérer le jargon en tant qu'une solution familière des langues de spécialité, en s'appuyant sur le vocabulaire technique spécialisé. On confère aujourd'hui une grande importance au jargon des informaticiens, compte tenu de la grande diffusion de cette profession.

D'autre part, le terme de jargon est utilisé pour décrire une façon de parler caractéristique à quelques représentants des couches sociales supérieures des siècles passés. Par conséquent, ce type de langage est devenu l'apanage des locuteurs désireux de s'éloigner de la masse des locuteurs ou de mettre en évidence leur prétendue supériorité intellectuelle. Ce qui caractérise le jargon c'est le grand nombre de termes étrangers empruntés et assimilés peu ou pas du tout en roumain. Dans le développement de la langue roumaine, on a noté l'abondance des termes grecs dans le dix-huitième siècle, comme des éléments de jargon, et ensuite les mots et les expressions d'origine française qui dominent le dix-neuvième siècle.

Le vocabulaire de jargon a un caractère variable, qui subit des changements fréquents déterminés par certaines influences ou le changement des professions.

Étant lié, comme nous l'avons précisé, au déroulement de certaines activités professionnelles, le jargon pénètre naturellement la culture organisationnelle et devient une forme de manifestation de celle-ci. Donc chaque organisation tend à créer son propre langage spécifique, reflétant en même temps les caractéristiques de ses membres et la nature des activités déroulées et des objectifs poursuivis. Le langage tend à attribuer certaines significations, connotations à certains mots qui sont choisis par les membres de l'organisation. Le jargon est une forme personnalisée de ce type de transmission des significations spécifiques aux membres d'un groupe.

On a noté que le jargon qui est utilisé dans une entreprise est souvent assez différent de celui utilisé dans d'autres entreprises. Même au sein de la même entreprise, le jargon se distingue d'un groupe ou d'un département à l'autre. Par exemple, les comptables peuvent avoir une sorte de jargon, les agents de vente une autre. Et au niveau hiérarchique dans une organisation, il y a des différences considérables de langage entre le niveau supérieur, de la gestion, et celui inférieur, des exécutants. À notre avis, les différences linguistiques entre les diverses organisations ou entre les départements de la même institution, proviennent d'une différenciation claire de la culture et de l'éducation des membres qui se trouvent dans le cadre institutionnel.

Toutefois, le jargon peut donner un aperçu sur le niveau du professionnalisme du personnel et d'autres composantes de la culture organisationnelle. Le niveau extérieur de la culture est constitué de symboles. Les symboles culturels sont les mots (de jargon et dialecte), les gestes, les visages et les autres objets physiques qui ont un sens particulier dans une culture.

Le langage spécifique d'une certaine culture organisationnelle se constitue progressivement au fil du temps. La longévité et la pérennité d'une organisation garantissent l'existence d'une culture solide sur laquelle elle est fondée et, par conséquent, ses impressionnantes formes de manifestation. Nous insistons encore une fois sur ce langage particulier à chaque structure institutionnelle, parce que la communication efficace dans tout environnement organisé est basée sur l'utilisation d'un code linguistique commun. Les entreprises qui payent attention aux valeurs et aux croyances des employés (ici nous offrons comme exemple IBM, General Electric, Procter and Gamble) ont également eu un haut niveau de performance. La culture d'une organisation affecte la plupart des politiques, décisions et activités de l'entreprise et a donc un effet significatif sur la réussite de l'entreprise.

Les cultures fortes n'impliquent pas toujours le succès, mais seulement l'existence de certaines normes de comportement largement partagées. Pour que les valeurs, les normes, les symboles, le langage qui accompagnent la culture d'une organisation soient pertinentes, il est nécessaire que le cadre juridique et institutionnel soit respecté.

Ce que nous avons voulu souligner par l'exposition des éléments de jargon comme une des manifestations de la culture organisationnelle, c'est le lien étroit

créé entre tous les éléments visibles ou moins visibles de ce type de culture. Ensemble, ils convergent vers une croissance de la puissance de la culture organisationnelle qui aura une incidence directe sur la réussite de l'entreprise.

BIBLIOGRAPHIE

- Constantinescu-Dobridor, Gheorghe, *Micul dicționar de terminologie lingvistică*, prefață prof.dr.doc. Dimitrie Macrea, București, Editura Albatros, 1980.
- Eisenberg, E. M. / Goodall jr., J.L., *Cultural studies of organizations and communication – Organizational communication: Balancing creativity and constraint*, Boston, Editury Belford/St. Martinn's, 2001.
- Marcu, Florin, *Marele dicționar de neologisme*, București, Editura Saeculum Vizual, 2008.
- Oprea, Ioan / Pamfil, Carmen-Gabriela / Radu, Rodica / Zăstroiu, Victoria, *Noul dicționar universal al limbii române*, ediția a III-a, București, Editura Litera, 2009.
- Schein, E., H., *Organizational culture*, American Psychologist, vol. 45, nr. 2, 1990, p. 109-119.
- Vlăsceanu, Mihai, *Organizații și comportament organizațional*, Iași, Editura Polirom, 2003.

FORMAREA NUMELOR DE PERSOANĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Maria MIHĂILĂ
Universitatea din Craiova

This article underlines the importance of proper names in understanding the history and especially the mentality of Romanian people, being the mirror of language and vocabulary customs. In our study, we intend to demonstrate the theory according to which the anthroponymical etymology is not possible without the proper knowledge of the derivational system. The analysis of several derivatives formed with anthroponymical suffixes proves this theory. The onomastic derivation exclusively comprises the nominal class. The typology of onomastic derivatives consists of anthroponymical, toponymical derivatives.

KEY-WORDS: *proper names, anthroponymical etymology, derivational system, anthroponymical suffixes*

Numele de persoană, ca și numele de locuri, sunt parte integrantă din patrimoniul lingvistic, iar studiul lor permite o mai bună înțelegere a evoluției limbii, deoarece ele, ca și apelativele, au înregistrat numeroase transformări de-a lungul secolelor. În studiul antroponimiei, este foarte important să cunoaștem în amănunt istoria poporului respectiv, precum și istoria popoarelor învecinate.

Pe de altă parte, în cercetarea antroponomastică este foarte important raportul dintre apelative, toponime și antroponime. Deosebirile și asemănările dintre aceste categorii au constituit preocuparea multor specialiști, problema fiind încă deschisă și cuprinzând o multitudine de aspecte. Deși diferă între ele, toponimele și antroponimele au o caracteristică comună: ele sunt secundare în raport cu apelativele.

În plus, fiecare dintre cele trei clase poate să provină una din alta. Legătura dintre toponimie și antroponimie este reciprocă: pe de o parte, foarte multe toponime sunt formate din antroponime, pe de altă parte, de la toponime cu origine antroponimică sau neantroponimică se formează antroponime. Numele de locuri din hotarul unei comune sau a unui sat provin din antroponime sau din îmbinări ale apelativelor cu diverse nume de persoană: «Aceste tipuri de nume de familie formate de la nume de persoană sau de la nume de locuri sunt foarte frecvente, reprezentând aproximativ 70% din întreg inventarul. Toponimia „minoră“ (nume de dealuri, văi, bălți, coaste etc.) se bazează într-o proporție însemnată pe participarea antroponimică» (Bolocan 1996).

Dacă ținem cont de faptul că atât antroponimia, cât și toponimia își au izvorul de bază în limba comună, ne dăm seama de dificultățile care apar în fixarea originii numelor. Numele de familie din orice țară reprezintă un tablou complex:

unele sunt răspândite în toată țara, altele numai în anumite zone, celelalte sunt singulare. Odată cu migrația populației și situația acestora se schimbă.

Numele de familie românești, așa cum apar în documentele de stare civilă, se încadrează în următoarele categorii:

1. antroponime primare (*Ion, Ștefan, Toma*);
2. hipocoristice ale antroponimelor primare sau nume rezultate prin diferite metode, precum afereza, sincopa, alocopa (*Nicu, Uță*);
3. antroponime derivate (*Băbea, Drăgoi*);
4. antroponime compuse (*Filip-Alb*);
5. antroponime scrise greșit (*Epure, Onca*) (care s-au transmis prin documente de stare civilă, de la o generație la alta).

Pentru a stabili etimologia unui antroponim, un rol important revine sufixelor, elemente de derivare în sistemul unei limbi. Pentru a încadra un nume de persoană în sistemul antroponimic al limbii române, nu se justifică analiza lui în părți componente (radical, afixe) și caracterizarea acestora drept românești sau neromânești.

Eliminarea din sistemul antroponimic românesc a unui nume sau a altuia pentru motivul că acesta conține o temă existentă și în altă limbă sau că nu are o structură derivațională românească este un act de purism, care, în procesul de denotație, nu își are locul. Criteriul după care un antroponim este încadrat printre elementele românești este uzul: «Un alt criteriu poate fi cel al *frecvenței* numelui, dar un nume de familie scris într-o anumită formă cu mulți ani în urmă s-a transmis prin actele de stare civilă până în prezent și nu putem interveni oricând și oriunde.» (Bolocan 1996)

Sunt considerate sufixe antroponimice numai sufixele care derivă antroponimele fie direct de la toponime, fie de la alte antroponime. Sufixele întâlnite în antroponimie, dar care funcționează și în limba comună, nu sunt specifice antroponimiei, ele fiind preluate, de fapt, din limba comună împreună cu cuvântul comun pe care l-au format și care a devenit cu totul, deci cu sufix, antroponim. E cazul numeroaselor porecle care au căpătat funcția de nume de persoane.

Tocmai din cauza specializării lor ca sufixe antroponimice, acestea au intrat treptat în fondul pasiv al limbii comune, fapt ce ne determină să susținem că, în prezent, este vorba de două sisteme diferite de derivare.

Derivarea apelativelor cuprinde formații atât cu sufixe, cât și cu prefixe, iar în cazul derivării antroponimice, numai cu sufixe. Perspectiva hotărâtoare privind deosebirea dintre cele două sisteme e cea cu privire la unitățile rezultate din procesul de derivare în cele două planuri.

Din punct de vedere gramatical, derivatele din limba comună sunt, după cum se știe, substantive, adjective, verbe, adverbe, interjecții. Derivatele antroponimice sunt, bineînțeles, numai substantive, chiar dacă la origine unele puteau fi adjective.

Sufixe antroponimice propriu-zise sunt în limba română de ordinul zecilor, spre deosebire de cele toponimice care sunt peste o sută.

Sufixele onomastice propriu-zise sunt:

- escu* (*Popescu, Ionescu*) – foarte productiv (34% din numele de persoană sunt formate cu acest sufix);
- ea* (*Badea*) - specializat în formarea numelor proprii;
- an(u)/ -ean(u), -ian(u), -ian* (*Felecan, Brașoveanu*) - sufix de origine slavă;
- ar(u)* (*Vlădaru*) - sufix latin;
- oi(u)* (*Brăiloiu*), -*oni* (*Jurconi*), -*iu* (*Vasilii*);
- ete* (*Ionete*), -*otă* (*Cașotă*) - sufixe de origine slavă;
- ilă* (*Mihăilă*), -*uș* (*Ivănuș*), -*aș* (*Dumitraș*) - segmente finale împrumutate din turcă, maghiară și greacă (derivatele românești în -*aș*, -*uș* sunt determinate numai dacă onomasticonul local furnizează baza antroponimică);
- oe* (*Neagoe*)
- ev* (*Vasiliev*)
- ici* (*Negrici*)
- ache, -achi* (*Vasilache, Conachi*)

Numele de familie cunoscute azi, cărora le atribuim originea în nume comune, provin din supranume, rezultate din apelative denominative sau porecle. Acestea din urmă sunt rezultatul unei conversiuni antroponimice în care metafora și metonimia joacă un rol important.

Condiția ca un nume comun să devină antroponim este ca un sens figurat al acestuia să aibă un impact antroponimic. De pildă, asocierea formei obiectului numit *butoi* cu aspectul fizic al unei persoane scunde și corpolente poate crea porecle: *Butoi*, poreclă atribuită acelei persoane.

Antroponimele provenite din nume comune au fost mai întâi porecle, apoi au devenit supranume și, prin oficializare, nume de familie.

1. SUFIXUL -oi(u) (-ui) formează nume de familie de la:

- apelative

- Cătănoiu* < *cătană*
- Garofoiu* < *garoafă*
- Izbășoiu* < *izbașă*

- toponime

- Almășoiu* < *Almăj*
- Brăiloiu* < *Brăila*

- antroponime

<i>Adam</i>	<i>Adămoiu</i>
<i>Aldiș</i>	<i>Aldișoiu</i>
<i>Andrei, Andriță</i>	<i>Andrițoiu</i>
<i>Anghel</i>	<i>Angheloiu</i>
<i>Angheliță</i>	<i>Anghelițoiu</i>
<i>Anuța (dim. de la Ana)</i>	<i>Anuțoiu</i>
<i>Bade</i>	<i>Bădoiu</i>

<i>Bălașa</i>	<i>Bălășoiu</i>
<i>Băluță</i>	<i>Băluțoiu</i>
<i>Cercel</i>	<i>Cerceloiu</i>
<i>David, Davidiță</i>	<i>Davițoiu</i>
<i>Mihuț</i>	<i>Mihuțoiu</i>
<i>Pătru</i>	<i>Pătroiu</i>

Observăm că antroponimele în discuție au următoarele caracteristici:

1) O mare parte dintre numele de familie cu formantul **-oiu** au ca bază un nume calendaristic: *Adam - Adămoiu, Toma - Tomoiu*.

2) Antroponimul bază este un nume de genul masculin: *Anghel - Angheloiu, Răduț - Răduțoiu*, sau feminin: *Anghelița (prenume) - Anghelițoiu, Băluța - Băluțoiu*.

3) Antroponimul bază este un antroponim provenit din apelativ (*Roșu, Cercel*).

Unele dintre antroponimele care se formează cu sufixul **-oiu** au ca bază un derivat diminutiv: *Andriță - Andrițoiu, Anuța - Anuțoiu*.

În antroponimie cele două sufixe (**-oiu / -ui**) formează derivate de la aceeași bază, dar în cazul opoziției diminutiv / augmentativ, aceasta este neutralizată (în limba comună derivatele cu suf. **-oi, -ui** formează opoziția diminutiv / augmentativ).

Alboi – Albui < Albu
Amzoi – Amzui < Amza
Dicoi – Dicuti < Dicu
Mărcoi – Mărcui < Marcu
Predoi – Predui < Preda
Stănoi – Stănui < Stan
Rădoi – Rădui < Radu

Este posibil ca derivatele cu **-oi** să fi indicat *descendența, apartenența* la un anumit neam: *rădoi(i), vlădoi(i)*, ca nume de grup, sunt „cei ai lui Radu“, „cei ai lui Vlad“ (cf. Bolocan 1981).

Considerăm că următoarele categorii de antroponime sunt formate în acest mod:

nume de grup	antroponim
anglițoi(i)	Anglițoi, Anglițoaia
andrașoi(i)	Andrașoi(u), Andrașoaia
bădițoi(i)	Bădițoi(u), Bădițoaia
bălășoi(i)	Bălășoi(u), Bălășoaia
băloi(i)	Băloi, Băloaia
bicoi(i)	Bicoi(u), Bicoaia
blendoi(i)	Blendoi(u), Blendoaia
brăcoi(i)	Brăcoi(u), Brăcoaia
brăniștoi(i)	Brăniștoi(u), Brăniștoaia
budo(i)	Budo(i), Budoaia

buzului(i)	Buzului(u), Buzuloaia
călinoi(i)	Călinoiu, Călinoaia
cătănoi(i)	Cătănoi(u), Cătănoaia
ciobănoi(i)	Ciobănoi(u), Ciobănoaia
ciocârloi(i)	Ciocârloi(u), Ciocârloaia
cârstoi(i)	Cârstoi(u), Cârstoaia
cojoi(i)	Cojoi(u), Cojoaia,
copitoi(i)	Copitoi(u), Copitoaia
crăciunoi(i)	Crăciunoiu, Crăciunoaia
davițoi(i)	Davițoiu, Davițoaia
dăroi(i)	Dăroi(u), Dăroaia
dobroi(i)	Dobroi(u), Dobroaia
donțoi(i)	Donțoi(u), Donțoaia

Derivatele cu *-ui* nu lasă să se întrevadă un astfel de sens, putând fi, după unii autori, eventual, o variantă a lui *-oi*.

În afară de absența sensului, pentru respingerea acestui punct de vedere pledează și distribuția elementelor formative din cuvânt, pe care o denumim cu un alt termen, care ni se pare mai adecvat cercetărilor de acest tip și anume *sintaxa derivațională*.

Astfel, numele *Rădoi - Rădui* etc. pot să servească drept bază în derivarea cu *-ești*, *-escu* (este adevărat, prin intermediul numelui comun (*rădoiești(i)*, *răduiești(i)*). Derivatele antroponimice cu sufixul *-că*, de pildă, pot da, însă, nume în *-ui*: *Brezuică, Răduică, Vlăduică*.

Sufixul *-oi(u) (-ui)* are frecvență mare în Oltenia și Vestul Munteniei.

2. SUFIXUL *-ea*

Frecvența foarte mare a numelor de familie în *-ea* face ca acest sufix să fie simțit, în momentul actual, un sufix specific numelor de familie românești.

a). Foarte multe nume de familie derivate cu sufixul *-ea* provin din apelative (nume comune). Transformarea acestor apelative în nume de familie s-a făcut prin:

- stadiul de poreclă:

substantiv	Burtea < burtă Lupea < lup Tutunea < tutun		
adj.	Albea < alb Negrea < negru	verb	Cioplea < ciopli Urlea < urla
adv.	Josea < jos Susea < sus	interj.	Haidea < hai! Țăștea < țăști

- supranume:

Gălincea < Gălbîn(u)

Țigancea < Țiganu
Tăgărcea < Tăgârță

- hipocoristice:

Mitea < Mitu

b). **toponime** (nume de grup):

Drăcea < drăcen(i)

Cerneza < cernan(i)

Coltea < coltan(i)

Numărul antroponimelor standard sporește considerabil prin hipocoristicele rezultate de la antroponimele primare și prin derivatele de la aceste hipocoristice (Oancă 1996: 49).

Numele proprii formate cu sufixul *-ea* desemnează exclusiv: a) persoane sau (rar) b) ființe asimilate lor în anumite privințe (animale domestice sau ființe imaginare) și denumite prin formații de tipul poreclelor.

Unele nume la care apare sufixul *-ea* provin de la nume de diferite origini, prin substituirea uneori a desinenței sau a sufixului numelui respectiv cu sufixul *-ea*. Multe din temele antroponimice sunt de origine slavă.

Sufixul *-ea* se deosebește de un sufix tipic pentru formarea numelor de familie, cum este *-escu* de pildă, prin faptul că în limba română, spre deosebire de limbile slave, numele de familie nu au în mod obligatoriu o marcă specială și pot fi folosite și prenumele drept nume de familie. Totuși, prezența sufixului *-ea* la un număr foarte mare de nume de familie (peste o mie) face ca acest sufix să fie "simțit" de către vorbitori, în momentul de față, ca specific numelor de familie românești.

3. SUFIXUL *-escu*

Este un sufix patronimic cu o singură valoare, aceea de a forma nume de familie. Se atașează la radicale de cele mai diferite tipuri și origini.

Derivă nume de familie de la:

a). **Apelative**

Morărescu < *morar*

Diaconescu < *deacon*

Popescu < *popă*

b). **Toponime**

Vladimirescu < *Vladimir*

Șuicescu < *Șuici*

c). **Antroponime, prenume de obicei eclesiastice, dar și laice:**

Ionescu < *Ion*

Dumitrescu < Dumitru
Ștefănescu < Ștefan
Rădulescu < Radu
Dobrescu < Dobre
Zamfirescu < Zamfir

Ele s-au putut forma și de la nume de obște (proprietăți colective) și sate în -*ești*, derivate la rândul lor de la întemeietorul lor:

Ștefănescu < ștefănești (i) < Ștefan
< ștefănescu
Popescu < popești(i) < Popa < popă
< popescu

Corpul fonetic al numelor sufixate (*Ionescu*) este mai mare decât al celor nesufixate și, cu toate acestea, sunt întrebuințate mai frecvent. Pe primele 13 locuri se află nume ca: *Ionescu*, *Popescu*, *Dumitrescu*, *Georgescu*, *Constantinescu*, *Rădulescu*, *Marinescu*, *Petrescu*, *Niculescu*, *Ștefănescu*, *Teodorescu* (cu o frecvență între 2999 și 713).

Ca unități antroponimice, luate izolat, numele sufixate (34%) sunt mai puțin numeroase decât numele simple (53%), dar frecvența celor dintâi este cu mult mai mare (*Ionescu* - 2999, *Ion* - 266).

Este posibil ca în următoarele decenii caracterul dominant al numelor de persoană derivate cu sufixul *-escu* să fie dominant, nu numai ca frecvență globală, ci și din punctul de vedere al unităților antroponimice.

4. SUFIXUL *-an(u)*, *-ean(u)*, *-ian(u)*

Derivă nume de familie de la:

a). Apelative

Vulpan < vulpe
Bălan < bălan
Roiban < roib
Lungan < lungan
Orban < orb

b). toponime

Cărțan < Cărța
Dajan < Dej
Jianu < Jiu
Cârceanu < Cârcea
Bistriceanu < Bistrița

c). hipocoristice < nume de botez

Mitran < Mitru < Dumitru

d). antroponime (nume de botez)

Vasilan < Vasile

Grigoran < Grigore

Paraschivan < Paraschiv

5. CONCLUZII

În concluzie, cercetarea antroponimică se desprinde treptat de începuturi, înlăturând caracterul de pionierat al acestui domeniu lingvistic. În ultimele decenii antroponimele sunt considerate, în ansamblul lor, ca un sistem care trebuie studiat ca atare. Ele se constituie într-un sistem distinct, organizat după reguli onomastice, un sistem coerent, diferențiat în ceea ce privește semantica, morfologia și sintaxa.

BIBLIOGRAFIE

- Bolocan, Gh., „Categoría „nume de grup” în toponimie”, in *LR*, XXV, nr. 1, 1976.
- Bolocan, Gh., *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române*. București, Editura Academiei R.S.R., 1981.
- Bolocan, Gh., „Formarea numelor de grup în Oltenia”, in *SCL*, XXXIII, nr. 2, 1982.
- Bolocan, Gh., „Dicționarul numelor de familie din România”, in *SCOL*, an 2, nr. 2, 1996.
- Candrea, I.A., 1995, *Porecle la români*, București, Editura SOCEC.
- Constantinescu, N.A., *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963.
- Coteanu, Ion (coord.), *Limba română contemporană*, București, EDP, 1985 (2 volume).
- Fisher, I., *Latina dunăreană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
- Graur, Al., *Nume de persoane*, București, Editura Științifică, 1965.
- Iliescu, Maria, „Structura semantică a urmașilor suficului lat. *-arius, -aria, -arium* în română și în italiană”, in *SCL*, XXVIII, 1977.
- Oancă, Teodor, *Probleme controversate în cercetarea onomastică românească*, Craiova, 1996.
- Sala, Marius, „În legătură cu raportul dintre evoluția apelativelor și a toponimicelor”, in *SCL*, IX, 1958.
- Sala, Marius, *Introducere în etimologia limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1995.
- Sala, Marius, *Connaissez-vous le roumain?* Bucarest, Editions de la Fondation Culturelle Roumaine, 2001.
- Sala, Marius, *De la latină la română*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2006.
- Tomescu, Domnița, *Gramatica numelor proprii în limba română*, București, Editura All, 1998.
- Vintilă-Rădulescu, Ioana, „Sufixul antroponimic *-ea*”, in *SMFC*, IV, 1967.
- Vroonen, Eugène, *Les noms du monde entier et leur significations*, Paris, Editions Archives & Culture, 2001.

LES CONDITIONS SOCIALES, POLITIQUES, CULTURELLES DU DÉVELOPPEMENT DU ROUMAIN LITTÉRAIRE ENTRE LE XVIII-ÈME ET LE XIX-ÈME SIÈCLE

Alexandra MOCANU
Drd., Universitatea din Craiova

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, cultura română și, ca parte componentă a acesteia, limba română literară, trec printr-un proces complex de modernizare, fiind cunoscut faptul că progresul culturii a fost determinat de progresul economico-social, influențat, la rândul lui, de contextul politic în care se aflau Țările române în această perioadă.

CUVINTE CHEIE: *limbă literară, context, epocă, progres, modernizare*

En tant que phénomène vivant, la langue de tout peuple est souvent soumise à des analyses polémiques, l'un des thèmes communs dans ces polémiques étant l'explication des origines et de l'évolution de cette langue.

Considérant que la langue se trouve dans une évolution perpétuelle, George Ivănescu souligne le fait que les changements linguistiques ne se produisent pas avec la même intensité dans toutes les époques; certaines langues romanes, par exemple, ont connu la plupart des changements au cours des premiers siècles de leur existence. Selon l'auteur, „les époques des grands changements linguistiques, celles qui assurent le passage d'une langue à l'autre, sont les époques de la genèse des nouvelles langues, donc les époques de glottogenèse (glottogonie) (Ivănescu 1980: 6). D'ailleurs, parler d'un processus d'ethogenèse (ethogonie) c'est parler d'un processus de glottogenèse (glottogonie) (Ivănescu 1980: 6), car il est très visible que le peuple est celui qui crée la langue. La stabilité, même si elle est relative, d'une langue, est assurée par les époques caractérisées par une technique avancée, par une circulation intense, celui-ci pouvant être le moment le plus convenable pour l'apparition des langues communes (les langues littéraires unitaires). Ainsi, à l'époque moderne, la langue a un développement spécifique, différent du développement de la langue populaire. La langue littéraire „est plus conservatrice que la langue populaire, plus conventionnelle, mais aussi plus réceptive aux innovations imposées par le développement de l'économie, des sciences et de la technique” (Munteanu / Țăra 1983: 16).

La publication des premiers dictionnaires (le XXI-ème siècle) et des premières grammaires (le XIII-ème siècle) peut être considérée un indice de l'unification et de la fixation des normes littéraires, il faut ajouter que „jusque très

tard (le XIX-ème siècle), la plupart des grammaires du roumain et de nombreux dictionnaires du roumain étaient – plus ou moins – isolés du développement général de la langue littéraire, essayant d'imposer des normes anachroniques où qui n'auraient pas pu être acceptées en unanimité[...]" (Rosetti / Cazacu / Onu 1971: 28). Les auteurs apprécient que ces phénomènes s'expliquent par l'évolution des conceptions sur les problèmes de la langue qui, à leur tour, sont conditionnées par le développement économique, politique et culturel du pays. Le contexte, l'époque peuvent être des éléments décisifs dans la configuration des moyens d'expression dont la langue d'un peuple dispose à un moment donné.

Dans la deuxième moitié du XIII-ème siècle et dans les premières décennies du XIX-ème siècle, la culture roumaine et, en tant qu'élément intégré de celle-ci, la langue roumaine littéraire connaissent un processus complexe de modernisation. Le progrès de la culture a été déterminé par le progrès économique et social, influencé, à son tour, par le contexte politique dans lequel se trouvaient Les Pays Roumains à cette époque-là.

Le départ de Dimitrie Cantemir chez les Russes en 1711 a déterminé les Turcs à confier le trône de la Moldavie à un Grec, Nicolae Mavrocordat, qui pouvait être entièrement contrôlé par eux. Le même prince régnant sera désigné dans la Valachie aussi, au lieu de Ștefan Cantacuzino, ce qui a signifié le début des règnes fanariotes: un seul prince régnant dans les deux provinces. Selon les appréciations des historiens, cette époque, dont la durée est de plus d'un siècle, a signifié, dans le plan de la politique, un vrai progrès: „La domination de La Porte s'accroît en même temps que la pression économique. Les princes régnants sont imposés d'Istanbul, le quota et le nombre des contributions, des prestations et les dons pour le pouvoir souverain s'agrandissent[...]" (Giurescu / Giurescu 1975: 492).

Bien qu'elle ne puisse pas compenser les grandes pertes, les historiens apprécient que l'Époque fanariote a eu certains aspects positifs: „dans le plan social, on supprime la *rumania*, c'est à dire la dépendance du paysan par rapport à un maître, la Valachie étant le premier État de l'Europe Orientale et du Sud-Est où a eu lieu cette libération; on crée des écoles et des hôpitaux, on fait des lois nouvelles, apparaissent les premières manufactures de grandes proportions; le processus de décomposition des anciennes relations sociales et de l'accumulation des capitaux commence [...]" (Giurescu / Giurescu 1975: 492). D'autre part, Lazar Saineéan condamne avec véhémence les méthodes promues dans par les écoles et les enseignants grecs, en les considérant contre les Roumains¹.

L'époque fanariote (1711-1821) est considérée comme la période où l'intensité des influences néogrecque et turque sur le roumain littéraire a été maximale, les deux influences se complétant réciproquement. „Pendant que du turc sont entrés en roumain des mots désignant la culture matérielle, du grec moderne ont été empruntés des mots exprimant la vie intellectuelle [...]. Malgré son ampleur, l'influence du grec moderne sur le roumain littéraire du XVIII-ème siècle et de la première moitié du XIX-ème siècle a eu, en général, un caractère passager" (Rosetti / Cazacu / Onu 1971: 436 - 437).

Quoique les Principautés Roumaines aient été privées, le long du XVIII-ème siècle, de relations avec l'Occident, les circonstances historiques (concernant les

princes régnants fanariots dans ces provinces) ont permis le fait que d'autres influences s'exercent sur la culture et sur la langue roumaines. Les fanariots désiraient connaître le français, car il représentait une riche culture (Rosetti / Cazacu / Onu 1971: 577). Tous ceux qui se le permettaient avaient des enseignants particuliers français, parmi les livres de leur riches bibliothèques il y avait beaucoup d'auteurs français.

En 1775, Alexandru Ipsilant, par exemple, adapte l'enseignements de la Valchie au modèle français et y introduit, comme langue obligatoire, le français, à côté du grec, du latin, du slavon et du roumain. Deuxièmement, l'influence française s'est manifestée, pendant la guerre, par les armées russes venues dans les Principautés Roumaines (Rosetti / Cazacu / Onu 1971: 579). A la suite du traité de Kuciuc-Kainargi, on a créé à Bucarest un consulat russe. La Russie intervenait souvent par la voix du consul de Bucarest auprès de la Porte pour la réduction des impôts ou pour le respect des conventions, en Valachie et en Moldavie, la langue officielle employée dans les relations diplomatiques étant le français (Rosetti / Cazacu / Onu 1971: 580).

Les changements importants qui interviennent au niveau européen à la fin du XVIII-ème siècle et au début du siècle suivant ont aussi des conséquences sur la société roumaine, qui sera placée sur la voie naturelle de l'évolution. Au niveau politique, par sa décadence, L'Empire Othoman fera d'importantes concessions à la Russie, le nouveau pouvoir qui s'affirme dans ce contexte et qui aura pour les Principautés Roumaines le statut de „pouvoir protecteur”. La paix de Kuciuc-Kainargi (1774), entre l'Empire Russe et L'Empire Turc engendre des changements importants dans le plan économique et social, par exemple, la navigation libre sur le Danube, qui favorise le développement du commerce (Lupu 1999: 12). En même temps, par la croissance du commerce des marchandises, on crée les prémices de l'accumulation des capitaux et de l'affirmation, au début du siècle suivant, des relations de production typique au capitalisme (Munteanu / Țăra 1983: 141). Les Européens ont la possibilité d'avoir des relations directes de plus en plus fréquentes avec Les Principautés Roumaines et les documents de l'époque prouvent l'existence de beaucoup de livres de voyage (Lupu 1999: 12).

Le passage vers l'époque moderne de l'histoire du peuple roumain est marqué par la révolution de Tudor Vladimirescu qui met fin aux règnes des fanariotes dans les Principautés Roumaines. Après cette date, l'influence turque et celle du grec moderne aussi faiblissent jusqu'à leur disparition.

Le processus de libération de sous l'influence grecque – prémice de la renaissance culturelle dans tous les pays où vivaient des Roumains – est fortement influencé par l'esprit des Lumières, l'élément idéologique qui a dominé la deuxième moitié du XVIII-ème siècle. L'idéologie des Lumières, avec des échos dans les trois provinces roumaines, a favorisé, dans notre science et dans notre culture, l'esprit moderne et a déterminé aussi leur évolution dans une étape supérieure du point de vue de la qualité, qui maintiendra son effet bénéfique au XX-ème siècle aussi.

Comme une conséquence de la relation des Roumains avec l'espace européen, vers la fin du XVIII-ème siècle se produit un processus

d'occidentalisation au niveau de la culture matérielle, processus suivi par une ouverture dans la culture spirituelle. Intégrés, jusqu'au XIX-ème siècle, dans l'espace oriental, les Roumains avaient une culture caractérisée surtout par l'idée orthodoxe et moins nationale. Lucian Boia apprécie que:

„la première brèche importante a été, vers la fin du XVIII-ème siècle, l'oeuvre de l'Ecole Transylvaine, de certains intellectuels greco-catholiques, avec des études à Vienne ou à Rome, conduits par l'idée et même par l'obsession des origines latines, de leur nécessaire actualisation. Leur démarche a constitué une source importante de l'orientation de l'espace roumain vers l'Occident[...]” (Boia 2006: 68-69).

Comme ils révédiquaient leur origine latine, les Roumains peuvent être vus comme des adeptes de l'Occident, par l'amplification nationaliste du passé.

Il est digne à retenir le fait que:

„en Transylvannie (comme dans les Principautés, d'ailleurs), tout comme dans les autres pays de l'Europe Orientale, L'Epoque des Lumières, à la différence de sa forme de l'Occident européen, du cosmopolitisme de celui-ci, représente un mélange de lois naturelles et de rationnalisme, l'élément national étant l'empreinte distinctive. Par rapport aux illuministes des pays de l'Occident, qui niaient le passé, considéré inférieur, et qui promouvait l'idée d'une société fondée sur la raison et la science, pour les Pays Roumains – où la nation était partagée sous des dominations différentes – le passé glorieux était apprécié supérieur au présent” (L'Histoire des Roumains 2002: 950).

Le point de départ de l'Ecole Transylvaine a été le mécontentement des Roumanis de Transylvannie qui, en ce qui concerne les aspects social, politique et culturel, se trouvaient dans un état d'infériorité par rapport aux autres nations. Le nouveau courant répondait, ainsi, à

„une nécessité importante, celle d'affirmer et de démontrer l'idée du peuple roumain, parfaitement légitime du point de vue historique, de lui reconnaître des droits point inférieurs à ceux accordés aux autres nationalités, parmi lesquels celui de jouir des bienfaits de la culture et de la diffusion de celle-ci dans les écoles, par l'entremise du roumain” (Munteanu / Țâra 1983: 140).

Issu du modèle européen, l'illuminisme roumain a une nature militante, car ses représentants luttent pour affirmer et pour démontrer certains droits du peuple roumain. Par la diffusion de ses idées, on visait aussi l'instruction du peuple.

Dans l'histoire du courant on a distingué deux époques.

„La première est la période de la création de la doctrine linguistique et elle est illustrée, premièrement, par Samuil Micu et Gh. Sincai. Leur premier mérite est celui d'avoir affirmé de la manière la plus ferme la descendance

du roumain du latin et d'avoir soutenu ses ressemblances avec les idiomes romans d'aujourd'hui" (*Istoria lingvisticii românești* 1978: 19).

Les deux considèrent que le roumain est „l'héritier du latin classique”.

Donc, c'est 1780, l'année de la parution, à Vienne, de la grammaire de Samuil Micu et Gheorghe Șincai, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, qui est considéré le moment génétique de l'ample mouvement né en Transylvanie. Dumitru Macrea affirme que le mérite de cette grammaire a été celui de „faire connaître dans le monde scientifique étranger de l'époque le caractère latin de notre langue” (Macrea 1978: 17).

De plus, Samuil Micu a développé une riche activité éducative et didactique en vue de l'accomplissement d'un idéal, celui d'éclairer le peuple. „le travail d'éclairer le peuple a été mené par Micu par des oeuvres didactiques aussi. Parmi celles-ci, on peut mentionner une *Bucoavna* (Livre écrit avec des lettres cyrilliques), «pour les petits Roumains» en 1781 et un *Arithmétique*, qui n'a pas été publiée [...]. Mais l'élément le plus important de l'activité éducative et didactique de Șincai est représenté par les traductions et les adaptations des manuels de philosophie. En 1799 il publie à Buda une *Logique* et en 1800, à Sibiu, *L'Ethique et la politique ou la philosophie en pratique*, les deux étant des adaptations des manuels du professeur autrichien Baumaister” (Macrea 1978: 18).

L'unification d'une partie de l'église orthodoxe roumaine avec Rome a eu de nombreux effets positifs parmi lesquels se trouvent la fondation d'écoles en roumain pour la préparation des futurs prêtres et l'envoi des meilleurs élèves aux écoles supérieures de Vienne ou de Rome. Bien que Inochentie Micu-Klein n'ait pas pu voir terminées les écoles qu'il avait voulu fonder, son successeur, Petru Pavel Aron, a continué sa démarche et a inauguré en 1753 trois écoles dont le rôle dans le développement de l'enseignement en Transylvanie sera important: L'Ecole populaire, L'Ecole latine et L'Ecole de la prêtrise².

Les futurs prêtres qui poursuivent leurs études en Occident étudient le latin et connaissent les sources de l'histoire des Roumains, une nouvelle occasion d'affirmer les idées portant sur l'origine romaine du peuple roumain et sur la latinité de notre langue. Les idées sur l'origine latine et sur l'unité du peuple roumain avaient été avancées aussi par les humanistes de la période classique (de Grigore Ureche jusqu'à Miron Costin, Constantin Cantacuzino et Dimitrie Cantemir), mais les représentants de L'Ecole Transylvaine les continuent et les analysent intensément, avec des arguments linguistiques et historiques incontestables.

La deuxième période identifiée dans l'évolution de l'Ecole Transylvaine suppose

„le développement et le perfectionnement des idées mises en circulation en 1780” (*Istoria lingvisticii românești* 1978: 19). Petru Maior et Ion Budai Deleanu sont considérés „les représentants les plus importants de la nouvelle génération de philologues. Ils ne se sont pas bornés à développer le crédo de Micu et de Șincai, mais ils ont envisagé de mettre les affirmations des

précurseurs sur un ferme fondement scientifique. L'élément le plus important que Maior et Budai Deleanu apportent à la conception des prédécesseurs est celui que le roumain ne provient pas du latin classique, mais du latin populaire (*Istoria lingvisticii românești* 1978: 19-20).

Les nouvelles tendances d'unification et de modernisation de la langue roumaine se concrétisent dans la deuxième moitié du XVIII-ème siècle et au début du XIX-ème par l'entrée de certains mots, „surtout des langues romanes et du russe”, la direction très ferme étant celle „d'abandonner les mots turcs, néogrecs et les éléments livresques inutiles et d'éclaircir la phrase par le rapprochement de la langue vive du peuple” (Rosetti / Cazacu / Onu 1971: 443).

Influencé par les nouvelles relations de production, ce processus s'est concrétisé dans la parution de nombreux livres techniques, ouvrages d'histoire, calendriers, écrits philologiques et littéraires originaux ou traduits. Possédant des connaissances philologiques solides, les représentants de l'Ecole Transylvaine étaient conscients que la modernisation du roumain littéraire ne pouvait pas être réalisée sans le contact avec le latin ou avec les langues romanes, à la famille desquelles le roumain appartenait. Il était nécessaire, pourtant, d'élaborer les principes d'orthographe qui permettent l'emploi de l'alphabet latin.

Et, comme l'unification totale de la langue se réalise lorsque tous les locuteurs respectent certaines règles, l'une des préoccupations essentielles des représentants de l'Ecole Transylvaine a été, à l'époque, celle de créer des ouvrages normatifs:

„[...] les premières grammaires du roumain correspondent à la nécessité de plus en plus ressentie d'unifier et de codifier la langue littéraire, de créer une norme surdialectale. Dans toute cette période se réalise le passage du roumain littéraire ancien au roumain littéraire moderne, celui-ci se coagulant après 1830 seulement, se raffinant et s'enrichissant avec le temps jusqu'à nos jours. Dans l'histoire du roumain littéraire, la deuxième moitié du XVIII-ème siècle et le début du XIX-ème siècle a été désignée la «phase de transition vers l'époque moderne»” (Rosetti / Cazacu / Onu 1971: 443).

La IV-ème et la V-ème décennie du XIX-ème siècle représentent, tant pour l'histoire de la langue littéraire que pour l'histoire de la littérature roumaine l'étape du début de l'époque moderne (Munteanu / Țâra 1983: 177), les limites politiques conventionnelles étant considérées la révolution de Tudor Vladimirescu (1821) ou le Traité d'Adrianopole (1829) et L'Union des Principautés (1859).

„Dans cet intervalle de quelques décennies, marqué à sa moitié par la révolution bourgeoise et démocratique de 1848 – moment très important dans l'évolution de la Roumanie de l'époque féodale au capitalisme, se développe le processus complexe des ébullitions, des recherches et des controverses philologiques, qui allait mener à l'apparition des prémices pour la cristallisation du roumain littéraire actuel” (Munteanu / Țâra 1983: 177).

NOTES

- ¹ « Les écoles grecques n'ont pas du tout été utiles au développement de l'esprit national, mais, de plus, leur tendance évidente était justement de couper tout enthousiasme, de condamner le roumain et d'accréditer l'idée de son incapacité en ce qui concerne l'enseignement des sciences. Ce courant contre l'esprit roumain était tellement enraciné pendant les règnes fanariotes, qu'il a persisté quelques décennies et souvent il a bloqué les généreuses efforts de Lazăr et Eliad quant à l'introduction d'une culture nationale. » Voir Lazăr Saineéan, *L'Enseignement grammatical à l'époque des fanariotes, dans L'Histoire de la philologie roumaine. Etudes critiques*, Socec, Bucarest, 1892, p.99. <http://www.archive.org/details/istoriafilologi01goog>
- ² Inochentie Micu, un vrai précurseur de l'illuminisme roumain, considère que l'école, à côté de la culture, le moyen principal d'affirmer au sein des Roumains une couche sociale d'élite, a même de servir les fonctions publiques, d'assumer des responsabilités dans la lutte politiques, toutes les fois que cela était nécessaire. Méditant à la noble mission de l'école, celui-ci se dédie à l'enseignement rural, crée des écoles à Blaj et réussit, en même temps, d'envoyer les premiers boursiers à Rome et à Vienne. A voir *** *L'Histoire des Roumains, Tome VI, Les Roumains entre l'Europe classique et l'Epoque des Lumières (1711-1821)*, coordinateurs: Paul Cernodovanu, Nicolae Edroiu, Maison d'Édition Encyclopedique, Bucarest, 2002, p.535.

BIBLIOGRAPHIE

- Boia, Lucian, *Histoire et mythe dans la conscience roumaine*, Humanitas, București, 2006.
- Giurescu C., Constantin / Giurescu C., Dinu, *Histoire des Roumains des temps les plus anciens jusqu'au présent*, Deuxième édition, révisée et ajoutée, Albatros, 1975.
- *** *L'Histoire de la linguistique roumaine*, Maison D'Édition Scientifique et Encyclopédique, Bucarest, 1978.
- *** *L'Histoire des Roumains, Tome VI, Les Roumains entre l'Europe classique et l'Epoque des Lumières (1711-1821)*, coordinateurs: Paul Cernodovanu, Nicolae Edroiu, Maison d'Édition Encyclopédique, Bucarest, 2002.
- Ivănescu, George, *Histoire de la langue roumaine*, Junimea, Iași, 1980.
- Lupu, Coman, *La lexicographie roumaine dans le processus d'occidentalisation latine-romane de la langue roumaine moderne (1780-1860)*, Logos, Bucarest, 1999.
- Macrea, Dumitru, *Contributions à l'histoire de la linguistique et de la philologie roumaine*, Maison D'Édition Scientifique et Encyclopédique, Bucarest, 1978.
- Munteanu, Ștefan / Țăra, Vasile, *Histoire de la langue roumaine littéraire*, Maison d'Édition Didactique et Pedagogique, Bucarest, 1978.
- Rosetti, Alexandru / Cazacu, Boris / Onu, Liviu, *Histoire de la langue roumaine littéraire, tome I, Des origines jusqu'au début du XIX-ème siècle*, Deuxième édition, révisée et ajoutée, Minerva, Bucarest, 1971.

MARCHE LINGUISTICHE DELLA SOGGETTIVITÀ NELLE LETTERE PRIVATE IN LATINO

Piera MOLINELLI

Università degli studi di Bergamo

This study focuses on the linguistic means that speakers (or rather writers) employed to express their subjectivity in a Latin epistolary corpus (II A.D.).

Private letters, and particularly the Tiberianus archive which is the focus of this analysis, constitute a privileged genre to undertake an analysis of linguistic elements that express subjectivity. Letters convey intimate emotional themes, personal points of view on events, feelings and concerns. Such wide range of topics is expressed through pragmatic functions that are encoded on the linguistic level by *markers of subjectivity*, i.e. linguistic elements that the writer employs to construct, negotiate, modulate, redefine and convey his own identity, opinions, relations with the interlocutor, together with his personal attitude towards the message.

Moving from the analysis of the letters contained in the corpus Tiberianus, this study aims at defining different classes of markers of subjectivity, taking into consideration pragmatic units as the attention getter *scis* 'you know', hedges as *vide si potes* 'see if you can', or courtesy markers as *rogo* 'I pray'.

As the analysis of the repertoire of forms identified will show, the identity of the speaker is established or negotiated through a series of strategies that go beyond the use of referential linguistic expressions, projecting this identity at the level of organization of discourse in key communicative and complex interactional dynamics.

KEY WORDS: *markers of subjectivity, personal letters, Latin, pragmatic strategies*

1. INTRODUZIONE

Questo articolo è dedicato ad alcuni elementi linguistici deputati ad esprimere l'attitudine soggettiva del parlante (o meglio, in questo caso, dello scrivente) in un corpus epistolare latino. Il quadro teorico di riferimento è essenzialmente di tipo pragmatico in quanto si intende andare oltre l'analisi linguistica di un testo in senso stretto, per collocarlo in un contesto di relazione tra parlanti e vederne gli aspetti funzionali insieme a quelli formali. A questo ambito si riferisce anche la collaborazione scientifica di chi scrive con Michaela Livescu: lo studio dei segnali funzionali ci ha coinvolto in un convegno e quindi in un volume¹ al quale Michaela Livescu ha contribuito con un capitolo innovativo e ricco di valore per la comunità scientifica². È quindi con sincera gratitudine che le dedico questo lavoro.

I dati che qui vengono discussi si collocano ad un micro-livello di analisi che riguarda la dinamica interazionale nella quale uno scrivente ed un ricevente

partecipano a un evento comunicativo che ha alcuni tratti comuni all'interazione faccia a faccia, ma per altri si differenzia proprio per la natura mediata della relazione. Una lettera tra due persone costituisce uno scambio diadico esattamente come è un dialogo in presenza, ma a differenza di questo, i due interlocutori per lettera non co-costruiscono dinamicamente uno spazio in cui estrinsecare, rivendicare e confrontare la rappresentazione di sé e dell'altro. Infatti è solo chi scrive a porre se stesso e l'interlocutore in uno spazio sociale e comunicativo esplicitando quindi sia la propria soggettività che ponendo le basi per l'intersoggettività, cioè per la possibilità dell'interlocutore di esprimere a sua volta la propria soggettività.

Le lettere private costituiscono certamente un genere privilegiato per intraprendere un'analisi degli elementi che esprimono soggettività, poiché sono generalmente scritte per trasmettere e condividere temi emotivamente intimi, punti di vista personali su eventi, sentimenti e preoccupazioni: nelle lettere, lo scrivente esprime prima di tutto la sua chiave interpretativa sul contenuto che trasmette, personalizzando la narrazione, innestandola nel proprio modo di vedere le cose, pervadendo dunque l'evento comunicativo di riferimenti alla propria attitudine personale nei confronti del messaggio, del ricevente e della sua visione della realtà. Una così vasta gamma di funzioni pragmatiche è espressa a livello linguistico da quelle che qui definisco *marche della soggettività*, ossia elementi linguistici che il parlante o lo scrivente impiegano per costruire, negoziare, modulare, ridefinire e veicolare la propria identità, le proprie opinioni, le relazioni con l'interlocutore.

Qualche esempio può essere utile a chiarire questa definizione. Gli esempi (1) e (2) illustrano due marche di cortesia, il latino *quaeso* “per favore” (1) e il rumeno *mă rog* “per favore” (2), che servono essenzialmente per stabilire e mantenere relazioni sociali improntate a un ideale cooperativo di cortesia comunicativa.

(1) tu *quaeso* cogita (Cic., *Att.* 9, 17, 2)

“per favore, pensa”

(2) Atunci, – zic eu – *mă rog ție*, nu mă lăsa!... știi că pot conta pe amiciția

“Allora – io dico – *ti prego*, non deludermi! ... So di poter contare sulla tua amicizia” (Caragiale, *Momente*, 273; tratto da Livescu 2014)

Gli esempi (3) e (4) mostrano come chi scrive riesce ad attenuare l'impatto di ciò che dice. In (3), l'espressione latina *ut ita dicam* “per così dire” funziona come un mitigatore che attenua il coinvolgimento e la responsabilità soggettiva del parlante nei confronti di un'asserzione o dell'impiego di un termine: in questo caso, nell'uso dell'ardita metafora che equipara il circolo scipionico a un gregge. Nell'esempio italiano fornito in (4), l'espressione *penso io* serve a negoziare il punto di vista e l'atteggiamento del parlante e a modularne la forza assertiva. Tutti gli elementi sin qui citati sono marche che esprimono l'attitudine del parlante alla relazione in corso tra il parlante stesso e interlocutore e sottolineano, sul piano funzionale, il suo atteggiamento personale all'interno dello scambio comunicativo.

(3) Saepe enim excellentiae quaedam sunt, qualis erat Scipionis in nostro *ut ita dicam* grege

-
- “Si danno spesso personalità eccezionali, come quella di Scipione, tanto per non uscire dall’ambito del nostro, *per così dire*, gregge” (Cic. Lael. 69)
 (4) allora cioè praticamente si svilupperebbe così *penso io* (LIP, FC3)

Questa breve ricognizione introduttiva mostra chiaramente come l’identità del parlante possa essere affermata o negoziata mediante una serie di strategie che vanno al di là dell’uso referenziale delle espressioni linguistiche, proiettandosi piuttosto a livello di organizzazione del discorso in chiave comunicativa e di dinamiche interazionali complesse.

Per delineare una tipologia di marche della soggettività nelle lettere private in latino si è selezionato un corpus di testi che coprono un arco temporale definito e si differenziano notevolmente dal punto di vista diatopico e diafasico, oltre che diastratico: ne fanno parte le lettere ad Attico di Cicerone, le lettere scritte su tavolette lignee provenienti dallo scavo archeologico di Vindolanda, risalenti alla fine del I secolo d.C., e l’archivio di Tiberianus, contenente un manipolo di lettere papiracee rinvenute in Egitto e databili all’inizio del II secolo d.C.. Il corpus viene descritto più dettagliatamente nel terzo paragrafo, che contiene anche l’analisi e la discussione dei dati; prima, però, è necessaria una premessa di carattere teorico sugli elementi linguistici classificabili come marche di soggettività, che permetterà di guidare l’analisi dei testi.

2. LE MARCHE DI SOGGETTIVITÀ

Le marche di soggettività possono essere ricondotte a due tipologie principali: elementi linguistici sintatticamente integrati con il contesto ove occorrono, dunque non pragmaticalizzati in senso stretto, ma usati *con valore pragmatico*, e i *segnali funzionali*, ossia risorse strategiche pragmaticalizzate (pur in diversa misura), che hanno dunque raggiunto un certo grado di fissità sintattica e opacità semantica, e che sono convenzionalmente usate dai parlanti negli scambi comunicativi.

In entrambe queste tipologie si è introdotto il riferimento alla *pragmaticalizzazione*, termine impiegato per definire un tipo specifico di mutamento linguistico il cui esito è la formazione di elementi che operano a livello pragmatico. Gli elementi che si pragmaticalizzano in una data lingua tendono ad assumere una o più di queste caratteristiche: aumento del coefficiente soggettivo, ampliamento di *scope*, polifunzionalità, aumento della prominente prosodica, perdita di trasparenza semantica, fossilizzazione e irrigidimento sintattico³.

Non tutte le marche deputate all’espressione della soggettività, però, devono necessariamente aver intrapreso un percorso di pragmaticalizzazione nel loro specifico sviluppo. Introduciamo dunque, per esemplificare questo punto, la prima sotto-classe di elementi a cui si è fatto riferimento, ossia quella degli elementi linguistici sintatticamente integrati con il contesto ove occorrono, dunque non semanticamente opachi né sintatticamente cristallizzati: non pragmaticalizzati, in breve, ma piuttosto usati *in senso pragmatico*.

Un esempio utile a illustrare le specificità di questi elementi è il verbo *scias*, usato in alcune lettere latine (come P. Mich. VIII 467 dall’archivio di Tiberianus

riportata all'es. 5) come un segnale allocutivo di richiamo⁴, ossia un meccanismo pragmatico volto ad attirare l'attenzione dell'interlocutore – in questo caso del lettore. In (5), *scias* è sintatticamente integrato con il contesto in cui si trova: è seguito dall'accusativo con l'infinito e flesso per modo, tempo e persona, la seconda, ossia quella a cui lo scrivente si sta realmente rivolgendo nella sua lettera.

- (5) *scias* me, pater, accepisse anaboladum et tunica et pannos...
“*sappi*, padre, che ho ricevuto il mantello e la tunica” (P. Mich. VIII
467, 4-5)

Confrontiamo ora il comportamento di *scias* con quello di *age* “orsù, suvvìa” nell'esempio (6). *Age* mostra, a differenza di *scias*, una prova incontrovertibile di avvenuta cristallizzazione sintattica, ossia la mancanza di accordo di numero con l'imperativo giustapposto: *age*, originariamente forma di seconda singolare dell'imperativo del verbo *ago*, co-occorre con *abite*, seconda persona plurale dell'imperativo. Inoltre, questo elemento ha completamente perso il riferimento al valore semantico originario del verbo, ossia “muovere, condurre”. Si tratta dunque di un verbo ormai pienamente pragmaticalizzato.

- (6) *Age* igitur intro abite
“*Orsù* dunque, entrate” (Plaut. Mil. 929)

Con *age* entriamo dunque all'interno della seconda sotto-classe di elementi che possono funzionare come marche della soggettività, ossia i segnali funzionali, elementi pragmaticalizzati. Sotto l'etichetta di “segnale funzionale” sono ricompresi tutti gli elementi, di diversa natura morfosintattica e lessicale, che hanno sviluppato funzioni con valore discorsivo-procedurale e intersoggettivo, che sono esterni al contenuto proposizionale dell'enunciato e che hanno chiari scopi interazionali ed espressivi⁵. Possono costituire segnali funzionali elementi appartenenti a diverse classi di parole: di qui la difficoltà di creare tassonomie, se non su base funzionale. Ad esempio, per quanto riguarda l'italiano contemporaneo, possono avere (anche) valore di segnale funzionale i seguenti elementi lessicali: operatori di coordinazione (*e*, *ma*), operatori di coordinazione avverbiale (*cioè*), interiezioni (*eh*, *mah*), sintagmi verbali (*guarda*, *dai*, *diciamo*) e preposizionali (*in qualche modo*), aggettivi (*esatto*, *giusto*), nomi (*un attimo*, *un po'*), avverbi di modo (*praticamente*).

I segnali funzionali sono costituiti da tre sotto-classi distinte: i segnali discorsivi, i segnali pragmatici e i segnali contestuali. I segnali discorsivi sono orientati al discorso e al testo in generale. Servono, ad esempio, ad organizzare e gestire testi o turni conversazionali. Nell'esempio italiano riportato in (7), *allora* scandisce la sequenzialità del racconto e aiuta il ricevente del messaggio a organizzarne la ricezione dal punto di vista logico:

- (7) D: e' festa la mamma e' \$ \$ \$ mi fai l' aiutante pero' ah *
A: e non lo so

C: ahah va be'

A: *allora* vi posso raccontare di

C: dai raccontaci

A: *allora* son partita cosi' la mattina e' sempre tragico arrivare a scuola

D: un' altra volta

(LIP FA2)

I segnali pragmatici, invece, esprimono la relazione tra parlante e interlocutore e, coerentemente, possono essere orientati al parlante o all'interlocutore. Quelli orientati al parlante servono a negoziare o introdurre punti di vista (come nel caso del parentetico epistemico *je crois* in francese: es. 8); quelli orientati all'interlocutore servono ad esplicitare la relazione con l'interlocutore o a richiamarne l'attenzione sul parlante o su elementi dell'interazione (ad es. segnali allocutivi di richiamo come l'italiano *guarda*: es. 9), a stabilire e mantenere relazioni sociali (ad es. marcatori di cortesia it. *prego*: es. 10; rum. *vă rog*, fr. *s'il vous plaît*).

(8) lui, déclara (*je crois*) que son mari était un imbécile (Audin, *Une vie brève*, Frantext)

(9) *Guarda*, io mi sono informato oggi (LIP, MB30)

(10) *Prego* si accomodi (LIP NA9)

Da ultimo, i segnali contestuali vengono utilizzati per indicizzare il contesto deittico, ad esempio con valore mirativo (possono qui fungere da esempi l'italiano *ecco* (11), *to'* (12) e il francese *voilà*).

(11) *Ecco* il signore col quale dovete essere pronta di fare i pugni (Svevo, *La coscienza di Zeno*, cap. VI)

(12) *to'*, la contessa Ortensia (Butti, *Fiamme nell'ombra*, 21)

In questa sede ci concentreremo in particolar modo sui segnali pragmatici, perché solo questa categoria di elementi viene impiegata nell'espressione della soggettività del parlante (o dello scrivente). Lasciemo quindi fuori dall'analisi e dalla discussione i segnali discorsivi e i segnali contestuali (il lettore interessato può comunque fare riferimento a Ghezzi e Molinelli 2014).

3. LE MARCHE DELLA SOGGETTIVITÀ IN UN CORPUS DI LETTERE LATINE

Questo paragrafo è dedicato all'analisi delle marche della soggettività in un corpus epistolare selezionato, comprendente le *Epistulae ad Atticum* di Cicerone, le tavolette di Vindolanda e il cosiddetto "archivio di Tiberiano".

Le epistole ad Attico furono scritte da Cicerone tra il 68 e il 44 a.C..

Le tavolette di Vindolanda, provenienti dagli scavi archeologici condotti tra gli anni '70 e '80 nella fortezza militare di Vindolanda, furono rinvenute presso l'odierna Chesterholm, a sud del Vallo di Adriano. Queste tavolette lignee recano

testi di tipo documentario quali rendiconti e rapporti giornalieri degli ufficiali, liste di provviste consegnate ai soldati della guarnigione, schede di incombenze giornaliera, conti e ricevute, ma anche lettere e testi di ispirazione letteraria, che restituiscono uno spaccato della vita in un area provinciale tra l'85 e il 125 d.C. Più nello specifico, la categoria principale è rappresentata dalla corrispondenza, sia ufficiale che privata, fra ufficiali, mogli e soldati.

L'archivio di Tiberianus consiste principalmente di lettere scritte da Claudius Terentianus al padre Claudius Tiberianus all'inizio del II secolo d.C. (probabilmente tra il 99 e il 120) e rinvenute proprio nella casa di Claudius Tiberianus, all'interno di un sito archeologico presso Karanis, nella regione del Fayûm, Egitto centrale, e contiene sette lettere latine (P. Mich. VIII 467-472) e nove lettere in greco (P. Mich. VIII 473-481). In questo lavoro vengono prese in considerazione solo le lettere latine sulla base della recente edizione filologica ad opera di Silvia Strassi (2008) e sul testo da lei proposto.

Questo corpus ha permesso di attestare una serie di marche di soggettività, di cui si è tentata una classificazione tassonomica. Innanzitutto, sono diffusamente presenti nel corpus entrambe le sotto-classi, cioè sia gli elementi linguistici non strettamente pragmaticizzati, ma usati *in senso pragmatico*, sia i segnali pragmatici veri e propri.

Consideriamo innanzitutto le marche di soggettività costituite da espressioni non pragmaticizzate ma usate in senso pragmatico. Un vasto numero di marche usate in tal senso è ascrivibile alla categoria dei segnali allocutivi di richiamo: forme quali *scito* e *scias* "sappi" servono a focalizzare l'attenzione del lettore sulla stringa di informazione che segue, dunque a introdurre con alto coefficiente valutativo e soggettivo parti ritenute particolarmente rilevanti all'interno della lettera, notizie in evidenza e cruciali: ad esempio, l'avvenuta ricezione di merce spedita e recapitata felicemente (es. 13) o informazioni relative all'andamento della vita domestica (es. 14-15).

- (13) *scias* me pater accepisse anaboladum et tunica
"sappi, padre, che ho ricevuto il mantello e la tunica" (P. Mich. VIII 467, 4-5)
- (14) *scias* domo perb[e]ne omnia recte esse
"sappi che a casa tutto è a posto" (P. Mich. VIII 468, 46-47)
- (15) *scito* mae explesse coria CLXX
"sappi che ho finito 170 pelli" (CEL tab. Vindol. Θ 24)

Dal punto di vista morfologico, vale la pena ricordare che *scito* è forma di seconda persona singolare del futuro anteriore, mentre *scias* è seconda persona singolare del congiuntivo presente, entrambe le forme hanno dunque valore esortativo ed il loro impiego ha per effetto l'intensificazione della comunicazione.

Invece quando il verbo *scio* è usato alla seconda persona del presente indicativo serve a richiamare una conoscenza condivisa⁶: collocato all'inizio dell'enunciato, sottolinea l'esistenza di una conoscenza pregressa tra gli interlocutori, su cui si desidera soffermare l'attenzione dell'interlocutore e che non si vuole dare per scontata. In (16) *scis* "sai" è usato da Tiberianus in una lettera

all'amico Longinus Priscus, ove il mittente accenna a circostanze passate in cui si sono salutati (purtroppo l'alta frammentarietà della lettera non ci permette di valutare in modo esaustivo il contenuto di questo segmento). La forza illocutiva di questo tipo di segnali discorsivi può anche andare soggetta a strategie di modulazione, realizzate con modificatori del predicato (*tu optime scis*, ma anche *scire te volo*).

- (16) *tu optime scis* quomodo abs te exiverim
 “conosci molto bene le circostanze in cui me ne andai da te” (P. Mich. VIII 472, 3)
- (17) *scis ita nobis esse visum ut isti ante legerent*
 “Ma sai bene che ho ritenuto opportuna la lettura preventiva da parte di codesti tuoi amici” (Cic. Att. XII, 51)

Si noti che in tutti questi casi le forme del verbo *scio* sono sintatticamente integrate con il contesto ove occorrono: sono seguite da frasi infinitive (esempi 13–15, 17) o introducono delle completive al congiuntivo (esempio 16). Per apprezzare la differenza che intercorre tra questi verbi sintatticamente “pieni” e un segnale funzionale pragmaticalizzato, si può considerare l'uso di *sai* nel seguente esempio di italiano contemporaneo tratto dal corpus C-ORAL-ROM:

- (18) non so // come dirti / ti chiama la sigaretta / *sai* / col caffè / subito ti chiama la siga /
- [ifamcv05]

In (18), *sai* assolve una funzione assolutamente sovrapponibile a quella espletata da *scis*, *scias* e *scito*: serve infatti a sottolineare l'esistenza di una conoscenza condivisa tra gli interlocutori. Tuttavia, in (18) *sai* occorre come inciso parentetico all'interno dell'enunciato e non serve a reggere sintatticamente segmenti dell'enunciato stesso, che funzionerebbe benissimo anche senza l'inserzione di *sai*. Ciò significa che in (18) *sai* costituisce un segnale funzionale sintatticamente isolato e pienamente pragmaticalizzato.

Tornando alle forme latine, non è casuale il fatto che marche quali *scis*, *scias* e *scito* siano ben documentate nelle lettere private, ma anche nelle commedie (che sul piano del repertorio linguistico sono interpretabili come vicine al parlato), in tutti i contesti letterari, cioè, che contengono parti di mimesi dialogica.

Una funzione affine è svolta dai richiami allocutivi legati alla strategia del *recipient design*, come *mihi crede*, usati spesso come parentetici (es. 19; Molinelli 2008, 2010):

- (19) *quae laudas ex orationibus, mihi crede, valde mihi placebant*
 “Le parti nei miei discorsi che tu apprezzi, *credimi*, piacevano molto anche a me” (Cic. Att. 1,13,5)

Un'altra categoria di espressioni sintatticamente integrate nel loro contesto, ma usate con una chiara connotazione pragmatica per perseguire scopi di cortesia

comunicativa, è quella degli attenuatori, elementi che il parlante usa per mitigare l'impatto pragmatico del messaggio, sia rispetto al contenuto proposizionale sia in termini di forza illocutiva, (cfr. Fedriani e Molinelli 2013).

Verbi usati in modo parentetico possono fungere da attenuatori: tra gli esempi tratti dalle lettere di Claudius Terentianus possiamo citare *si potes* (es. 20), *si tibi videtur* (es. 21), ma anche la formula di richiesta attenuata *fieri ut emas* (ancora nell'es. 20).

- (20) salutatur te mater mea et or[at] te, *si potes / fieri ut emas* ille[i . . .] [. . .]
ercia
“Mia madre ti saluta e ti prega, *se puoi, di far in modo di comperare* per lei...” (P. Mich. VIII 469, 3-4)
- (21) rogo te, pater, *si ti- / bi videtur* ut mittas mihi inde caligas cori subtalare
“ti prego, padre, *se ti parrà*, di mandarmi da là delle scarpe basse con la suola di cuoio” (P. Mich. VIII 468, 23-24)

In (22), la perifrasi verbale *vide si potes imbenire* introduce una richiesta in modo più indiretto: *vide si potes* mitiga l'atto linguistico richiestivo. Questi attenuatori sono situati tra il verbo che introduce la richiesta (*orat te*, es. 20; *rogo te*, es. 21) e la richiesta stessa (*fieri ut emas*, es. 20; *ut mittas mihi*, es. 21). L'esempio (23) è tratto invece da una lettera ufficiale proveniente dal corpus di Vindolanda, ove l'inciso di natura condizionale *si velis* risponde a una spiccata strategia di mitigazione formale:

- (22) bal[ium] *vide si potes / imbenire* minore pr[etium]
“*vedi se puoi* trovarlo a minor prezzo” (P. Mich. VIII 469, 6-7)
- (23) rogo ergo domine *si quod a te petierit velis* ei subscribere
“(ti) prego, dunque, signore, di concedergli, *se tu volessi*, quanto ti ha chiesto” (Tab. Vindol. II, 250, 5-8)

La differenza formale e funzionale tra elementi sintatticamente integrati e usati in senso pragmatico e la seconda categoria di elementi deputati a esprimere l'attitudine soggettiva del parlante (in questo caso, dello scrivente), ossia quella costituita dai segnali pragmatici, può essere colta in modo efficace prendendo in considerazione lo sviluppo delle forme di cortesia sviluppatesi a partire dai verbi latini *quaeso* e *rogo*. Il punto di partenza in latino è costituito da una coppia di verbi (*quaeso/quaero* vs *rogo*), uno dei quali (*quaeso*) si fossilizza come marcatore di cortesia, mentre *rogo* sviluppa funzioni pragmatiche senza specializzarsi in forme fossilizzate. Valgano come esempi tratti dal corpus epistolografico qui considerato gli enunciati riportati in (24-25), ove suggeriamo di interpretare *rogo* come un inciso di natura interazionale, quindi come espressione orientata a funzioni procedurali volte alla cortesia comunicativa, traducibile essenzialmente con “per favore”. Di fatto, siamo di fronte a sintagmi verbali sintatticamente integrati nel contesto (in 24 *rogo* introduce un imperativo, in 25 una completiva

con *ut* e il congiuntivo), che hanno però sviluppato una funzione interazionale con chiara valenza pragmatica⁷.

- (24) *ita rogo quam primum aliquid (denariorum) mi mitte*
 “così *per favore* mandami un po’ di soldi appena puoi” (Tab. Vindol. II, 343, 14-15)
- (25) *rogo te, pater, / ut contentus sis ista*
 “ti prego, padre, di accontentarti di questo” (P. Mich. VIII 468, 20-21)

Quaeso è usato invece come un vero e proprio segnale pragmatico come marcatore di cortesia. Nelle epistole ad Attico, l’uso incidentale e pragmaticalizzato è assolutamente maggioritario (es. 26-27); *quaeso* appare anche alla fine di una richiesta, usato come un mitigatore, frutto di una sorta di ripensamento volto a modulare l’atto richiestivo in ottica cooperativa e cortese (es. 28).

- (26) *De hortis, quaeso, explica*
 “Riguardo ai giardini suburbani, *per favore*, giungi a una conclusione” (Cic. Att. XII, 29)
- (27) *tu quaeso cogita*
 “tu, *per favore*, pensaci” (Cic., Att. IX, 17,2)
- (28) *in tibi quid venit in mentem, scribe, quaeso*
 “se ti viene in mente qualcosa scrivi, *per favore*” (Cic. Att. XV, 5)

4. CONCLUSIONI

Questo contributo ha illustrato alcuni esempi di marche della soggettività in un corpus epistolografico latino. L’obiettivo è stato quello di fornire una tipologia preliminare di queste forme, ascrivibili, come abbiamo visto, a due sotto-categorie distinte: elementi sintatticamente integrati nel loro contesto di occorrenza e semanticamente trasparenti, ma usati in senso pragmatico e con funzione interazionale, e segnali funzionali pienamente pragmaticalizzati.

Entrambe le tipologie di elementi ci permettono di sottolineare anche per documenti scritti tanto lontani nel tempo l’impiego di forme deputate all’espressione della visione soggettiva che il parlante imprime al proprio messaggio o che sviluppa in relazione agli interlocutori o al contesto comunicativo. In quest’ottica osserviamo espressioni con funzione mitigatrice (come gli attenuatori), elementi improntati alla cortesia, parentetici epistemici, ma anche allocutivi di richiamo che servono a illuminare segmenti di testo conferendogli maggiore prominenza. Tutte queste strategie sono messe in campo dal parlante o dallo scrivente per costruire, o negoziare la propria prospettiva individuale all’interno dell’evento comunicativo.

I dati discussi in questa sede consentono una prima osservazione, da verificare su un corpus più vasto, cioè che gli elementi connotati in senso pragmatico, ma ancora sintatticamente integrati nel proprio contesto, superano per frequenza di occorrenza i segnali funzionali codificati. Questo può essere dovuto

alla natura del corpus considerato: quello epistolografico è un genere scritto, sebbene informato di alcuni tratti caratteristici dell'oralità, rispondente sempre e comunque, dunque, alle modalità di produzione e fruizione legate alla dimensione che si esplica tra *scrivente e lettore*, piuttosto che a quella tra *parlante e ascoltatore*. Va infatti ricordato che lo scritto presuppone maggiori possibilità di pianificazione ed elaborazione sintattica rispetto al parlato; è dunque prevedibile un uso meno frequente di segnali funzionali legati all'interazione in un testo scritto per essere letto, rispetto che all'interno di un documento orale.

NOTE

- ¹ Il convegno ed il volume (Ghezzi – Molinelli 2014) sono da riportare all'attività di un gruppo di ricerca che ha lavorato grazie a due progetti finanziati dal MIUR: PRIN 2008 *Mutamento e contatto tra varietà nella diacronia linguistica del Mediterraneo* coordinato da Marco Mancini (prot. EHLWYE) e PRIN 2010-11 *Rappresentazioni linguistiche dell'identità. Modelli sociolinguistici e linguistica storica* coordinato da Piera Molinelli (prot. 2010HXPF2). Questo contributo prosegue le ricerche legate ai segnali funzionali, condivise da chi scrive con Chiara Fedriani e Chiara Ghezzi. A loro va un ringraziamento sincero per la collaborazione e le discussioni stimolanti che sono alla base anche di questo lavoro.
- ² Livescu (2014) rappresenta infatti un lavoro pionieristico sul tema dei segnali pragmatici in rumeno.
- ³ Si vedano ad es. Dostie 2004, Detges e Waltreit 2009. Il lettore interessato a questo tema può trovare abbondanza di discussioni in Molinelli (2014a), Diewald 2011 e nel numero monografico di *Linguistics* (2, 2011) intitolato *Grammaticalization, Pragmaticalization, and (Inter)subjectification: Methodological Issues in the Study of Discourse Markers*.
- ⁴ Si tratta dei cosiddetti *attention getter*: cfr. ad es. Fagard 2010, o *marqueur d'appel, mărci discursive de appel, call marker* secondo Iiescu (2008, 2011 e 2014.).
- ⁵ A questi elementi ci si si riferisce con varie definizioni; tra gli studi più rilevanti a comprendere la genesi di questi elementi, si veda Traugott 1995, 2010 e, per l'italiano, Bazzanella 2006. La definizione di *segnale funzionale* e la distinzione in diverse tipologie qui di seguito sintetizzata è quella illustrata in Ghezzi e Molinelli (2014.).
- ⁶ L'analisi delle forme del verbo lat. *scio* "io so" come marche di soggettività si avvale anche del confronto con le funzioni analoghe assolute dal verbo it. *sapere*, analizzate in Molinelli 2014b.
- ⁷ Si vedano Molinelli (2008, 2010 e in stampa) per una dettagliata descrizione di questo sviluppo e Ghezzi e Molinelli (2012, 2014a) per gli esiti romanzi di tale processo.

BIBLIOGRAFIA

- Bazzanella, Carla, "Discourse markers in Italian: towards a 'compositional' meaning", in K. Fischer (ed.), *Approaches to discourse particles*, Oxford / Amsterdam, Elsevier, 2006, p. 449-464.
- Cugusi, Paolo, "Introduzione", in P. Cugusi (a cura di) *CEL = Corpus epistularum latinarum papyris tabulis ostracis servatarum*, I-II, Firenze, Gonnelli, 1992, p. 3-58.
- Detges, Ulrich / Richard Waltreit, "Diachronic pathways and pragmatic strategies: different types of pragmatic particles from a diachronic point of view", in M.-B. Hansen M. / J. Visconti (eds.), *Current trends in diachronic semantics and pragmatics*, Bingley, Emerald, 2009, p. 43-61.
- Diewald, Gabriele, "Pragmaticalization (defined) as grammaticalization of discourse functions", in *Linguistics* 2011 (2), p. 365-390.
- Dostie, Gaétane, *Pragmaticalisation et marqueurs discursifs: Analyse sémantique et traitement lexicographique*, Bruxelles, De Boeck / Duculot, 2004.

- Fagard, Benjamin, “*É vida, olha...: Imperatives as discourse markers and grammaticalization paths in Romance*”, in *Languages in Contrast* 10, 2010, p. 245–267.
- Fedriani, Chiara / Piera Molinelli, “*Ut ita dicam and cognates: a pragmatic account*”, in *Journal of Latin Linguistics* 1, 2013, p. 71-99.
- Ghezzi, Chiara / Piera Molinelli, “*Tra grammatica e pragmatica: ciclicità di sviluppi funzionali (lat. quaeso e it. prego)*”, *SILTA* XLI, 2012, p. 441-457.
- Ghezzi, Chiara - Piera Molinelli (eds.), *Discourse and pragmatic markers from Latin to the Romance language*, Oxford, Oxford University Press, 2014 (Ghezzi / Molinelli eds.).
- Ghezzi, Chiara / Piera Molinelli, “*Cycles of pragmaticalization: Politeness markers from Latin to Italian (quaeso/rogo and prego/chiedo)*”, in C. Ghezzi / P. Molinelli (eds.), *Pragmatic markers from Latin to Romance languages*, Oxford, Oxford University Press, 2014, p. 60-84 (Ghezzi / Molinelli 2014a).
- Iliescu, Maria, „*Pentru o categorie de mărci discursive de apel*”, in *SCL nr. special Omagiu Ioana Vintilă-Rădulescu*, 59, 2008, p. 389-399.
- Iliescu, Maria, « *Les marqueurs d’appel en français et en roumain (et en allemand et en anglais)* », in E. Lavric / W. Pöckl / F. Schallhart (eds.), *Comparatio delectat*, Teil 1. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2011, p. 115-135.
- Iliescu, Maria, “*Call markers in French, Italian, and Romanian*”, in C. Ghezzi / P. Molinelli (eds.), *Pragmatic markers from Latin to Romance languages*, Oxford, Oxford University Press, 2014, p. 29-40.
- Livescu, Michaela, “*Mă rog: A pragmatic marker in Romanian*”, in C. Ghezzi / P. Molinelli (eds.), *Pragmatic markers from Latin to Romance languages*, Oxford, Oxford University Press, 2014, p. 85-107.
- Molinelli, Piera, “*Tra oralità e scrittura: rogo nelle lettere private in latino*”, in R. Lazzeroni / E. Banfi / G. Bernini / M. Chini / G. Marotta (eds.), *Diachronica et synchronica. Studi in onore di Anna Giacalone Ramat*, ETS, Pisa, 2008, p. 365-378.
- Molinelli, Piera, “*From verbs to interactional discourse markers: the pragmaticalization of Latin rogo, quaeso*”, in G. Calboli / P. Cuzzolin (eds.), *Papers on Grammar XI*, Herder, Roma, 2010, p. 181-192.
- Molinelli, Piera, “*The development of functional roles and Romance languages: Processes and patterns*”, in C. Ghezzi / P. Molinelli (eds.), *Pragmatic markers from Latin to Romance languages*, Oxford, Oxford University Press, p. 260-270 (Molinelli 2014a).
- Molinelli, Piera, “*Sai cosa ti dico? Non lo so, se non me lo dici*”. *Sapere come segnale pragmatico nell’italiano parlato contemporaneo*”, in P. Danler / C. Konecny (eds.), *Dall’architettura della lingua italiana all’architettura linguistica dell’Italia. Scritti in omaggio a Heidi Siller-Runggaldier*. Frankfurt a.M. et al., Peter Lang, 2014, p. 483-498 (Molinelli 2014b).
- Molinelli, Piera, “*Verb-based functional markers in Latin: Morphosyntax, semantics and pragmatics at a crossroad*”, in A. Pompei (ed.), *Linguistics and Classical Languages*, in stampa.

- Strassi, Silvia, *L'archivio di Claudius Tiberianus da Karanis*, Berlin / New York, Mouton De Gruyter, 2008.
- Traugott, Elizabeth Closs, *The role of the development of discourse makers in a theory of grammaticalization*, Paper presented at ICHL XII, Manchester 1995, <http://www.stanford.edu/~traugott/ect-papersonline.html>
- Traugott, Elisabeth Closs, "Grammaticalization", in A. H. Jucker / I. Taavitsainen (eds.), *Historical Pragmatics*, Berlin / New York, Mouton De Gruyter, 2010, p. 97-126.

SPAIME, VAMPIRI ȘI POLITICĂ. OBSCURE JOCURI ALE PUTERII ÎNTR-UN SAT LA FEL DE OSCUR DIN CÂMPIA DUNĂRII

Nicolae PANEA,
Universitatea din Craiova

It is well-known that life in a traditional world contains fears, which act as a kind of cultural code. The feeling of control over reality implies a certain kind of knowledge which is based on norms, laws, habits, even on the folk culture of the respective community. In the traditional Romanian culture, the ghoul (Rom. *strigoi*) is a mythological creature, a renowned image of funerary mythology. The events presented herein contribute to highlighting the truthfulness of this kind of thinking.

The village becoming isolated in point of identity, the tenseness generated by fears, the mental discomfort of the individuals overly excited by the presence of the lure, the terrorizing climate, all these inflate the type of traditional, folk education, to the detriment of the modern one which highlights its lack of value. The animosities arising within this framework have ordinary, domestic causes, but they are accentuated and linked to the new context. Their aggressivity, seen in the light of this new dimension, is perceived as symbolic death.

The examination of several levels has highlighted the striking discontinuity between the traditional, folk education and the modern education which is undergoing a purging of rituals and superstitions. The perception of a real event has led to identifying three types of cultural behaviours, modelled on the two types of education.

KEY-WORDS: *fear, ghoul, politics, manipulation*

„Vânătorii de strigoi” – nu este un titlu de filme horror, ci de documentare pe Discovery Channel. Nu este o poveste din folclor, ci o întâmplare adevărată: șase săteni din Marotinu de Sus au dezgropat cadavrul unui consătean, i-au luat inima, au ars-o la o răscruce de drumuri, iar cenușa cu apă i-au dat-o să o bea unei nepoate bântuite.

La cinci ani după evenimentul care a cuprins toată planeta, reporterii *Indiscret* l-au „interogat” pe „exorcistul-șef” Mircea Mitrică, cel care i-a scos din piept inima strigoiului Petre Toma și care, în perioada investigațiilor, a stat ascuns în pădure.

Așa își începe o tânără jurnalistă craioveană, Larisa Mititelu, reportajul scris după cinci ani de la evenimentele petrecute într-un mic și pașnic sat din Câmpia dunăreană românească, sat care nu se evidențiasse până atunci cu nimic, Marotinu de Sus.

Redăm în continuare relatarea ei.

Mircea Mitrică, cioban de profesie, din Marotinu de Sus, a fost “exorcistul-șef”, cel ce i-a scos din piept inima lui Petre Toma, despre care se spunea că s-a transformat în strigoi. În perioada în care localitatea era înțesată de ziariști, procurori, polițiști ori experți în descifrarea fenomenelor paranormale, ciobanul și-a pierdut urmele într-o pădure din apropiere.

“Înainte să se ducă la cimitir, a venit acasă, era băut și spunea că el se duce să-l dezgroape pe Toma. I-am zis să stea cuminte, dar nu a vrut să mă asculte”, spune soția lui Mitrică. Dar nea Mircea o întrerupe: “Dacă nu făceam ce am făcut, nepoata mortului nu mai trăia astăzi. Se îmbolnăvise rău. Toma se transformase în strigoi și venea noaptea peste ea. Fata ne povestea că unchiul ei mort lua chip de pasăre sau de animal și se năpustea asupra ei. Trăgea de ea ca să o ia după el în mormânt”.

Ciobanul ne invită în casă și ne povestește cum a decurs ritualul.

„Gheorghe Marinescu, cumnatul mortului și tatăl fetei bântuite, m-a rugat să-l ajut. Împreună cu alți patru băieți din sat ne-am dus la mormântul lui Petre Toma. Eu am băut înainte o jumătate de litru de rachiu. Băieții au dezgropat mortul, iar eu m-am urcat pe el, am numărat patru coaste și am tăiat. În momentul ăla mortul a gemut, semn că se transformase în strigoi. Când am băgat mâna să iau inima, a început să curgă mult sânge. Nu a fost lucru curat, pentru că Toma era mort de șase săptămâni. Cât timp am stat deasupra cadavrului, am ținut în gură două țigări aprinse, ca să ia din damful mortului”, povestește Mircea Mitrică.

Acesta nu regretă ce a făcut, pentru că, spune el, fapta lui a readus la viață un om:

„Și acum îmi mulțumește nepoata lui Toma pentru că i-am salvat viața. Și fetele ei zic prin sat că dacă nu eram eu, mama lor nu mai era acum în viață”.

Profanarea de la Marotinu de Sus, subiect de pelicule „Made in USA”

Cazul a făcut înconjurul lumii, iar pionul principal al ritualului, Mircea Mitrică, a fost căutat de ziariști, români și străini, dar și de producători de film.

„Au venit italieni și americani la poarta mea ca să facă un film cu mine. Dar copiii le-au spus că nu sunt acasă. Nu am vrut să apar nici măcar la ziar. Nimeni nu a reușit să dea de urma mea, nici măcar procurorii, pentru că atunci am stat câteva săptămâni în pădure. Mă uitam mereu peste umăr să nu care cumva să vină cineva după mine”, dezvăluie ciobanul.

Deconspirati de nepotul moroiului

Astfel de ritualuri aveau loc frecvent în Marotinu de Sus. Cazul lui Petre Toma a ajuns însă la urechile presei și ale anchetatorilor după ce un nepot al răposatului ar fi spus într-un bar din localitate că cei șase l-au dezgropat pe unchiul său și, pe lângă inimă, aceștia i-ar fi tăiat și penisul și i l-ar fi băgat în gură.

„La judecată a venit ca martor al fetei răposatului și, după ce a jurat pe Biblie, a spus numai minciuni. Dar Dumnezeu nu doarme. La puțin timp a murit, după ce a fost călcat în picioare de calul lui”, spune ciobanul Mitrică.

„Vânătorii de strigoi” au primit șase luni cu suspendare

Gheorghe Marinescu, Mircea Mitrică, Stelică Popa, Ion Ionescu, Florea Constantin și Oprea Pascu au fost condamnați de magistrații Judecătorei Craiova la șase luni de închisoare cu suspendare și obligați la plata a 11.356.000 lei vechi daune morale și 10.000.000 lei vechi daune materiale Floarei Cotoran, fiica defunctului, și alte 10.000.000 lei vechi văduvei lui Petre Toma.

“A fost o răzbunare”

Despre cele întâmplate la începutul anului 2004, actualul primar al localității, Stelian Celăreanu, spune că au adus o pată neagră comunei:

„Eram primar în acea perioadă și îmi amintesc că ceea ce s-a întâmplat a fost o rușine pentru comună. Cei șase nu s-au înțeles prea bine cu Toma când acesta a fost în viață. Aceștia s-au răzbunat la beție și le-a trebuit o motivație pentru ce au făcut”.

Ancheta tinerei jurnaliste se încheie, după cum se observă, cu un succint comentariu al fostului primar. La prima vedere, acesta pare a orienta sensul celor întâmplate spre mundanul derizoriu, spre visceralitatea provocată de alcoolism, spre brutalitatea accidentală și irațională.

În realitate, răspunsul fostei oficialități este piesa care dă coerență jocului de puzzle. Este marcat de semnele unei așa-zise educații moderne, epurată de superstiții, pe de o parte, și, pe de alta, de toată acea reacție tipică a unui primar de secol XXI, care trebuie să apere imaginea comunității, brutalizată de o presă ce vede în cele întâmplate fie senzaționalul, fie primitivismul agresiv.

Poziția lui este o strategie de comunicare

Răspunsul primarului reprezintă o încercare de detașare a acestuia de cele întâmplate pentru ca nu cumva imaginea creată să-i afecteze propria imagine de om politic modern, dar, în același timp, și grija de a nu-și jigni concetățenii alegători, printr-o înstrăinare exagerată. El știe că deprecierea comunității atrage deprecierea sa.

Poziția lui este un joc de reglare identitară dilematică

Identitatea lui de politician modern trebuie să transpară în presă prin rejectarea celor întâmplate (interpretate ca un gest accidental pricinuit de alcoolism), ca o garanție pentru corpul politic din care face parte că educația sa nu este compatibilă cu astfel de gesturi primitive și rușinoase și că realul clivaj între educația modernă a generației lui și educația de tip tradițional, folcloric, coagulată în jurul altor valori, nu ar exista, fără ca declarațiile lui să afecteze cumva identitatea lui profundă, în compoziția căreia astfel de fapte nu sunt considerate spectaculoase, primitive, chiar dacă se manifestă rezidual și că el însuși, chiar dacă nu crede în ele, le acceptă pasiv, căci forța lor educativă acționează încă insidios.

Spaima, între secreție ontologică și pedagogie supremă

Orice cultură tradițională este sufocată de un orizont ontic terifiant, temperat ritualic, mitologic sau superstițios. Existența într-o lume tradițională conține în sine spaima, care se comportă ca un cod cultural. Acesta explică prin mitologii înscenate (ritualuri) sau prin mitologii reziduale, superstițiile, un real obscur, surprinzător, șocant, terifiant, pe alocuri, inducând senzația stăpânirii realității printr-un tip anume de cunoaștere. Acest tip de cunoaștere impune, la rândul lui, norme, legi, cutume, o ordine socială, pe care se ridică, perpetuând-o, o pedagogie, care este însăși cultura populară, folclorică a comunității respective.

În cadrul culturii tradiționale românești, strigoii, figură ultracunoscută a mitologiei funerare, suflet rătăcitor, ce continuă să terorizeze neamul din care a făcut parte decedatul și după moarte, este, în general, o malformație ontică.

Te poți naște strigoii sau poți deveni.

Te naști strigoii doar într-o familie blestemată, ce ascunde un păcat major sau într-o familie întemeiată fără consimțământul părinților. Într-un astfel de caz, tinerii căsătoriți sunt practic excluși din comunitate, ei neavând posibilitatea construirii unei case decât în afara vetrei satului (spațiu protejat de o mitologie benignă!) și aruncați, astfel, într-un spațiu malefic, bântuit de spirite necurate. Acest tip de superstiție acționează ca o normă cutumiară, păstrează exogamia prin care se reglează alianțele parentale, și, mai ales, sunt preservate averile celor două neamuri, pe scurt, viitorul lor. Spaima consolidează coerența socială.

Strigoii poți deveni dacă, după moarte, cei rămași nu-și îndeplinesc datoria spirituală față de cel decedat, dacă nu respectă sau nu realizează ritualul funerar al trecerii pe lumea de dincolo. Sufletul celui decedat rămâne captiv între cele două lumi, cea albă, a celor vii și cea neagră, a celor morți, a strămoșilor, neînfăptuindu-și destinul și fiind incapabil de a-și realiza misiunea de mesager a celor de aici către strămoși. Neînfăptuirea acestui ritual, datorie esențială a celor rămași poate provoca o criză majoră a comunității ce are repercursiuni asupra ordinii sociale și a comunicării dintre cele două lumi. Spaima consolidează ordinea socială.

Poziția primarului înțeleasă ca revelatoare și ponderatoare, în același timp, a unei tensiuni între două tipuri de comportamente culturale

Receptarea acestui eveniment pune în discuție trei tipuri de comportamente culturale, modelate de două tipuri de educație.

Un comportament cultural impus de media, agresiv, reduționist¹ (sudul nu este al Transilvaniei, ci al Olteniei, dar cum această provincie nu are faima vampiristică a Transilvaniei lui Dracula, jurnalistul englez preferă să sacrifice adevărul pe altarul senzaționalului terifiant verificat cultural!), netolerant, critic, ce creează un pol hegemonic, în numele unei civilizații moderne care este subînțeleasă ca omogenă, de unde și permanenta senzație de rejectabilitate pe care o impun relatările.

Un astfel de tip de comportament, superficial și tendențios, situează cele relatate într-o marginalitate autarhică, în numele omogenității societății moderne pe care ar reprezenta-o, conturând, astfel, din lumea satului o realitate muzeală sau o rezervație exotică. El impune o reacție peiorativă, susținând, alimentând chiar conștiința lipsei de valoare a unui astfel de tip de civilizație. Este creator de

tensiune și modulează “frecvențele” cu care o educație modernă coexistă cu o educație tradițional folclorică.

Acestea sunt, de altfel, cele două tipuri de educație care susțin comportamentele culturale aflate în conflict.

Acest conflict este întreținut de natura hegemonică a primului tip de educație (tip de civilizație promotoare, omogenizarea și compatibilizarea continentală la nivel de politici, strategii, instituții, instrumente, metode, logistică, programe) și de filosofii și, respectiv, atitudinile celor două tipuri de educație față de anumite valori, în cazul prezent, față de moarte.

Apelăm la concluzia comparativ-sintetică la care ajunge Louis-Vincent Thomas (1975: 528-529). După el, o societate tradițională dezvoltă o atitudine față de moarte, de muribunzi, de defuncți și de supraviețuitori care se concretizează într-o *pedagogie* ce acționează permanent, începând cu primele clipe ale vieții și care s-ar caracteriza prin:

«*acceptation et transcendance (qui interprète la mort en tant que déplacement), intégration de la mort comme élément nécessaire du circuit vital (qui fait de la mort une réalité ontologique et qui conduit vers une projection d'une mort idéale comme bonne mort).*

Cette attitude devant la mort impose, à son tour, une attitude envers le mourant qui se concrétise dans la “maternisation et sécurisation, comme prise en charge par le groupe” et à la fois, une attitude vis-à-vis des défunts et des survivants qui se manifeste dans trois directions qui organisent la vie communautaire traditionnelle: 1. importance du deuil et des rites, omniprésence des morts, 2. Préstige de réincarnation éventuelle, 3. Cimetière sans importance mais culte des ancêtres » (Thomas 1975: 528-529).

La polul opus, o societate modernă nu dezvoltă nicio pedagogie oficială față de moarte, iar atitudinile similare societății tradiționale susțin ideea refuzului morții, refulată cu ajutorul științei și al unui întreg cadru instituțional. Civilizația occidentală dezvoltă atitudini mortifere și tanatocratice:

«*angoisse plus ou moins refoulée, fuite devant la mort ontologique au profit de la mort accident que la science pourra supprimer et qui conduisent vers un belle mort, en tant que mort idéale.*

L'attitude envers le mourant concrétise l'idée de solitude et d'institution: on meurt seul, le plus souvent à l'hôpital. Ni aide, ni assistance qui remplace le soin du groupe et sa responsabilité envers le mourant.

Dans ce qui concerne l'attitude envers la mort, on observe que le deuil est escamoté et que l'imagesociale de la mort oscille entre l'obsession et le rejet et que le cimetière est négligé mais il y a un fétichisme du caveau » (Thomas 1975: 528-529).

Un astfel de comportament care elimină orice pedagogie privind moartea și lasă locul rejectării acesteia va impune oricând o minimalizare a subiectului, la care, dacă se adaugă poziția hegemonică a civilizației producătoare, vom obține o

tensiune latentă între două tipuri de modele sociale, două tipuri de modele educative, două tipuri de pragmatici pedagogice.

Această tensiune se va concretiza printr-un blocaj comunicațional al comunității tradiționale (cu exteriorul și, în interior, între membrii diverselor generații) care va accentua conștiința lipsei de valoare a comunității, cu alte cuvinte o criză de identitate.

Moartea devine, în acest context, prilejul supralicitării crizei, căci ea însăși este o criză:

“La morte di per sé costituisce un’esperienza di disordine e disgregazione del reale (...) Questa perdita degli equilibri in presenza della morte diviene un fenomeno collettivo soprattutto per il gruppo dei luttuati più vicini al defunto e si estende talvolta anche alle aree più distanti da lui.” (di Nola 2006: 538).

și senzația pe care o impune e că lumea se transformă în haos.

Parkes sugerează că “essa ha l’impressione che tutto ciò che rimane e lo stesso mondo siano privi di senso e irrilevanti.” (Parkes, *Il lutto. Studi sul cordoglio negli adulti*, Milano, 1980 citat de di Nola, 2006: 538). Într-un astfel de context, comportamentul celor afectați este radical schimbat:

“Il lutto, in perfetta solidarietà con la morte, diviene l’aspetto pragmatico e comportamentale di un crollo dell’individuo e dell gruppo in un’esplosione caotica, nella quale vengono sospese e capovolte le norme del comportamento regolare.” (di Nola 2006: 539).

Izolarea identitară a satului, starea tensionată, generată de nepoata celui decedat, care susține că unchiul său o bântuie, apărându-i ca o pasăre de pradă ce vrea să o ia cu el, inconfortul psihic al indivizilor surescitați de o astfel de povestire ce instaurează o atmosferă de teroare, supralicitează tipul de educație tradițională, folclorică, în detrimentul celei moderne, care îi respinge și le subliniază lipsa de valoare („exorcistul” improvizat este un cioban lipsit de educație!).

Pe un astfel de fundal delicat, moartea, dublată de concretețea bolii ciudate a tinerei, pun în discuție impuritatea lumii. Animizitățile “istorice” dintre cei șase și cel decedat, având, evident, cauze banale, domestice, sunt esențializate și racordate noului context. Agresivitatea lor rememorată în această nouă dimensiune este percepută ca o moarte simbolică, nefinalizată corporal.

Certitudinea că este așa le este oferită de nepoata celui dispărut, care susține că unchiul îi apare mereu ca o pasăre de pradă încercând să o tragă după el pe lumea de dincolo. Simbolistica se încadrează în categoria păsărilor psihopompe, bine reprezentate în mitologia funerară românească, încărcată acum cu sensuri inversate. Schimbarea polarității simbolice (pasărea nu duce, ci răpește) reprezintă dovada că traseele normale dintre această lume și cea de dincolo au fost alterate.

Atâta timp cât ritualul a fost corect executat, doliul corect recuzitat, pomenile făcute la timp (cu alte cuvinte, dialogul cu cel plecat), prezența decedatului în visurile fetei reprezintă o „împrizonizare” a acestuia într-o stare

impură, iar această moarte impură poate contamina existența celor două lumi, blocând funcționarea coerentă a canalelor de comunicare dintre ele prin pomenile (ofrande) care s-au dovedit a fi inutile, în acest caz.

Cei șase văd în cel decedat întruchiparea răului, poluarea strămoșului, dezechilibrarea armoniei acestei lumi.

În acest context, cei șase concep gestul lor ca pe unul de igienă socială, de reechilibrare, căci ritualul de exorcizare nu se realizează în sine, doar prin exhumarea celui bănuț de înstrigoire, înfigerea unui obiect ascuțit în inimă sau extirparea acesteia și arderea ei, ci și prin oferirea cenușii dizolvate în apă celei care reprezintă în ochii comunității posedata, forma corporală care reține sufletul celui plecat pe această lume și care afectează, în acest fel, obturând raporturile firești cu lumea de dincolo, împiedicându-i pe strămoși să-și exercite rolul protector.

Ritualul de destrigoire este urmat de dispariția „exorcistului” improvizat, care fuge și trăiește ani buni în pădure. Dispariția acestuia poate fi interpretată ca frica de a nu fi arestat pentru profanare de morminte și cadavre, ceea ce este pentru noi neconvincător căci judecarea celor șase s-a finalizat ambiguu.

Condamnarea lor la șase luni cu suspendare, pedeapsă ca pentru orice faptă banală, fără implicații sociale majore, dovedește că justiția nu dorește să se implice prea adânc în interpretarea unor fapte de acest gen, dând semnalul minimalizării lor. În schimb, a ținut să dovedească pragmatismul modelului educațional propagat de o societate modernă, căci dacă a epurat cele întâmplare de tot ce putea fi conotat simbolic, minimalizând substanța unei educații de tip tradițional-folcloric, a accentuat dimensiunea materială a faptelor, împovărându-I pe acuzați cu amenzi greu de plătit de cineva care trăiește la limita subzistenței.

Revenind, am fi tentați să analizăm gestul lui Mircea Mitrică ca pe unul de protecție, ca pe o moarte simbolică sau, mai bine zis, ca pe o contaminare de statut, o egalizare de stare cu cea a strigoiului. Aceasta ar dovedi că nu teama de autorități ci, mai curând, de eșecul încercării sale l-a determinat să se retragă în pădure. De asemenea, mai dovedește fragilitatea educației tradiționale care nu conferă trăinicie unor comportamente culturale în condiții de criză.

Părăsirea comunității reprezintă o formă de moarte simbolică. Există la români practici rituale, de învestire, care mimează moartea simbolică prin reclusiune, de data acesta, într-un context de criză a timpului: tinerii care formează ceata de călușari, care se retrag și trăiesc respectând jurăminte de castitate toată perioada sărbătorilor solstițiale de iarnă, pe care, de altfel, le și gestionează. Renunță la identitatea sa, la apartenența sa.

Pădurea, un spațiu al probelor, este impenetrabilă și permisivă, în același timp, arcană și trecere, inițiere, labirint și adăpost. Intrarea în pădure mimează statutul strigoiului, prizonier între două lumi, rătăcit între lumea pe care a părăsit-o și o bânțuie și cea în care trebuie să ajungă și nu poate, fiind încă legat de o corporalitate mundană, pe care o poluează cu prezența lui.

În esență, este vorba de incompatibilitatea dintre două forme, una corporal energetică și alta non-corporal energetică. Ceea ce face M. M. este un fel de compatibilizare simbolică văzută ca formă de protecție. Eliminând contradicția

ontică, strigoiul nu-l mai poate afecta, întrucât simbolic sunt compatibili. Un gest de protecție magică, văzută ca victorie a unui tip de gândire, cel tradițional.

Aș spune că totul se reduce la această realitate. Victoria unui tip de gândire ca formă de încărcare identitară a unei comunități aflată în criză profundă.

Posteritatea imediată a faptelor dovedește o receptare de acest fel la nivelul comunității. Fata posedată s-a vindecat miraculos, tatăl acesteia i-a mulțumit lui M. M., fetele acesteia, căci între timp fata s-a căsătorit și a avut la rândul ei copii, sunt recunoaștoare lui M. M. că mama lor este în viață. Cel mai interesant este ce s-a petrecut cu un nepot al lui P. T. care a susținut ideea profanării cadavrului în instanță, considerată de toți ceilați drept minciună și care a murit zdrobit de propriul cal.

Adevărat sau nu, moartea lui pare, mai curând o pedeapsă. Mai mult chiar, felul în care comunitate susține că a murit îl încadrează și pe el într-o serialitate vampiristică, întrucât calul deține un rol esențial în ritualul de identificare a mortului strigoi:

« - j'ai entendu dire qu'un autre aussi serait devenu vampire de la même façon. Et ils sont allés au cimetière avec un étalon noir (...)

Mais le cheval n'a pas voulu passer sur la tombe. Il a refusé, il s'est mis à ronfler bruyamment, car si le mort est devenu vampire, l'étalon ne veut obéir en aucune façon.

- le cheval serait-il un animal sacré?

- le cheval est très sensible. Il sent les choses impures. Il les renifle »

(Andresco 2004: 74).

Această interpretare pare a avea, după noi, un dublu rol, de a confirma ca benefice faptele întâmplare, curățindu-le de orice contaminare cu vulgaritatea cotidiană și de a sublinia veridicitatea unui tip de gândire, care vede lumea ca un sistem de copatibilități inefabile.

NOTĂ

¹ In 2004, Romanian police were called to investigate the desecration of a grave in a remote village just south of Transylvania. What they discovered there could have come straight from a Hammer Horror film. Here, renowned cannibalism expert Dr Timothy Taylor revisits the scene of the crime THE INDEPENDENT, SUNDAY, 28 OCTOBER 2007.

BIBLIOGRAFIE

Andresco, Ioana, *Où sont passés les vampires*, Paris, Petite Bibliothèque Payot, 2004.

di Nola, Alfonso M., *La Nera signora. Antropologie della morte e del lutto*, Roma, Newton Compton, 2006.

Douglas, Mary, *Purity and Danger. An analysis of concepts of pollution and taboo*, London-New York, Routledge, 1966.

THE INDEPENDENT, SUNDAY, 28 OCTOBER 2007.

Thomas, Louis-Vincent, *Anthropologie de la mort*, Paris, Editions Payot, 1975.

RETROSPECTIVĂ ASUPRA PRIMELOR DICȚIONARE ROMÂNNO-FRANCEZE

**Dorina PĂNCULESCU,
Universitatea din Craiova**

In this paper we present the two first bilingual dictionaries Romanian-French, *Dicționarul român-francesu* (1862) by Raoul de Pontbriant and *Nouveau dictionnaire roumain-français* (1893) by Frédéric Damé. We wanted to emphasize their importance for teaching french language in Romania and generally for the development of romanian lexicography. So we presented the conception and the method used in their elaboration, their structure, but also the romanian words-title like an historical document for the evolution of our language.

KEY WORDS: bilingual dictionary, word-title, lexicographic corpus, métalexigraphy.

1. INTRODUCERE

Azi, când și lexicografia a intrat în era digitală, dicționarele¹ au îmbrăcat o haină nouă. Ele pot fi informatizate, consultabile online, accesibile pe internet, sau instalate pe computerul personal cu ajutorul unui soft, de pe un CD sau DVD. Dicționarele electronice sunt polimorfe, ele au acces la multimedia și permit cercetarea onomasiologică, bazată pe analogii, pe care forma tipărită a eludat-o mult timp (Pruvost 2000: 23). Funcțiile lor multiple, accesul la informațiile sinestezice pe care le oferă impun un alt tip de utilizator. Acesta este activ, interconectat, „planetar”. Trăim o schimbare majoră în paradigmele cunoașterii, comparabilă cu apariția codexului și ulterior a tipografiei, când *era Gutenberg* a adus facilități majore în elaborarea și în consultarea dicționarelor. Fiind așadar din nou la o răscruce de drumuri, de unde putem vedea cum trecutul se îndepărtează repede de noi, cei din secolul al XXI-lea, un moment retrospectiv este util, pentru a înțelege mai clar drumul parcurs de lexicografia românească din perspectiva metalexigrafiei².

După o clasificare funcțională, dicționarele bilingve servesc la învățarea unei limbi străine sau pentru traducere. Prin informațiile explicative și etimologice pe care le oferă, aceste dicționare au și un caracter mixt. Chiar dacă nu sunt totdeauna creații academice, ele au rolul de a proteja limba și de a o influența în direcția conservării identității ei (Hartmann și James, 1998).

Ștefan Gencărau și Oana-Aurelia Gencărau (2007) scot în evidență importanța unui proiect de reevaluare a primelor dicționare bilingve francezo-românno-franceze din secolul al XIX-lea, în care franceza este când limba-sursă,

când limba-țintă, atât pentru istoria lexicografiei românești, cât, mai ales, pentru cercetările privind numeroasele împrumuturi romanice.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, perioadă marcată de o modernizare accelerată a societății românești, de racordare la cultura occidentală, interesul pentru limba franceză era maxim. Acum apar primele dicționare bilingve româno-franceze, ai căror autori sunt francezi, trăitori pe meleagurile noastre:

Dicțiunaru româno-francesu al lui Raoul de Pontbriant (1862) și al doilea în ordine cronologică, *Nouveau dictionnaire roumain-français* al lui Frédéric Damé (1893-1895), acesta fiind cel dintâi dicționar bilingv apărut la noi cu sensurile ilustrate prin citate din autori³.

Vom urmări structura acestor dicționare, concepția și metoda lexicografică a autorilor, dar și importanța lor istorică ca documente de limbă.

Autorii au fost buni cunoscători ai limbii române, așa cum era vorbită și scrisă în epocă, iar echivalentele franceze pe care le dau cuvintelor-titlu românești și structurilor sintactice în care acestea sunt folosite le considerăm cele mai potrivite, ambii având o formație filologică. Se pot observa aspecte istorice ale limbii române pe care cei doi o folosesc, ele fiind mai pronunțate în dicționarul lui Raoul de Pontbriant, primul publicat în ordine cronologică.

2. CONCEPȚIE ȘI METODĂ. MACROSTRUCTURA ȘI MICROSTRUCTURA DICȚIONARELOR

Discursul lexicografic se deschide de obicei cu o scurtă prezentare a obiectivelor și metodelor adoptate de autori. Și în acest caz, ambele dicționare au o prefață, în care autorii își expun concepția și metoda folosită, precum și o argumentare *pro domo* a efortului întreprins. Prefața lui R. de Pontbriant este redactată în română. În ea, autorul recunoaște “caossu-lu” (haosul) ortografic în care a găsit limba, subliniază efortul său de a da o formă coerentă și unică fiecărui cuvânt-titlu, ferindu-l de formele provinciale cu ajutorul etimologiei. Face apoi câteva observații fonetice și ortografice necesare, căci scrierea cu litere latine în locul celor chirilice se produsese de curând⁴. Prefața lui Fr. Damé este redactată în limba franceză și precedată de o dedicație adresată lui Take Ionescu, pe atunci ministru al Cultelor și al Instrucțiunii Publice. Aici autorul își justifică demersul, după ce a constatat că în dicționarele francezo-române existente echivalentele românești indicate sunt foarte puține, sărace, luate din limba colocvială. De aceea, el propune o abordare inversă, în care cuvintele-titlu românești să fie numeroase și variate, extrase, cu accepțiile lor diverse, din autori mai vechi și mai noi. El propune contexte literare pentru prima dată într-un dicționar bilingv, dar în schimb nu oferă etimologii, căci, se justifică autorul, Academia Română încredințase deja sarcina elaborării unui dicționar etimologic al limbii române unui ilustru filolog⁵.

« J'ai recueilli, pendant vingt années, au cours de mes nombreuses lectures, les mots que j'ai rencontrés dans les auteurs, anciens et modernes, je les ai notés dans leurs acceptions diverses, et je crois que mon travail ne sera pas inutile ».

Deși declară că avusese intenția să marcheze cu un semn grafic neologismele și arhaismele, nu a făcut acest lucru, pentru că « qui peut dire aujourd'hui que tel mot a perdu tout droit de cité dans la langue? » el putând fi oricând revigorat prin folosirea literară. Remarcă faptul că « de pâles neologismes inutiles » dublează cuvinte românești cu același sens, energice și fermecătoare, existente încă în limba populară. Consideră în schimb că neologismele sunt necesare în domeniul științelor, pentru a suplini lipsa de termeni specifici. Prefața se încheie cu mulțumiri aduse lui Iuliu Zane pentru numeroasele exemple puse la dispoziție, extrase din operele vechilor autori, inclusiv cronicari.

Așadar, autorul prezintă un punct de vedere echilibrat și corect asupra limbii române din acel moment, dovedind în plus un atașament sincer față de limba sa de adopție, ale cărei frumuseți le prețuiește la adevărata lor valoare. Urmează un compendiu gramatical al părților de vorbire ale limbii române, cu explicațiile metalingvistice în limba franceză și cu multe exemple. Damé Insistă mai mult asupra clasei verbului, oferind și un tablou sinoptic pentru tipurile de conjugări, cu traducerea diverselor forme verbale în franceză. De fapt, și în articolele de dicționar dedicate verbelor Fr. Damé prevede la finalul acestora o rubrică cu formele verbului conjugat la principalele moduri și timpuri, ceea ce indică o preocupare deosebită pentru aspectele gramaticale.

Urmează dicționarele propriu-zise, lista de cuvinte-titlu cuprinzând aproximativ 35.000 de termeni în ambele cazuri, reprezentând lexicul limbii române curente din acea epocă. Articolele de dicționar sunt organizate în două coloane pe fiecare pagină în ambele dicționare, iar cuvintele-titlu sunt notate în capitale mari, cu grafia vremii. Autorii au beneficiat de un plus de experiență, datorită existenței școlii lexicografice franceze, dar și existenței unor dicționare francezo-române care le-au precedat pe ale lor, cum au fost dicționarul lui Vaillant (1839), dar mai ales *Vocabular franțezo-românesc* al lui Poenar, Aaron și Hill (1840-1841) cu 45.000 de intrări.

Coman Lupu (1999) trece în revistă elementele livrești existente în dicționarele vremii, al căror număr impresionant justifică teza relatinizării sau reromanizării limbii române prin filieră italiană, dar mai ales franceză, susținută de majoritatea lingviștilor români. Sintagma *occidentalizare latino-romanică*, propusă de el, o considerăm potrivită pentru procesul prin care treceau cultura și structurile social-economice românești în perioada 1780-1860. Dicționarele de orice fel au constituit un important canal de pătrundere a influențelor livrești culte, alături de școală, teatru, presă, literatură (originală și traduceri). Coman Lupu remarcă faptul că:

„(...) pe lângă reperele etimologice pe care le oferă unele dintre lucrările examinate, contribuția vocabularelor din această etapă de evoluție a românei la progresul limbii literare constă tocmai în îmbogățirea lexicului românesc cu elemente de origine latină și/ sau romanică, prin introducerea a numeroase împrumuturi neologice, atestate pentru prima oară în astfel de lucrări. Prin autoritatea lingvistică pe care o are orice dicționar, de instrument de comunicare scrisă și de depozitar al valorilor unei culturi și ale unei civilizații, lexicoanele prezentate au contribuit de asemenea la răspândirea și

consacrarea în română a multora dintre elementele livrești – împrumutate sau derivate pe teren românesc – atestate în diversele scrieri din această perioadă” (Lupu 1999: 87).

Lista cuvintelor-titlu alese de autori să figureze în dicționarele lor necesită numeroase comentarii.

Raoul de Pontbriant este influențat puternic de mișcarea latinizantă a vremii, atât în alegerea cuvintelor cât și în forma lor. Găsim în nomenclatura dicționarului său cuvinte romanice azi neutilizate, pe care nici Fr. Damé nu le mai reține, precum ABASTARDÏ (indicat ca sinonim al lui DEGENEREA), ARMU (fr. *cuisse, jambe*), BLĂCU (adj., fr. *peureux*), BLĂCOȘĂ (a), BLĂCOȘARE, ERITAGIU, dar și cuvinte livrești existente și în alte dicționarele și glosare precedente, care s-au impus uzului: ABCESSU, ABILITATE, ABERANTU, ABNEGĂȚIUNE, ABOLI (a), ABORDARE, ÎNCENDIU, ELIMINĂ (a). Nu lipsesc nici unii termeni tehnici, precum SULFATĂ (a), SULFATARE, ALCALISĂ (a), termeni militari ca ÎNCĂZĂRMĂ (a), ÎNCĂZĂRMARE; termeni medicali, ESOFAGU, ABDOMENU, ori din botanică: ERBORISĂ(a), ERBIVORU sau matematică, astronomie: EQUILATERALU (cu pronunția *ecvilateral*), EQUINOȚIU; tipografici: ZEȚARU, ZEȚU; termeni din domeniul economic: ALËU (*arrhes, gages d'un marché*) etc.

Terminologia creștină de origine latină este bine ilustrată dar, așa cum afirmase S. Pușcariu⁶, în tezaurul lexical se pot constata cele mai mari deosebiri între limba română și limbile romanice de vest; noi avem CREDE (a), CREDINȚA (fr. *foi*) CREȘTINU, CREDINCIOSU (fr. *fidèle, croyant*), dar și termeni grecești comuni, ECLISIA (fr. *église*) și BISSERICA, BLĂSTEMĂ (a) și BLASFEMĂ (a), BLĂSTEMU și BLĂSTEMA (fr. *blasphème, malédiction*), BOTESĂ (a), etc.

Cuvintele populare apar frecvent: ZEVELCA, ZGĂURĂ (a), ZÎMBRE, ZÎNGĂLÏ (a), BĂGA (a), BĂHANIA, ACĂU (fr. *seau, baquet*). Unii termeni sunt împrumuturi din limbi nelatine, care au fost adaptați la sistemul morfologic al limbii române (ALDĂMAȘU, ALDUÏ (a) (fr. *bénir, souhaïter du bonheur*), CEPRAZU, COLACU.

Ca și în alte glosare ale vremii, apar sporadic și nume proprii, precum ALLA(H) la Pontbriant.

În prag de secol se publicase la Buda gramatica *Observații de limba rumânească* (1799) a lui Paul Iorgovici. Această gramatică conține un interesant inventar de cuvinte, dintre care aproximativ 300 de intrări sunt neologisme latino-romanice⁷. Cuvintele incluse în glosar sunt destinate să dovedească originea latină a limbii noastre și să ofere exemple pentru modul în care se poate îmbogăți lexiconul românesc, prin derivare de la cuvintele-rădăcină. Aceste cuvinte, în majoritatea cazurilor, erau deja curenți în limba epocii sau urmau să intre în uz. Considerând că este util să vedem în ce măsură autorii tratați au fost receptivi la aceste neologisme livrești, am notat cu un asterix acele cuvinte care se regăsesc și în dicționarul lui R. de Pontbriant, pentru literele A-D, omițând glosele inițiale și notând între paranteze varianta acestuia:

*abrogare; abrogație; *accidente (accidintu); * addiție, adiție (adițiune); *admitere; *adversariu, *adversitate, *adversu, *alligație (alianța); *annalii (anala); *anticipare, anticipație (anticipățiune); aplicație; aplicabile; aplicare; *aversie (aversiune); *batalion; capace (lat. capax); *capacitate (CĂPĂCITATE); captare; captație; captator (lat. captator “cel ce captă”); cazu; *circumstanția (CIRCUMSTANȚA); cogniție; colligație (lat. colligatio “legarea împreună”); *commisariu (COMISSARU); *commisie (COMISSIUNE); *commitere (lat. committere “încredința ceva cuiva”; “a face ceva rău”) (COMITE); *complicare; *complice (lat. complex “cel ce e învăluit într-o fărâdelege”); *compliciu (COMPLIT); compozit (lat. compositus “împreunat”); compoziție; *concepere (CONCEPȚIUNE); conceptu (lat. conceptus); *condiție (CONDIȚIUNE); conductor; consecuție; consecvent (lat. consequens); consecvenție (lat. consequentia); constante (CONSTANTU); *constituire; *constituție; *contact (CONTACTU); *contagios (CONTAGIOSU); convenienție (lat. convenientia); *conversare; *conversație (CONVERSARE și CONVERSĂȚIUNE); convertire (lat. convertere “a muta, a vârti întraltceva”); *dediție (DEDARE); *demitere (DEMISSIUNE); *deponere (DEPOZIȚIUNE); *deportare (DEPĂRTARE) *derogare; derogație; *dimisie (DEMISSIUNE); *disponere (DESPOZIȚIUNE și DISPUSĂCIUNE); *duplicare (DUPLICITATE), duplicate.

Particularitățile morfologice ale cuvintelor-titlu le datează istoric.

Din punctul de vedere al formei, se poate observa uneori absența fenomenului de rotacizare, menținerea lui *n* intervocalic slab în cuvinte de origine latină, precum CĂNUNTU, ÎNCANUNȚI (a). Unele substantive au trecut între timp la alt gen, precum CRAVATU (fr. *cravate*), AGRAFU (fr. *agraffe*), iar unele verbe au trecut la alt tip de conjugare, ca ÎNCĂTIFELI (azi, *a catifela*), DESCLEI (azi, *a descleia*), a ACCENTUI.

Lexicul popular este și el bogat reprezentat, cu etimologii latine sau nelatine, notate cu grijă de R. de Pontbriant acolo unde le-a cunoscut: ABACU (lat.), ABĂTĚTĚRE (derivat de la ABATE; fr. *auberge*), PUNGĂCI (din PUNGA, gr. fr. *filouter, voler avec adresse*), RĂMĂȘAGU, CALABALÎCU (turc.). Cuvintele cu funcție gramaticală sunt tratate în articole separate, precum pronumele personal ELLU, distins de ÊLLU [CELLU], folosit ca articol, ori conjuncția SĚU (*sau*) distinsă de adj. pos. SĚU prin accent. Substantivele nume de animate au un feminin regulat, cu grafia *-esa* (ABATĚSSA, BĂCĂNĚSSA).

Întâlnim și cuvinte azi ieșite din uz, formații românești înlocuite între timp de împrumuturi neologice, cum ar fi CERCĂTĚRE (*eprubetă*), CEORBALÎCU (*supieră*), NULA (*zero*), BACȘORĂ (*a se degrada*) care de altfel sunt traduse chiar prin acești termeni în forma lor franceză.

Influența limbii franceze sau a latinei se face resimțită în forma pe care o capătă unele cuvinte: ANOBILI (a), ANOBILIRE, APLĂNI (a), APLĂNIRE, APLAUDÉ (a), APLAUDERE, ALEGORISĂ (a), ALEGORISARE.

Același cuvânt poate avea două sau mai multe variante, făcându-se uneori trimitere la celălalt articol: ALĂUTAȘU, *vezi* LĂUTARU; AJUTORI (a), *vezi* AJUTĂ, ÎNCĂTENARE *vezi* ÎNCĂTUȘARE. Alături de RAMU mai găsim RAMURA, RĂMUREA are și varianta RĂMURICĂ, iar RĂMUROSU are și forma RĂMOSU.

Unele verbe și-au schimbat ulterior și tipul de conjugare, apărând uneori cu sau fără prefixe, spre deosebire de forma actuală: ÎNCĂRBUNÎ (azi a CARBONIZA), ABSOLVĂ (a), ABSOLVARE, BĂII (a se), *vezi* ÎMBĂI (a), DESCLEI (a). Și Fr. Damé indică formele duble, cu sau fără prefix, pe atunci ambele în circulație:

ALĂCUSTĂ, *s.f. V.* lăcustă

ALĂTRA (a), *v. V.* a lătra

ALĂMÂIE, *s.f. V.* lămâie

Trebuie să remarcăm faptul că toți autorii de glosare din epocă urmăreau adaptarea cuvintelor neologice la regulile morfologiei lexicale specifice limbii române. La cei doi lexicografi analizați apar numeroase derivate, din care unele nu mai sunt azi în uz, cărora li se acordă articole separate. Foarte multe sunt substantive nume de acțiune cu terminația latinizantă *-țiune*, devenită ulterior *-ție*. De exemplu, pentru verbul:

ABOLÎ (a).*v.* [ABOLERE, lat.] abolir, annuler, abreger, supprimer, casser,

dicționarul lui Pontbriant indică derivatele:

ABOLIRE, *f.*, ABOLISSABILU (*adj.*), ABOLIȚIUNE, *f.*, ABOLITORIU, *adj.*;
ABOLITORU, *m. pl.i*, ABOLITU, *part.trec.*

Există foarte multe forme duble, ambele în circulație, mai ales pentru substantive abstracte și adjective, ca ÎNCÂNTĂMÎNTU și ÎNCÂNTARE (R. de Pontbriant), dovadă că forma cuvintelor neologice nu era încă pe deplin fixată.

Strucura articolelor se prezintă diferit la cei doi lexicografi sub unele aspecte. Ambii autori indică, după cuvântul-titlu, clasa gramaticală. Pontbriant continuă cu genul și forma de plural în cazul substantivelor și adjectivelor, apoi dă cuvântul etimon, notat cu capitale mici între paranteze drepte. Urmează la cei doi termenii echivalenți din franceză, care reprezintă traducerea cuvintelor românești.

3. PARTICULARITĂȚI MORFO-SINTACTICE

Fr. Damé este mai atent la formele flexionare ale cuvintelor, de aceea dedică aspectelor gramaticale o rubrică specială la sfârșitul fiecărui articol. Cei doi autori tratează ca omonime cu intrări separate același verb la diateze diferite, activă și reflexivă.

De exemplu, verbul ACRI este prezentat astfel de Fr. Damé:

ACRI (a), *v.* aigrir, sûrir, rendre aigre, aciduler.

CONJ. *Ind. Prés.* acresc, acrescî, acresce, acrim, acriți,

acresc. — *Imparf.* acriam. — *Pas. déf.* acrii. —

Pas. indéf. am acrit. — *Plus-q.-parf.* acrisem. —

Fut. prés. voiî acri. — *Cond. prés.* aş acri. — *Impér.* acresce,

acriți. — *Subj. Prés.* să acresc. — *Inf. pr.* a acri. —

Part. prés. acrind. — Part. pas. acrit.
ACRI (a se), v. r. s'aigrir, devenir aigre.

El indică și o bogată familie de derivate. Cum remarcă și Coman Lupu (*op.cit.*) normalizarea derivatelor termenilor neologici era o preocupare constantă a literaților din epocă, după modelul învățaților ardeleni, chiar dacă unele forme erau artificiale, create, în special adjectivele și adverbele, cu afixe productive în epocă. Pentru verbul ACRI găsim:

- substantivul nume de calitate:

ACREALĂ
f. acidité, aigreur.
Plur. sans l'art. acreli; — avec l'art. acrelile.

Are și variante cu sens mai abstract:

ACRIME, s.f. àcreté, aigreur, acrimonie.
Plur. sans l' art. acrimi; — avec l'art. acrimile
ACRICIUNE, s.f. àcreté. acrimonie.
Plur. sans art. acriciuni;— avec l'art. acriciunile.

- adjective ce exprimă mica intensitate a calității (diminutive):

ACRICIOS, adj. acide, aigrelet, acéteux.
ACRIȘOR, *adj.* aigrelet, aigret, suret, acéteux, acidulé. || Acrișor și dulce, aigredoux. || *Un vinișor dulce-acrișor din viile Rahovei* (AL. ODOB.), un petit vin suret des vignes de Rahova.
PLUR. *f.s.* acrișoară; *-m. pl.* acrișorū- *f.pl.* acrișoare.
ACRIU, *adj.* aigrelet. || *Un vin acriu*, un vin aigrelet.
F. GRAM. *f.s.* acrie; *- m. et f. pl.* acrii.

- numele de acțiune:

ACRIRE, s. f. action d'aigrir, de surir, de devenir aigre.

- participiul trecut ACRIT (fr.devenu aigre).

Găsim și un cuvânt din registrul familiar, cu sens figurat, derivat semantic:

ACRITOARE, *s.f. (fam.)* volée, raclée, rossade (H. P. HAȘDEU).

Se face distincția semantică, marcată prin *singularia / pluralia tantum*, între:

ACRITURA, *-s. f.* àcreté. || chose aigre, en général.
PLUR. *sans art.* acrituri; — *avec l'art.* acriturile

și

ACRITURI, *s. f. pl.* mets aigres.

Se poate observa că Damé dă și exemple din autori, spre deosebire de R. de Pontbriant, care se limitează la construcții din limba comună. La acesta din urmă același verb și derivatele sale sunt tratate astfel:

ACRÎ (a), v. [ACRU], aigrir, rendre aigre, aciduler.
ACRÎ (a se), v. s'agrir, devenir aigre; – tourner: *s'a acritu lapte-le*, le lait a tourné.
ACRÉLA, f.pl. i [ACRU], acidité, acrité, aigreur, f.
ACRICIOSU, m.a, f. pl. și se, adj. [ACRU], acide, aigre (f. nev.), aigret (ette), acéteux (euse), sur.
ACRIME, f. pl. i [ACRU], acrimonie, acreté, acidité, aigreur, apreté, f. – *a vinu-lui*, verdeață du vin, f. – *metalica*, oxide, m.fig. *a vorbi cu –*, parler avec aigreur, durement, sévèrement.
ACRIRE, f.pl.i [ACRU], action d'aigrir, (despre lapte) de tourner.
ACRIȘORIU, m.a, f.pl. ii, ie. adj.[ACRU], aigret (ette), acidulă.
ACRITATE, f. pl. i [ACRITATE, lat.], acreté, aigreur, acidité, f.
ACRITORIU, m. a, f., pl. ii, ie. adj. [ACRU], qui aigrir, acidule.
ACRITU, m. a, f., pl. ți, te, part. trec. de A ACRI.
ACRITURA, f.pl. i [ACRU], acreté, acridité, f.

În dicționarul lui R. de Pontbriant se observă exprimarea dedublată a genitivului la substantive comune, atât prin articolul posesiv cât și prin flexiunea articolului hotărât enclitic, ca în textele mai vechi. La articolul CÂPETEIU găsim expresia *a-lu patu-lui*. De asemeni, el desparte prin cratimă articolul hotărât de cuvânt, precum și pronumele sau adverbele compuse: *porunci-le stăpânu-lui său, cui-va*.

Numeroasele deosebiri morfologice față de forma actuală a cuvintelor sunt normale, explicabile prin contextul istoric în care se găsea limba română. Regulile gramaticale, atât în ceea ce privește morfologia lexicală, cât și flexiunea părților de vorbire (verbul, substantivul, adjectivul) erau încă incerte.

Pentru acești autori francezi, flexiunea nominală specifică limbii române era o dificultate în plus.

4. TRADUCEREA TERMENILOR

În traducerea termenilor și găsirea echivalențelor, autorii dispun de mai multe procedee.

De obicei, glosarea termenilor se face prin indicarea heteronimului sau chiar a unei serii sinonimice cât mai bogate.

ACĂU, m. pl. uri, seau, baquet, m.

BOTA, f. pl. e [BOTE, it.] petit tonneau (x), m cuve, f. – gourde, f.

Se remarcă la ambii autori grija pentru redarea exactă a sensului sau a sensurilor, în cazul cuvintelor polisemantice, sau traducerea sensurilor figurate.

Colocațiile sunt traduse cu maximă atenție la sensul lor. La cuvântul PICIORU, R. Pontbriant dă, printre alte structuri:

– *lu d'îndereptu a-lu mellu-lui*, gigot, m. – *ântinsu*, pied roide; *într'unu –*, à cloche pied.

Când termenul francez lipsește, mai ales în cazul cuvintelor ce redau realități specifice, se face apel la o perifrază explicativă, ca în cazul cuvintelor populare:

BOȘTINA, *f.pl.* e. résidu de cire, de miel, *m.*

MUSDEIU, *m. pl.*uri. vinaigre avec de l'ail, plat de jeûne, *m.*

Indicația domeniului terminologic în care se folosește cuvântul sau a caracterului său regional. Acest procedeu apare la Fr. Damé, ca un semn distinctiv de modernitate. De exemplu, pentru cuvântul ALA, s.f. [Olt.] rafale, vent violent.

5. PARTICULARITĂȚI FONETICE ȘI ORTOGRAFICE

Aspectele fonetice, marcate prin grafii azi depășite, pot crea cele mai mari obstacole în calea celor ce doresc să consulte aceste lucrări lexicografice de pionierat. În special lucrarea lexicografică a lui R. de Pontbriant abundă în astfel de fenomene. Deși notată ca urmare a unei reminiscențe etimologice, finala *u* este mută (ÎNCĂLICATU, ÎNCĂLZITU); sunetul *i* e redat prin grafemele *î*, *â* sau *ê* (ÂNTEÎIU), vocala *ă* prin *ã* sau *ě* (NECĂPĚTUITU), grupul etimologic AŪ, care a fost redus ulterior la A (NEAŪSCULTARE), accentuarea vocalei finale a infinitivului verbal (AUZÎ, VĚZŪ), sunetul *z* intervocalic este notat *s*, notarea sunetului *t* prin *ç* (OÇETU) și a lui *z* prin grafemul *đ*. Același grafem poate nota și sunetul *j* (MEZLOCÎ, MEDLOCU); aceeași grafie redă faza intermediară de trecere de la pronunția *dz* la *z*: ÎNCĂLDÎ (a), ÎNCĂLDIRE.

Mai putem observa despărțirea prin cratimă a articolului hotărât enclitic cu forme de N-Ac sau G-D de forma nearticulată a cuvântului (*origine-a, pronunțiere-a, scolari-loru mei*), notarea sunetului *s* intervocalic cu *ss*. Prin *î* se notează la ambii autori un *i* scurt epentetic care apare ca marcă a pluralului.

Totuși, comparând cele două dicționare, se observă o evoluție spre modernitate, în mod special la Fr. Damé. El scrie ABCES și nu ABCESU, indicând și ambele forme de plural, pe atunci în competiție, *abcesuri* și *abcese*. Dacă la R. de Pontbriant diftongii *ea*, *oa*, *ie* sunt marcați doar prin accentuarea vocalei scrise (ABÉ, BAGSÉMA, ESPLŌTA, DESCŌSSE, MELLU, MÉDU), acest aspect nu se mai observă la Fr. Damé. El a renunțat și la scrierea cu *u* mut final, prezentă frecvent la Raoul de Pontbriant (CRATERU, CREDIBILU, COVÎRȘITU, CRECOSU, DELIMITATU), dar notează vocala scurtă *î* ca marcă a pluralului la substantive. În schimb, la ambii adverbele de modalitate încă se formează cu sufixul *-esce* (AGERESCE, MELANCOLICEȘCE).

La Pontbriant, sunetele *s* sau *l* intervocalic sunt notate prin consoana geminată: IMPRESSIUNA, IMPRESSIUNABILU, IMPOSSIBILU (care are și varianta NEPOSSIBILU), VIȚELLUȘU, iar sunetul *j* are grafia *đ* (MEDLOCÎ, MEDLOCU); Sunetul *h* inițial lipsește la ambii în cuvintele neologice de origine greacă (IDROFOBIA; IDROCEFALU) sau latină (ABITUDINE). În dicționarul lui Pontbriant, sunetul *i* are grafia *ê* sau *â*, dar este scris *î* (Î) la Damé.

Pontbriant marchează și articolul hotărât enclitic, despărțindu-l, sub toate formele lui flexionare, de tema cuvântului: *scolari-loru mei*.

Mai modern sub numeroase aspecte, Fr. Damé notează consecvent și grupurile grafice *che/chi*, *ghe/ghi*, pe care le întâlnim nesistematic la R. de Pontbriant (BURGESU, BURGESIA, ALHIMICU, dar UNCHIAȘU, UNGHIA, UNGHIU sau ÂNGHIU).

Toate aceste particularități dovedesc că, între apariția primului dicționar bilingv român-francez și a celui de-al doilea, limba română evoluase destul de mult sub aspect morfologic și ortografic.

6. APARATUL METALINGVISTIC

Deși sunt lucrări lexicografice de început, se observă acuratețea și grija pentru termenii de metalimbaj. Aceștia sunt notați cu avrevieri uzuale și evidențiați în textul articolelor prin caractere italice, pentru a le deosebi de traduceri. Ei indică clasa gramaticală a cuvântului-titlu, genul substantivelor și adjectivelor, diateza verbului (a, a se) marca pluralului sau a femininului. Pontbriant folosește *veđi* pentru trimiteri la alte articole de dicționar. Acest termen de metalimbaj este notat simplu *V*. În dicționarul lui Damé. Pontbriant nu indică registrul sau domeniul de utilizare, lucru pe care Fr. Damé îl face uneori, el fiind sensibil și la notarea regionalismelor. Fr. Damé notează în caractere italice, într-o rubrică specială plasată la sfârșitul articolelor, forma flexionară a cuvintelor, evidențind pluralul nearticulat și articulat, formele verbale la timpuri simple și compuse. R. de Pontbriant indică în paranteze drepte ([]) cuvântul etimologic. Ambii indică și genul heteronimului propus în traducere, notat imediat după acesta.

7. ARTICOLELE DE DICȚIONAR CA TEXTE CULTURALE

Orice dicționar, indiferent de structură sau de profil (*multi-*, *bi-* ori *monolingv*, etimologic, explicativ sau terminologic), constituie o descriere a culturii, « *en ce sens, il est un texte culturel* », după cum afirmă Jean Dubois și Claude Dubois (1971: 99)

Consultând azi aceste dicționare vechi, ni se relevă o lume uitată și puțin cunoscută, prin elementele enciclopedice pe care le conțin. Deși lipsesc definițiile, traducerile prin perifraze explicative ne dau informații despre articole vestimentare specifice, despre obiceiuri, despre ocupații și alimentație, despre orice alt domeniu al vieții sociale și economice. Pe de altă parte, numeroasele cultisme indică deschiderea societății românești spre cultura de tip occidental, spre cunoașterea științifică și spre tehnologia modernă. Termeni ca cei ce urmează, chiar fără traducerea lor în franceză, ne evocă anumite realități azi dispărute sau învechite.

NĂDRAGI (ung.), NĂCOVALA (rus.), MUSSAFIRU (turc.), MUȘTERIU (turc.), MUSSACA (turc.), MUSTAȚIA (gr.), ANTERIU (lat.), ANIMALCULU (lat.), BĂDĂRANU (provincial; campagnard; roturier; maroufle; sintagma *bădăranu boeritu* are traducerea hobereau (x), parvenu, m.) CĂPRARU, m. pl. i [CAPRARIUS, lat.], chevrier, m.

Dacă nu știm ce este un ALĂU, Fr. Damé ne explică:

ALĂU, s.n. redevance que payaient autrefois les Tatares établis en Moldavie pour le droit d'y faire paître leur bétail (B.P. HAȘDEU).

Tot el dă următoarele explicații mitologice pentru (H)ALA:

ALA, s.f. [Olt.] rafale, vent violent (L. ȘĂINEANU)//cauchemard// mauvais génie de la tempête, personnification de la grêle, des orages// incube//être vorace, insatiable (B.P.HAȘDEU).

De la R. de Pontbriant aflăm că ARALÎCU, *m. pl.* uri [turc.] este un «întervalle, espace, *m.* distance, *f.* mi'a făcutu, il m'a fait place; j'ai réussi à passer ».

De aceea, aceste dicționare se pot consulta ca documente de epocă, atât dintr-o perspectivă lingvistică, cât și sociologică și culturală.

8. CONCLUZII

Importanța istorică a celor două dicționare este un fapt de netăgăduit. De aceea, am încercat să le analizăm cu spirit critic, având o dublă perspectivă: asupra evoluției lexicografiei românești și asupra limbii române. Cei doi pionieri au meritul de a fi oferit publicului larg la momentul respectiv două lucrări meritorii, necesare pentru corecta învățare a limbii franceze. Dar, pentru cercetătorul de azi, altele sunt aspectele cu adevărat interesante, care se află în afara scopului practic și didactic al acestor dicționare.

Am evidențiat caracterul lor istoric, originalitatea lor sub trei aspecte, acela al lexicului, al structurii lor interne și al limbii române cu particularitățile ei gramaticale și fonetice.

Cuvintele-titlu selectate de autori sunt reprezentative pentru lexicul general al limbii curente vorbite în epocă, oferind o imagine sincronică a limbii române din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. O abordare etimologică evidențiază preponderența cultismelor, a termenilor livrești intrați în limbă pe diferite căi, dintre care cei mai mulți apar și în alte dicționare sau glosare ale vremii. Acest fapt ilustrează efortul de relatinizare a limbii, prin integrarea unui mare număr de elemente latine prin filiera celorlalte limbi romanice, în special a francezei și italienei. Și abordarea tematică pune în lumină deschiderea spre modernitate, prin acceptarea și promovarea unor cuvinte din domeniul științelor și artelor, al dreptului, al finanțelor și pieței de capital, al libertăților cetățenești. Totuși, autorii manifestă o deschidere meritorie și pentru cuvintele populare, pentru arhaisme și regionalisme, pentru cuvintele tehnice.

Forma acestor cuvinte-titlu reflectă tendințele etimologizante și puriste ale vremii, când influența cărturarilor Școlii Ardelene era încă puternică. Notarea unor foneme ale limbii române nu este precisă și nici consecventă, dar acest aspect constituie de fapt un document de mare importanță pentru istoricul limbii.

Structura internă a acestor dicționare este modernă, ele respectând normele existente și azi. La nivelul microstructurii, adică al concepției și elaborării articolului de dicționar bilingv, se observă diferențe semnificative între R. de

Pontbriant și Fr. Damé, în sensul modernității acestuia din urmă. Mai atent la aspectele gramaticale, la morfologia și formele flexionare ale cuvintelor-titlu, acesta oferă de fapt și un compendiu de gramatică a limbii române, atât în afara articolelor de dicționar, cât și în stuctura internă a acestora. Ambii autori traduc nu doar lexeme, ci și structuri frazeologice. Spre deosebire de primul, care se limitează la expresii comune, Fr. Damé redă și traduce inclusiv exemple citate din autori cunoscuți, cu indicarea sursei. Cele două lucrări lexicografice se constituie și ca bogate izvoare de cultură modernă și tradițională a poporului român, a societății românești în ansamblu, prin numeroasele elemente enciclopedice pe care le conțin.

Credem că o reconsiderare cu mijloace și tehnici de cercetare moderne a acestor lucrări lexicografice de început, reprezentative pentru dicționarele bilingve româno-franceze din România, este un demers util pentru orice lingvist, nu doar pentru un cercetător în domeniul metalexicografiei.

NOTE

- ¹ Lexicografia este o disciplină lingvistică care stabilește principiile și metodele practice de întocmire a dicționarilor; totalitatea dicționarilor (dintr-o țară, dintr-o epocă, dintr-un domeniu etc.) (DEX 1996). Primele dicționare românești, manuscrise, au fost glosare bilingve (slavo-române), dintre care cele mai vechi datează din sec. al XVI-lea. Cea dintâi lucrare lexicografică bilingvă cu limba de bază românească datează din jurul anului 1700, fiind un dicționar român-latin, redactat de un bănățean anonim. Primul dicționar tipărit a fost tot bilingv, și anume dicționarul rus-român, alcătuit de Mihail Strilbițki (Iași, 1789). Budai-Deleanu a scris o lucrare lexicografică remarcabilă, *Lexiconul românesc-nemțesc* (1818), rămas în manuscris. Majoritatea dicționarilor prezintă doar forma neflexionată în cuvintele-titlu; lista acestora, de obicei alfabetică, constituie nomenclatura dicționarului și alegerea lor depinde de opțiunile teoretice ale autorilor și de publicul vizat.
- ² Metalexicografia este, în sensul cel mai curent, „critica textuală a dicționarilor (...) sau o analiză textuală a produselor lexicografice finite”; mai poate fi înțeleasă și ca „teorie a practicii lexicografice” (Bidu-Vrânceanu *et al.*, *Dicționar de științe ale limbii*, 2005). A apărut în Franța, unde s-a studiat structura dicționarilor, structura articolelor, nomenclatura dicționarilor; ea mai poate fi înțeleasă și ca o istorie a lexicografiei (G. Matoré, A.Rey, B. Quemada).
- ³ Cele două dicționare au fost informatizate de Universitatea Columbia din SUA și sunt disponibile pe internet, la adresa [www. books.google.ro](http://www.books.google.ro)
- ⁴ Reforma ortografică, legalizarea scrierii cu caractere latine în locul celor chirilice a avut loc în timpul domniei lui A.I. Cuza.
- ⁵ B.P. Hașdeu publicase primul volum din al său *Etymologicum magnum Romaniae* la București, în 1887. Punând accentul pe cuvintele vechi, bătrânești, el a elaborat într-un interval de 13 ani doar trei volume, ajungând până la cuvântul *bărbat*, deoarece concepute tratarea fiecărui cuvânt ca pe o monografie. În 1906, Academia Română i-a încredințat această sarcină lui S. Pușcariu.
- ⁶ Sextil Pușcariu, *Locul limbii române între limbile romanice*, discurs de recepție la Academia Română.
- ⁷ Ediția științifică a acestei gramatici le aparține lui Doina Bogdan-Dascălu și Crișu Dascălu, publicată de Editura Facla în 1979.

BIBLIOGRAFIE

- Bidu-Vrânceanu, Angela *et al.*, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Nemira, 2005.
- Clim, Marius-Radu, *Lexicografia modernă. Direcții și tipologii*, URL www.alil.ro/wp-content, art. consultat pe 7 ianuarie 2014.
- Dubois, Jean / Claude Dubois, *Introduction à la lexicographie. Le dictionnaire*, col. Langue et langage, Larousse, Paris, 1971.

-
- Gencărău, Ștefan / Gencărău, Oana-Aurelia, “Les dictionnaires bilingues Français-Roumain, Roumain-Français du XIXe siècle”, in *Studia Universitatis Babeș-Bolyai- Philologia*, no.1 / 2007, p. 273.
- Hartmann, R.R.K. / James Gregory, *Dictionary of Lexicography*, Londra, Routledge, 1998.
- Lupu, Coman, *Lexicografia românească în procesul de occidentalizare latino-romanică a limbii române moderne (1780-1860)*, București, Editura Logos, 1999.
- Pruvost, Jean, *Dictionnaires et nouvelles technologies*, Paris, Presses Universitaires de France, 2000.
- Tamba, Elena *et al.* *Situația lexicografiei românești în context european*, URL www.philologica-jassyensia.ro, art. consultat pe 5 ianuarie 2014.

Dicționare

- Damé, Frédéric, *Nouveau dictionnaire roumain-français*, Bucarest, Imprimerie de l'État, 1893.
- Pontbriant, Raoul de, *Dicționarul româno-francesu*, București și Göttingen, Adolf Ulrich (ed.), 1862.
- Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.

COMPLEMENTUL PREPOZIȚIONAL

Elena PETRE
Universitatea din Craiova

Cet article développe une étude à plusieurs niveaux sur un certain type de complément, appelé *grosso modo* par l'auteur, le *complément prépositionnel*, ayant des valeurs non-circonstancielle, aussi bien que des valeurs circonstancielle. Cette approche peut trouver plainement sa fonctionnalité dans les manuels et les méthodes d'enseignement du roumain comme langue étrangère.

MOTS CLÉ: *complément, prépositions, valeur circonstancielle et non-circonstancielle, syntaxe du roumain*

Alături de complementele neprepoziționale construite cu nume (substantiv sau substitut) în acuzativ, dativ și, rar, în genitiv, sau prin verbe la mod nepersonal, există și un *complément prepozițional*, care are, de asemenea, atât valori necircumstanțiale, cât și circumstanțiale, de aceea l-am numit generic **complément prepozițional**.

Ne diferențiem de alți autori (I. Iordan, V. Robu și Valeria Guțu Romalo), care folosesc termenul în alte accepțiuni. Pentru Valeria Guțu Romalo este prepozițional orice complément care nu este nici indirect, nici circumstanțial.

„Definirea poziției sintactice complément indirect prin dativ (fără prepoziție) exclude din discuție, de la început, numeroase și variate construcții prepoziționale cu *despre, pentru* etc, considerate de diverse gramatici [...] ca reprezentând complémentul indirect” (Guțu Romalo 1973: 175).

Componentii construiți prepozițional ai unui grup verbal - din care autoarea exclude complémentul direct și indirect realizat prin nume în dativ aparțin mai ales circumstanțialului, fără a fi excluse complementele necircumstanțiale, dintre care unele cunosc numai realizarea prepozițională. Se înțelege de la sine că o asemenea clasă de complemente - uniforme ca structură (prepoziție + nume) este foarte eterogenă din punct de vedere semantic, ceea ce impune delimitări interioare numai pe baza unor trăsături semantice pertinente. Aceste trăsături caracterizează uneori determinantul, alteori determinatul, dar sunt și situații când o anumită trăsătură semantică este comună celor doi termeni implicați în relația de determinare. Identificarea acestor trăsături semantice unice sau a celor comune mai multor structuri, dar care se actualizează în condiții strict determinate, este o operație dificilă și va avea ca rezultat stabilirea unor criterii obiective pentru definirea unuia sau a altuia dintre complementele prepoziționale, prin decantarea trăsăturilor comune și ale celor definitorii. Dar, după cum spune Valeria Guțu Romalo,

„Particularitatea diferențiatoare, proprie realizării definitorii, se poate situa la diverse grade de generalitate, de abstracțiune” (Guțu Romalo 1973: 184). La I. Iordan și V. Robu complementul realizat *SNprep* formează o clasă aparte în categoria mai largă a „noncircumstanțialelor”. Deși are „caracter de lucru”, o astfel de grupare e justificată de autori prin unele „particularități comune, pozitive sau negative care disting aceste poziții sintactice de celelalte, situându-le într-o anumită zonă a schemei sintactice a limbii române” (Iordan / Robu 1978: 660).

Complementul prepozițional se realizează, în *planul expresiei*, printr-o construcție identică: prepoziție (sau locuțiune prepozițională) și o parte de vorbire. În funcție de partea de vorbire componentă, structura generală poate fi detaliată în următoarele structuri particulare:

- a) prepoziție + nume (substantiv și substitutele sale, pronume sau numeral; substantivizări): *pe drum / la el / pentru trei / pentru cei buni*
- b) prepoziție + adjectiv: *din roșu / de mic / de deștept*
- c) prepoziție + verb (la infinitiv și la supin): *pentru a învăța / înainte de a adormi / de spălat / pentru repara / la uscat*
- d) prepoziție + adverb: *de aici / până atunci / pe sus / în afară de azi*.

Acest tip de complement se caracterizează, pe lângă identitatea de structură, și prin faptul că este determinant al aceluiași tip de **regent**: *verbal, adjectival* și, mai rar, *adverbial* ori *interjectional*.

În *plan sintactic*, acestui determinant îi este caracteristică o mare varietate de raporturi în care se angajează față de regent și prin care se actualizează diferite funcții sintactice: complementul indirect, cel de agent (dintre toate complementele necircumstanțiale), toate complementele circumstanțiale, precum și sociativul, cumulativul, opoziționalul și cel de excepție. Menționăm că realizarea prepozițională a complementului direct este în distribuție complementară cu cea neprepozițională

Structura sintactică identică a complementelor este dublată de cele mai multe ori și de identitate lexică, creându-se astfel nenumărate omonimii potențiale:

- *pe drum* (când? unde?);
- *de fum* (de ce? din ce cauză?);
- *în sus* (unde? cum?) etc.

ceea ce face și mai dificilă delimitarea și diferențierea lor.

Polisemantismul elementelor joncționale, în primul rând al prepozițiilor (în cazul locuțiunilor prepoziționale specializarea e mai frecventă) antrenează și el relații sintactice omonime sau polisemantice:

- a) *S-a supărat pe prieteni*, (complement indirect);
- b) *S-au certat pe avere*, (circumstanțial de cauză);

- c) *Urcă pe deal*. (circumstanțial de loc);
d) *Vine pe întuneric*, (circumstanțial de timp).

În ciuda polisemantismului prepoziției *pe*, complementele din exemplele (a, b, c, d) nu se pot confunda, deoarece referentul denumit de substantiv impune o anumită funcție sintactică asupra căreia nu insistăm aici.

Structura sintactică identică, dusă uneori până la identitate lexică, precum și polisemantismul elementelor joncționale, la care se adaugă și regentul comun, demonstrează insuficiența criteriului sintactic folosit în exclusivitate în diferențierea funcțiilor sintactice îndeplinite de aceste structuri. Acest fapt impune cu necesitate apelul la *criteriul semantic* de diferențiere între funcții, prin acesta înțelegând identificarea unor trăsături semantice binare, de forma [\pm uman], [\pm animat], [\pm obiect] etc, care să funcționeze ori de câte ori opozițiile par sau sunt neutralizate.

Majoritatea cercetătorilor care au utilizat criteriul semantic l-au definit vag prin „ceea ce exprimă” complementul sau au pierdut din vedere sensul lexical al cuvântului în dubla sa ipostază, de regent și de subordonat.

Așa cum am mai arătat, specificitatea nivelului sintactic își are originea și se manifestă în interiorul raportului dintre planul expresiei și planul semantic al limbii, în relațiile și funcțiile sintactice. Dezvoltarea acestora este condiționată în bună măsură de sensurile lexicale ale unităților gramaticale, fapt mai mult sugerat decât analizat în lucrările de specialitate. Cuvântul, ca unitate lexicală, care condiționează planul semantic și comportamentul său sintactic, își actualizează identitatea lexicală și, în același timp, primește o nouă identitate semantico-sintactică; altfel spus, cuvântul devine element activ în procesul de comunicare lingvistică numai prin dezvoltarea unei structuri sintactice, structură careia i se asociază, pe axa sintagmatică, unități lexicale compatibile semantic. Având în vedere acest fapt, vom pune în evidență unele **trăsături semantice**, pe care le considerăm pertinente, plecând de la sensul lexical al cuvântului în dubla sa calitate, de determinat și determinant. Vom putea, astfel, să scoatem în evidență relațiile de *compatibilitate* sau de *incompatibilitate semantică și sintactică* între cei doi termeni aflați în relație de dependență. Prin urmare, în construcția unui complement se au în vedere cele două axe principale ale limbii, cea paradigmatică, din care sunt selectate elementele regente și subordonate, care alcătuiesc structura sintactică, și cea sintagmatică, potrivit căreia unitățile lexicale pot realiza un raport numai dacă între ele există compatibilitate, fiecare dintre cele două unități impunând celelalte restricții combinatorii, de expresie și de sens.

Clasificarea propusă de noi prezintă mai multe avantaje:

- evidențierea doar a două moduri principale de realizare a complementelor: neprepozițional și prepozițional;
- diferențierea complementelor în interiorul celor două clase prin criterii în primul rând semantice, fapt ce ajută la dezambiguizarea complementelor cu realizare identică,
- gruparea mai clară a diferitelor complemente circumstanțiale în sistemul general al complementelor.

Funcționalitatea clasificării propuse de noi poate fi exploatată cu succes, credem noi, atât într-un manual destinat elevilor români, cât și într-un curs practic de limba română ca limbă străină.

BIBLIOGRAFIE

- Avram, Mioara, *Gramatica pentru toți*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Humanitas, 1997.
- Guțu Romalo, Valeria, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973.
- Iordan, Iorgu / Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973.
- Irimia, Dumitru, *Gramatica limbii române*, Iași, Polirom, 1997.

OSSERVAZIONI SULLE MODALITÀ DI TRADUZIONE IN ROMENO DELLE PERIFRASI GERUNDIVALI ITALIANE

Elena PÎRVU
Università di Craiova

In italiano, col termine “perifrasi gerundivali” si indicano le perifrasi verbali formate da *stare*, *andare* o *venire* + gerundio. Siccome il romeno non ha delle perifrasi corrispondenti alle perifrasi gerundivali italiane, il lavoro presenta le modalità secondo cui queste perifrasi sono tradotte in romeno, avvalendosi di esempi tratti da tre famosi romanzi del Novecento: *Il deserto dei Tartari* di Dino Buzzati (Oscar Mondadori, Milano, 2004), *Se una notte d’inverno un viaggiatore* di Italo Calvino (Oscar Mondadori, Milano, 2002) e *Il giardino dei Finzi-Contini* (Arnoldo Mondadori Editore, Milano, 1999) di Giorgio Bassani. Le rispettive edizioni romene sono le seguenti: Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, traduzione e tabella cronologica di Niculina Benguș-Tudoriu, Editura Univers, București, 1996; Italo Calvino, *Dacă într-o noapte de iarnă un călător*, traduzione di Anca Giurescu, Editura Polirom, Iași, 2006; Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, traduzione di Rodica Locusteanu, Editura Univers, București, 2007.

PAROLE CHIAVE: “*perifrasi gerundivali*”, italiano, romeno

1. In italiano, col termine “perifrasi gerundivali”¹ si indicano le perifrasi verbali formate da *stare*, *andare* o *venire* + gerundio.

Possiamo dire, in breve, che “*stare* + gerundio”, denominata anche perifrasi progressiva², per via della sua affinità con la *progressive form* dell’inglese, la più frequente delle tre perifrasi nell’italiano contemporaneo, indica “lo svolgimento di un’azione” (Patota 2003: 139), “il durare dell’azione” (Lepschy / Lepschy 1993: 135), “la duratività dell’azione, caratterizzando più nettamente il presente deittico rispetto a quello atemporale (*sto lavorando* rispetto a *lavoro*) o precisando il valore dell’imperfetto (*stavo andando* e non *andavo*, che potrebbe avere valore abituale)” (D’Achille 2003: 123), “un aspetto durativo o durativo-intensivo di un atto verbale” (Moretti / Orvieto 1979: 200).

“*Andare* + gerundio e *venire* + gerundio, perifrasi anch’esse tuttora usate, ma certo divenute molto più rare” (D’Achille 2003: 123), “indicano il ripetersi o l’intensificarsi di un’azione: «Carlo *va dicendo* a tutti di non preoccuparsi» (= ripete a tutti di non preoccuparsi); «In quelle ore le eruzioni dell’Etna *sono andate* (o *sono venute*, più raro) *aumentando*» (= sono aumentate progressivamente)” (Patota 2003: 139). “Mentre *andare* indica duratività, *venire* presenta l’azione dal punto di vista del suo arrivare a compimento, o del suo riferirsi al momento dell’enunciazione (il che corrisponde al valore deittico dei due verbi, di movimento

indipendente dal parlante/ascoltatore per *andare*, e di movimento verso il parlante o ascoltatore per *venire*); *vanno scrivendo delle lettere appassionate* e *vengono scrivendo delle lettere appassionate*” (Lepschy / Lepschy 1993: 135-136).

In altri termini, “*andare* + gerundio” segnala “un aspetto durativo-progressivo o iterativo”, mentre “*venire* + gerundio” segnala “l’aspetto durativo-progressivo di un atto verbale avvicinandesi gradualmente alla sua conclusione” (Moretti / Orvieto 1979: 200-201).

Inoltre, presentando le perifrasi con *stare*, *andare*, *venire* + gerundio in termini aspettuali, dobbiamo ritenere che nell’italiano contemporaneo la perifrasi con *stare* + gerundio, che presuppone che il processo si protragga per una durata indeterminata (intervallo aperto a destra) dopo l’istante di focalizzazione, escluda l’aspetto perfettivo, poiché quest’ultimo implica una visione globale dell’evento, concluso al momento dell’osservazione (intervallo temporale chiuso):

(1)

a. **Alle due stette leggendo.*

b. *Alle due stava leggendo.*

La perifrasi con *andare/venire* + gerundio ammette sia l’aspetto perfettivo sia l’aspetto imperfettivo, perché in queste perifrasi il processo viene osservato a partire da più istanti di focalizzazione e l’intervallo temporale può essere o aperto a destra (aspetto imperfettivo) o chiuso (aspetto perfettivo) (Brianti 2000 I: 50; da qui anche gli esempi):

(2)

a. *I raggi del sole vennero riscaldando l’atmosfera a poco a poco.*

b. *I raggi del sole venivano riscaldando l’atmosfera a poco a poco.*

Poi, l’esistenza di un istante unico di focalizzazione e il proseguimento indeterminato del processo dopo di esso sono due caratteristiche che neutralizzano la valenza aspettuale del predicato nella perifrasi con *stare* + gerundio quando questo è telico (risultativo, incrementativo o trasformativo). In effetti, l’indicatore tipico dei telici *in X tempo* non è compatibile con *stare* + gerundio, mentre sono ammessi gli indicatori temporali durativi (*Idem*: 51; da qui anche gli esempi):

(3)

a. **Francesco stava pitturando il muro in due ore.*

b. *Francesco stava pitturando il muro da un’ora.*

Inoltre in alcuni contesti intermedi, specialmente quelli che contengono espressioni indicanti gradualità (*a poco a poco*, *sempre più* ecc.), le perifrasi con *stare*, *andare*, *venire* + gerundio “si avvicinano fino a manifestare una certa intercambiabilità” (Bertinetto 1989-1990: 46). In altre parole, nei contesti di questo tipo la perifrasi con *stare* + gerundio annulla gli effetti della progressività. Nella misura in cui il processo viene osservato a partire da un istante di focalizzazione

unico, il modo in cui si evolve non viene messo in evidenza, contrariamente alla perifrasi continua:

(4)

- a. La neve **stava ricoprendo** i campi di un manto sempre più bianco.
b. La neve **andava ricoprendo** i campi di un manto sempre più bianco.

In (4a) l'informazione principale è quella che la neve sta cadendo al momento preciso dell'osservazione e continua a cadere successivamente, mentre in (4b) il processo viene osservato in vari momenti del suo svolgimento (Brianti 2000 I: 51; da qui anche gli esempi).

2. Siccome il romeno non ha delle perifrasi corrispondenti alle perifrasi gerundivali italiane, in questo capitolo presenteremo le modalità secondo cui queste perifrasi sono tradotte in romeno, avvalendoci di esempi tratti da tre famosi romanzi del Novecento: *Il deserto dei Tartari* di Dino Buzzati (Milano, Oscar Mondadori, 2004), *Se una notte d'inverno un viaggiatore* di Italo Calvino (Milano, Oscar Mondadori, 2002) e *Il giardino dei Finzi-Contini* (Milano, Arnoldo Mondadori Editore, 1999) di Giorgio Bassani. Le rispettive edizioni romene sono le seguenti: Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, traduzione e tabella cronologica di Niculina Benguș-Tudoriu, București, Editura Univers, 1996; Italo Calvino, *Dacă într-o noapte de iarnă un călător*, traduzione di Anca Giurescu, Iași, Editura Polirom, 2006; Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, traduzione di Rodica Locusteanu, București, Editura Univers, 2007.

2.1. Nei romanzi citati, abbiamo trovato delle perifrasi "stare + gerundio" con l'ausiliare aspettuale all'indicativo presente e imperfetto, al congiuntivo presente e imperfetto e all'infinito presente.

Nei casi in cui la perifrasi "stare + gerundio" ha l'ausiliare aspettuale all'indicativo presente, tempo che corrisponde totalmente all'indicativo presente romeno, per esprimere il contenuto semantico della perifrasi, nella maggior parte dei casi il romeno usa l'indicativo presente:

(5)

- a. *Il romanzo che **stai leggendo** vorrebbe presentarti un mondo corposo, denso, minuzioso.*

(Italo Calvino, *Se una notte d'inverno...*, p. 47).

*Romanul pe care-l **citești** ar dori să-ți prezinte o lume consistentă, densă, minuțioasă.*

(Italo Calvino, *Dacă într-o noapte...*, p. 61).

- b. «Sissignore» rispose Tronk con voce regolamentare. «È già parecchi minuti che la **sto osservando**.» (Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 87).

– Da, domnule locotenent, răspunse Tronk, cu tonul obișnuit în relațiile de serviciu. Sunt câteva minute de când **urmăresc** și eu.

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 93).

Negli altri casi l'indicativo presente italiano è tradotto in romeno con l'indicativo imperfetto accompagnato dall'avverbio *tocmai* 'proprio allora':

(6)

*Una scommessa è già conclusa: il dottore **sta entrando** nel locale.*

(Italo Calvino, *Se una notte d'inverno...*, p. 24).

*Un pariu s-a încheiat: doctorul **tocmai intra** în local.*

(Italo Calvino, *Dacă într-o noapte...*, p. 39).

con l'indicativo perfetto composto:

(7)

*Già **ti sta invitando** a un seminario all'università, in cui i libri sono analizzati secondo tutti i Codici Consci e Inconsci...*

(Italo Calvino, *Se una notte d'inverno...*, p. 50).

***Te-a și invitat** la un seminar la universitate, unde cărțile sunt analizate conform tuturor Codurilor Conștiente și Subconștiente...*

(Italo Calvino, *Dacă într-o noapte...*, p. 64).

o con un nome:

(8)

*«Che il papà, a sessant'anni suonati, e con quello che **sta bollendo** in pentola, continui a alzarsi tutte le mattine alle sei e mezzo per dare il buon esempio, come dice lui, e per indurci a non poltrire in molli piume, transeat; ma che anche i migliori amici, adesso, si mettano a fare i pedagoghi, mi sembra francamente eccessivo...»*

(Giorgio Bassani, *Il giardino dei Finzi-Contini*, p. 100).

*Că papà, la șaptezeci de ani ai lui, și cu toată **fierberea** asta de acum, se scoală în continuare la șase și jumătate ca să ne dea exemplu, cum spune el, și să ne convingă să nu mai trândăvim atâta în îmbietoarele așternuturi, transeat, dar să înceapă acum și cei mai buni prieteni să facă pe pedagogii, mărturisesc că mi se pare cam prea mult.*

(Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, p. 102).

Anche nel caso in cui la perifrasi "stare + gerundio" ha l'ausiliare aspettuale all'indicativo imperfetto, in romeno si traduce il verbo al gerundio, che esprime il contenuto semantico, coniugandolo al modo e al tempo dell'ausiliare aspettuale, cioè all'indicativo imperfetto:

(9)

Sul piazzale dinanzi alla porta d'ingresso tre quattro uomini (non si capiva per la distanza se fossero soldati) stavano caricando dei sacchi sopra un cartto.

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 18).

În fața intrării principale trei-patru oameni (din depărtare nu se vedea bine dacă erau soldați) încărcau niște saci într-o căruță.

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 33).

In qualche caso l'indicativo imperfetto italiano è tradotto in romeno con l'indicativo presente:

(10)

...m'illudevo forse che Alberto e Malnate non lo capissero che stavo raccontando delle balle, che a Roma non c'ero andato affatto...

(Giorgio Bassani, *Il giardino dei Finzi-Contini*, p. 196).

...îmi făceam cumva iluzia că Alberto și Malnate nu înțelegeau că înșir gogoși, că nici gând să fi fost la Roma...

(Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, p. 193).

col piuccheperfetto:

(11)

a. *Nella casa c'era un grande silenzio, si udivano solo piccoli rumori da una stanza vicina; sua mamma stava alzandosi per salutarlo.*

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 3).

În casă domnea o tăcere adâncă și doar dintr-o odaie alăturată se auzeau niște zgomote ușoare: mama lui tocmai se sculase, pentru a-și lua rămas bun de la el.

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 19).

b. *Una serva, poi, che stava già pulendo i salottini con tanto di scopa, straccio della polvere, e manico della pattumiera sotto l'ascella, mentre attraversavamo la saletta d'ingresso ci rivolse un'occhiata carica di disprezzo.*

(Giorgio Bassani, *Il giardino dei Finzi-Contini*, p. 218-219).

Apoi, în timp ce traversam holul de la intrare, o servitoare, care făcuse curățenie în salonașe, cu ditamai mătura, o cârpă de praf și mânerul coșului de gunoi la subraț, ne-a aruncat o privire încărcată de dispreț.

(Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, p. 215-216).

o con un nome:

(12)

a. *Una quarantina di uomini armati uscirono dalle mura della Fortezza, verso il nord, mentre stava nascendo il sole.*

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 121).

*Chiar la **răsăritul** soarelui, patruzeci de oameni înarmați părăsiră Fortăreața, îndreptându-se spre nord.*

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 123).

b. *Malnate si accorse subito di ciò che **stava capitandomi**.*

(Giorgio Bassani, *Il giardino dei Finzi-Contini*, p. 221).

*Probabil că Malnate și-a dat seama de **starea mea**.*

(Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, p. 218).

Nel caso in cui il verbo *stare* è al congiuntivo presente, tempo che corrisponde solo in parte al congiuntivo romeno (cfr. Pîrvu 2008: *passim*), in genere in romeno abbiamo un indicativo presente:

(13)

a. *«Sì, l'ho notato che non vi beccate più come prima. Mi fa piacere che **stiate ritornando** amici. Era assurdo.»*

(Giorgio Bassani, *Il giardino dei Finzi-Contini*, p. 221).

– *Da, am remarcat că nu vă mai înțepați ca înainte. Mă bucur că **redeveniți** prieteni. Era absurd.*

(Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, p. 218).

b. *Intanto, nella soddisfazione che ricevi dal suo modo di leggerti... s'insinua un dubbio: che lei **non stia leggendo** te uno e intero come sei...*

(Italo Calvino, *Se una notte d'inverno...*, p. 181).

*Între timp, în satisfacția pe care o resimți din felul ei de a te citi... se strecoară un dubiu: ea **nu te citește** pe tine, unul și întreg așa cum ești...*

(Italo Calvino, *Dacă într-o noapte...*, p. 187).

Si trovano anche dei casi in cui la perifrasi “*stare + gerundio*”, con *stare* al congiuntivo presente, è resa in romeno con un verbo al gerundio:

(14)

*Ma sembra che anche Marana nel suo riempire pagine su pagine sia mosso dallo stesso desiderio, la **stia inseguendo** mentre lei si nasconde...*

(Italo Calvino, *Se una notte d'inverno...*, p. 143).

*Marana pare și el împins de aceeași dorință ca tine, când tot umple pagini după pagini, **urmărind-o** în vreme ce ea se ascunde...*

(Italo Calvino, *Dacă într-o noapte...*, p. 152).

Se il verbo *stare* è al congiuntivo imperfetto, tempo senza corrispondente diretto in romeno (*Ibidem*), si trovano più soluzioni.

In genere, il congiuntivo imperfetto italiano si traduce in romeno con l'indicativo imperfetto:

(15)

*Dal riparo, il capitano Monti lo fissava stupefatto, si domandava che cosa Angustina **stesse facendo**, dove mai gli fosse capitato di vedere un'altra figura molto simile, senza però riuscire a ricordarla.*

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 136).

*Din adăpostul său, căpitanul Monti îl privea nedumerit și se întreba ce Dumnezeu tot **făcea** Angustina, și unde mai văzuse cândva o figură foarte asemănătoare, fără ca să poată totuși să-și aducă aminte.*

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 138).

Ci sono anche dei casi in cui il congiuntivo imperfetto italiano è reso in romeno col congiuntivo presente:

(16)

*Pareva **stesse contando** ad uno ad uno i ciottoli di corso Ercole I d'Este.*

(Giorgio Bassani, *Il giardino dei Finzi-Contini*, p. 19-20).

*Părea **să numere** una câte una toate pietrele pavajului de pe bulevardul Ercole I d'Este.*

(Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, p. 24).

col condizionale presente:

(17)

*Qualsiasi cosa lei **stesse leggendo** ora certo è la farfalla che ha catturato la sua attenzione.*

(Italo Calvino, *Se una notte d'inverno...*, p. 201).

*Orice **ar citi** acum, e cert că fluturele i-a captat atenția.*

(Italo Calvino, *Dacă într-o noapte...*, p. 205).

o con un nome:

(18)

*Ma quella sera non era facile sentirsi un eroe. Le tenebre avevano già avvolto il mondo, la pianura del nord aveva perso ogni colore, ma non si era ancora assopita, come se qualcosa di tristo **vi stesse nascendo**.*

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 86).

*Dar în seara aceea nu era ușor să se simtă erou. Întunericul nopții învăluisese lumea, podișul dinspre nord își pierduse orice culoare, dar încă nu ațipise cu desă-vârșire, presimțind parcă **apropierea** unei nenorociri.*

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 92).

Se l'ausiliare della perifrasi "stare + gerundio" è coniugato all'infinito presente, in romeno il verbo al gerundio si traduce con l'indicativo presente:

(19)

*Vi renderete subito conto di **stare ascoltando** qualcosa che non ha nessun punto d'incontro possibile...*

(Italo Calvino, *Se una notte d'inverno...*, p. 87).

*Vă dați seama imediat că **ascultați** ceva ce n-are nici un punct comun...*

(Italo Calvino, *Dacă într-o noapte...*, p. 100).

Se la perifrasi “*stare + gerundio*” ha l’ausiliare aspettuale all’infinito, dopo l’ausiliare modale *potere*, come nell’esempio seguente, in romeno si può usare, nel linguaggio normale, il congiuntivo presente (*ar fi putut să vorbească*) o, nel linguaggio elevato, l’infinito presente, variante preferita dalla traduttrice Rodica Locusteanu:

(20)

*Poteva **stare parlando** con chiunque, di casa (e anche di fuori), ma non con la cucina.*

(Giorgio Bassani, *Il giardino dei Finzi-Contini*, p. 181).

*Ar fi putut **vorbi** cu oricine din casă (sau din afară) dar nu cu cei de la bucătărie.*

(Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, p. 179).

Quando “*stare + gerundio*” contiene una valenza “imminenziale”, parafrasabile col costrutto “*stare per + infinito*”, per la traduzione in romeno si usa la costruzione “*a fi pe cale + congiuntivo*”:

(21)

*Di colpo Drogo si svuotò di ogni invidia poiché capì ciò che **stava accadendo**.*

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 81).

*Deodată Drogo uită de orice urmă de invidie, când înțelese în sfârșit, ceea ce **era pe cale să se întâmple**.*

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 88).

A volte, la perifrasi “*stare + gerundio*” è tradotta in romeno con una costruzione verbale equivalente:

(22)

*L'incontro decisivo **stava ancora durando**, e le cose avevano anzi cominciato a prendere la più strana delle pieghe...*

(Giorgio Bassani, *Il giardino dei Finzi-Contini*, p. 62).

*Ei bine, întâlnirea decisivă **era în plină desfășurare** și lucrurile începuseră să ia cea mai incredibilă întorsătură...*

(Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, p. 66).

con una perifrasi verbale incoativa:

(23)

a. *Hai già letto una trentina di pagine e ti stai appassionando alla vicenda.*
(Italo Calvino, *Se una notte d'inverno...*, p. 28).

Ai citit deja treizeci de pagini și povestirea a început să te pasioneze.
(Italo Calvino, *Dacă într-o noapte...*, p. 43).

b. *Uno, poi, nel quale, avvicinandomi, ravvisai d'un tratto Bruno Lattes, stava addirittura facendo segnali con la rachetta brandita in cima al braccio lungo e magrissimo.*

(Giorgio Bassani, *Il giardino dei Finzi-Contini*, p. 60).

Unul din ei, în care, apropiindu-mă, l-am cunoscut pe Bruno Lattes, începuse chiar să-mi facă semne agitând pe sus, cu un braț lung și slab, racheta de tenis.

(Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, p. 64).

o con un verbo equivalente:

(24)

a. *La mattina – riferii – ero passato da via Zamboni, dove, dopo aver sistemato alcune cose in segreteria, avevo potuto controllare su in biblioteca un certo numero di voci della bibliografia panzacchiana che stavo preparando.*

(Giorgio Bassani, *Il giardino dei Finzi-Contini*, p. 110).

În dimineața aceea, i-am comunicat, fusesem la secretariatul Universității, unde aveam câteva lucruri de aranjat, pe urmă sus, în bibliotecă, să controlez niște nume din bibliografia despre Panzacchi la care lucrăm.

(Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, p. 112).

b. *Nella commozione che lo stava invadendo, affiorava ogni tanto questa voce nemica.*

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 117).

Iar emoția care-l copleșea era întreruptă din când în când de această voce ostilă.

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 119).

Quando in italiano tra il verbo *stare* e il gerundio si trova un avverbio, una locuzione avverbiale o un sintagma con valore avverbiale, in romeno abbiamo soluzioni diverse:

(25)

a. «Viene anche lei tenente?» chiese. «Che cosa sta mai guardando?»

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 68).

– ... *Vii și dumneata, locotenente? întrebă. Dar la ce te tot uiți?*

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 77).

b. *Un furto era improbabile, continuava a dire dalla soglia, mentre io **stavo di nuovo cercando** di introdurre fra i raggi della ruota posteriore il gancio del lucchetto.*

(Giorgio Bassani, *Il giardino dei Finzi-Contini*, p. 117).

*Un furt era improabil – continua să spună din prag, în vreme ce eu **încercam din nou** să vâr lacățul printre spițele roții din spate...*

(Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, p. 118).

c. *Una piccola stella verde (egli vedeva rimanendo immobile) **stava, nel suo viaggio notturno, raggiungendo** il limite superiore della finestra, fra poco sarebbe sparita; scintillò un attimo proprio sul bordo nero e poi infatti scomparve.*

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 33).

*O stea mică, verde (o vedea stând nemișcat) **era gata, în călătoria ei nocturnă, să ajungă** la marginea de sus a ferestrei; în curând avea să dispară; mai scânteie o clipă chiar lângă muchea neagră a tocului și apoi dispăru cu adevărat.*

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 45-46).

Come si vede, in (25a) il verbo transitivo *guardare* è reso in romeno col verbo riflessivo *a se uita*, accompagnato dall'avverbio continuativo *tot*, che corrisponde all'avverbio *mai*. In romeno, l'avverbio *tot* sta sempre davanti al verbo determinato e se quest'ultimo è riflessivo, come nel caso in discussione, fra il pronome atono e il verbo (Avram 2001: 260-261).

In (25b) la locuzione avverbiale *din nou*, che corrisponde a *di nuovo*, non pone nessun problema; essa sta, come è normale, dopo il verbo determinato.

In (25c), dove la perifrasi gerundivale è tradotta con l'espressione *era gata* più il congiuntivo *să ajungă*, il sintagma con valore avverbiale *în călătoria ei nocturnă* sta fra l'espressione che dà il valore "imminenziale" e il congiuntivo.

In romeno si trovano anche casi in cui al sintagma avverbiale che in italiano sta fra *stare* e il gerundio corrisponde un sintagma che sta all'inizio della frase, lontano dal verbo. Da osservare d'altronde che in questo esempio il verbo *stare* regge due gerundi in relazione disgiuntiva:

(26)

*Lungo la parete strapiombante **stava quasi sempre salendo o scendendo qualcuno...***

(Giorgio Bassani, *Il giardino dei Finzi-Contini*, p. 41).

***Mai tot timpul** era câte cineva care **suia sau cobora** peretele acela abrupt...*

(Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, p. 45).

Nell'esempio seguente, a differenza dell'italiano (dove il valore negativo del verbo è dato dal pronome indefinito *nessuno*), in romeno abbiamo la doppia negazione e il pronome complemento si aggiunge alla negazione, da cui è separato dal trattino. Anche l'avverbio *mai*, che dà il valore di durata, si mette fra la negazione e il verbo, ma dopo il pronome atono:

(27)

*Ma Angustina guardava i lumi e in verità non sapeva più esattamente di che cosa fossero, se della Fortezza, o della città lontana, oppure del proprio castello, dove nessuno **stava aspettandolo** di ritorno.*

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 135).

*Dar Angustina privea luminile și într-adevăr nu mai știa exact de unde anume erau, dacă de la Fortăreață sau din orașul îndepărtat sau din propriul său castel, unde nimeni **nu-l mai aștepta** să se întoarcă.*

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 137).

Per quanto riguarda le forme *stavano andandosene* (28a) e *se ne stava andando* (28b), che sono forme più espressive delle forme *stavano andando via* e *stava andando via*, per la traduzione si usa il verbo *a pleca*, che corrisponde sia ad *andarsene* che ad *andare via*:

(28)

a. *Il riflesso della lanterna sparve dalla cima; evidentemente quelli del nord **stavano andandosene**.*

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 133).

*Reflexul razei de lumină a felinarului dispăru de pe creastă; evident cei din nord **plecau**.*

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 135).

b. *Tutti sapevano, pareva, che egli **se ne stava andando** e che ormai non contava più niente nella gerarchia della Fortezza.*

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 225).

*Toți știau, sau cel puțin așa făcea impresia, că Drogo **pleacă** pentru totdeauna și că de-acum încolo el nu mai însemna nimic în ierarhia Fortăreței.*

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 215).

Notiamo pure che ci sono anche dei casi in cui la perifrasi “*stare + gerundio*” è tradotta in romeno con un verbo alla diatesi passiva:

(29)

a. *Per esempio uno di questi giovanotti che stanno facendo un giro tra gli esercenti a raccogliere firme per una petizione al Comune, riguardo alla tassa sulle insegne luminose, e ora la **stanno leggendo** al barista.*

(Italo Calvino, *Se una notte d'inverno...*, p. 20).

*De pildă, cu unul dintre tinerii care se-nvârt printre jucători, strângând semnături pe o petiție către primărie, privind taxa pe firmele luminoase; acum, petiția **e citită** barmanului.*

(Italo Calvino, *Dacă într-o noapte...*, p. 35).

b. *Vedeva attraverso i vetri, in primo piano, le sommità barbute delle sue Washingtoniae graciles che la pioggia e il vento **stavano battendo** «indegname»...*

(Giorgio Bassani, *Il giardino dei Finzi-Contini*, p. 100).

*În prim plan, vedea prin fereastră vârfurile bărboase ale iubitelor ei Washingtoniae graciles **bătute** în mod “nedemn” de ploaie și de vânt...
(Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, p. 102).*

2.2. Nei romanzi ricordati all’inizio di questo capitolo, abbiamo trovato delle perifrasi “*andare* + gerundio” con l’ausiliare aspettuale all’indicativo presente, imperfetto, perfetto semplice e piuccheperfetto, al congiuntivo imperfetto e piuccheperfetto.

Nei casi in cui, nei romanzi citati, la perifrasi “*andare* + gerundio” ha l’ausiliare aspettuale all’indicativo presente, in romeno si traduce il verbo al gerundio al modo e al tempo dell’ausiliare aspettuale, ossia all’indicativo presente:

(30)

*Forse il vero libro è questo diario in cui cerco d’annotare l’immagine della donna sulla sdraio nelle varie ore del giorno, così come la **vado osservando** col cambiare della luce.*

(Italo Calvino, *Se una notte d’inverno...*, p. 211).

*Poate adevărată carte este acest jurnal zilnic, în care încerc să notez imaginea femeii de pe șezlong, la diverse ore ale zilei, așa cum o **observ** odată cu schimbarea luminii.*

(Italo Calvino, *Dacă într-o noapte...*, p. 215).

Quando la perifrasi “*andare* + gerundio” ha l’ausiliare aspettuale all’indicativo imperfetto, in genere in romeno si traduce il verbo al gerundio coniugandolo al modo e al tempo dell’ausiliare aspettuale, ossia all’indicativo imperfetto:

(31)

*Tacquero ancora, accorgendosi che quel discorso li **andava separando**. Ma che cosa potevano dirsi, vissuti insieme quasi trent’anni fra le stesse mura, con i medesimi sogni?*

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 207).

*Tăcură din nou, dându-și seama că subiectul îi **îndepărta** unul de celălalt. Dar ce anume puteau să-și spună, ei, care trăiseră aproape treizeci de ani între aceleași ziduri, nutrind aceleași visuri?*

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 199).

L’indicativo imperfetto romeno può essere accompagnato da una locuzione avverbiale:

(32)

*Ora Angustina, oh non ch’egli ci pensasse, **andava assomigliando** al Principe Sebastiano ferito nel cuore della foresta...*

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 136).

*Acum Angustina, o, dar el nici nu se gândea la asta, **semăna din ce în ce mai mult** cu principele Sebastian, zăcând rănit în inima pădurii...*

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 138).

Ci sono pure dei casi in cui l'indicativo imperfetto italiano è tradotto in romeno col perfetto semplice:

(33)

«Più della metà di voi altri dopo tre quattro mesi vuole andarsene» **andava dicendo** con una certa tristezza il dottore, anche lui ormai avvolto dalle ombre, tanto che non si capiva come ci vedesse a scrivere.

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 66).

– Mai mult de jumătate dintre voi, după trei-patru luni vreți să plecați **roști** doctorul cu o ușoară mâhnire, învăluit și el acum în penumbră, astfel că nu pricepeai cum de mai vedea să scrie.

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 75).

Quando la perifrasi “andare + gerundio” ha l’ausiliare aspettuale al perfetto semplice, in romeno la perifrasi è tradotta con l’indicativo imperfetto:

(34)

Ora anche i suonatori tacquero e un valletto **andò girando** per le sale abbassando le luci.

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 151).

Tăcuse până și muzica, și un valet **făcea înconjurul** sălilor, stingând luminile.

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 150-151).

Se l’ausiliare *andare* è al congiuntivo imperfetto, in romeno abbiamo l’indicativo imperfetto:

(35)

Né si poteva escludere che il fenomeno **si andasse ripetendo** da anni o da secoli; poteva esserci laggiù un villaggio o un pozzo presso il quale le carovane si attendessero, e fino allora nessuno aveva adoperato alla Fortezza un cannocchiale forte come quello di Simeoni.

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 185).

Nu se putea însă exclude nici alternativa că fenomenul acela **se repeta** de ani de zile, sau chiar de secole; putea să se afle acolo vreun sat sau vreo fântână, în apropierea căreia poposeau caravanele și nimeni până atunci, la Fortăreață, nu se slujise de o lunetă atât de puternică cum era cea a lui Simeoni.

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 179).

Se l’ausiliare *andare* è al congiuntivo piuccheperfetto, in romeno abbiamo l’indicativo piuccheperfetto:

(36)

Una piccola striscia nera avanzava dal nord attraverso la landa disabitata e parve assurdo prodigio, benché già nella notte qualche presentimento **fosse andato girando** per la Fortezza.

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 107).

*O mică fâșie neagră înainta dinspre nord peste întinderea pustie și părea un miracol absurd, deși în noaptea aceea un fel de presimțire vagă **plutise** parcă peste Fortăreață.*

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 110).

A volte, la perifrasi “*andare* + gerundio” è tradotta in romeno con un’espressione nominale equivalente:

(37)

*Per dissipare questo disagio che non volevo interrom-pesse la fantasticheria amorosa cui **m’andavo abbandonando**, mi sfuggì un movimento della bocca inconsulto: dischiusi e serrai i denti come per mordere.*

(Italo Calvino, *Se una notte d’inverno...*, p. 241).

*Pentru a risipi această jenă, care nu voiam să întrerupă **visele mele de iubire**, mi-a scăpat o mișcare nepotrivită a gurii: am strâns din dinți, de parcă aș fi mușcat ceva.* (Italo Calvino, *Dacă într-o noapte...*, p. 242).

con una perifrasi verbale incoativa:

(38)

a. *Quietamente avanzava la stupenda mattina di prima-vera, la striscia di sole sul pavimento **andava spostandosi**.*

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 212).

*Minunata dimineață de primăvară se înstăpânea în liniște și dâra de soare de pe podea **începea să se deplaseze**.*

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 204).

b. *Senta: «Sto indirizzando la convinzione...» No: «**Vado convincendo** me stesso dell’atto di trasmettere...»*

(Italo Calvino, *Se una notte d’inverno...*, p. 60).

*Ascultați: “Adresez convingerea...” Nu: “**Tot încerc să mă conving** pe mine însumi de actul de a transmite...”*

(Italo Calvino, *Dacă într-o noapte...*, p. 74).

o con un verbo equivalente:

(39)

*C’era stato un momento, alle prime luci dell’alba, quando sul biancore del deserto gli era apparsa la misteriosa striscia nera, un momento in cui il suo cuore aveva ansimato di gioia. Poi l’immagine corazzata d’argento e con la spada insanguinata **si era andata facendo** un poco più vaga, e camminava sì ancora verso di lui, ma in realtà non riusciva più ad avvicinarsi, ad accorciare la breve eppure infinita distanza.*

(Dino Buzzati, *Il deserto dei tartari*, p. 114).

Existase totuși un moment, la primele licăriri ale zorilor, când pe fundalul alburiu al deșertului se profilase misterioasa fâșie neagră, un moment în care inima sa fremătase de bucurie. Apoi fantasma cu platoșă de argint și

spada însângerață devenise ceva mai vagă, și deși continua să înainteze spre el, în realitate nu reușea cu nici un chip să se apropie, să micșoreze scurta și totuși infinita distanță ce-i despărțea.

(Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*, p. 117).

2.3. Nei romanzi citati, abbiamo trovato delle perifrasi “venire + gerundio” con l’ausiliare aspettuale all’indicativo imperfetto e piuccheperfetto e al congiuntivo imperfetto.

Nei casi in cui la perifrasi “venire + gerundio” ha l’ausiliare aspettuale all’indicativo imperfetto, in romeno si traduce il verbo al gerundio coniugandolo al modo e al tempo dell’ausiliare aspettuale, ossia all’indicativo imperfetto:

(40)

*Mentre cercavo fra i libri, **veniva raccontandomi** la trama del racconto.*

(Giorgio Bassani, *Il giardino dei Finzi-Contini*, p. 173).

*În timp ce căutam printre cărți, îmi **povestea** intriga narațiunii.*

(Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, p. 171).

Quando *venire* è all’indicativo piuccheperfetto, in romeno abbiamo un piuccheperfetto alla forma passiva:

(41)

*All’infantile paura del buio e dell’ignoto che avevo provato nell’istante in cui mi ero separato da Micòl, **si era venuto sostituendo**, in me, a mano a mano che mi inoltravo nel budello sotterraneo, un senso non meno infantile di sollievo...*

(Giorgio Bassani, *Il giardino dei Finzi-Contini*, p. 45).

*Pe măsură ce pătrundeam tot mai adânc în măruntaiele subteranei, teama copilărească de întuneric și de necunoscut pe care o simțisem în momentul despărțirii de Micòl **fusese înlocuită** de un simțământ la fel de copilăresc...*

(Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, p. 49).

Se l’ausiliare *venire* è al congiuntivo imperfetto, in romeno abbiamo il congiuntivo presente:

(42)

*Non era davvero ammissibile – faceva sempre il console Bolognesi, tramite il «comune» amico Tabet – non era davvero ammissibile che il giardino di casa Finzi-Contini **venisse trasformandosi** a poco a poco in una specie di club concorrente del Circolo del Tennis Eleonora d’Este...*

(Giorgio Bassani, *Il giardino dei Finzi-Contini*, p. 190).

*Era absolut de neconceput – îi făcea cunoscut consulul Bolognesi prin intermediul amicului “comun”, Tabet – era de neconceput, și aceasta din diverse motive, ca gră-dina casei Finzi-Contini **să se transforme** treptat într-un fel de club care să concureze Clubul de Tenis Eleonora d’Este...*

(Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, p. 187).

Abbiamo anche un caso in cui i due gerundi della perifrasi sono sostituiti da un verbo equivalente:

(43)

*Si aiutava con la mano destra, afferandosi ai ciuffi dell'erba; intanto, la sinistra levata all'altezza del capo, **veniva togliendosi e rimettendosi** il cerchietto ferma-capelli.*

(Giorgio Bassani, *Il giardino dei Finzi-Contini*, p. 44).

*Cu dreapta se ajuta ținându-se de smocurile de iarbă, în timp ce cu stânga, ridicată la înălțimea capului, **își potrivea** întruna cerculețul pentru păr.*

(Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, p. 48).

Infine, la perifrasi “venire + gerundio” è tradotta in romeno con un’espressione verbale equivalente (44a) o con una perifrasi verbale incoativa (44b):

(44)

a. *E mentre, successivamente, continuavamo a sedere composti attorno al tavolo, ciascuno bevendo Albana a piccolo sorsi e sbocconcellando zucarîn, Alberto **veniva illustrando** a me in particolare le «virtù divinatorie del nappo»...*

(Giorgio Bassani, *Il giardino dei Finzi-Contini*, p. 159).

*Și, în timp ce stăteam astfel în jurul mesei, bând Albana în sorbituri mici și ronțâind zucarîn, Alberto îmi **dădea lămuriri** cu privire la “virtuțile divinatorii ale pocalului”...*

(Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, p. 158).

b. *Lei continuava a discorrere dei suoi lăttimi..., e intanto la stanza, non so con quanta inconsapevolezza da parte sua, **veniva prendendo forma**, si definiva a poco a poco in tutti i particolari.*

(Giorgio Bassani, *Il giardino dei Finzi-Contini*, p. 102).

*Ea continua să vorbească despre opalinele sale... și camera, nu știu cu câtă inconștientă din partea ei, **începea să capete formă**, precizându-și încetul cu încetul toate detaliile.*

(Giorgio Bassani, *Grădinile Finzi-Contini*, p. 104).

3. In conclusione, in questo contributo abbiamo cercato di dare un quadro essenziale dell’uso delle perifrasi gerundivali italiane e di presentare e discutere le modalità della loro traduzione in romeno sulla base degli esempi tratti dai tre romanzi ricordati all’inizio del punto 2 del contributo. Certo, se allargassimo la base degli esempi, il panorama delle modalità di traduzione delle tre perifrasi in romeno potrebbe risultare più ricca ed anche più interessante dal punto di vista grammaticale.

NOTE

¹ Questo è il termine che useremo nel presente volume, in accordo con la terminologia incontrata in Pier Marco Bertinetto, *Il verbo*, in Lorenzo Renzi e Giampaolo Salvi (a cura di), *Grande grammatica italiana di consultazione*, vol. II: *I sintagmi verbale, aggettivale, avverbiale. La subordinazione*, Bologna, Il Mulino, 1991, pp. 13-161, e in Pier Marco Bertinetto, *Le perifrasi*

verbali italiane: saggio di analisi descrittiva e contrastiva, in "Quaderni Patavini di Linguistica", 8-9, 1989-1990, Padova, UNIPRESS, 1991, pp. 27-61.

Il termine "perifrasi gerundive" si trova, per esempio, in Giovanna Brianti, *Diacronia delle perifrasi aspettuative dell'italiano. Il caso di stare + gerundio, andare e venire + gerundio* (I), in "Lingua nostra", vol. LXI, 1-2/2000, pp. 35-52, e Giovanna Brianti, *Diacronia delle perifrasi aspettuative dell'italiano. Il caso di stare + gerundio, andare e venire + gerundio* (II), in "Lingua nostra", vol. LXI, 3-4/2000, pp. 97-119.

² Cf. Pier Marco Bertinetto, *Tempo, aspetto e azione nel verbo italiano. Il sistema dell'indicativo*, Firenze, presso l'Accademia della Crusca, 1986; Pier Marco Bertinetto, *Le perifrasi verbali...*, pp. 27-61; Pier Marco Bertinetto, *Il verbo*, pp. 13-161; Mario Squartini *Contributo per la classificazione aspettuativa delle perifrasi italiane andare + gerundio, stare + gerundio, venire + gerundio. Uno studio diacronico*, in "Studi e saggi linguistici", XXX, 1990, pp. 117-211.

BIBLIOGRAFIA

- Academia Română / Institutul de Lingvistică "Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Gramatica limbii române*, vol. I, *Cuvântul*, București, Editura Academiei 2005. (GALR 2005)
- Avram, Mioara, *Gramatica pentru toți*, Ediția a III-a, București, Editura Humanitas, 2001.
- Bertinetto, Pier Marco, *Le perifrasi verbali italiane: saggio di analisi descrittiva e contrastiva*, in "Quaderni Patavini di Linguistica", 8-9, 1989-1990, Padova, UNIPRESS, 1991, p. 27-61.
- Bertinetto, Pier Marco, *Il verbo*, in Lorenzo Renzi e Giampaolo Salvi (a cura di), *Grande grammatica italiana di consultazione*, vol. II: *I sintagmi verbale, aggettivale, avverbiale. La subordinazione*, Bologna, Il Mulino, 1991, p. 13-161.
- Boyadzhieva, Nedda, *Grammatica italiana*, Seconda edizione riveduta ed aggiornata, Sofia, Casa editrice Polis, 2007.
- Brianti, Giovanna, *Diacronia delle perifrasi aspettuative dell'italiano. Il caso di stare + gerundio, andare e venire + gerundio* (I), in "Lingua nostra", vol. LXI, 1-2/2000, pp. 35-52. (Brianti 2000 I)
- Brianti, Giovanna, *Diacronia delle perifrasi aspettuative dell'italiano. Il caso di stare + gerundio, andare e venire + gerundio* (II), in "Lingua nostra", vol. LXI, 3-4/2000, pp. 97-119. (Brianti 2000 II)
- D'Achille, Paolo, *L'italiano contemporaneo*, Bologna, il Mulino, 2003.
- Condrea Derer, Doina (coord.), *Dicționar român-italian*, București, Editura 100+1 GRAMAR, 1999.
- Lepschy, Laura / Lepschy, Giulio, *La lingua italiana. Storia, varietà dell'uso, grammatica*, Nuova Edizione, Milano, Bompiani, "Saggi Tascabili", 1993.
- Moretti, G. B. - Orvieto, G. R., *Grammatica Italiana*, vol. II, *Il Verbo (modi indefiniti e altri problemi connessi con il verbo)*, Perugia, Editrice Benucci, 1979.
- Patota, Giuseppe, *Grammatica di riferimento della lingua italiana per stranieri*, Firenze, Società Dante Alighieri / Le Monnier, 2003.
- Pîrvu, Elena, *Le perifrasi gerundivali italiane "andare + gerundio" e "venire + gerundio" e i loro corrispondenti romeni*, in Elena Pîrvu (a cura di), "L'italiano nel mondo, a 150 anni dall'Unità d'Italia. Atti del Convegno

-
- Internazionale di Studi di Craiova, 16-17 settembre 2011”, Craiova, Universitaria, 2013, p. 360-369.
- Pîrvu, Elena, con la collaborazione di Flavia Ramona Mitran, *Le perifrasi gerundivali italiane e i loro corrispondenti romeni*, Editura Universitaria, Craiova, 2012.
- Pîrvu, Elena, *La perifrasi gerundivale italiana «stare + gerundio». Presentazione generale e modalità di traduzione in romeno*, in “International Journal of Arts and Sciences”, vol. 5(3), 2012, p. 183-188.
- Pîrvu, Elena, *L'uso del congiuntivo in romeno e in italiano*, Craiova, Società Dante Alighieri/Aius, 2008.
- Squartini, Mario, *Contributo per la classificazione aspettuale delle perifrasi italiane andare + gerundio, stare + gerundio, venire + gerundio. Uno studio diacronico*, in “Studi e saggi linguistici”, XXX, 1990, p. 117-210.

Corpus

- Bassani, Giorgio, *Il giardino dei Finzi-Contini*, Milano, Arnoldo Mondadori Editore, 1999.
- Bassani, Giorgio, *Grădinile Finzi-Contini*, traduzione di Rodica Locusteanu, București, Editura Univers, 2007.
- Buzzati, Dino, *Il deserto dei Tartari*, Milano, Oscar Mondadori, 2004.
- Buzzati, Dino, *Deșertul tătarilor*, traduzione e tabella cronologica di Niculina Benguș-Tudoriu, București, Editura Univers, 1996.
- Calvino, Italo, *Se una notte d'inverno un viaggiatore*, Milano, Oscar Mondadori, 2002.
- Calvino, Italo, *Dacă într-o noapte de iarnă un călător*, traduzione di Anca Giurescu, Iași, Editura Polirom, 2007.

OSSERVAZIONI SULLE MODALITÀ DI TRADUZIONE IN ROMENO DELLA COSTRUZIONE CAUSATIVA «*FARE* + INFINITO», CON *FARE* ALL'INFINITO, DE IL DESERTO DEI TARTARI DI DINO BUZZATI*

Loredana Georgiana POPESCU
Studentessa in inglese-italiano
Università di Craiova

Il contributo presenta in breve le caratteristiche generali della costruzione causativa italiana, dopo di che presenta e commenta le soluzioni scelte da Niculina Benguş-Tudoriu per la traduzione in romeno della costruzione causativa italiana «*fare* + infinito», con *fare* all'infinito, de Il Deserto dei Tartari di Dino Buzzati.

PAROLE CHIAVE: «*fare* + infinito», *italiano*, *romeno*

1. Come abbiamo anticipato nel titolo, il nostro lavoro analizza le modalità in cui è tradotta, nella versione romena *Deşertul tătarilor* firmata da Niculina Benguş-Tudoriu, la costruzione causativa «*fare* + infinito», con *fare* all'infinito, de *Il Deserto dei Tartari* di Dino Buzzati. A questo fine ci siamo serviti della versione italiana *Il Deserto dei Tartari* pubblicata nel 2004, da Oscar Mondadori Editore, e della versione romena *Deşertul tătarilor* pubblicata dalla Editura Univers, Bucureşti, 1996.

2. Prima però vediamo in breve le caratteristiche generali della costruzione causativa italiana. Per l'italiano, secondo Sensini (1990: 268), “i *verbi causativi* (o *fattitivi*) sono quei verbi, come *fare* e *lasciare*, che si accompagnano a un altro verbo, posto all'infinito, per esprimere un'azione causata – fatta eseguire o lasciata eseguire – dal soggetto e non direttamente compiuta da esso”. In romeno invece “il verbo causativo caratteristico è il verbo a *face*” (GALR 2005, II: 168).

Nel costruito verbo causativo + infinito, il verbo causativo e l'infinito formano un'unità in cui l'infinito esprime il contenuto semantico principale, mentre il verbo causativo (che non ha il suo significato lessicale autonomo) serve a modificarne il significato in senso causativo e a esprimere la fusione grammaticale.

Nella pronuncia l'accento principale cade sulla sillaba tonica dell'infinito.

In molti casi è addirittura possibile trascrivere il costruito verbo causativo + infinito con un verbo singolo (cioè il contenuto semantico del costruito verbo causativo + infinito può essere riprodotto con una sola radice): *far sapere* - *avvisare*, *annunciare*; *far vedere* - *mostrare*, *indicare*; *far imparare* - *insegnare* ecc.

Nel costrutto verbo causativo + infinito, i verbi “fare” e “lasciare” hanno in comune il contenuto causativo: designano la mediazione dell’azione espressa dall’infinito. Si differenziano tra loro nel modo seguente: “fare” indica l’inizio del processo (il soggetto partecipa attivamente): *fare* + infinito è “verbo perfettivo”, “lasciare” indica invece lo stato (il soggetto partecipa passivamente): *lasciare* + infinito è “verbo imperfettivo”.

La caratteristica peculiare dei costrutti causativi è che il complemento oggetto del verbo reggente funge contemporaneamente da soggetto dell’infinito dipendente:

L’ho fatto ritardare più di un’ora.

Il professore non mi ha lasciato finire il compito.

Il soggetto logico del costrutto verbo causativo + infinito è rappresentato da un complemento indiretto (sostantivo / pronomi tonici) introdotto da *a* o *da* (oppure da un pronome atono complemento di termine):

Lo farò vedere al professore / a lui.

Lo farò vedere dal professore / da lui.

Il suo mestiere gli fa perdere molto tempo in laboratorio.

Questo perché “il costrutto del tipo «far fare qualcosa a / da qualcuno», presenta una specie di cooperazione tra i due soggetti, quello grammaticale del verbo causativo e quello logico dell’infinito, giacché il primo mette in moto l’azione del secondo: «io [soggetto grammaticale] faccio che x [soggetto logico] faccia qualcosa», «io faccio fare qualcosa a / da x»” (Seriani 1989: 550-551).

3. Passando alla presentazione delle modalità in cui è tradotta, nella versione romena *Deșertul tătarilor* firmata da Niculina Benguș-Tudoruiu, la costruzione causativa causativa «fare + infinito», con *fare* all’infinito, de *Il Deserto dei Tartari* di Dino Buzzati, dobbiamo dire che nel *Deserto dei Tartari* la costruzione appare dodici volte, introdotta dall’avverbio *come*, da una delle preposizioni *di*, *a*, *per*, *senza*, o dalla locuzione preposizionale *prima di*.

3.1. Vediamo per primo i cinque esempi in cui la costruzione «fare + infinito» è introdotta dalla preposizione *di*:

(1)

a) *Ecco che adesso compare anche il maggiore Matti, ansioso di far sentire la propria autorità e competenza.*

(*Il Deserto dei Tartari*, p. 101).

Iată, acum apăru și maiorul Matti, nerăbdător să-și facă simțită propria autoritate și competență.

(*Deșertul tătarilor*, p. 105).

b) *Evidentemente è informato alla perfezione di tutto e al tenente Mentana, di servizio in quella ridotta, dà ordine di far ritirare il cadavere del soldato.*

(*Il Deserto dei Tartari*, p. 101).

Evident, fusese informat cât se poate de amănunțit despre tot ce se întâmplase, și ordonă locotenentului Mentana, care era de serviciu la acea redută, să se îngrijească să fie ridicat cadavrul soldatului.

(Deșertul tătarilor, p. 105).

- c) *Ormai tutti cercavano unicamente di far passare i giorni il più comodamente possibile e la faccenda del nord fu dimenticata.*

(Il Deserto dei Tartari, p. 184).

Și cum nici unul nu mai voia altceva decât să facă așa fel încât zilele să se scurgă cât mai comod posibil, povestea drumului de la miazănoapte fu dată repede uitării.

(Deșertul tătarilor, p. 178).

- d) «*Che cosa Rovina? É Rovina che ti ha detto di far venire la carrozza?*»

(Il Deserto dei Tartari, p. 220).

- *Ce anume spune Rovina? Rovina ți-a spus să chemi trăsura?*

(Deșertul tătarilor, p. 211).

- e) *Ma Drogo era un po' instupidito e non ebbe neppure il coraggio di far fermare i cavalli, per dare ancora uno sguardo alla vecchia bicocca, che solo adesso, dopo secoli, stava per cominciare la giusta vita.*

(Il Deserto dei Tartari, p. 227).

Dar cum se simțea parcă puțin năucit, Drogo nu avu nici măcar curajul să ceară să fie opriți caii, pentru a mai arunca o ultimă privire spre vechea cetățuie care abia acum, după secole, avea să-și înceapă adevărata viață.

(Deșertul tătarilor, p. 217).

Come si nota, in uno dei casi – l'esempio (1d), la costruzione «fare + infinito» è tradotta per un singolo verbo (*să chemi*), mentre negli altri quattro casi il corrispondente della forma *fare* è sempre al congiuntivo: *să-și facă* (1a), *să se îngrijească* (1b), *să facă* (1c), *să ceară* (1e). I corrispondenti dell'infinito sono, in ordine: un complemento predicativo - *simțită* (1a), un congiuntivo passivo - *să fie ridicat* (1b), un congiuntivo riflessivo - *să se scurgă* (1c), e di un congiuntivo passivo - *să fie opriți* (1e).

3.2. Vediamo adesso l'esempio in cui la costruzione «fare + infinito» è introdotta dalla preposizione *a*:

(2)

Perché Simeoni riusciva perfino a far rimpiangere il Matti, da tanto faceva pesare sugli altri la propria virtuosa perfezione.

(Il Deserto dei Tartari, p. 210).

Căci Simeoni izbutea, uneori, să facă astfel încât să fie regretat chiar și Matti, atât de cumplit făcea să apese asupra celorlalți propria-i virtuoașă scrupuloșitate.

(Deșertul tătarilor, p. 202).

Come si nota, in questo caso sia *fare* sia l'infinito hanno come corrispondenti dei congiuntivi, nel caso dell'infinito trattandosi di un congiuntivo passivo.

3.3. Passiamo ai due esempi in cui la costruzione «*fare* + infinito» è introdotta dalla preposizione *per*:

(3)

a) *Un ruscello attraversava la strada. Si fermarono **per far bere** i cavalli, e scesi di sella camminarono un po' su e giù per sgranchirsi.*

(*Il Deserto dei Tartari*, p. 17).

*Ajunseră la un pârâiaș care tăia drumul. Se opriră **pentru a lăsa caii să se adape**, iar ei, descălecând, începură să se plimbe pentru a se dezmoți.*

(*Deșertul tătarilor*, p. 32).

b) «*Morel?*» *Drogo non poteva evitare di rispondere **per far vedere** che ascoltava.*

(*Il Deserto dei Tartari*, p. 67-68).

– *Morel? murmură Drogo **pentru a-i da totuși o dovadă** că-l ascultase.*

(*Deșertul tătarilor*, p. 77).

Vediamo che nei due esempi all'infinito *fare* corrisponde sempre un infinito, introdotto dalla preposizione corrispondente *pentru*. Ma nell'esempio (3b) la costruzione «*fare* + infinito» è tradotta per un sintagma verbale (*pentru a-i da o dovadă*), mentre nell'esempio (3a) l'infinito è tradotto per un congiuntivo riflessivo.

3.4. Nel caso dell'esempio (4), in cui la costruzione «*fare* + infinito» è introdotta dalla preposizione *senza*, abbiamo una situazione simile a quella dell'esempio (3a):

(4)

***Senza far trasparire** neppur l'ombra dell'inquietudine, il colonnello fece un cenno al tenente Santi, il primo che gli era capitato sott'occhio, invitandolo a far gli onori di casa.*

(*Il Deserto dei Tartari*, p. 118).

***Fără a lăsa să transpară** măcar o umbră din neliniștea ce-l cuprinsese, colonelul făcu un semn locotenentului Santi, primul pe care-i căzuseră privirile, invitându-l să facă onorurile casei.*

(*Deșertul tătarilor*, p. 105).

3.5. Vediamo adesso i due esempi in cui la costruzione «*fare* + infinito» è introdotta dall'avverbio *come*:

(5)

a) *Sapeva oramai come dovesse disporsi al mattino, quando si faceva la barba dinanzi allo specchio, perché la luce lo illuminasse in faccia con l'angolo giusto, come versare l'acqua della brocca nel catino senza*

*spanderne fuori, **come far scattare** la serratura ribelle di un cassetto tenendo la chiave piegata un po' in basso.*

(*Il Deserto dei Tartari*, p. 72).

*Știa acum cum anume trebuie să se așeze dimineața în fața oglinzii, când se rădea, pentru ca lumina să-i cadă pe față din unghiul cel mai potrivit, cum să toarne apa din cană în lighean, fără să stropească în jur, **cum să deschidă** broasca încăpățânată a unui sertar, ținând cheia puțin aplecată în jos.*

(*Deșertul tătarilor*, p. 80).

b) «... È difficile dire, ma anche tu lo sai bene» (non riusciva proprio a spiegarsi: **come far intendere** certe cose a un uomo simile?)

(*Il Deserto dei Tartari*, p. 221).

*... E greu să explici dar tu știi foarte bine – și, într-adevăr, nu izbutea să se facă înțeles: **cum oare să faci** un asemenea om **să priceapă** anumite lucruri?*

(*Deșertul tătarilor*, p. 105).

Come si nota, in nel primo caso – l'esempio (5a), la costruzione «fare + infinito» è tradotta per un singolo verbo (*să deschidă*), introdotto dall'avverbio *cum*. Nell'esempio (5b) sia *fare* sia l'infinito hanno come corrispondenti dei congiuntivi, il congiuntivo corrispondente al verbo *fare* essendo introdotto dall'avverbio *cum*.

3.6. L'esempio (6), in cui la costruzione «fare + infinito» è introdotta dalla locuzione preposizionale *prima di* ci offre un corrispondente totalmente diverso da quelli visti finora: la costruzione «fare + infinito» è tradotta per un sostantivo verbale (*cădere*), introdotto dalla locuzione preposizionale *până la*:

(6)

*Girava la città in cerca dei vecchi amici – ed erano stati molti – ma finiva per ritrovarsi solo su un marciapiedi, con tante ore vuote davanti **prima di far venire** la sera.*

(*Il Deserto dei Tartari*, p. 150).

*Cutreiera orașul, în căutarea unor vechi prieteni – și cândva avusesse o mulțime – dar până la urmă se trezea singur pe un trotuar, cu atâtea ceasuri goale înainte, **până la cădere** serii.*

(*Deșertul tătarilor*, p. 149).

4. Abbiamo cercato di dare, in questo contributo, un quadro essenziale dell'uso della costruzione causativa italiana «fare + infinito» e delle modalità di traduzione in romeno della rispettiva costruzione, con *fare* all'infinito, de *Il deserto dei Tartari* di Dino Buzzati. Così, sulla base degli esempi discussi, in cui ci siamo riferiti solo ai casi con *fare* all'infinito, possiamo concludere che le modalità secondo le quali può essere tradotta la costruzione causativa «fare + infinito» in

romeno sono molto diverse e richiedono una buona conoscenza sia dell'italiano che del romeno.

NOTA

* Lavoro realizzato sotto la guida della prof.ssa Elena Pîrvu.

BIBLIOGRAFIA

- Avram, Mioara, *Gramatica pentru toți*, Ediția a III-a, București, Editura Humanitas, 2001.
- Gramatica limbii române*, vol. I, *Cuvântul*, vol. II, *Enunțul*, București, Editura Academiei, 2005. (GALR 2005, II)
- La Fauci, Nunzio, *Compendio di sintassi italiana*, Bologna, Il Mulino, 2009.
- Lepschy, Laura / Lepschy, Giulio, *La lingua italiana. Storia, varietà dell'uso, grammatica*, Nuova Edizione, Milano, Bompiani, "Saggi Tascabili", 1993.
- Patota, Giuseppe, *Grammatica di riferimento della lingua italiana per stranieri*, Firenze, Società Dante Alighieri/Le Monnier, 2003.
- Pîrvu, Elena, *I verbi ausiliari in italiano*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2000.
- Salvi, Giampaolo / Vanelli, Laura, *Grammatica essenziale di riferimento della lingua italiana*, Firenze, Istituto Geografico De Agostini Le Monnier, 1992.
- Serianni, Luca (con la collaborazione di Alberto Castelvechi), *Grammatica italiana. Italiano comune e lingua letteraria*, Torino, UTET-Libreria, 1989.

CULORI ȘI NUME DE CULORI ÎN LATINĂ ȘI ÎN LIMBILE ROMANICE. PRIVIRE SINTETICĂ

Mihaela POPESCU
Universitatea din Craiova

Cet article se propose de faire le point sur le vocabulaire des termes de couleur en latin, français et roumain. Il s'agit, en fait, d'une analyse sémantico-lexicale et étymologique, réalisée en contrastivité et en diachronie sur les adjectifs qui désignent une appréciation chromatique dans l'espace civilisationnel de l'Antiquité latine et dans les cultures romanes modernes. Je tiens à souligner que cette approche a pour point de départ « ma première démarche scientifique », c'est-à-dire, mon mémoire de licence élaboré, il y a plusieurs années, sous la direction de Mme le professeur Michaela Livescu à laquelle je dédie, avec beaucoup de gratitude et d'émotion à la fois, cette petite contribution.

MOTS CLÉ: *chromonimes, langues romanes (latin, français, roumain), étymologie, emprunt, analyse sémantique*

1. INTRODUCERE

Ca orice sistem semiotic, și cel care formează obiectul de cercetare al acestui studiu apare deosebit de complex nu numai sub aspectul semnificației semnelor care îl compun, ci și din punct de vedere al evoluției și modificărilor aproape infinite care se produc la nivel referențial: realitatea extralingvistică (indiferent de epocă, dar mai cu seamă în modernitate) pare să ofere o varietate aproape nelimitată de culori și nuanțe, iar locutorul o conceptualizează și o materializează lingvistic la fel de variat și de complex, adesea, chiar diferit de la o comunitate lingvistică la alta. Căci așa cum se afirmă adesea în literatura de specialitate,

« [...], on a pu repérer des cultures qui ne possèdent pas dans leur langue de termes de couleur, n'ayant pas conceptualisé la couleur comme une construction cognitive en soi. D'autres cultures n'ont pas centré leur attention sur les dimensions de teinte, saturation et contraste caractérisant la description scientifique occidentale du 'phénomène coloré'. [...] Enfin, l'analyse de la diversité des modes de dénominations de couleurs fournit des éléments de preuve de la diversité des représentations cognitives des couleurs: différents niveaux de catégorisation, couleur comme dimension abstraite ou rattachée à un objet, etc. »

(http://cedill.free.fr/upload_files/300.pdf).

Toate aceste variații la nivelul paradigmei conceptuale și/sau aceste incongruențe reprezentationale pot fi puse pe seama acțiunii unor factori extralingvistici (de ordin fiziologic, afectiv, perceptiv), dar și lingvistici (evoluția în diacronie a vocabularului unei limbi).

Câteva date științifice prezentate pe scurt vin în sprijinul celor afirmate *supra* cu privire la caracterul eterogen și complex al cromaticii în realitatea extralingvistică. Spectrul luminii, proiectat în 1666 de cercetătorul englez Isaac Newton, reprezintă un continuum cromatic divizibil în șapte culori fundamentale sau primare care, prin amestecul mai mare sau mai mic de ALB și prin diferite grade de intensitate, pot căpăta diverse și nenumărate nuanțe. Cu toate că în studiile științifice se arată că o culoare fundamentală poate varia în funcție de (a) calitate, (b) intensitate și (c) puritate, în realitatea înconjurătoare există o permanentă trecere de la o culoare la alta, fără a se putea izola o culoare în stare pură drept prototip. Din acest spectru cromatic, la nivelul saussurian ‘langue’ sunt decupate câmpuri sau paradigme lexicale cromatice¹ care corespund diferitelor construcții cromatice conceptualizate de diferitele comunități lingvistice. În general, în spațiul cultural european sunt selectate unsprezece/douăsprezece câmpuri lexicale cromatice care desemnează cele șapte culori fundamentale/primare (/ROȘU/, /PORTOCALIU/, /GALBEN/, /VERDE/, /ALBASTRU/, /INDIGO/, /VIOLET/), cele două așa-zise non-culori, /ALB/ și /NEGRU/, respectiv, cele trei culori derivate /BRUN/, /GRI/ și /ROZ/ (v. Mollard-Desfour 2008: 24). Trebuie precizat că aceste paradigme lexicale cuprind « toutes les nuances de la tonalité, du clair au foncé, parfois même des nuances proches d’une autre tonalité » (*Ibid.*).

Așadar, complexitatea sistemului cromatic în general, numeroasele posibilități de cercetare care se oferă la nivel etimologic și istoric, lexical, morfosintactic, semantic, pragmatic și sociolingvistic, implicațiile afective și artistice reprezintă tot atâtea argumente în favoarea unui studiu atent al acestui domeniu. Abordarea pe care o propunem reprezintă însă doar o scurtă privire diacronică și contrastivă asupra adjectivelor care exprimă o apreciere cromatică (altfel spus, asupra *cromonime*-lor, v. Scurtu (2013: 184-206)) în latină și în limbile romanice.

Este vorba, mai precis, de o analiză semantico-lexicală și etimologică a termenilor care desemnează numele de culori în latină, franceză și română, aceasta reprezentând, în fapt, primul meu „demers științific” elaborat sub îndrumarea doamnei profesoare Michaela Livescu. O simplă *Teză de licență* care avea să îmi deschidă perspectiva coplesitor de interesantă a lingvisticii romanice! Acesta este motivul pentru care am simțit nevoia reluării, după o serie de ani, a unei teme care, deși a beneficiat de nenumărate și variate abordări, rămâne inepuizabilă și fascinantă. Dedic așadar aceste rânduri doamnei prof. univ. dr. Mihaela Livescu cu grațitudinea și smerenia unui discipol!

O astfel de tematică ar necesita însă un spațiu amplu de prezentare, motiv pentru care, în lucrarea de față, am decis să ne preocupăm doar de ansamblul adjectivelor cromatice care formează, în latină, respectiv, în franceză și română, paradigmele lexicale care desemnează culorile principale /ALB/, /NEGRU/, /ROȘU/, /GALBEN/, /ALBASTRU/ și /VERDE/, lăsând deoparte (pentru moment)

paradigmele aflate în curs de structurare (/INDIGO/ și /VIOLET/) sau modalitățile de reprezentare lingvistică a culorilor derivate. De asemenea, trebuie făcută precizarea că nu ne-am ocupat în acest studiu nici (a) de adjectivele care exprimă aprecieri cromatice specializate pe anumite domenii de activitate sau (b) de adjectivele care intră în diferite sintagme sau construcții frazeologice idiomatice, de asemenea, cu semnificația de apreciere cromatică.

În ceea ce privește analiza propriu-zisă a corpus-ului, se impune precizarea că toate semnificațiile și informațiile etimologice au fost extrase din lucrările lexicografice (explicative și etimologice) cele mai importante ale fiecărei limbi discutate (v. *Bibliografia*).

2. CÂMPUL CROMONIMELOR ÎN LATINĂ, FRANCEZĂ ȘI ROMÂNĂ

2.1. Paradigma lui /ALB/

2.1.1. Limba latină nu dispune de un arhilexem pentru desemnarea semantemului /ALB/, ci prezintă doi termeni fundamentali dispuși în funcție de opoziția [±transparentă]. Pe de o parte este vorba de ALBUS și compușii săi, PERALBUS, SUBALBUS, ALBULUS, ALBIDUS, EXALBIDUS, PERALBIDUS, DALBATUS, EXALBUS. Pe de altă parte, există termenul CANDIDUS și derivatele CANDIDULUS, PERCANDIDUS, SUBCANDIDUS. Aceste două lexeme se găseau într-o relație de proximitate semantică, primul termen desemnând „albul mat, lipsit de strălucire și afectivitate”, iar cel de-al doilea, „albul strălucitor”. Ideea de [+transparentă] este subliniată și în semantemul adjectivelor cromatice denominative NIVEUS (NIVALIS) „alb ca zăpada”, LACTEUS „alb ca laptele”, ARGENTEUS „albul metalic al argintului, albul cel mai pur”, MARMOREUS „sub formă strălucitoare ca marmura albă”, EBURNUS (EBURNEUS) „alb ca fildeșul” (DEL s.v. ALBUS).

2.1.2. În limba franceză, ansamblul termenilor care formează paradigma corespunzătoare este guvernat de lexemul *blanc*, un cuvânt cu origine germanică, provenit din forma **blank* (cf. TLFi), cu semnificația originară „strălucitor”. Alături de el, mai fac parte derivatul *blanchâtre* „alburii”, diferite lexeme denominative ca: *lilial*, *opalin*, *laiteux*, *crème*, *ivoire*, *neige*, *nacré*, *argenté* sau termeni specializați ca: *blafard*, *pâle*, *pâlot*, *pâlicon*, *livide*, *clair*, *lavé* care arată [aproximarea în minus] a culorii /ALB/ și care sunt utilizați în contexte specifice cu referire la ten, piele, fața umană sau păr, barbă.

2.1.3. În limba română, desemnarea (non-)culorii /ALB/ se face direct cu ajutorul cuvintelor *alb* (și a numeroaselor sale derivate: *albiu*, *albui*, *albiniu*, *alburii*, *albicios*, *albuș*, *albuluș*, *albișor*, *albior*, *albicel*, *albel*, *albei*, *albineț*, *alboi*, *înălbit*) și *dalb* sau cu lexeme ca *ecru*, *crem*, *grej*, *lilial*, *blond* (*blondin*), *bălan*² (*bălănel*, *bălănuț*), *bălai* (*bălăior*), *plăviu*, *plăviț*, *plăvan*, *sur* (*suriu*, *suratic*), *siv*, *sein*, *cărunt*, *grizonat* sau indirect, prin termeni derivați de la numele unor obiecte, precum *coliliu*, *ninsoriu*. Din perspectivă semantică, în cadrul acestui subansamblu de termeni cromatici, există așadar, în afara celor două lexeme generice, *alb*,

respectiv, *dalb* și a derivatelor acestora care aproximează în plus sau în minus culoarea /ALB/, pe de o parte, o serie de galicisme care exprimă această cromatică prin raportare la /GALBEN/, precum: *crem*, *ecru*, *grej*, iar, pe de altă parte, un subansamblu de elemente lexicale care denotă aproximarea lui /ALB/ față de /NEGRU/: *sur* (și derivatele: *suriu*, *suratic*), *siv*, *sein* (toate de origine slavă) sau *gri* (< fr. *gris*), *cărunt* (< lat. CANUTUS), *grizonat* (< fr. *grisonnant*).

2.1.4. Reținem așadar că, din ansamblul termenilor latini care desemnau culoarea /ALB/, doar limba română a moștenit lexemele ALBUS > *alb*³, respectiv, DALBATUS > *dalb*, în timp ce franceza a ales înlocuirea formelor latinești cu termenul *blanc* provenit din germ. occ. *blank (*cf.* TLFi). Termenul corespondent lui ALBUS în cuplul dihotomic [+ mat] vs. [+ transparent], – CANDIDUS –, nu s-a păstrat cu semnificație cromatică în nici o limbă romanică.

2.2. Paradigma lui /NEGRU/

2.2.1. Și în cadrul acestei paradigme, dispoziția constituenților lexicali se realiza în latină tot în funcție de opoziția [\pm transparentă], termenul marcat fiind NIGER „negru strălucitor”, opusul său, ATER, exprimând nuanța mată a culorii /NEGRU/. Alături de aceste două lexeme, din aceeași paradigmă mai făceau parte FURUUS, un termen rar și arhaic cu semnificația de „sumbru, întunecat” – semnificație apropiată, ca și în cazul lui AQUILUS („negru sau chiar brun foarte închis”), mai degrabă de sensul lui ATER –, respectiv, denominativele PICEUS (< *pix* „suc rășinos al pinului sau al bradului” și sufixul *-us*) „negrul cel mai profund” și CORACINUS „negru intens foarte strălucitor, și, poate, cu reflexe albăstrii” (André 1949: 63), lexeme purtătoare ale semului [+ transparentă] care le apropie de NIGER. Trebuie precizat faptul că încă din latina clasică se observă tendința de substituție a lui ATER de către NIGER care devine forma hiperonimică, desemnând așadar generic culoarea /NEGRU/, fără a mai traduce semul [+strălucire]. Aceasta este probabil motivația principală care a stat la baza moștenirii sale în toate limbile romanice. Franceza îl continuă în forma *noir*, iar româna, în varianta *negru*.

2.2.2. De fapt, în limba franceză, ansamblul termenilor care denumesc culoarea /NEGRU/ este restrâns, cuprinzând, în afara arhilexemului *noir* și a derivatelor acestuia, *noirâtre* – cu semnificația „qui tire sur le noir” și *noiraud* „qui est noir de teint, très brun” – care exprimă [aproximarea în minus] a acestei tonalități, încă două adjective denominative: *fuligineux* „noirâtre comme la suie”, respectiv, *ébène* „noir, poli comme l’ébène”.

2.2.3. Nici în limba română paradigma corespondentă nu este foarte bogată. În afara cuvântului generic *negru* (și a derivatelor acestuia: *negriu*, *negrior*, *negricios*, *negruț*), a galicismului *ebenin* și a denominativelor *funinginiu* (*funinginos*), *tuciuriu*, *corbiu*, *păcuriu*, trebuie totuși remarcate și adjectivele *smead* (< sl. *smědŭ*, împreună cu derivatele: *smedior*, *smedișor*), *oacheș* (un denominativ, probabil, de la *ochi* cu sufixul *-iș*), *brun* și *brunet* (împrumuturi din franceză) care, de obicei, acceptă contexte speciale din zona de expresie a fizionomiei umane (păr, față, piele). Un loc aparte în cadrul acestei paradigme îl

ocupă și adjectivul *lai* (*laie, lăi*)⁴ care are secundar semnificația „negru” sau „negru amestecat cu alb” sau „sur, brumăriu, gri” și care, de fapt, desemnează un anumit tip de ovine, „cu lâna mare și de o culoare negru deschis din cauza soarelui” (Giuglea / Kelemen 1966: 216): „Miorița *laie*, // *Laie* bucălaie”.

2.2.4. În concluzie, modalitățile de denominare a culorii /NEGRU/ nu se remarcă, sub aspect lexical, printr-un grad ridicat de complexitate nici în latină, nici în cele două limbi romanice analizate. Trebuie totuși reținute următoarele două aspecte: (i) eliminarea și din franceză și din română a marcajului lexical dihotomic de tip [negru ±transparent], respectiv (ii) o anumită bogăție remarcabilă în limba română în ceea ce privește termenii cromatici (ce exprimă tonalități ale culorii /NEGU/) care descriu diferite particularități fizice ale ființei umane.

2.3. Paradigma lui /ROȘU/

2.3.1. În limba latină desemnarea tonalității /ROȘU/ cunoaște cel mai mare și mai variat număr de termeni, situație care traduce la nivel cognitiv importanța pe care civilizația romană o acorda acestei culori. În cadrul acestei paradigme, se pot repera mai multe sub-ansambluri lexicale, și anume:

(a) RUBER, RUBICUNDUS, RUBIDUS, RUFUS, RUSSUS (și varianta RUSSEUS), ROBUS (și ROBEUS), RUTILUS;

(b) PURPUREUS, OSTRINUS, TYRIUS, SIDONIUS, ASSYRIUS, SARRANUS, THALASSINUS;

(c) PUNICEUS, PUNICUS, POENICEUS, PHOENICEUS;

(d) FERRUGO (și FERRUGINEUS), ROSEUS, SANGUINEUS, CRUENTUS, IGNEUS, FLAMMEUS, COCCINUS (și COCCINEUS), MINEUS (și MINIATUS, MINIACEUS), CERASINUS, TESTACEUS;

(e) SPADIX, BADIUS, ERITHRACEUS, MULLEUS, BURRUS;

(f) SYRICUS.

Sub-paradigma prezentată sub (a), cuprinde, în fapt, cei doi termeni generici care acoperă în semantismul lor, ansamblul nuanțelor incluse în tonalitatea /ROȘU/, mai puțin nuanța /ROZ/. Este vorba în primul rând de RUBER, un adjectiv cromatic polisemantic care înglobează toate nuanțele acestei tonalități, de la deschis la închis, mergând chiar până la actualizarea zonei de învecinare cu /ALBASTRU/. Cel de-al doilea termen generic al acestei sub-paradigme este RUFUS, un adjectiv cromatic a cărui frecvență crește abia începând cu sec. al II-lea e.n.

În ceea ce privește restul termenilor acestui câmp lexical, unii desemnau nuanțele deschise ale acestei tonalități (ca de ex., ROSEUS „roșu palid, de culoarea trandafirului, chiar roz”), alții nuanțele închise (situație înregistrată în semnificația lui SANGUINEUS, CRUENTUS și PURPUREUS), o altă categorie desemna aproximarea lui /ROȘU/ față de alte culori: de exemplu, PURPUREUS desemna, pe lângă „roșul aprins”, chiar culoarea /VIOLET/, FLAMMEUS, RUFUS și RUTILUS implicau și tonalitatea /GALBEN/, RUBIDUS marca apropierea dintre /ROȘU/ și /NEGRU/, iar ROBUS, SPADIX, BADIUS și PUNICEUS erau, în grade diferite, apropiate de /BRUN/.

2.3.2. Și în franceză, paradigma corespunzătoare este foarte bogată atât sub aspect lexical, cât și semantic. Culoarea /ROȘU/ este desemnată de lexeme ca: *rouge, rougeâtre, rouget, rougeaud, cramoisi, écarlate, vermeil, incarnat, rubicond, rubescent, carmin, rose, rosâtre, rosé, pourpre, pourprin, pourpré, cuivraux, fraise, garance, grenat, groseille, fonceau, rubis, tomate, kermès, bordeaux* și adjectivul compus *lie de vin*.

Termenul generic al seriei, *rouge*, provenit din lat. RUBEUS, intră în opoziție semantică, pe de o parte, cu cei doi derivați, *rougeâtre* „qui tire sur le rouge” și *rouget* „légèrement rouge” care exprimă [aproximarea în minus] a acestei culori, iar pe de altă parte, cu lexemele *rubicond* (cuvânt moștenit din lat. RUBICUNDUS), *rougeaud* (un derivat de la baza lexicală *rouge* și sufixul *-aud*) – ambele cu semnificația „très rouge” – și *cramoisi* (un împrumut din arabă, cu sensul „d’un rouge intense, foncé”). De altfel, trăsătura semică [+intens/+vii] este specifică pentru o serie amplă de lexeme din cadrul acestei paradigme, precum: adjectivele *écarlate* (< lat. med. SCARLATUM) „couleur d’un rouge éclatant”, *vermeille* (< lat. VERMICULUS) (și *vermillon* < *vermeil*) „d’un rouge vif et clair” sau *incarnat* (< it. *incarnato*). Aceeași trăsătură semică se regăsește și în semnificația următoarelor denominative: *carmin* (și *carminé*), *pourpre, pourprin, pourpré, corail, kermès, tomate, groseille, amarante, cérise, garance, grenat* sau *bordeaux*, care intră astfel în opoziție cu seria denominativelor: *rose* „qui est d’un rouge pâle comme la rose” (și derivatele *rosâtre* „rose sale”, *rosé* „légèrement teinte de rose”), *cuivré* „couleur rougeâtre de cuivre”, *brique* „couleur (de) brique, rougeâtre” sau *fraise* „rouge propre à la fraise”, care actualizează tonalitatea /ROȘU/ slab, pal.

Reținem așadar faptul că în cadrul acestei paradigme, exprimarea [intensității] joacă un rol foarte important, o astfel de semnificație fiind uneori cumulată cu trăsătura [+aproximare a culorii /ROȘU/ față de o altă tonalitate], așa cum se întâmplă în cazul lui *amarante, lie-de-vin* sau *pourpre, pourprin, pourpré* care traduc și apropierea de /VIOLET/.

2.3.3. În limba română, paradigma corespondentă cuprinde arhilexemul *roșu* (provenit din lat. ROSEUS) și o serie de termeni derivați (*roșior, roșiatic, roșcat, roșcovan*) care marchează, în grade diferite, o [aproximare în minus] a acestei tonalități. Aceeași valoare semantică o au și galicismele *roz* (inclusiv cuvintele create pe teren românesc de la această bază lexicală: *rozatic, rozalb, rozeu, roziu*) și *frez*, dar și denominativele paralele, *trandafiriu* și *zmeuriu*, sau lexemul *rumen* (< sl. *ruměňŭ*) (și derivatele sale: *rumeniu, rumenel, rumeior*). De asemenea, așa cum s-a observat anterior în analiza paradigmei corespondente din limba franceză, și în limba română apare puternic lexicalizată trăsătura semică [aproximare în plus] a culorii /ROȘU/. O astfel de semnificație apare exprimată cu ajutorul galicismelor *bordo, grena* sau a denominativelor *vișiniu, sângeriu, purpuriu* (și *purpuros, purpurat, porfiriu, profiriu, ruginiu, rubiniu* (și *rubinos*), *cireșiu, cărmiziu* sau *stacojiu*. Spre deosebire însă de limba franceză, româna nu prezintă, în cadrul acestui subansamblu lexical, nici un constituent care să marcheze explicit aproximarea lui /ROȘU/ față de o altă culoare. *Purpuriu, porfiriu*, de exemplu, apar definite în lucrările lexicografice consultate, doar ca „roșu închis”, fără nici o remarcă despre relaționarea cu

tonalitatea /VIOLET/. De fapt, un argument suplimentar al modului diferit în care fiecare comunitate decupează realitatea extralingvistică este și cuvântul latinesc PURPUREUS care are drept corespondente în franceză, în funcție de context, fie adjectivul *rouge*, fie cuvintele *violet*, *lilas* sau *rose violacé*. Pe de altă parte, însă, trebuie menționat că în limba română [aproximarea] altor culori față de /ROȘU/ apare lexicalizată, fie explicit, în turnuri de tipul: *gri-roșu*, *galben-roșcat*, fie, implicit, în cuvinte ca: *șofrăniu*, *chihlimbăriu* etc.

2.3.4. Analiza paradigmei lui /ROȘU/ atrage atenția în primul rând prin faptul că nici una din principalele limbi romanice nu a moștenit cuvântul RUBER, arhilexemul seriei de termeni care denumeau această tonalitate în limba latină. Acesta a dispărut în favoarea lui RUBEUS > fr. *rouge* (v. și rom. *roib* „cal șarg, roșcat”), RUSSUS > it. *rosso* (și, probabil, rom. *rus*, „arămiu, roșcat, roșcovan, roșiatic, cu privire la oameni sau oi”, v. Giuglea / Kelemen (1966: 216)), RUSSEUS > sp. *rojo* și al lui ROSEUS > rom. *roșu*, probabil datorită uzurii sale foarte mari, a polisemantismului său, dar și a nevoii de înnoire lexicală.

2.4. Paradigma lui /GALBEN/

2.4.1. Termenii care compun această paradigmă în limba latină sunt: FLAVUS, FULVUS, LURIDUS, PALLIDUS, EXANGUIS, FLORUS, GALBINUS, GILVUS și HELVUS. Alături de aceste lexeme, mai trebuie luate în considerare și denominativele: LUTEUS, CROCEUS, AUREUS (AURATUS), CEREUS (CERINUS), MELEUS, SULFUREUS, SILACEUS, BUXEUS (BUXANS), OLEAGINUS, SANDARACINUS și MURREUS.

Semantica lui FLAVUS, considerat arhilexemul acestei serii, este complexă, mergând de la desemnarea /GALBENULUI/ foarte deschis, chiar apropiat de /ALB/, până la nuanța cea mai apropiată de /ROȘU/. Trebuie însă specificat că aceste semnificații apar, cu precădere în poezie, proza atribuind acestui lexem semnificația prototipică de „galben deschis, auriu”, ceea ce îl pune în opoziție cu FULVUS, termenul care desemna „galbenul închis”.

În afara acestei opoziții – prototipice la nivelul ansamblului termenilor cromatici din limba latină –, se mai poate observa că aproximarea față de o altă culoare este marcată în cadrul acestei paradigme de: GALBINUS „galben-verzui” sau, mai precis, „verde spălăcit, gălbui”, LURIDUS „galben șters și griuliu”, FULVUS „galben închis cu nuanțe roșcate și brune”, LUTEUS și CROCEUS „oranj” (în toate nuanțele acestei culori, apropiate de /ROȘU/ sau de /GALBEN/). Un aspect simptomatic pentru această paradigmă este – dincolo de numărul relativ mare de constituenți –, faptul că semnificația diferiților termeni se confundă adesea: de exemplu, distincția dintre LUTEUS și CROCEUS nu este foarte clară, FLAVUS și FULVUS comută frecvent în texte (mai ales în cele poetice), situație datorată, probabil, și cvasi omonimiei formale, iar majoritatea denominativelor (CROCEUS, CEREUS, MELEUS, SULFUREUS) pare să exprime – cu precizie! – nuanțele cele mai subtile ale acestei tonalități.

2.4.2. Din tot acest ansamblu de cuvinte care desemnează culoarea /GALBEN/, limba franceză îl va alege ca termen generic pe GALBINUS, etimonul

cuvântului *jaune*, cu semnificația primară „couleur de l'or”, conotat mai târziu „dans un sens plus négatif, en parlant du teint marqué par la fatigue” (Mollard-Desfour 2008: 25). Apoi, aproximarea acestei culori se realizează fie față de /BRUN/ prin termenii: *fauve* (< lat. FLAVUS) „d'un jaune tirant sur le roux”, *kaki* „couleur de poussière, d'un jaune tirant sur le brun” sau *roux* (și derivatul *roussâtre*) (< lat. RUSSUS + -âtre) „jaune orangé/rouge orangé/brun orangé”, fie față de /ROȘU/, prin semnificația adjectivelor: *orange*, *orangé*, *tango*. La această listă de cuvinte se adaugă și o serie de denominative care se definesc nu numai metonimic, prin comparația cu obiectul desemnat inițial, ci și prin semul /+jaune/: *ambre* (*ambrelé*), *safran* (*safrané*), *or*, *doré*, *abricot*, *citron*, *miel*, *topaze*.

2.4.3. Paradigma corespondentă din română este organizată în jurul arhilexemului *galben* (cu același etimon ca cel al corespondentului din franceză). Pe de o parte, există o lungă serie de derivate (*gălbui*, *gălbui*, *gălbenu*, *gălbior*, *gălbenuț*, *gălbejit*, *gălbicios*, *gălbineț*, *gălbejor*, *gălbenatic*, *gălbenel* sau *gălburiu*) care exprimă [aproximarea în minus] a culorii /GALBEN/. Pe de altă parte, se întâlnesc diferite lexeme care aproximează această culoare față de:

- /ROȘU/: galicismul *oranj*, denominativele: *portocaliu*, *șofrăniu*, *chihlimbăriu* sau chiar *auriu*;

- /VERDE/: galicismele *oliv*, *kaki*, denominativul *cânepiu*;

- /ALB/: galicismul *blond* (și *blondin*), adjectivele de origine slavă: *bălai* (și *bălăior*), *bălan* (și *bălănel*, *bălănuț*), *plav* (*plăviț*, *plăvan*) care se combină cu substantive care desemnează părul, fața, pielea unor ființe marcate sau nu de semul [±uman]. Tot în aceeași categorie poate fi încadrat parțial și adjectivul (cu etimologie multiplă) *palid* (< lat. PALLIDUS, it. *pallido*) care își păstrează semnificația cromatică „galben pal, livid, alb la față” în aceleași tipuri de locații amintite *supra*, dar devine nemarcat din punct de vedere cromatic în asocierea cu substantive ca *lună*, *lumină* etc. unde capătă semnificația „fără strălucire, lipsit de intensitate, șters”.

2.4.4. În concluzie, ambele limbi romanice studiate au preferat nu termenii generici din latină – FULVUS și FLAVUS – ci hiponimul GALBINUS care avea semnificația „galben-verzui” sau „verde spălăcit, gălbui” și care a ajuns să materializeze lingvistic în variantele *jaune*, respectiv, *galben*, una din cele șapte culori spectrale. Totuși, trebuie remarcat că limba franceză îl moștenește pe FLAVUS în varianta *fauve*, dar nu cu semnificația sa primară, ci cu sensul de „nuanță” cea mai apropiată de /ROȘU/.

2.5. Paradigma lui /ALBASTRU/

2.5.1. Spre deosebire de paradigmele descrise anterior, caracterizate adesea printr-un număr, uneori, foarte mare de lexeme, de această dată, desemnarea culorii /ALBASTRU/ în limba latină pare a fi slab reprezentată la nivel lexical, în sensul că nici unul din cei opt termeni constituenți, anume: CAERULEUS (CAERULUS), LIVIDUS (și LIVIDINUS), CAESIUS, CYANEUS, GLAUCUS, VENETUS, AERIUS și

FERREUS nu se constituie ca arhilexem al acestei paradigme. De exemplu, CAERULEUS, deși apare adesea cu sensul principal „albastru intens”, poate indica și nuanțe mai închise, de „verde – albăstrui”, mergând până la semnificația „negru”. Acestui termen pare să i se opună adjectivul LIVIDUS care desemna „albastrul tern și sumbru”, însă și acesta din urmă apare în texte cu diverse sensuri care indică fie nuanța /GRI-BLEU/, fie /ALBASTRUL/ cu tentă de /NEGRU/. Nici unul dintre acești doi termeni nu indica însă varianta deschisă, strălucitoare a culorii /ALBASTRU/, nuanță care apare desemnată de adjectivele de origine greacă GLAUCUS „albastru pal, gri sau chiar verde”, CYANEUS „albastru deschis”, AERIUS (AERINUS) „albastrul clar al cerului fără nori” sau de lexemul CAESIUS care exprima „albastrul deschis și strălucitor” cu referire frecventă la culoarea ochilor. Un ultim lexem constituent al acestei paradigme în limba latină este VENETUS, un cuvânt cu o arie de utilizare restrânsă la sfârșitul secolului al II-lea e.n., dar care ulterior a cunoscut o extindere semnificativă, pe care J. André o explică prin importanța pe care spectacolele de circ o aveau în viața romană, căci la origine, VENETUS îi desemna, se pare (v. DEL), pe vizitii de circ ale căror căști și costume, originare din Veneția, erau de culoare albastră. În legătură cu acest lexem cromatic, trebuie totuși subliniat că, deși este clară semnificația sa generică de „albastru”, contextele în care apare nu sunt suficient de relevante pentru a permite stabilirea cu exactitate a nuanței (nuanțelor) de /ALBASTRU/ pe care le exprima. De fapt, se poate conchide că pentru întreaga paradigmă discutată este caracteristică instabilitatea și imprecizia semantică a constituentilor.

În plus, trebuie adăugat că slaba reprezentare la nivel lingvistic a acestui tip de cromatică se poate explica prin faptul că în mentalul colectiv latin, /ALBASTRUL/ era considerat culoarea lumii barbare, a triburilor nordice, celtice și germanice, care își vopseau corpul în /ALBASTRU/ pentru a-și înspăimânda dușmanii (v. Pastoureau 2004).

2.5.2. Nici în limba franceză, ansamblul lexical prin care se denumește cea de-a cincea culoare spectrală nu este foarte bogat. Arhilexemul seriei este adjectivul de origine germanică *bleu* (< **blao*, cf. TLFi) care prin diferite tipuri de asocieri: *bleu ardoise*, *bleu horizon*, *bleu lavande*, *bleu nature*, *bleu pétrole*, *bleu turquoise*, *bleu vert*, ajunge să indice nuanțe nenumărate și subtile. Din aceeași paradigmă mai fac parte lexeme care exprimă [aprecierea în minus] a acestei culori, precum: derivatul *bleuâtre* „albăstrui” sau cuvintele moștenite din limba latină, *ceruléen* „de culoare albăstrie” și *livide* „de culoare plumburie, albăstrie”. O serie de denominative, ca: *azur*, *azuré* „qui est de la couleur de l’azur, d’un bleu clair”⁵, *ardoise* „qui est de la couleur d’ardoise”, *saphir* „bleu et lumineux”, *turquoise* „qui est de la couleur bleu turquoise”, completează lista termenilor care desemnează în limba franceză culoarea /ALBASTRU/, listă care nu poate fi încheiată fără luarea în discuție a adjectivului invariabil *indigo* (cuvânt împrumutat din spaniolă unde provine din lat. INDICUM „indian”) cu semnificația „bleu d’aniline” sau „bleu indigo”, de fapt, „un bleu foncé avec des reflets violets ou rougeâtres”, așadar, un termen care indică [aproximarea față de /ROȘU/ (sau chiar

față /VIOLET/]. Definind în această manieră /INDIGO/-ul, suntem obligați să includem în paradigma de denominare a culorii /ALBASTRU/ și o altă serie de cuvinte (pe cale de structurare) care exprimă tot o [aproximare a lui /BLEU/ față de /ROUGE/]. Este vorba, în general, de denominativele: *violet* („d'une couleur qui s'obtient par le mélange du bleu et du rouge”), *violine* („violet pourpre”), *mauve* „d'une couleur violet pâle”, *aubergine*, *prune*, *lilas*, *pourpre*.

2.5.3. Limba română construiește o paradigmă bogată, cu multe tipuri de opoziții, în jurul arhilexemului *albastru*⁶ < lat. *ALBASTER (un derivat al lui ALBUS). Astfel, [aproximarea în minus] se realizează cu ajutorul derivatelor *albăstriu*, *albăstrui*, *albăstrior* sau a galicismelor *bleu*, *opalin*, iar [aproximarea în plus] este actualizată de împrumutul din franceză *bleumarine*. În afara acestor lexeme, trebuie amintită și:

- seria elementelor lexicale care exprimă [aproximarea față de /ROȘU/], reprezentată de galicismele *violet*, *lila*, *mov*, de denominativul *vioriu* sau de *violaceu*, un cuvânt cu etimologie multiplă (< fr. *violacé*, lat. VIOLACEUS);

- seria elementelor lexicale care exprimă [aproximarea față de /NEGRU/]: reprezentată, pe de o parte, de galicismul *indigo*, iar pe de altă parte, de adjectivul *vânăt* și de derivatul acestuia, *vinețiu*. Trebuie specificat că limba română (inclusiv dialectele sud-dunărene) este singura limbă romanică care a conservat forma latinească VENETUS cu semnificația „bleu turcoaz” sau „albastru” (acest din urmă sens înregistrându-se cu precădere în zona Banatului).

În sfârșit, ultimul termen al acestei paradigme este lexemul puțin folosit în limba actuală, *mieriu* (< lat. MERUS „curat”), al cărui sens acoperă o gamă largă de nuanțe ale culorii /ALBASTRU/, de la deschis, la închis.

2.5.4. În concluzie, limbile romanice studiate au trebuit să își construiască paradigme lexicale proprii pentru desemnarea culorii /ALBASTRU/, nici unul din termenii generici din latină neaflându-se la baza arhilexemelor corespondente din franceză sau din română.

2.6. Paradigma lui /VERDE/

2.6.1. La fel ca în cazul desemnării lui /ALBASTRU/, și paradigma de denominare a culorii /VERDE/ este destul de puțin dezvoltată în limba latină. Aceasta cuprinde următoarea listă de constituenți: VIRENS, VIRIDIS „verde”, VITREUS „verde ca sticla, verde-albăstrui”, HERBEUS (HERBIDUS, HERBACEUS) „de culoarea ierbii, verde închis”, MYRTEUS „verde ca mirtul, verde închis”, PORRACEUS „verde ca prazul, verde-prăzuli”, FELLEUS „verde închis strălucitor, de culoarea fierii”. La acestea, trebuie adăugate și cuvintele împrumutate din greacă: PRASINUS „verde prăzuli”, dar și „verde închis, adesea înclinând ușor spre albastru”, CALLAINUS „verde pal, de culoarea turcoazului, verde-smarald” și CUMANTILIS „verde ca apa mării”.

Derivate din radicalul verbului VIRERE, primele două elemente lexicale cu semnificația generică „verde ca iarba, verde închis”, pot fi considerate arhilexemele

acestei paradigme. Ele intră în opoziție cu lexemul VITREUS care cuprinde în semantemul său semele [+strălucire], [+transparență] și stabilesc o relație de sinonimie parțială cu denominativele de origine latină HERBEUS (HERBIDUS, HERBACEUS), MYRTEUS, FELLEUS. Totodată, se remarcă faptul că pentru [aproximarea în minus] a culorii /VERDE/, limba latină recurge, în general, la împrumutul din greacă.

Aproximarea culorii /VERDE/ în raport cu cele două culori spectrale vecine, /GALBEN/ și /ALBASTRU/, este actualizată prin semantismul termenilor GALBINUS „galben-verzui”, „verde spălăcit, gălbui”, respectiv, GLAUCUS „albastru pal, gri sau chiar verde” și, rar, CAERULEUS „albastru închis sau verde – albăstrui”, lexeme care au fost discutate *supra* la paradigmele de bază.

Motivarea și, implicit, transparența lexemului VIR(I)DIS, coroborate cu utilizarea sa frecventă în limba vorbită, rustică (v. DEL) – adesea cu valoare metaforică pentru noțiuni ca: „fragilitate” sau „tinerețe” –, reprezintă principalele motive care au determinat ca acest cuvânt să fie moștenit în majoritatea limbilor romanice: fr. *vert*, rom., it., sp., port. *verde*, cat. *verd*.

2.6.2. Așadar, în limba franceză, arhilexemul paradigmei de denominare a culorii /VERDE/ este adjectivul *vert*. Cele câteva derivate ale acestui lexem: *verdâtre*, *verdelet*, *verdissant* și *verdoyant* exprimă, ca de obicei, ideea de [aproximare în minus] a culorii de bază. Se remarcă faptul că, spre deosebire de limba latină, franceza – mai puțin, româna – preferă procedeul compunerii pentru exprimarea nenumăratelor variante cromatice ale unei culori primare. În cazul paradigmei în discuție, prin acest procedeu foarte productiv sunt delimitate următoarele nuanțe de /VERDE/: *vert* – *vif*, *foncé*, *tendre*, *tieul*, *amande*, (*d'*) *absinthe*, *bois*, *bouteille*, *céladon*, *cérise*, *citron*, *d'eau*, *épinard*, *émeraude*, *jade*, *moutarde*, *Nil*, *olive*, *pistache*, *pomme*, *wagon*. De fapt, o parte din aceste colocații au suferit deja un proces de condensare lexico-semantică, dând naștere unor cromonime autonome, de tipul: (*vert*) *motarde*, *olive* (v. și derivatul *olivâtre*) etc. În afara acestor modalități de actualizare a diferitelor nuanțe de /VERDE/, intră în aceeași paradigmă și câteva lexeme care marchează [aproximarea] acestei tonalități față de /GRI/ sau față de /ALBASTRU/. Este vorba de adjectivul compus *vert-de-gris*, respectiv de cuvântul moștenit din latină *glauque* „de culoarea verde-albastră a mării”.

2.6.3. În limba română, paradigma lui /VERDE/ este una săracă. Aceasta cuprinde arhilexemul *verde* și derivatele acestuia, *verzui*, *verziu*, *verzuliu* care exprimă [aproximarea în minus] a acestei tonalități, galicismul *vernîl* (< *vert Nil* „verde ca apa Nilului”), cu aceeași funcție ca lexemele derivate și încă două adjective denominative, *prăzuliu* „verde foarte deschis, bătând spre alb” (cf. *supra* lat. PORRACEUS „verde ca prazul, verde-prăzuliu”, respectiv, PRASINUS „verde prăzuliu”, dar și „verde închis, adesea înclinând ușor spre albastru”, v. *infra* și nota 8), respectiv, *broticiu* „verde ca brotacul, verde-gălbui”.

2.6.4. În concluzie, paradigma de denominare a culorii /VERDE/ se dovedește a fi cea mai săracă sub aspect lexical în toate cele trei sisteme lingvistice

analizate. Aceeași observație este pertinentă și la nivel semantic, unde se observă că opozițiile stabilite în interiorul acestor subansambluri sunt aproape inexistente. Motivația acestei slabe reprezentări lexicale și semantice poate fi determinată de caracterul comun pe care această culoare îl are la nivel referențial (se întâlnește pretutindeni și pare a fi „la îndemână”), dar și prin „inconsistența” sa compozițională (în sensul că este foarte mult apropiată de alte tonalități, precum: /ALBASTRU/, /GRI/, /GALBEN/ sau chiar /NEGRU/).

3. ÎN FINAL, CÂTEVA OBSERVAȚII CU CARACTER GENERAL

Așadar, din succinta noastră prezentare se poate desprinde o întreagă serie de aspecte relevante pentru configurarea vocabularului cromatic în latină, franceză și română.

Sub aspect cantitativ, se remarcă faptul că, în limba latină, paradigmele lexicale analizate sunt mult mai bogate ca număr de constituenți și mult mai variate ca tipuri de nuanțe cromatice. În limbile romanice analizate, numărul termenilor constituenți scade (un total de aprox. 126 de cuvinte în franceză, respectiv, 260 în română), nu însă și cel al nuanțelor desemnate care pare să cunoască o creștere, determinată și de modificările apărute la nivel extralingvistic (mai cu seamă datorate avântului tehnologic). Numărul mare de constituenți din limba latină se datorează organizării binare a fiecărei paradigme, pe baza opoziției [\pm transparentă], fapt care conduce la dificultatea stabilirii unui arhilexem. Pe de altă parte, trebuie menționat că varietatea nuanțelor desemnate în limbile moderne se exprimă, de obicei, analitic, cu ajutorul unor structuri sintagmatice care cuprind termenul bază/archilexemul seriei și o serie de adjective (v. rom. *închis, deschis, aprins, pal, murdar* etc.) sau de substantive ce reprezintă obiectul comparat.

Din constatarea anterioară rezultă implicit și faptul că din numărul relativ mare de adjective cromatice existente în limba latină, doar câteva s-au transmis ambelor limbi romanice studiate. Este vorba de: NIGER > fr. *noir*, rom. *negru*; GALBINUS > fr. *jaune*, rom. *galben* și VIR(I)DIS > fr. *vert*, rom. *verde*. În afara acestora, fiecare din cele două limbi au, desigur, și cuvinte moștenite individual, numărul acestora fiind mai mare în franceză (v. *glauque, fauve, roux* etc.). Sub acest aspect, limba română se remarcă prin utilizarea lui ALBASTER ca arhilexem al paradigmei lui /ALBASTRU/, prin moștenirea lui ALBUS sau VENATUS (care se mai înregistrează doar în dialectele italiene centro-meridionale – v. Sala 2006: 16) sau prin continuarea unor termeni (adiacent cromatici) care în latină aveau o circulație restrânsă, precum lat. MERUS „curat” > rom. *mieriu* „albastru”.

De asemenea, nu trebuie omis faptul că limbile romanice și-au îmbogățit terminologia cromatică și prin cuvinte formate pe teren propriu (cu mijloace diferite – franceza preferă, cum am mai spus, compunerea, iar româna, derivarea cu sufixe) sau prin împrumut. Sub acest din urmă aspect, trebuie subliniat numărul mare de galicisme (v. *azurit, bleu, bej, bleumarin, blond, bordo, brun, brunet, crem, ecru, grej, grenă, gri, indigo, kaki, lila, liliac, maro(n), mov*⁷, *oranj, oliv, opalin, roz, șaten, violet, vernil*) pe care le întâlnim în limba română în acest domeniu.

În ceea ce privește nivelul conceptual, din Antichitate spre modernitate, se remarcă trecerea de la o reprezentare cognitivă și lingvistică binară redată prin prisma opoziției dihotomice [\pm transparentă] – situație specifică spațiului civilizațional al Antichității latine, la transpunerea distinctă a diferitelor și nenumăratelor tonalități existente în realitatea extralingvistică și/sau percepute senzorial de om⁸ – strategie pe care o încearcă societățile contemporane. În ciuda tuturor eforturilor umane de categorizare a culorilor, complexitatea acestui sistem semiotic pare a fi greu de pătruns. Dovada imediată vine din dificultatea de integrare a anumitor adjective într-o anumită paradigmă lexicală, așa cum se întâmplă, de exemplu, în cazul lexemelor (rom.) *crem*, (fr.) *glauque* etc.

NOTE

- ¹ Prin „câmp cromatic” sau „paradigmă lexicală cromatică” înțelegem, așa cum propune Andres Kristol (1978: 10), un « rayon sémantique de couleur ressenti comme unité dans une langue ».
- ² Adjectivul *băl* care stă și la baza formelor *bălai*, *bălan* etc. provine din vechea slavă (*bělŭ*) unde avea sensul „alb” (Sala 2006: 16).
- ³ De fapt, forma lat. ALBUS s-a păstrat cu sensul „alb” doar în română, în sardă și într-un dialect retoroman din Elveția. În restul limbilor romanice, acesta apare cu semnificația „zori”: fr. *aube*, it., sp. *alba*. Și în română, varianta *alba* apare cu acest din urmă sens în expresia *intră alba în sat*, adică „apar zorile” (v. Sala 2006: 16).
- ⁴ De fapt, și originea și semnificația acestui adjectiv sunt încă controversate. Din punct de vedere etimologic, cuvântul *lai* – care există și în albaneză (în varianta *laja*) –, este considerat fie a fi provenit din limba coloniștilor așezați în Grecia Magna (mai precis, din forma latinească FLAVUS), fie un derivat al cuvântului LABES „pată”, fie chiar un deverbativ de la rădăcina *la* „a spăla” (cf. DER s.v. *lai*). În ceea ce privește semnificația, acest cuvânt pare să aibă, de la o lucrare lexicografică la alta, sensuri suplimentare, ceea ce este în acord cu realitatea extralingvistică, unde lâna ovinelor ‘îmbracă’ frecvent o mare varietate de nuanțe.
- ⁵ Lexemul *azur* provine în franceză din AZURIUM (termen din latina medievală de origine araba: *azaward* „lapis lazuli”).
- ⁶ Lexemul *albastru* a fost considerat (de Lazăr Șăineanu în *Dicționar universal al limbii române*) și ca o formațiune creată pe teren românesc din rădăcina *alb* și sufixul *-astru*.
- ⁷ Adjectivele *mov* și *violet* sunt, în limba română, împrumuturi din franceză unde au statutul de cuvinte moștenite din latină (primul din lat. MALVA, cel de-al doilea, din lat. VIOLA). În limba română, aceleași etimoane se întâlnesc la substantivele *nalbă*, respectiv, *vioară* (v. Sala 2006: 16), cuvinte lipsite de semnificație cromatică.
- ⁸ Un exemplu interesant în ceea ce privește importanța factorului senzorial și, implicit, a naturii puternic subiective care stă la baza denumirii culorilor, este cazul cuvântului latin (de origine greacă) PRASINUS cu semnificația „verde prăzuliu”, dar și „verde închis, adesea înclinând ușor spre albastru” și a corespondentului creat în limba română, *prăzuliu* care are sensul „verde foarte deschis, bătând spre alb”.

BIBLIOGRAFIE

Lucrări de referință

- André, Jacques, *Étude sur les noms de couleur dans la langue latine*, Paris, Klincksieck, 1949.
- Bidu-Vrănceanu, Angela, *Analiza structurală a vocabularului limbii române contemporane. Numele de culori*, București, Tipografia Universității din București, 1976.

- Carastro, Marcello (ed.), *L'Antiquité en couleurs. Catégories, pratiques, représentations*, Grenoble, Éditions Jérôme Million, 2009.
- Delcea, Mihaela Cecilia, *Numele de culori în limbile latină, franceză și română*, Lucrare de diplomă realizată sub coordonarea prof. univ. dr. Michaela Livescu (lucrare nepublicată), 1998.
- Dubois, Danièle / Grinevald, Colette, « En voir de toutes les couleurs: processus de dénomination des couleurs et constructions cognitives », in C. Vandeloise (ed.), *Langues et cognition*, Paris, Lavoisier, p.79-113, 2003.
- Gheorghiu, Dornica, „În legătură cu terminologia culorilor din limba română”, in *Limba română*, 1, 1968, p. 39-49.
- Giuglea, George / Kelemen, B., „Termeni privitori la culori în latină cu referință la limbile romanice”, in *Cercetări de lingvistică*, 2, 1966, p. 215-220.
- Grossmann, Maria, *Colori e lessico: studi sulla struttura semantica degli aggettivi di colore in catalano, castigliano, italiano, romeno, latino ed ungherese*, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1988.
- Internet – *Couleurs et termes de couleur en discours*, rezumatul studiului *Capteurs visuels bio - inspirés pour l'automobile*, propus spre realizare în perioada 2013-2016, în colaborare între CNRS și PSA Peugeot Citroën, http://cedill.free.fr/upload_files/300.pdf.
- Kristol, Andres, *Color. Les langues romanes devant le phénomène de la couleur*, Zurich / Berne, Francke Berne, 1978.
- Marcu, Rodica, „Note privind vocabularul cromatic în limbile franceză, italiană și română”, in *Analele Universității din București*, 1965, p. 283-304.
- Mollard-Desfour, Anni, « Les mots de couleur: des passages entre langues et culture », in *Synérgies Italie*, 4, p. 23-32, 2008.
- Pastoureau, Michel, *Le bleu: la couleur qui ne fait pas de vagues*, propos recueillis par Dominique Simonnet, in Internet: http://www.lexpress.fr/styles/1-le-bleu-la-couleur-qui-ne-fait-pas-de-vagues_489095.html#6KEkOSoPW6ybTDJz.9-9, 2004 (ultima consultare, iunie 2014).
- Sala, Marius, „Istoria cuvintelor. VII. Cromatica limbii române”, in *Saeculum*, 3, 2006, p. 16.
- Scurtu, Gabriela « Sur le lexique chromatique en français et en roumain (I) », in *Analele Universității din Craiova, Seria Științe filologice. Langues et littératures romanes*, XVII, 1, 2013, p. 194-208.

Dicționare

- CDER = Ciorănescu, A., *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediția a 2-a, București, Saeculum I.O, 2007.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, Editura Academiei Române, 1913-1949.
- DEL = Ernout, André / Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck, 1939.
- DEX = Academia Română, Institutul de Lingvistică "Iorgu Iordan", *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a 2-a, București, Univers Enciclopedic, 1998.

- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române, serie nouă*, București, Editura Academiei Române, 1965-2009.
- DLRC = Academia Română, *Dicționarul limbii române literare contemporane*, București, Editura Academiei Române, 1955-1957.
- DLRM = Macrea, D. (ed.), *Dicționarul limbii române literare moderne*, București, Editura Academiei Române, 1958.
- DN = Marcu, F., C. Maneca, *Dicționar de neologisme*, București, Editura Academiei Române, 1986.
- FEW = Wartburg, W. von., *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine darstellung des galloromanischen sprachschatzes*, Suppl., Basel, Bonn, Leipzig, 25 vol, 1922ss.
- Guțu, Gheorghe, *Dicționar latin – român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
- GLLF = Guilbert, L. / R., Lagane (ed.), *Grand Larousse de la langue française*, Paris, Larousse, 1971-1978.
- GRLF = Robert, P., *Le Grand Robert de la langue française. Dictionnaire alphabétique et analogique*, Paris, Le Robert, 1986.
- Littre = Littré, É., *Dictionnaire de la langue française*, Monte-Carlo, Éditions du Cap, 1971.
- MDN = Marcu, F., *Marele dicționar de neologisme*, ediția a 10-a, București, Saeculum Vizual, 2008.
- NDU = Oprea, I. / C.-G. Pamfil / R. Radu / V. Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*, ediția a 8-a, București, Litera Internațional, 2008.
- NODEX = Litera Internațional, *Noul dicționar explicativ al limbii române*, București, Litera Internațional, 2002.
- PRob = Robert, P., *Le Petit Robert: dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris, Le Robert, 1992.
- RDW = Tiktin, H. / P. Miron, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1986-1989.
- TLFi = Centre Nationale de la Recherche Scientifique (CNRS), Analyse et Traitement Informatique de la Langue Française (ATILF), Université Nancy 2, *Trésor de la Langue Française Informatisé*, [http: //atilf.atilf.fr/tlf.htm](http://atilf.atilf.fr/tlf.htm) (ultima consultare, mai 2014).

TRADITION ET INNOVATION DANS LE CAS DE L'HÉRITAGE LEXICAL LATIN EN FRANÇAIS ET EN ROUMAIN

Gabriela SCURTU
Université de Craiova

ar sa tendance à la clarté et à la simplification, [...] par la conservation des plus importantes oppositions du latin [...], par les diverses et expressives créations populaires (mots et syntagmes) qui fonctionnent dans les parlers ruraux, le roumain, dans le contexte de toutes les autres langues romanes auxquelles il est étroitement lié, avec lesquelles il présente de nombreuses ressemblances typologiques, a une note d'originalité néo latine.

(Michaela Livescu)¹

1. BUTS VISÉS

Nous sommes partie de cette citation tirée de la thèse de doctorat de Michaela Livescu, consacrée à l'étude des parties du corps dans les langues romanes, afin de mettre en évidence le fait que le roumain, indestructiblement lié à toutes les autres langues romanes par des traits panromans, s'en distingue aussi par une série de caractéristiques qui en font une langue originale, et tout d'abord par des traits innovateurs et conservateurs qui caractérisent sa romanité (v. Iliescu 2008b). Ceci vient renforcer l'opinion des linguistes qui ont classifié le roumain comme unité à part et qui, de ce point de vue, ressemble au français: « en synchronie on situe les deux langues aux pôles opposés » (Iliescu 2003: 72). Pierre Bec écrivait à cet égard dans son *Manuel de philologie romane*: « le français et le roumain sont les deux langues extrêmes de la Romania, par leur caractère révolutionnaire et par leur diachronie très délicate » (Bec 1971, II: 10).

C'est précisément sur cet aspect que notre article se propose de se pencher: les relations très intéressantes qui s'établissent entre le roumain et le français, en synchronie et en diachronie, dans le cas particulier de l'héritage lexical latin dans ces deux langues, au niveau du sémantisme des mots (l'étude porte uniquement sur le fonds latin commun - les concordances lexicales).

Notre analyse s'attache à suivre les cas de continuité et de discontinuité dans la transmission des sens du latin aux descendants romans. Plusieurs cas de figure s'y présentent, comme c'est indiqué dans la typologie dressée ci-dessous.

2. TYPOLOGIE

2.1. Un première classe regroupe les unités lexicales qui présentent comme caractéristique commune, au niveau du signifié, du point de vue de l'évolution historique, la conservation des sémèmes attestés pour le latin. Théoriquement, ce fait intéresse moins que les innovations. Il est à relever toutefois que ce groupe de mots est digne de retenir l'attention, car les continuateurs romans présentent souvent des sens différents. Cette situation s'explique par une sélection différente des sémèmes caractérisant une même et unique unité lexicale latine, en l'occurrence l'étymon des mots en question, par exemple:

Lat. BUCCA² > fr. *bouche* « bouche »; roum. *bucă* « joue »³ → « fesse »

Lat. CAPUT (CAPUS, -I) > fr. *chef* « dirigeant, chef » (a.fr. *ch(i)ef* « tête »; « extrémité »); roum. *cap* « tête »

Lat. POMA > fr. *pomme* « pomme »; roum. *poamă* « fruit »

Lat. TESTA > fr. *tête* « tête »; roum. *țeastă* « crâne »⁴.

2.2. Un deuxième groupe de mots se caractérisent, au niveau des signifiés, par continuité dans le cas du roumain, discontinuité, dans celui du français. Les descendants roumains représentent donc, du point de vue de leur sémantisme, une phase archaïque, les innovations étant propres au domaine français. Nous ne nous proposons pas de discuter ici les mécanismes qui sous-tendent les mutations sémiques et qui sont d'une grande diversité. En voilà quelques exemplifications:

Lat. CASA > fr. *chez* (prép.) « chez » (a.fr. *chese, chiese*, n.f. « maison »); roum. *casă* « maison »

Lat. PANTEX > fr. *panse* « compartiment du ventre de certains animaux » → « partie renflée » (a.fr. *pance* « ventre »); roum. *pânțec* « ventre »

Lat. *TRAGERE (< TRAHERE) > fr. *traire* « tirer le lait » (a.fr. *traire* « tirer »); roum. *trage* « tirer »

Lat. USTIUM (< OSTIUM) > fr. *huis* « porte » (jur. dans à *huis clos*) (a.fr. *huis* « porte »); roum. *ușă* « porte ».

2.3. Le cas suivant est représenté par les concordances lexicales qui se caractérisent par continuité du sens, dans le cas du français, discontinuité, dans celui du roumain:

Lat. CONVENTUS > fr. *couvent* « couvent, maison des religieux »; roum. *cuvânt* « mot, parole »⁵

Lat. CORONARE > fr. *couronner* « couronner, poser la couronne sur la tête de qqn. »; roum. *cunună* « marier » (vx.roum. « couronner »)

Lat. GRANUM > fr. *grain* « grain, graine »; roum. *grâu* « blé »

Lat. HORA > fr. *heure* « heure »; roum. *oară* « fois » (vx.roum. « heure »).

2.4. Le dernier groupe de concordances lexicales, qui feront d'ailleurs l'objet des remarques qui suivent, réunit les cas de discontinuité par rapport aux signifiés des étymons, dans les deux langues analysées:

ÉTYMON	DESCENDANTS		SENS HÉRITÉS		SENS NOUVEAUX	
	Français	Roumain	Français	Roumain	Français	Roumain
*AMMORTIRE (<ADMORTIRE)	AMORTIR	AMORȚI	tuer, mourir (a.fr.); rendre comme mort (a.fr.)		éteindre une dette; rendre moins violent, éteindre l'effet de qch.	engourdir; émușser (fig.)
BRANCA	BRANCHE	BRÂN-CĂ		patte (rég.)	branche	main (rég.); poussée, coup (au pl.)
CHARTA	CHARTRE (a.fr. CHARTRE)	CARTE		lettre (vx.; auj.'hui pop.)	titre de propriété, de vente, de privilège octroyé (vx.)	livre; titre de propriété, de vente, de privilège octroyé (vx.)
DOLUS	DEUIL (a.fr. DOL, DOEL, DUEL)	DOR	douleur (a.fr.)		deuil, affliction causée par la mort d'une personne; marque extérieure de cette affliction	souffrance causée par l'amour de qqn. qui se trouve loin; désir ardent de (re)voir qqn. ou qch. qui se trouve loin; nostalgie
EXCADE-RE (<EXCIDERE)	ÉCHOIR (a.fr. ESCHER, ESCHEOIR)	SCĂDEA	tomber (a.fr.)	déchoir, décroître	arriver à échéance; lui être attribué par le sort, le hasard	retrancher; faire une soustraction
GULA	GUEULE (a.fr. GOLA, GULE)	GURĂ	gosier, gorge (a.fr.)		bouche humaine (a.fr., auj.'hui pop.); bouche de certains animaux	bouche (humaine)
INCLAVARE	ENCLAVER	ÎNCEHIA			contenir, entourer une autre terre comme enclave; enclure	boutonner; terminer, achever; conclure

Tradition et innovation dans le cas de l'héritage lexical latin en français et en roumain

INSIGNA- RE (<IN SIGNIRE)	ENSEI- GNER (a.fr.ENSEI- GNIER)	ÎNSEM- NA	marquer; montrer (a.fr.); instruire (vx. rég.)		enseigner, apprendre à qqn.	signifier, avoir le sens de; noter
LINEUS, -A, -UM	LINGE (n.m.) (a.fr. LINGE, LIGNE adj.)	IE (n.f.)	de lin (a.fr.)		fin, faible, délicat (a.fr.); ensemble de pièces de tissu, en coton, lin ou fibres synthétiques	blouse caractéristiqu e du costume populaire roumain, en coton, lin ou soie grège
LUMI- NARIA (<LUMI- NAR)	LUMIÈRE	LUMĂ- NARE	flambeau (x), lampe (a.fr.)		lumière	cierge, bougie, chandelle
NITIDUS, -A, -UM	NET	NETED	sans souillure (domaine moral); propre et soigné (a.fr.)		propre, soigné; qui est débarrassé, nettoyé; clair, précis, distinct, pur	lisse, poli, plat
RUBEUS, -A, -UM	ROUGE	ROIB	bête de somme (a.fr.)		rouge	à poil roux ou brun (propre aux chevaux)
SAGMA- RIUM	SOMMIER (a.fr. SUMER)	SAMAR	bête de somme (a.fr.)		poutre; sorte de matelas; pièce de charpente (techn.)	charge d'un âne; oiseau de maçon; faitage (techn.)
SARICA	SERGE (a.fr. SARGE)	SARICĂ			tout tissu d'armure sergé (vx.); tissu spécial d'armure sergé en laine, sec et serré	bure; manteau à longs poils porté par les paysans
*TOCCA- RE (<onomat. <i>tok</i>)	TOUCHER (a.fr. TOCHIER)	TOCA			toucher, atteindre	sonner l'angélus; hacher menu, concasser; craqueter; (fig.) rebattre les oreilles à qqn.

La situation illustrée dans le tableau ci-dessus demande quelques remarques.

2.4.1. En tout premier lieu, on observe que le français et le roumain ont innové différemment, de sorte qu'entre les sémèmes des lexèmes français et ceux des lexèmes roumains correspondants il n'existe généralement pas d'équivalence.

2.4.2. On peut constater, en deuxième lieu, qu'alors que dans certains cas les innovations enregistrées dans les deux langues romanes analysées prennent comme point de départ un même sens de l'étymon, dans d'autres cas, elles sont issues des sémèmes différents d'un lexème latin polysémique. C'est justement ce critère que nous avons choisi comme base pour la discussion synthétique qui suit. Nous avons établi, conformément à ce principe, les sous-classes suivantes:

2.4.2.1. Mots français et roumains dont les évolutions sémantiques s'expliquent à partir d'un même sémème de l'étymon.

Les acceptions actuelles du fr. *amortir* et du roum. *amorți* découlent du sémème « rendre comme mort » du lat.pop. *AMMORTIRE, dont le sème « mort » sous-tend toutes les mutations survenues.

Le bas lat. BRANCA « patte » > fr. *branche*, dont le sémème « branche » est, de manière évidente, le résultat d'une métaphore. Dans le cas du roum. rég. *brâncă* « main », il s'agit de la modification d'un classème: [+animé (-humain)] → [+animé (+humain)]. En roumain littéraire, *brâncă* ne figure que dans des constructions semi-automatisées (*a merge pe brânci*, *a munci pe brânci*), ou bien s'emploie au pluriel, avec le sens de « poussée, coup ».

Les descendants romans du lat. CHARTA présentent des mutations sémiques dictées par l'évolution du référent extralinguistique à travers le temps. Le fr. *charte*, usité au Moyen Age, devenu terme historique, acquiert de nos jours de nouvelles acceptions relevant de la sphère des relations politiques. Le roum. *carte*, d'abord « lettre » (sens roman courant), ensuite « titre de propriété » (vx.), enfin « livre », par calque sémantique d'après le slave *kniga*.

Le bas lat. DOLUS évolue dans le cas du fr. *deuil* du signifié « douleur » vers un sens spécialisé (par restriction): « affliction causée par la mort d'une personne », d'où « marque extérieure de cette affliction ». Le signifié du roum. *dor* est le résultat d'un métasémème spécifique de cette langue. L'acception du lexème roumain ne peut être rendue en d'autres langues que de manière approximative, au moyen de périphrases: « désir ardent de revoir qq. ou qch., nostalgie, etc. ».

Le lat. GULA « gosier, gorge, cou » (pop. « bouche ») est sujet à des métasémèmes spécifiques pour le champ sémantique des mots désignant les parties du corps. Le fr. *gueule* « bouche de certains animaux » et le roum. *gură* « bouche (humaine) »⁶ diffèrent par une combinaison différente avec le classème [±humain].

Le lat. pop. INCLAVARE « fermer avec une clé » connaît, dans les deux langues, des spécialisations de sens. Le fr. *enclaver* « entourer une autre terre comme enclave », d'où, par extension, « enclorre, enfermer ». Le roum. *încheia* « boutonner » (= « attacher (fermer) » + « une pièce de vêtement » + « avec des boutons ») et « terminer, achever; conclure » (évolution sémantique singulière).

À la base du signifié du fr. *linge*, aussi bien que du roum. *ie* (< LINEUS, -A « de lin ») se trouve une mutation sémique de type métonymique: « matériau (=

lin) » → « objet fabriqué de ce matériau », puis, par généralisation, « objet fabriqué de divers matériaux ».

Le lat. pop. LUMINARIA « lampe, flambeau(x); astre » > fr. *lumière*, dont le signifié est le résultat d'un élargissement et d'une abstraction allant jusqu'à l'expression de l'archiséme « lumière », présent en tant que trait sémique généralisateur dans tous les sémes des descendants romans de LUMINARIA, y compris le roum. *lumânare* « cierge, bougie, chandelle ».

Le lat. RUBEUS « rougeâtre » présente dans le cas du fr. *rouge* une généralisation du sens, le mot devenant de la sorte un archiléme qui désigne une couleur fondamentale du spectre solaire; dans le cas du roum. *roib* « à poil roux ou brun », le signifié de l'étymon est sujet à une restriction de sens due à l'adjonction d'un sème contextuel: « propre aux chevaux ».

Les descendants français (*sommier*) et roumain (*samar*) du bas lat. SAGMARIUM « bête de somme » ont subi une mutation sémique de type métonymique: « animal » → « outil ».

Le fr. *toucher* (< lat. pop. *TOCCARE « frapper, heurter ») présente une évolution sémantique par contiguïté de sens: « frapper » → « atteindre » → « toucher ». Le roum. *toca* a des acceptions qui sont proches du sens étymologique (« faire toc »): « sonner l'angélus », « craquer »; « crépiter » ou bien subit des mutations sémiques favorisées par l'archiséme « frapper »: « hacher menu, concasser ».

2.4.2.2. Mots français et roumains qui présentent des évolutions de sens à partir des sémes différents d'une même unité lexicale latine:

Le lat. pop. EXCADERE (class. EXCIDERE): S₁ « tomber » (perdu partout) et S₂ « déchoir ». On peut admettre que S₁ est le point de départ de l'innovation sémantique du fr. *échoir* « arriver à échéance » (par un processus d'abstraction de sens), tandis que les sémes du roum. *scădea* « baisser, se réduire », d'où « retrancher » s'expliquent mieux à partir de S₂.

Le fr. *échauder* « laver à l'eau chaude; brûler avec un liquide chaud » et le roum. *scălda* « baigner » (< bas lat. EXCALADARE) continuent, avec de légères modifications, deux sémes de l'étymon: S₁ « in aquam calidam immittere » et S₂ « in thermis lavari » (Du Cange s.v.).

Le bas lat. INSIGNARE, attesté avec S₁ « indicare (signo ostendere) » et S₂ « instruere » (cf. Du Cange, s.v.). Le sens moderne du fr. *enseigner* s'explique à partir des deux acceptions initiales (aujourd'hui vieilles): « faire connaître en indiquant » (< S₁), respectivement « instruire » (S₂), toutes les deux sous-tendues par le signifié « signe ». Le roum. *însemna* a subi une évolution différente de celle du fr. *enseigner*, sans toutefois perdre le contact avec le signifié « signe ». Les acceptions du lexème roumain: « marquer, indiquer » → « faire connaître en indiquant par écrit » → « signifier » dérivent de S₁.

Le lat. NITIDUS, -A, -UM, avec plusieurs acceptions marquées des traits sémiques [+qualité (+positif)], dont S₃ « propre » se trouve à la base des acceptions du fr. *net*. Nous considérons que le signifié du roum. *neted* « lisse, poli, plat » est le résultat de la focalisation de plusieurs sémes du lexème latin: « brillant, clair, pur, propre ».

2.4.3. Une autre conclusion se dégage si l'on envisage toutes ces évolutions en perspective romane. Il s'agit du fait que, dans nombre de cas, les mutations sémiques survenues dans les deux langues analysées caractérisent un groupe plus large ou plus restreint de langues, dans d'autres cas (particulièrement en roumain), on assiste à des évolutions originales, aptes à définir par ce côté aussi l'individualité d'une langue; par ex.: roum. *dor* « désir ardent de (re)voir qqn. ou qch., nostalgie; état d'âme de celui qui aspire à qch. » < DOLUS « douleur »; roum. *carte* « livre » < CHARTA « papier »; roum. *încheia* « terminer, achever; conclure » < INCLAVARE « fermer avec une clé »; roum. *scădea* « retrancher, faire une soustraction » < EXCADERE « tomber; déchoir ».

2.4.4. Enfin, il ne nous semble pas dépourvu d'intérêt de signaler certaines différences entre la situation de la conservation des significations latines en français et en roumain modernes et aux étapes antérieures d'évolution de ces langues. Voici une liste de mots appartenant à la langue ancienne, pour lesquelles sont attestés les sens des étymons latins, sens perdus par la suite: a.fr. *dol*, *doel*, *duel* « souffrance, chagrin », a.fr. *enseigneur* « marquer, montrer », a.fr. *escheer*, *eschoir* « tomber », a.fr. *gola*, *goule* « gosier, gorge », a.fr. *linge* « de lin », a.fr. *lumiere* « lampe, flambeau(x) », a.fr. *net* « pur, serein /ciel/ »; « soigné », a.fr. *sumer* « bête de somme ».

2.4.5. Cette constatation conduit à une autre, de portée générale, visant la typologie des deux langues, vu que la majorité des chercheurs qui s'occupent des langues romanes dans leur ensemble, ainsi que des relations de ressemblance et de dissemblance entre ces langues, soit du point de vue génétique, soit du point de vue typologique, relèvent la grande différence qui existe entre le roumain et le français (pour une synthèse de ces aspects, cf. Iliescu 2008a). Ce sont les deux idiomes considérés comme occupant les places extrêmes sur l'axe des langues néo-latines⁷. Qu'elles portent sur le système phonétique ou sur les traits morphosyntaxiques du français et du roumain, les diverses études dues à un nombre toujours plus grand de linguistes arrivent à une même conclusion: ces deux langues présentent le plus haut coefficient de dissemblances. La coïncidence des résultats provenant de recherches si diverses est convaincante (*Ibid.*).

Le fait que la situation apparaît toute autre dans la phase ancienne des deux langues est d'autant plus intéressant.

3. ESQUISSE DE COMPARAISON ASYNCHRONE

Il est évident que l'héritage lexical latin dans les deux langues, à l'époque ancienne, dépassait de beaucoup celui de l'époque moderne. On peut enregistrer, surtout pour l'ancien français, beaucoup de mots hérités du latin, que le roumain a conservés, mais qui ont disparu du français moderne. Le roumain s'avère plus conservateur à cet égard que le français et les dissemblances des systèmes modernes sont dues surtout aux innovations françaises (en l'occurrence, remplacement des termes hérités). Par exemple: roum. *adăuga*, a.fr. *aoire* <

ADAugERE; roum. *apăra*, a.fr. *aparer* < APPARARE; roum. *apune*, a.fr. *apondre* < APPONERE; roum. *cina*, a.fr. *cener* < CENARE; roum. *zi*, a.fr. *di* < DIES; roum. *iapă*, a.fr. *ive* < EQUA; roum. *furt*, a.fr. *furt* < FURTUM; roum. *oaste*, a.fr. *ost* < HOSTIS; roum. *legumă*, a.fr. *leum*, *legun* < LEGUMEN; roum. *mult*, a.fr. *molt* < MULTUS; roum. *nea*, a.fr. *noif* < NIX, NIVIS; roum. *orb*, a.fr. *orb* < ORBUS; roum. *pășune*, a.fr. *paissou* < PASTIO, -ONIS; roum. *rar*, a.fr. *rere* < RARUS; roum. *săgeată*, a.fr. *saiete* < SAGITTA; roum. *încă*, a.fr. *oncues* < UNQUAM, etc.

L'appréhension des concordances lexicales du français et du roumain sous l'aspect sémantique permet de tirer une conclusion similaire: à l'époque ancienne les ressemblances entre le français et le roumain sont frappantes. Nous nous référons ici aux termes qui, dans une première phase, conservent les sémèmes des étymons, dans les deux langues, par exemple:

ÉTYMON	SIGNIFIANT		SIGNIFIÉ
	ANCIEN FRANÇAIS	ROUMAIN	
BASILICA	BASOCHE	BISERICĂ	église
CALCARE	CHALCHIER, CAUCHIER	CĂLCA	fouler aux pieds; marcher
CAPUT	CHIEF	CAP	tête
CASA	CHIES(E)	CASĂ	maison
ESCA	ESCHE, AISCHE	IASCĂ	amadou
FRICARE	FREIER, FROIER	FRECA	frotter
INSIGNARE	ENSEIGNIER	ÎNSEMNA	marquer, indiquer
INTENDERE	ENTENDRE	ÎNTINDE	tendre
MAGIS	MAIS, MEIS	MAI	plus
MALVA	MALVE	NALBĂ	mauve (<i>Malva silvestris</i>)
MANERE	MANEIR, MANOIR	MĂNEA (pop.)	séjourner, rester
MONTICELLUS	MONCEL	MUNCEL	petit mont, colline
PANTEX	PANCE	PĂNTECE	ventre
PECTUS	PIZ, PEIZ	PIEPT	poitrine
PEDESTER	PEESTRE	PEDESTRU	qui va à pied
PINNA (PENNA)	PENE	PANĂ	plume
PRIMA VERA	PRIMEVERE	PRIMĂVARĂ	printemps
SALIRE	SAILLIR, SALIR	SĂRI	sauter
SATULLUS	SAOUL	SĂTUL	rassasié
SIGNUM	SEIN, SEING	SEMŃ	signe, marque
SIMILARE	SEMBLER	SEMĂNA	ressembler
QUAERERE	QUERE, QUERRE	CERE	demander, réclamer
*TRAGERE	TRAIRE	TRAGE	tirer
USTIUM	HUIS	UȘĂ	porte
VENATOR	VEŃOR	VĂŃTOR	chasseur

	VX. ROUMAIN	FRANÇAIS	
CORONARE	CUNUNA	COURONNER	couronner
HORA	OARĂ	HEURE	heure
MACER	MACRU	MAIGRE	maigre
SALUTARE	SĂRUTA	SALUER	saluer

Les sémèmes indiqués plus haut, hérités en ancien français et en vieux roumain, n'ont pas subsisté dans le français et le roumain modernes, les lexèmes en question continuant leur existence grâce à des innovations sémantiques (*cf.* Scurtu 2006).

4. QUELQUES CONCLUSIONS

4.1. Concernant les paragraphes sous 2., nous précisons que les évolutions de sens qui y sont indiquées sont dues, fait unanimement connu et reconnu, à des causes multiples qui s'entrelacent souvent et dont les mécanismes ne sont pas toujours aisément décelables. Nous retenons aussi l'idée suggérée par A. Meillet qu'en pratique la recherche d'un problème de sémantique diachronique se réduit souvent à une recherche des probabilités, ce qui exclut les conclusions trop manifestement affirmatives ou trop absolues.

4.2. Concernant les recherches de typologie romane, elles ont conduit à la conclusion que « les relations réciproques des idiomes romans diffèrent d'un compartiment de la langue à l'autre. Le réseau qui unissent les langues romanes dans une unité commune est extrêmement complexe » (Iliescu 2008a: 421). Et cette complexité s'accroît si l'on envisage ces problèmes en synchronie (où le français et le roumain apparaissent comme les points extrêmes sur l'axe des langues néo-latines) ou en diachronie, cette « diachronie très délicate » (pour citer la caractérisation faite par Pierre Bec), dans le cas des deux langues en question.

4.3. Relativement à ce dernier aspect mentionné, qui vise la situation des deux langues en diachronie (*supra* 3), notre succincte démarche a montré, qu'au moins dans le domaine du lexique, la très grande différence entre le français et le roumain n'est qu'une « réalité synchronique actuelle » (Iliescu 2008a: 216), fait confirmé par des recherches menées aussi pour d'autres compartiments de la langue: « La structure morphosyntaxique de l'ancien français montre encore de grandes ressemblances avec le roumain » (Iliescu 2003: 72). Au commencement de leur évolution, le roumain et le français faisaient partie d'une zone qui avait plus d'une caractéristique commune. Les différences actuelles sont dues, en premier lieu, à l'évolution dynamique du français, qui s'éloigne rapidement de la latinité à laquelle le roumain est resté plus fidèle.

4.4. Enfin, terminons par souligner que le roumain, tout en conservant mieux sa physionomie latine, est plus riche que le français en traits innovateurs (*v. supra* 2.4. le grand nombre d'évolutions sémantiques qui lui sont propres en exclusivité). C'est ainsi que cette langue, indestructiblement liée à tous les autres idiomes néo-latins par des traits panromans, s'en distingue par une série de caractéristiques

qu'elle ne partage avec aucun d'entre eux, et tout d'abord par des traits innovateurs et conservateurs qui caractérisent sa romanité.

NOTES

- ¹ Le texte original, en roumain: « Prin tendința de claritate și de simplificare, [...] prin conservarea celor mai importante opoziții din latină [...], prin diversele și expresivele creații populare (cuvinte și sintagme) care funcționează în graiuri, româna, în contextul tuturor celorlalte limbi romanice de care este strâns legată, cu care prezintă numeroase asemănări tipologice, are o notă de originalitate neolatină. » (Livescu 2003: 337)
- ² « La substitution du lat. *bucca* à *os* dans les lang. rom. est due à l'expressivité du mot (cf. a. fr. *bec* « bouche ») (FEW t. 1, p. 584b, s.v. *bucca*) ».
- ³ Le roumain est la seule langue romane qui conserve BUCCA > *bucă* « joue » (Livescu 2003: 334).
- ⁴ Le terme dialectal *țest* « pot d'argile cuites » représente le chaînon intermédiaire de l'évolution sémantique de TESTA vers « tête » (cf. Livescu 2003: 333).
- ⁵ Le roum. *cuvânt* « mot, parole » présente une évolution sémantique singulière, qui manque dans les autres langues romanes. Ce sens se retrouve pourtant dans les langues balkaniques (albanais, bulgare, néo-grec, serbe), ce qui a amené certains linguistes à avoir recours à « l'union linguistique balkanique » pour expliquer le sens du mot (cf. par ex. ILR, II, p. 168). L'évolution sémantique « assemblée » (lat. CONVENTUS) → roum. *cuvânt* « mot » a fait l'objet d'un article bien documenté qui rejette l'explication du sens roumain par l'intermédiaire des langues balkaniques, auxquelles on a eu recours souvent à tort, en soutenant l'hypothèse d'une évolution logico-sémantique à deux phases: S₁ « assemblée » → [S₂ « conversation »] → S₃ « mot », la première phase étant absente du roumain (Iliescu 1973).
- ⁶ En continuant le lat. GULA pour la dénomination de la notion de « bouche », le roumain s'oppose à toutes les autres langues romanes, qui ont préféré BUCCA.
- ⁷ Ainsi, Amado Alonso affirme que le roumain et le français sont « ingroupables » (1954: 127), alors que W. von Wartburg considère que le français et le roumain occupent une position à part dans la Romania, s'opposant à tous les autres idiomes romans (1951: 37-38).

BIBLIOGRAPHIE

Ouvrages de référence

- Alonso, Amado, *Partición de las Lenguas Románicas. Temas españoles*, Madrid, 1954.
- Banniard, Michel, *Du latin aux langues romanes*, Paris, Nathan Université, 1997.
- Bec, Pierre, *Manuel pratique de philologie romane*, I-II, Paris, Picard, 1971-1972.
- Coteanu, Ion / Sala, Marius, *Etimologia și limba română. Principii – probleme*. București: Editura Academiei, 1987.
- Densusianu, Ovid, *Histoire de la langue roumaine*, I-II, Paris, 1901-1938; Trad. roumaine *Istoria limbii române*, Ediție îngrijită de prof.univ. J. Byck, I-II, București, 1961; cf. aussi in *Opere*, vol.II *Lingvistica*, Ediție critică și note de V. Rusu, Ed. Minerva, București, 1975.
- Gougenheim, G., *Les mots français dans l'histoire et dans la vie*, I-II, Paris, Picard, 1966².
- Graur, Alexandru, « Corrections roumaines au REW », in *Bulletin linguistique*, V, 1937, p. 80-124.
- Iliescu, Maria, « Contribuție semantică la etimologia lexemului românesc "cuvânt" », in *Analele Universității din Craiova*, II, 1973, p. 199-207.

- Iliescu, Maria, « La typologie des langues romanes. État de la question », in Sánchez Miret, Fernando (ed.) *Actas del XXIII Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románica, Salamanca, 24-30 septiembre 2001*, Tübingen, Max Niemayer Verlag, 2003, p. 61-81.
- Iliescu, Maria, 2008a, « Roumain et ancien français », in *Miscellanea romanica*, Cluj-Napoca, Clusium & Scriptor, pp. 211-216 (publié initialement in *SRLR*, XIII, 1978, p. 287-294).
- Iliescu, Maria, 2008b, « Le roumain et les autres langues romanes », in *Miscellanea romanica*, Cluj-Napoca, Clusium & Scriptor, pp.415-425 (publié initialement in *Études romanes, Bulletin de la SRLR*, XII, 1977-1978, p. 31-40).
- Livescu, Michaela, *Locul limbii române între limbile romanice în perspectiva atlaselor lingvistice romanice - Terminologia părților corpului*, Craiova, Editura Universitaria, 2003.
- Maneca, Constant, « Analiza semică a lexicului latin al limbii române », in *LR* 18-1, 1969, p. 3-24.
- Meillet, Antoine, « Comment les mots changent de sens », in *Linguistique historique et linguistique générale*, I, p. 230 suiv., Paris, Champion, 1975 [1921].
- Picoche, Jacqueline / Marchello-Nizia, Christiane, *Histoire de la langue française*, Paris, Nathan Université, 1994.
- Popovici, Victoria, « Cuvinte latine păstrate numai în limba română: probleme de etimologie », in *SCL* 39-2, 1988, p. 157-162.
- Popovici, Victoria, « Mots hérités ou dérivés en roumain. Un problème d'étymologie roumaine en perspective romane », in Iliescu, Maria / Șora, Sanda (éds.) *Rumänisch: Typologie, Klassifikation, Sprachcharakteristik*. München, Südosteuropa – Gesellschaft, 1996, p. 265-275.
- Rosetti, Al., *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București, Ed. Științifică, 1976.
- Sala, Marius, « Panromanica cu excepția românei în vocabularul fundamental al limbilor romanice actuale », in *SCL*, 31-3, 1980, p. 237-246.
- Scurtu, Gabriela, « Le roumain et le français – points extrêmes sur l'axe des langues néo-latines? », in *RRL* 38, 1-3, 1993, p. 243-247.
- Scurtu, Gabriela, *Les concordances lexicales du français et du roumain*, Craiova, Sitech, 2006.
- Wartburg, W. von, « L'articulation linguistique de la Romania », in *Bolletín de dialectología epañola*, Barcelona, 1951, p. 37-38.

Dictionnaires

- Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913-1949.
- Academia Română, *Dicționarul limbii române*, Serie nouă, București, Editura Academiei Române, 1965-2009.
- Bloch, Oscar / Wartburg, Walther von, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, PUF Quadrige, 2008.

- Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Editura Saeculum I.O., 2002.
- Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Univers Enciclopedic, 1998².
- Du Change, Ch., *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis*, I-III, Parisiis, 1687; Ed. L. Favre, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, I-X, Niort, 1883-1887, Graz, 1954-1956, Paris, 1937-1938.
- Ernout, A. / Meillet, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine: histoire des mots*, Paris, Klincksieck, 1937 (retirage 2001).
- Meyer-Lübke, Wilhelm, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, C. Winter, 1935³.
- Nouveau Petit Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Version électronique. Dictionnaires Le Robert, VUEF, 2001.
- Robert, Paul, *Le Grand Robert de la langue française. Dictionnaire alphabétique et analogique*, Paris, Le Robert, 1986.
- Papahagi, Tache, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, Ed. Academiei RPR, 1974².
- Trésor informatisé de la langue française*, CNRS.
- Wartburg, W. von, *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes (FEW)*, I-XVIII, Leipzig, 1932-1940, Basel, 1944.

TRADUCIR «BETIBÚ» DE CLAUDIA PIÑEIRO

Lavinia SIMILARU
Universidad de Craiova

Las dificultades de la traducción se han venido destacando desde tiempos inmemoriales, y la reflexión sobre la traducción también es muy antigua. Paul Ricoeur, Tullio Gregory y Umberto Eco son sólo tres egregios especialistas que han elaborado teorías sobre la traducción.

Traducir una novela de Claudia Piñeiro, o de cualquier autor argentino plantea problemas para el traductor acostumbrado al español de España. Si las formas verbales del voseo son de fácil comprensión, y se encuentran en el diccionario de la Real Academia, hay palabras y expresiones con sentidos inesperados.

PALABRAS CLAVE: *traducción literaria, español argentino, Claudia Piñeiro*

Las dificultades de la traducción se han venido destacando desde tiempos inmemoriales, ya que la traducción existía sin duda en los albores de la historia de la humanidad.

La reflexión sobre la traducción también es muy antigua. San Jerónimo (347-420), considerado patrono de los traductores, por haber traducido la *Biblia* del griego y el hebreo al latín, traducción conocida bajo el nombre de *Vulgata*, tenía una visión increíblemente moderna sobre la traducción, que expone en *Epistulae* 57, 5, estimando que la traducción es interpretación y recreación.

Con el pasar del tiempo, los que se dedicaban a este arte, y los que se dedican a la crítica de la traducción han observado que hay cosas que no se pueden traducir, tienen sentido en una sola lengua, y han empezado a hablar de la “intraducibilidad”. La traducción ha sido considerada inevitablemente una traición, y relegada a la categoría de pobre copia con respecto al original. Cualquier traducción falsea inexorablemente el espíritu de la obra original. La traducción perfecta no es más que un ideal eternamente inalcanzable, y el esfuerzo del traductor parece condenado de antemano al más rotundo fracaso.

Pero las teorías modernas estiman que la traducción no puede ser un mero pasaje de una lengua a otra, sino interpretación del discurso ajeno. En su ensayo *Origini della terminologia filosofica moderna* (2006), Tullio Gregory trata de devolver la dignidad a los traductores, haciendo hincapié en la importancia fundamental de la obra de éstos, a menudo e injustamente apartados al segundo plano por el perpetuo y tan arraigado prejuicio de la falta de originalidad de su trabajo.

Decir lo mismo en otra lengua (“dire la stessa cosa in un'altra lingua”), el ideal de la traducción, es difícil, como observa Umberto Eco, y la traducción se contenta con “decir casi lo mismo”, como sugiere el título del semiólogo italiano, *Dire quasi la stessa cosa. Esperienze di traduzione* (Bompiani 2003).

En este libro el gran semiólogo se pregunta “¿*Qué significa traducir?*”, y contesta: “*La primera y confortante respuesta debería ser: decir lo mismo en otra lengua*”. Pero la portada del libro había sugerido ya que esta respuesta no tiene mucho que ver con la realidad. Nunca se puede decir *lo mismo* en otra lengua, y Umberto Eco explica detenidamente las razones en su cualidad de semiólogo, de teórico de la traducción, de traductor, y de autor traducido. Nuestra escasa experiencia de traductor de una lengua románica a otra lengua románica nos permite decir solamente que a menudo la misma palabra, de origen latino, heredada por dos lenguas romances no tiene los mismos sentidos y las mismas connotaciones en las dos lenguas, a pesar de tener una forma idéntica.

Para Paul Ricoeur, traducir significaría decir lo mismo de otra manera. Traducimos una palabra que el interlocutor no comprende escogiendo otra, traducimos nuestro pensamiento volviendo a enunciarlo. La traducción es un “dicho de otra manera”, y es siempre posible. Ricoeur hace justicia al traductor, sugiriendo el concepto de *équivalence sans identité*, equivalencia sin identidad.

Para un traductor acostumbrado al español hablado en España, traducir a Claudia Piñeiro plantea varios problemas. Charles E. Kany lo había advertido: “No se debe olvidar que, mientras la lengua literaria general es relativamente uniforme en todo el ámbito hispanohablante, el español peninsular hablado difiere en muchos aspectos de la lengua hablada en América, aunque tampoco existe uniformidad en ésta. Además, el español modélico está limitado, incluso en España, a los grupos cultos, y existen en él prácticas corrientes asimismo en el español de América, si bien algunas expresiones consideradas en la Península como populares o vulgares han encontrado aceptación en círculos americanos socialmente más altos. Sea de ello lo que fuere, lo cierto es que el salto existente entre la lengua hablada y el lenguaje literario es considerablemente mayor en América. El autor hispanoamericano se hurta mucho más a la realidad lingüística en su obra escrita que el autor español.” (Kany 1994: 13).

Claudia Piñeiro nació en Burzaco, ciudad situada a 25 km de Capital Federal, y en sus obras utiliza el lenguaje de la región de Buenos Aires, metrópoli que también sirve de decorado para las andanzas de los protagonistas de sus novelas.

El primer problema a la hora de traducir a Claudia Piñeiro y a cualquier autor argentino es el voseo, ya que “...en Argentina, Paraguay, América Central y el estado mexicano de Chiapas domina el *vos* en la conversación familiar con intensa y espontánea vitalidad [...]” (Lapesa 2008: 483).

Los ejemplos de voseo en las novelas de Claudia Piñeiro abundan; en realidad, los personajes lo utilizan siempre:

“... pero ni ellos son Jean-Paul, ni vos Genet, querida amiga”. (Piñeiro 2011: 24).

“Vos siempre igual, Brena.” (Piñeiro 2011: 32).

“Nunca te olvides, en épocas de calma puede salir un loco a último momento a pedirte lo que sea que pueda ir en tapa, y vos se lo vas a tener que dar.” (Piñeiro 2011: 36).

“Igual que vos”. (Piñeiro 2011: 37)

“Tengo algo para vos, Brena, dice el comisario”. (Piñeiro 2011: 37)

“Apareció muerto alguien que vos conocés muy bien...” (Piñeiro 2011: 37)

“Te merecés que te la dé, vos más que nadie”. (Piñeiro 2011: 40).

“Vos no sabés lo que es desarmar un matrimonio, dice él”. (Piñeiro 2011: 40).

Pero el traductor – si no está acostumbrado a estas formas –, las puede deducir, las entiende, porque se parecen a las habituales, y puede llevar a cabo su trabajo sin problemas.

Mayores dificultades suponen para el traductor las palabras que en Argentina tienen un sentido distinto del conocido en España.

A veces, los diccionarios recogen estos sentidos, facilitando la comprensión del texto, y la traducción. Es el caso de “pollera”: el DRAE precisa que en América latina significa “falda externa del vestido femenino”. En la novela *Betibú*, el contexto no deja lugar a dudas:

“En los años 20 se empezó a llamar «chica flapper» a mujeres jóvenes que desterraron o adaptaron a otros usos el tradicional corsé, redujeron el largo de sus polleras y se cortaron el pelo de manera no convencional”. (Piñeiro 2011: 68).

Otra dificultad con la misma solución la supone el sustantivo “picado”, utilizado por Claudia Piñeiro con el sentido – mencionado en el DRAE – de “partido de fútbol informal y amistoso”. Éste es el fragmento de la novela:

“Luego se levanta y va hacia la ventana, le atrae el picado que están terminando de jugar los hijos de Nurit Iscar y sus amigos. Lo tienta. Se le van los pies”. (Piñeiro 2011: 163).

En cambio, el sustantivo “nabo” es utilizado con un sentido completamente distinto de los atribuidos por el DRAE:

“Abre su cajón y saca los papeles del retiro voluntario. Tal vez sea el momento. Tal vez sea lo que tiene que hacer de una vez por todas: agarrar la guita e irse. Si fuera inteligente lo haría, se dice, pero yo siempre fui medio nabo. O nabo entero”. (Piñeiro 2011: 31).

La solución la ofrece uno de los diccionarios de la red: *idiota, muy tonto, o distraído* (<http://www.asihablamos.com/word/palabra/Nabo.php>). Es un sentido que cuadra perfectamente en el contexto. La traducción al rumano es ésta:

“Deschide sertarul și scoate documentele pensionării anticipate. Poate că acum este momentul. Poate că asta trebuie să facă, odată pentru totdeauna: să pună mâna pe parale și s-o șteargă. Dacă ar fi deștept, ar face-o, își spune, dar eu am fost întotdeauna cam tâmpit. Sau tâmpit de-a binelea”.

Un caso parecido es el de “chorro”, sustantivo utilizado con un sentido no mencionado el DRAE:

“Y un buen periodista de Policiales se apoya en eso, en los contactos que le pasan los datos que, tarde o temprano, se van a convertir en noticia. Y si ese dato es una primicia, mejor. Porque si tenés que esperar a que se levante el secreto de sumario, estás frito. No importa si los contactos son policías, fiscales, chorros, jueces o presos, sino que den el dato justo”. (Piñeiro 2011: 34).

La solución la ofrece otra vez la red: *ladrón asaltante* (<http://www.asihablamos.com/word/palabra/Chorro.php>).

La traducción al rumano trata de conservar el registro coloquial:

„Iar un bun ziarist de la Polițiște se bazează pe asta, pe contactele care-i dau datele ce se vor preface în știre, mai devreme sau mai târziu. Iar dacă datele constituie o premieră, cu atât mai bine. Căci dacă trebuie să aștepți până se desecretizează dosarul, te-ai ars. Nu contează dacă aceste contacte sunt polițiști, procurori, manglitori, judecători sau deținuți, important e să-ți dea datele necesare”.

Al leer el fragmento siguiente, el traductor se da cuenta de que „pescado podrido” no puede tener aquí el sentido habitual:

„Si se hubiera aclarado esa cuestión, a lo mejor se habría empezado a desenmarañar la madeja y se habría conseguido una pista para llegar al asesino de Gloria Echagüe. Si es que no fue él. Corría una versión de que el tipo necesitaba hacerla callar, de que la mina no estaba de acuerdo con alguna de estas actividades y que se había puesto muy densa, que había amenazado dejarlo y hasta denunciarlo. Pero no sé, a veces creo que todo fue pescado podrido. En fin, concluye Brena, el ajuste de cuentas es figurita repetida, y si hay que ir por ahí en pocos días vamos a estar empantanados otra vez”. (Piñeiro 2011: 116).

Una sencilla búsqueda en la red le ofrece la solución: *vender pescado podrido en la jerga periodística es dar una noticia falsa adrede, destinada a abusar de la credulidad del público*. (<http://www.urgente24.com/193329-el-pescado-podrido-y-la-disputa-por-telefe>).

La traducción al rumano es „balon de săpun”:

“Dacă s-ar fi elucidat chestiunea, poate că ar fi început să se descâlcească ghemul și s-ar fi obținut o pistă care să ducă la asasinul Gloriei Echagüe. Dacă nu cumva a fost chiar el. Circulau zvonuri că tipul trebuia s-o reducă la tăcere, că femeia nu era de acord cu vreuna din activitățile lui și că o făcea pe dura, îl amenințase că îl părăsește, ba chiar că îl denunță. Dar nu știu, uneori mi se pare că n-a fost decât un balon de săpun. În sfârșit, conchide Brena,

reglarea de conturi e peste tot, iar dacă mergem în sensul ăsta ne împotmolim iarăși în câteva zile”.

Un caso complicado es el de “notero”, sustantivo que no figura en los diccionarios, y sólo se puede intuir que es “autor de notas”, “periodista”:

“Le dijeron que en la puerta del *country* pregunta por ella la gente de un noticiero para llevarla a los estudios, aunque todavía no vinieron a su casa. Le dijeron que por esas participaciones se puede pedir buena plata. Le dijeron, le dicen otra vez en este momento. A lo mejor se da una vuelta por la puerta de La Maravillosa mañana, ve si siguen las cámaras allí y se presenta con el notero”. (Piñeiro 2011: 31).

La palabra vuelve a aparecer hacia el final de la novela:

“La policía valló la entrada, se ven muchos efectivos trabajando, el notero habla a cámara, una foto de archivo de Gandolfini, el notero ahora entrevista a un jefe policial, el zócalo dice: Comisario García Prieto a cargo de la investigación del crimen”. (Piñeiro 2011: 341).

La traducción al rumano es “reporter”:

“I s-a spus că la poarta din *country* întrebă de ea reporterii de la un post de știri, ca s-o ducă în studiouri, deși încă n-au venit acasă. I s-a spus că pentru aparițiile acestea la televizor poți să ceri sume frumoșele. I s-a spus, i se spune din nou în momentul acela. Poate dă mâine o raită pe la poarta din Minunata, vede dacă mai sunt camerele de luat vederi acolo și se prezintă reporterului”.

“Poliția a închis intrarea, se văd multe efective lucrând, reporterul vorbește la cameră, o fotografie de arhivă a lui Gandolfini, reporterul acum ia interviu unui șef de la poliție, pe ecran scrie: Comisarul García Prieto însărcinat cu investigarea crimei”.

“No me daba el piné” se traduce por “a nu-l ține curelele”:

“¿A mí qué me obsesiona?, ya no sé, hace muchos años me quería parecer a Rodolfo Walsh, ¿sabés?, él era mi modelo, no sé si mi obsesión pero sí mi modelo. Después entendí que no me daba el piné para querer ser como él. Ni a mí ni a nadie, hoy en este país no hay quien se pueda parecer a Rodolfo Walsh”. (Piñeiro 2011: 153).

“Ce mă obsedează pe mine? Nici nu mai știu, cu mulți ani în urmă voiam să semăn cu Rodolfo Walsh, el era modelul meu, nu știu dacă obsesia mea, dar cu siguranță modelul meu. Apoi am priceput că nu mă țin curelele să vreau să fiu ca el. Nici pe mine, nici pe alții, astăzi în țara asta nu mai e nimeni care să poată semăna cu Rodolfo Walsh.”

La solución se ha encontrado aquí:

<http://forum.wordreference.com/showthread.php?t=977360>

Los hablantes nativos explican que la expresión “no darle el piné” quiere decir “no tener capacidad para...”, y tiene su origen en el índice Pinet.

“Sanata” es una *charla sin sustancia*, según la red:
(<http://forum.wordreference.com/showthread.php?t=977360>).

“Pero no me hagas caso, tomalo como la sanata de un viejo, tu generación no se hace estos planteamientos”. (Piñeiro 2011: 154).

“Dar nu mă lua în seamă, ia-o ca pe o trâncăneală de om bătrân, generația ta nu-și pune astfel de probleme”.

BIBLIOGRAFÍA

Eco, Umberto, *Dire quasi la stessa cosa. Esperienze di traduzione*, Milano, Bompiani, 2003.

Kany, Charles E., *Sintaxis hispanoamericana*, Madrid, Gredos, 1994, traducción al español de Martín Blanco Álvarez.

Lapesa, Rafael, *Historia de la lengua española*, Madrid, Gredos, 2008.

Piñeiro, Claudia, *Betibú*, Buenos Aires, Alfaguara, 2011.

<http://www.wordreference.com/es/en/frames.asp?es=pollera>

<http://it.wikipedia.org/wiki/Traduzione>

<http://forum.wordreference.com/showthread.php?t=977360>

<http://forum.wordreference.com/showthread.php?t=977360>

<http://www.urgente24.com/193329-el-pescado-podrido-y-la-disputa-por-telefe>

<http://www.asihablamos.com/word/palabra/Chorro.php>

<http://www.asihablamos.com/word/palabra/Nabo.php>

ISTORIA UNUI CUVÂNT: CVOȚIENT „CÂT” (REZULTATUL ÎMPĂRȚIRII)

Elisabeta Șoșa
Universitatea din Craiova

Cet article se propose de faire un commentaire sur l’histoire du mot roumain *cvoțient*, par la prise en charge des nombreuses variantes graphiques et phonétiques. Ce mot du domaine des mathématiques est aujourd’hui un archaïsme, remplacé par le lexème *cât*, appartenant au fond héréditaire latin.

OTS CLÉ: *étymologie du mot roumain cvoțient, évolution phonétique, variantes graphiques*

Cuvântul *cvoțient* (și variantele sale grafice și fonetice) este în limba română un neologism cu etimologie multiplă (lat. QUOTIENS, germ. *Quotient*, fr. *quotient*, it. *quoziente*), iar ca sens este limitat la domeniul matematic.

N.A. Ursu (1962), primul care s-a ocupat de acest termen, înregistrează formele *cvoțient* și *coțient*, propunând ca etimon termenii respectivi din latină, germană și franceză.

DA menționează, alături de *coțient* și *cvoțient*, și varianta *cuoțient*, stabilind ca etimon numai termenul din latină.

Astăzi cuvântul nu mai este folosit, dicționarele actuale înregistrându-l cu mențiunea „ieșit din uz” și cu etimologie latină și germană (MDA).

Termenul a pătruns în română odată cu primele aritmetici traduse din limba germană și tipărite în Transilvania (prima atestare: 1777). A avut o mare circulație în epocă, dar nu s-a menținut, probabil din cauza dificultăților de adaptare la sistemul fonetic românesc, așa cum demonstrează mulțimea variantelor sale, datorate filierei, analogiei sau normelor ortografice oscilante din epocă.

În funcție de felul cum au fost tratate segmentul inițial *cv-*, secvența medială *-ti-* și finala termenului, s-a ajuns la un număr total de nouă variante, pe care le-am grupat în trei variante principale, fiecare cu câte două subvariante: **1. *cvoțient*** (cu subvariantele a. *quotient*, b. *cvoțiente*) – variante care au la inițială grupul labiovelar *cv / qu*; **2. *coțient*** (cu subvariantele a. *cotient*, b. *cocient*), variante cu grupul labiovelar redus la velară; **3. *cuoțient*** (cu subvariantele a. *cuocient*, b. *cuociente*), în care, sub influență italiană, silaba inițială nu mai este nici grupul labiovelar (*cv / qu*), nici velara *c + o*, ci *cuo-* (velară + diftong). O delimitare și o istorie a tuturor acestora variante este destul de dificilă.

1. Cvoțient (1777, 1785; 1785; 1789; 1805; 180tz, 1836)^{1a,b,c,d,e}, pronunțat [kvoțient], ca în germană, este prima formă sub care a fost pus termenul în

circulație de către autorii ardeleni, în aritmeticile tipărite de ei pentru școlile românești nou înființate în Transilvania. Cuvântul respectă fonetica termenului german (*Quotient* [kvoțient]), dar și pronunția lui în latina medievală apuseană (*quotient*), bine cunoscută latiniștilor ardeleni.

Aceeași formă apare și la Gh. Asachi în manualele sale de matematică tipărite în 1836 (aritmetica) și 1838 (geometria)^{2a,b}. De formație germană și franceză în ce privește matematica, autorul moldovean oscila între varianta etimologică *cvoțient*, împrumutată din germană, și *cotient*, ce apare în ediția din 1843 a aritmeticii sale. În textele de matematică de după Asachi nu se mai găsește varianta germanică.

a. Quotient (1864; 1877)^{3a,b,c}, citit [sau kvotient / kuotient, sau kotient / koțient]. Aflându-ne în plin latinism, termenul reproduce grafia cuvântului din latină și franceză (*quotient*) sau din germană (*Quotient*), dar, în ce privește pronunția, oricare dintre variantele fonetice indicate ar fi putut circula în epocă. Apare în trei texte transilvănene, tipărite două în 1864 – unul la Sibiu (I. Popescu, *Computul*), altul la Blaj (I. S. Stoian, *Aritmetica*), iar al treilea datează din 1877, publicat la Blaj (G. Vlăsa, *Geometria*).

b. Cvoțiente (1855, 1864)^{4a,b}, variantă ce poate fi rezultatul contaminării mai vechiului *cvoțient* cu it. *quoziente*, dar ar putea fi explicată și din *cvoțient*, la care s-a adăugat un *-e* final, după obiceiul epocii (ca în *antecedinte*, *consecinte* etc.). Apare într-un text din 1855, tipărit la Viena și destinat școlilor din Transilvania. Este o traducere făcută de un autor necunoscut, după manualul german al lui Fr. Mocnick.

Regăsim această variantă și în Moldova, la N. I. Blândul, în manualul său de *Algebră*, tradus din același autor german, dr. Fr. Močnic (= Francisc Mocnick). Varianta latino-germanizată apare la acest autor alături de alte două: *cocient*, formă românilizată după regulile puriste ale vremii (cu reducerea labiovelarei la velară simplă *c-* și înlocuirea lui *ti* cu *ci*), și varianta *cuociente*, influențată de termenul din italiană (*quoziente*).

2. În sistemele ortografice ale epocii grupul labiovelar *qu + o* are valoarea [k], acceptată pentru termenii tehnici și pentru cuvinte străine (Șuteu 1976: 115). Astfel se explică seria a doua de variante, care au *co-* în loc de *cvo-* la inițială.

Coțient (1870)⁵. Este o variantă adaptată complet la sistemul fonetic românesc, introdusă de matematicianul N. Culianu. Folosind la inițială segmentul *co-*, în locul grupului labiovelar *cvo-*, formă ce apăruse și la Asachi, în ediția a doua, din 1843, a *Aritmeticii* sale, precum și secvența medială *-ti-* în locul lui *-ti-*, preluată de la înaintași sau propusă de Culianu, orientându-se după pronunția termenului în germană sau în italiană, Culianu este singurul autor la care cuvântul este adaptat atât grafic, cât și fonetic, eliminând, astfel variantele etimologizante anterioare.

a. Cotient (1843)⁶, citit [kotient sau koțient], este o primă încercare de adaptare grafică a termenului matematic. Apare la Gh. Asachi, în ediția a doua a *Aritmeticii*, tipărită la Iași în 1843. În ediția din 1836 acesta folosise varianta germanizată, *cvoțient*.

T. Stamati înregistrează în *Disionărașul* său din 1851⁷ ambele forme folosite de Asachi: *cvoțient* și *cotient*.

b. Cocient (1864, 1876, 1877)^{8, 9a,b}. Este o variantă latinist-puristă, cu *t + i* din etimonul latin, german, francez sau italian, înlocuit cu africata *c[i]* (ca în *rugăciune*). Varianta aceasta se găsește numai la autori moldoveni, influențați, probabil, de ideile puriste ale lui Aron Pumnul: N. I. Blândul, 1864¹⁰ (alături de *cvoțiente*, discutat mai sus, sub l b., și *cuociente*, vezi 3 c), la un autor gălățean, D. Cerchez, 1876^{9a} și la T. Mărdărescu^{9b}.

3. Cuoțient (1856, 1875)^{10a,b}. Este o variantă influențată de termenul italian (*quoziante*). A circulat în Transilvania și în Moldova. În Transilvania apare într-o traducere de către un autor necunoscut a aceluiași autor german Fr. Mocnick, considerat probabil autoritate în epocă sau, mai sigur, impus de curtea de la Viena pentru școlile din Imperiu, cum fusese în secolul anterior Felbiger. În Moldova varianta aceasta se găsește la N. Culianu (1875)^{5b}, într-un text de trigonometrie.

a. Cuocient (1858)¹¹, variantă secundară din Transilvania a lui *cuoțient*, explicabilă prin italiană și prin regulile analogice ale curentului purist. O folosește V. Roman într-o *Aritmetică* publicată la Sibiu.

b. Cuociente (1864)¹², mai aproape de etimonul italian prin segmentul inițial *cuo-* și prin finala *-e*, este a treia variantă folosită de N. I. Blândul în *Algebra* sa din 1864 (alături de *cocient* și de *cvoțiente*).

După cum s-a observat, oscilațiile grafice și fonetice ale acestui neologism au loc în trei segmente ale sale: la inițială (**cvo-**: scris *cvo-*, *quo-*, *co-* sau *cuo-*), în segmentul medial (**-ți-**: scris etimologic *-ti-* sau fonetic *-ți-* ori *-ci-*) și în partea sa finală (**-t**: scris și cu *-e* final, ca în italiană sau după moda vremii).

Așa cum s-a stabilit încă de la început de către N.A. Ursu, termenul are incontestabil etimologie multiplă în limba română: latină, germană sau franceză. Variantele cu inițiala *cuo-*, cu *-ți-* în segmentul medial și cele cu *-e* final impun și termenul italian *quoziante* ca etimon pentru acest termen de aritmetică.

Am urmărit evoluția acestui termen aritmetic pe o perioadă de 100 de ani, de la prima sa atestare în limba română (1777) până în 1877¹³. Așa cum am precizat la început, cuvântul a ieșit din uz, iar în nomenclatura matematică a fost preferat termenul *cât*, din fondul vechi al limbii române, introdus de Gh. Lazăr și impus prin contribuția autorilor munteni.

NOTE

¹ Curtea de la Viena a elaborat în germană manuale pentru școlile naționalităților din Imperiu, cu obligația ca edițiile traduse și tipărite să fie bilingve. Autorul manualelor de aritmetică era Felbiger. Astfel, în anul 1777 se tipărește prima aritmetică în limba română. Ea este o ediție bilingvă, germană-română, scrisă cu litere chirilice: a) *Ducere de mână către aritmetică sau Socoteala* pentru traba pruncilor românești celor neuniților ce să învață în școale cele mici. Beci, 1777, 151 p., retipărită în 1785. S-a stabilit că autorul traducerii este pedagogul sârb Teodor Iancovici, directorul școlilor românești și sârbești din Banat. b) Gh. Șincai, *Îndreptare către artmetică*. Blaj, 1785, 3 f. + 77 [-71] p.; c) D. Eustatievici, *Ducere de mână sau Povățuire către aritmetică*, Sibiu, 1789. 151 p.; d) Gr. Obradovici, *Povățuire către învățătura socoatei sau Aritmetica*. Buda, 1805, 90 p.; e) f. a. *Povățuire către aritmetică învățătura numerilor*. Buda, 1806, 102 p., retipărită în 1836.

² a) Gh. Asachi, *Elemente de matematică, Partea I Aritmetică*, Iași, 1836, 1 f. + 208 p.; Partea II *Geometrie elementară*, Iași, 1938, 312 p.; b) *Elemente de matematică, Partea I Aritmetică*, [ed. A II-a], Iași, 1843, 190 p.

- ³ a) I. Popescu, *Computul în școala populară*. Sibiu, 1864, 226 p.; b) I. S. Stoian, *Aritmetica pentru școalele populare*. Blaj, 1864, 56 p.; c) G. Vlăsa, *Geometria pentru gimnaziile inferioare* după Fr. Močnik. Partea I (pentru a I-a și a II-a clase gimnaziale), 86 p.; Partea II (pentru a III-a și a IV-a clase gimnaziale), 80 p., Blaj, 1877
- ⁴ a) *Aritmetică sau carte de exercițiu la învățatura calculațiunii* pentru școlarii din clasele a II[-a] și a III[-a] ale școalelor populare în împărăția austriacă, Viena, 1855, 205 p. Nu este precizat autorul traducerii.; b) N. I. Blândul, *Algebră* pentru cursul învățământului secundar de dr. Fr. Močnic [sic!] tradusă în limba română de ..., editat de T. Codrescu și D. Gusti, Iași, 1864, IV + 293 p.
- ⁵ N. Culianu, *Lecțiuni de calcul diferențial și integral*, vol. I – 1, Iași 1870, 210 p.
- ⁶ V. nota 2 b.
- ⁷ T. Stamati, *Disionăraș românesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles*. Iași, 1851.
- ⁸ V. nota 4 b.
- ⁹ a) D. Cerchez, *Aritmetica practică* pentru uzul școalelor primare de ambe sexe, clasa I gimnazială și comercială. Edițiunea I, Galați, 1876, 205 p.; b) T. Mărdărescu, *Aritmetica elementară* pentru școalele primare de ambe sexe, Iași, 1877, 127 p.
- ¹⁰ a) Fr. Močnik, *Manual de aritmetică sau socoteală ...*, Viena, 1856, 182 p. Nu este precizat autorul traducerii.; b) N. Culianu, *Curs de trigonometrie plană*, Iași, 1875, 114 p.
- ¹¹ V. Roman, *Aritmetica* pentru școalele populare greco-răsăritene, compusă de..., edițiunea a doua înavușită, Sibiu, 1858, 96 p.
- ¹² V. nota 4 b.
- ¹³ Textele de matematică dintre 1777 și 1877 au fost studiate de noi pentru teza de doctorat *Stilul științific românesc*. Literatura matematică dintre 1777 și 1877. Studiu statistico-lexical, Editura Universitară, 2001, 458 p.

BIBLIOGRAFIE

- Academia română, *Dicționarul limbii române* [serie veche]. Tomul I, partea II. C, București, „Universul”, 1940. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu.
- MDA – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Micul dicționar academic*, I, București, Univers Enciclopedic, 2001.
- Șuteu, Flora *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, București, Editura Academiei R.S.R.
- Ursu, N., A., *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura științifică, 1962.

« TANTAS LINGUAGENS QUANTO DESEJOS »

Lelia TROCAN
Universitatea din Craiova

Receptarea, concretizarea, decriptarea unui text, totul reclamă existența mai multor planuri ale discursului, ca rezultat al unei izotopii complexe. Codul gramatical devine semnificativ atât atunci când este respectat, cât și atunci când este infirmat. În literatură, îndeplântările de norme funcționează ca semne care concentrează atenția lectorului pe o anumită semnificație. Procedeele stilistice sau narative se compun în interiorul câmpului gramatical. Raporturile temporale, personale, comparative, ritmul, intensitatea sau polifonia se realizează cu ajutorul construcțiilor gramaticale. Câmpul semantic lexical, care depinde de contextul situațional, este cel mai manifest și cel mai pasionant. El este marcat și de contextul istoric, verbal, situațional, de contextul imaginilor, relevând calități simbolice, arhetipale, dar și de puterea de a inventa noi conotații. Forța semnificantă a lexicului creează universul artistic proiectat în text. O analiză pe parcursul căreia cititorul se inițiază în a descoperi sensurile adiacente presupune o foarte bună cunoaștere a textului și o educație a lecturii. Ea solicită o sensibilitate lingvistică dezvoltată. O atitudine, conștient critică, raportată la universul lingvistic, constituie fundamentul capacității de a înțelege limba ca pe un fenomen social. Putem astfel aborda « o lectură polisemică » a textului, îl putem deschide spre simbolism, psihanaliză, tematism, semiotică, putem practica o « lectură plurală ». Pluralitatea sistemelor criticii actuale franceze revelă ezitarea între demersul parțial, unilateral, de adaptare a operei literare și aspirația spre un demers global, multilateral. Actul critic modern impune o metodologie pozitivă vechii intuiții personale, singura care, în ultimă instanță, are posibilitatea să confere validitate și sens unui astfel de demers.

CUVINTE CHEIE: *text, limbaj, critică, cod gramatical, câmp semantic*

A crítica literária francesa atual atravessa um período de grande fecundidade que tende a equivaler, senão a concorrer, com a da criação. Assim são publicados, em curtos intervalos de tempo, volumes de crônicas e artigos, curtas e longas monografias, estudos sobre temas de especialidade, ensaios críticos-literários, sem falar das matérias de caráter crítico, publicados na imprensa literária ou diária.

A crítica atual é uma força que aspira à hegemonia e que se impõe pela imensa quantidade de informação que manipula, pois, após uma aliança fértil com algumas das ciências humanas, ela ampliou sensivelmente a compreensão do conceito de fenômeno artístico e se outorgou o direito de responder a questões que não faz muito tempo, pertenciam à psicologia da arte, à estilística, à semiologia ou à gramática gerativa. A essas competências ampliadas se junta a excessiva diversificação dos processos críticos, o que é saldado por uma retração considerável da investigação. Mas essa abundância de sistemas críticos e essa

diversificação das abordagens inspiram uma desconfiança cada vez maior quanto à eficácia social da crítica que tende a se dirigir cada vez mais apenas aos críticos ou a um grupo restrito de iniciados.

A aspiração à originalidade imprime à crítica uma função negadora, superior à do discurso literário, no qual essas implicações existem em estado latente. A crítica, enquanto discurso de segundo grau, representa um ato de relação, uma obra que exprime uma atitude que traz a marca do tempo para um fenômeno que tende à eternidade.

A necessidade ontológica de atualizar uma obra literária impõe ao processo crítico uma renovação permanente. Assim, o código da escritura literária finita permanece definitivamente estável enquanto o que fundamenta o discurso crítico pretende uma rápida transformação ditada por fatores muito diversos. “A crítica parece assim, na hipóstase de Sísifo, condenada a rolar sua pedra ao pico da montanha de onde ela cai sem parar”: (Munteanu 1981: 11)

A crítica sofre um processo de degradação ou de erosão bem mais rápido do que o que afeta o fenômeno literário, processo devido ao fato de que o progresso da crítica literária deve se sincronizar muito naturalmente com o progresso geral do pensamento humano e, principalmente, com o das disciplinas científicas com as quais a crítica acha conveniente afinar-se.

É preciso fazer uma distinção entre o discurso da crítica dirigida ao grande público e o discurso crítico sistemático apoiado num suporte teórico bem sólido e no interior do qual seja possível desvendar vários códigos de origem distinta, conferindo-lhe um aspecto plural.

Inscrita na dialética tradição/modernidade, a linguagem da resenha crítica continua sendo, com poucas exceções, a linguagem tradicional, enquanto o da crítica sistemática, atrelado a alguns ramos das ciências humanas, dá provas de uma maior abertura à atualidade. São as razões pelas quais a linguagem da resenha é estagnadora, ou melhor, de lentíssima evolução, enquanto o da crítica sistemática está em perpétua renovação, em função dos progressos registrados pela ciência da qual ela tomou emprestado seus conceitos fundamentais.

O florescimento da crítica sistemática em nossa época, sua variedade não anula o significado e o papel da crítica dirigida ao grande público. A crítica sistemática influencia numa certa medida a resenha crítica e o emprego que ela faz de alguns conceitos (fato evidente principalmente entre os que cultivam a ambas, como é o caso de Roland Barthes, cujas crônicas possuem uma marca do sistema crítico ao qual ele aderiu num dado momento).

Os mais representativos críticos franceses atuais estão plenamente conscientes de sua total integração na atualidade. E isso não apenas por sua opção pelas obras que sejam a expressão de nosso tempo, mas também e principalmente pela maneira que eles entendem apropriar-se intelectualmente de uma obra.

Essa inscrição na atualidade é feita pela aquisição maciça de informações e de conceitos próprios de outras de pesquisa e teve por consequência a constituição de várias escolas críticas cujos programas marcam um envolvimento com o progresso, o desejo de entender a literatura do século XX através do prisma do

século XX, sem abandonar a literatura do passado, mas apreciando-a segundo os sistemas atuais de pensamento.

Julgando a grande diversificação da crítica literária atual, René Wellek estabelece em escala mundial a existência de seis direções dominantes: “a crítica psicanalítica, estilística, formalista, marxista, a crítica mitológica fundamentada na antropologia da cultura e a crítica existencialista”: (Wellek 1970: 353)

A nova crítica é uma crítica de ruptura, intertextual com relação à crítica tradicional. Quem quer que esteja a par das polêmicas da crítica dessas últimas décadas constatará facilmente que Roland Barthes se afirmou como detrator da visão de Lanson, da qual Jean Starobinski é um adversário declarado da crítica biográfica praticada por Sainte-Beuve, que Lucien Goldmann se erigiu contra a crítica sociológica clássica e contra o freudismo e que Charles Mauron e Jean-Paul Weber tentam fundar a crítica temática, afastando-se da psicanálise clássica. As novas vozes da crítica tentam assim substituir as antigas.

Mas as rupturas são menos violentas do que as aparências criadas por algumas declarações intempestivas. Lucien Goldmann se inscreve na trajetória da crítica inaugurada por Hegel, Marx e Lukács. Maurice Blanchot e Serge Dubrowsky dão ao existencialismo sartriano um contorno mais radical. Por sua vez, Charles Mauron, Jean-Paul Weber e Jean-Pierre Richard não poderiam ser entendidos sem os precedentes criados por Freud e Bachelard, assim como Tzvetan Todorov e Gérard Genette não teriam podido construir seus sistemas críticos tais como os conhecemos sem os ensinamentos dos formalistas russos, de Spitzer, de Marx e de Freud.

Quanto a Roland Barthes, ele próprio reconhece ter sofrido várias influências: “Eu conhecia Marx, um pouco de Lênin, alguma coisa de Trotsky e de Sartre – tudo o que se podia conhecer naquela época [...], depois Lacan, Julia Kristeva, Sollers, Derrida, Deleuze e Serres, entre outros” (Barthes 1987: 277)

A evolução da “antiga crítica” para “nova crítica” é, com efeito, uma revolução. Ela traz a marca de todo devir dialético, que anuncia o progresso pela negação no interior do fenômeno, pela luta dos contrários. A voz do crítico guarda seu grão específico enquanto ela tem por plano de fundo uma outra voz. Nessa situação então, mesmo as dissonâncias se tornam criadoras.

Um dos grandes mestres da crítica tradicional, já contestado por Proust em seu famoso *Contre Sainte-Beuve*, foi com efeito o fundador da crítica biográfica e psicológica, que ainda hoje tem o seu valor. Praticando uma crítica distante da objetividade científica, Sainte-Beuve reconhece entretanto os méritos do determinismo (tal como ele tinha sido imposto pela escola de Madame de Staël). À causalidade geral, ele opõe uma biográfica, que ele põe em relevo para um retrato único e que não se repete, obtido por “empatia”. Sainte-Beuve observa o anedótico da existência social para descobrir, atrás dele, o que chama de existência “obscura, recalçada, solitária” do escritor (esse “eu profundo” que Proust lhe reprovava por ter esquecido). Receptivo às inovações de uma crítica nova, com aspirações científicas, ele lança uma metáfora da relação entre o autor e sua obra, que vai marcar a nova escola – “tal pai, tal filho” – afirmação determinista enriquecida pela observação de que “nada é mais imprevisível do que o Talento”, que há sempre

uma parte inexplicável e inexplicada da obra saída do Gênio. Sainte-Beuve considera a obra ao mesmo tempo como histórica e trans-histórica. Dizer que ele reduz a crítica à biografia é simplista demais, pois suas biografias englobam a crítica, elas comunicam-se por “empatia” com a duração do gênio. É o mesmo que farão os bergsonianos, os psicanalistas e mesmo os “novos críticos” toda vez que eles vão tentar a reconstituição de um criador como entidade “homo scriptor”, produtor e produto de sua obra. Retrartista (de uma individualidade ou de uma família espiritual), Sainte-Beuve é um modelo, um baluarte que instaura “universos imaginários” a partir dos textos. Ele relaciona dados exteriores com sintomas desvendados pela obra escrita, procedendo freqüentemente como um estilista moderno ou como um tematista, tal como Jean-Pierre Richard que não hesita em indicá-lo dentre os aliados trans-históricos da “nova crítica”. As críticas genética, biográfica, psicológica e sociológica declararam-se herdeiras de Sainte-Beuve, valorizando e esgotando tudo o que se podia “imitar” do autor dos “retratos literários” que, ressuscitado nos mais diversos movimentos e escolas da crítica literária, sobrevive assim às contestações que tentaram diminuir seu valor.

Um outro grande crítico que, por causa do positivismo de seu método, é freqüentemente tratado com injustiça hoje, mas que teve uma influência decisiva sobre a crítica científica do século XX foi Hippolyte Taine. Edificando uma metodologia sistemática e racional, que evoluía para uma concepção materialista e sociológica do determinismo, Taine teve a ambição de construir um grande sistema que fosse como uma lei geral capaz de ser adquirida e aplicada a qualquer criação literária. Sua confusão metodológica que aparece no momento em que, fazendo a defesa de uma crítica analítica no sentido explicativo, coloca no mesmo plano a explicação das causas internas da obra e a explicação das causas externas, de ordem genética, para se fixar finalmente apenas nestas.

Ele constata que as partes da obra dependem umas das outras e se combinam num sistema – tal como num corpo organizado (chamado hoje de “estrutura”). Mas, tal como os psicanalistas atuais, Taine considera que esse sistema (essa estrutura) não pertence à obra, mas ao psíquico do autor, que é, por sua vez, difícil de depreender em sua totalidade. De acordo com Taine, a literatura expressa o estado moral daquele que a produz; ele se pergunta quais são as condições de *raça, momento e meio* que produziram esse estado. Ele tentou integrar o *determinismo* e o *darwinismo* com a história literária, o que continua válido para toda crítica científica. Limitado na compreensão do meio e do momento, o método de Taine será aperfeiçoado pela sociologia marxista; limitado na compreensão teórica do valor estético, ele será melhorado pelos analistas modernos. Estruturalistas, psicanalistas, sociocríticos encontram em Taine um precursor que é preciso ler sem preconceitos.

O mais freqüentemente contestado pela crítica atual é o que se refere a Lanson. Orientação dominante na história e na crítica literárias do fim do século XIX e em boa parte do século XX, a “abordagem de Lanson” representa a tradição de uma história literária erudita, fundamentada objetiva e cientificamente em documentos. Gustave Lanson discordava de Taine ou Sainte-Beuve do que seria o espírito científico. Ele não queria tomar emprestado das ciências naturais o

vocabulário e os procedimentos. A seu ver, a história literária devia ser uma ciência autônoma ligada às outras ciências para fazer delas suas auxiliares. Lanson suspeitava de tudo o que fosse estranho aos textos, visto que sua preocupação era conhecer a obra, abstando-se de qualquer atitude, para realizar estudos objetivos, neutros e verídicos: “Nosso ideal é conseguir construir o Bossuet e o Voltaire que nem um católico nem um anti-clerical fossem capazes de negar, fazer deles uma imagem que não fosse verdadeira e que usufruíssem em seguida como quisessem de seus qualificativos sentimentais” (Lanson 1965: 32-33)

Lanson deixa ao leitor a possibilidade de enriquecer a obra com seus próprios comentários, prefigurando assim o que mais tarde será chamado de “produtividade da leitura”. A crítica lansoniana cultiva preferencialmente o estudo das fontes, das influências, o comentário de texto, fundamentado num conhecimento aprofundado da biografia, da época histórica, do clima intelectual em que o autor se formou. Trata-se de método duvidoso, mormente visto assim pelo risco de sufocar o gênio.

Mas para Lanson a erudição não é um objetivo em si, mas um meio que será retomado pelos teóricos do texto, pelos que estudam a intertextualidade. Qualquer estudo de literatura comparada, de identificação das fontes, qualquer edição científica deve encontrar em Lanson o seu iniciador que exorta a continuá-lo e a superá-lo. A nova crítica se ergue, fervorosa, principalmente mais contra os “lansonianos” conservadores e didáticos das cátedras universitárias de hoje, do que propriamente contra Gustave Lanson, esse crítico venerável, culto e sensato.

Prolongando a tradição mais profundamente marcada pela filosofia de Bergson, Albert Thibaudet recusa a opção por algum sistema, optando muito mais pela pluralidade. No estudo de obras individuais, a crítica se propõe uma identificação com a “duração do escritor” e, no caso da história literária, com “o impulso vital” de uma criação nacional. Ele afirma a novidade de sua crítica pelo juízo que faz de Gide, Proust e Valéry – os grandes clássicos do século XX e, principalmente, por sua tentativa de decifrar o código poético de Mallarmé enquanto realidade individual, confrontada com a ordem oculta da língua cotidiana. Ele exclui a investigação das condições exteriores nas quais se produziu a obra e omite também a biografia para dar lugar a um capítulo intitulado “A Pessoa de Mallarmé”, produto de sua obra, inteiramente construída como um poema, por uma compreensão poética. Seu bergsonismo lhe recomenda a ética da resistência a qualquer automatismo. O confronto com a duração interior do escritor o situa na fileira de Sainte-Beuve e, ao mesmo tempo, na vanguarda da atual “crítica de identificação” que se auto-reivindica herdeira de Proust. É o primeiro crítico francês que se interessa pelo freudismo e, mais tarde, é um “romancista das vidas não vividas”, no espírito de uma lógica dos mundos possíveis. A “geografia literária” proposta por ele para situar os escritores em sincronia, é, com efeito, uma tipologia que lembra as “famílias intelectuais” e as “monografias culturais”. Durante gerações, a história literária, de acordo com sua concepção, foi considerada uma réplica diacrônica da “geografia, uma intersecção na duração da vida”. Thibaudet depreende a grandeza e o trágico da aspiração crítica que supõe o *juízo*, condição *sine qua non*, mas sempre relativa, o *gosto*, que só pode

ser subjetivo, a *capacidade de auto-produzir* como obra autônoma, exigências autônomas, porém desprovidas de objetividade. Ele preconiza uma “crítica pura”, que seria a crítica das constantes literárias, uma crítica paradigmática (idéia apreciada mais tarde por Gérard Genette), réplica à crítica das individualidades. Os tradicionalistas o consideram ensaísta e diletante, a “nova crítica”, tomando-o como um precursor de intuições reveladoras, demasiadamente atrelado ao historicismo.

Limitemo-nos à apresentação desses quatro grandes mestres da crítica tradicional francesa pensando sempre que os outros críticos, tais como Brunetière, Lemaître, Faguet, Benda, Du Bois, Alain, Paulhan e Béguin, para citar apenas alguns deles, ligam-se, de uma maneira ou de outra, aos sistemas iniciados pelos mestres aqui apresentados.

À margem dessa “crítica antiga”, desenvolveu-se na França uma “nova crítica”, muito heterogênea, que visa enriquecer os métodos de análise, a fim de descobrir os aspectos menos conhecidos das obras ou completamente ignorados pelos antigos mestres. A existência das duas críticas e a relação que se estabeleceu entre elas durante as últimas décadas do século XX decorrem do ensaio de Roland Barthes *Les deux critiques*. O autor coloca em evidência a diferença entre a tendência à objetividade da crítica universitária e a adesão aberta a uma ideologia, atitude comum aos novos críticos, mas que não exclui a idéia de colaboração entre elas. “Se a crítica universitária não é nada além de seu programa declarado, ou seja, o estabelecimento rigoroso dos fatos biográficos ou literários, não se vê, para dizer a verdade, por que ela manteria a menor tensão com a crítica ideológica. As aquisições do positivismo, mesmo suas exigências, são irreversíveis. Ninguém hoje em dia, seja qual for a filosofia adotada, pensa em contestar a utilidade da erudição, o interesse das atualizações históricas, as vantagens de uma análise fina das “circunstâncias literárias” (Barthes 1964: 215)

A nova crítica reprova à antiga a recusa de qualquer metafísica, a recusa de uma concepção geral da literatura: “...o crítico positivista pratica uma idéia perfeitamente parcial da literatura, pois recusar a se interrogar sobre o ser da literatura, é ao mesmo tempo acreditar na idéia de que esse ser é eterno ou, se preferirmos, que é natural, logo, que a literatura funciona por *si mesma*. E no entanto, o que é a literatura? Por que se escreve? Racine escrevia pelas mesmas razões de Proust?” (Barthes 1964: 247)

Barthes demonstra que a idéia tradicional segundo a qual o escritor escreveria para “se expressar” (a literatura sendo apenas a tradução, a comunicação da sensibilidade e das paixões do autor) esconde uma ideologia superada, envelhecida e referendada pelo determinismo positivista, que engendra as noções críticas de “fonte”, “gênese” e “reflexo”. “Essa idéia da *obra como produto*, que só consegue explicar uma parte ínfima da obra, deu lugar à idéia *da obra como signo* além dela própria” (Barthes 1964: 47) A crítica seria então a tentativa de decifrar seu significado, de descobrir principalmente o termo oculto, o significado. O determinismo analógico segundo o qual os detalhes de uma obra devem se misturar com os detalhes de uma vida, a alma dos personagens à alma do autor, fundamenta uma explicação sobre um “alhures”, sobre um elemento exterior à obra. Isso

acarreta o interesse pelas circunstâncias biográficas, as fontes, as influências, os modelos, da obra e a concepção segundo a qual escrever seria apenas “reproduzir”, “inspirar-se”, “copiar” e a arte apresentando-se apenas essencialmente como “mimese”. Mas o que a crítica tradicional não quer explicar é justamente a diferença entre o modelo e a obra. Não podendo contestá-la, ela a atribui ao gênio, à magia, ao inefável. Se as semelhanças decorrem de um positivismo bem rigoroso, as diferenças não teriam como ser explicadas pelos mesmos métodos. Assim sendo, a crítica pára onde deveria começar, pois criação não é conformação com a norma, com o modelo, mas, pelo contrário, deformação deste.

Condena-se portanto a crítica antiga por sua fraqueza, sua impotência para adentrar as profundezas e os sentidos ocultos das obras. Tentativas de superar os limites da velha crítica já tinham sido feitas há muito tempo. Mallarmé, Proust, Valéry, com suas poéticas, já tinham “modernizado” muito a crítica e seus princípios aceitos e incorporados pelos jovens críticos. Eles já não chocavam mais os tradicionalistas.

A crítica literária está em perpétua renovação e se realiza notadamente como ato de recepção irradiador do presente para o passado. Desse ponto de vista, o dever da crítica é uma metamorfose permanente ditada pela perpetua necessidade de se ligar à atualidade. Eis por que, ainda que aceitemos a idéia de uma história da crítica, esta só aparecerá como uma incessante separação com o passado. O situação da crítica não é um inventário completo de nomes, mas um fluxo viável por meio do qual as vozes da crítica podem dialogar mais naturalmente sobre o mundo, além do tempo e do espaço.

A publicação do famoso manifesto do professor Raymond Picard, *Nouvelle critique ou nouvelle imposture*, em 1965, marcou o ponto culminante de uma evolução ainda confusa e deu uma data de nascimento e um nome à nova crítica, que entra desde então no domínio pública. Dirigido contra os volumes *Sur Racine*, de Roland Barthes, *L'inconscient dans l'oeuvre et la vie de Racine*, de Charles Mauron e *La genèse de l'oeuvre poetique*, de Jean-Pierre Weber, a celeuma provocada por Raymond Picard aprofundou-se gradualmente, levando à separação da crítica, a partir de 1966, em duas correntes distintas.

Picard ataca os novos críticos, questionando a seriedade de seus procedimentos. Na primeira parte, ele ataca a crítica de Barthes que, a seu ver, move-se num domínio incapaz de ser verificado, faz afirmações sem valor explicativo, definições apressadas e jogos de palavras. Barthes se expressaria numa linguagem psicanalítica, deliberadamente desligada de seu significado.

Picard afirma que “usar a linguagem de uma disciplina sem praticar essa disciplina é reduzi-la a uma coletânea de comparações e de metáforas” (Picard 1965: 25). Assim, por um lado, Barthes é um “homem de sistema”, que tira das tragédias elementos de um conceito pré-fabricado – “homo racinianus” (Picard 1965: 45) –, por outro lado ele expressa-se num “jargão” cuja função seria dar algum prestígio científico a coisas absurdas.

Sur Racine pretendia ser um modelo de método em condições de enfrentar a crítica universitária. Picard se propõe examinar qual é a teoria crítica que opõe

Barthes a esse fantasma do “lansonismo”. Ele aprova o autor da obra *Sur Racine* por denunciar os perigos da crítica biográfica, mas ele próprio o surpreende em flagrante delito quando faz interpretações “bio-analógicas”. Esse autor afirma que o processo do “novo crítico” combina arbitrariamente o dogmatismo e o impressionismo, constituindo assim um mau exemplo. Picard contesta a maneira pela qual Barthes se recusa a crer na possibilidade de uma crítica objetiva. Para Barthes, a crítica “deve ser paradoxal” e “anunciar seu sistema de leitura”, isto é, o tipo de subjetividade que ele declarou assumir. É chocante ver Barthes “exigir que essa crítica voltada ao arbitrário seja categórica e absoluta” e vê-lo falar mal “da prudência” dos críticos universitários, pois “o verdadeiro engajamento não consiste em afirmar a torto e a direito, mas em dosar o grau da afirmação pela qual se decidiu, com conhecimento de causa, assumir a responsabilidade dela” (Picard 1965: 75).

Especialista em Jean Racine, Raymond Picard é uma autoridade incontestada nesse assunto, autor de um *Corpus Racinianum*, uma espécie de coletânea-inventário dos textos e documentos do século XVII concernindo Racine e estudos sobre sua obra.

A necessidade, afirmada por Barthes, de renovar o estudo dos clássicos pela aplicação de métodos modernos é, em seguida, violentamente atacada por Picard. Não há nada em comum entre os princípios de Barthes e os de Picard. O próprio significado da obra é radicalmente diferente para um e para o outro. A simples leitura não pode ter o mesmo sentido. Para Picard, a linguagem dos personagens de Racine tem um significado literal, aquele que lhe dava o público do século XVII. Para Barthes, as figuras de linguagem de uma determinada sociedade não despojam as palavras de seu significado mítico, não as impedem de fazer referência a uma psique profunda. De acordo com Barthes, Racine se presta a várias linguagens: psicológica, existencialista ou psicanalítica. Segundo Picard, “as palavras de Racine têm um significado literal imposto aos espectadores e aos leitores do século XVII e que não se pode ignorar, a menos que se faça da linguagem um jogo de acasos” (Picard 1965: 85).

Picard opõe à leitura plural de Barthes o princípio do caráter unívoco do texto. “Há uma verdade de Racine, sobre a qual todo mundo pode concordar. Apoiando-se particularmente nas certezas da linguagem, nas implicações da coerência psicológica, nos imperativos da estrutura do gênero, o pesquisador paciente e modesto chega a decifrar evidências que determinam de alguma maneira as zonas de objetividade” (Picard 1965: 69).

O polemista completou as páginas consagradas à obra *Sur Racine* com considerações mais gerais sobre os erros da “nova crítica”, tomando como alvo uma obra esquemática que não teria como, sozinha, representar essa crítica, *Genèse de l'oeuvre poétique*, de Jean-Paul Weber.

A única preocupação de Weber seria encontrar o “tema único” capaz de expressar “a obra total do escritor”, tema ligado a alguns acontecimentos da infância. Picard tira disso argumentos para denunciar os perigos de uma aplicação temerária da psicanálise à literatura. Ao demonstrar que uma tal crítica é fundamentalmente biográfica e genética, Picard tem o prazer de voltar contra os

novos críticos a acusação que eles formulavam contra o lansonismo. Ele aponta a contradição entre suas teorias e seus métodos, tomando os “novos críticos” por biógrafos e maus usuários da lógica, que não dão suficientemente conta da literatura como tal.

A Charles Mauron, autor de *L'inconscient dans l'oeuvre de Racine*, Picard reprova-lhe o fato de ele “não tomar o devido cuidado com uma determinada obra literária que pertenceria ao gênero da tragédia. Ela seria antes de mais nada uma realidade teatral, que teria uma certa concentração dramática, cujos personagens seriam criaturas separadas de seus autores. Além disso, elas se expressavam – para não dizer outra coisa – em uma ou mais linguagens e cuja função seria proporcionar ao espectador, ao mesmo tempo um prazer original e uma certa emoção trágica” (Picard 1965: 118).

Para Picard, uma crítica realmente literária deve estar relacionada essencialmente com duas noções: a de gênero e a de função. A tarefa de uma crítica literária seria então estudar a estrutura da obra de acordo com o gênero ao qual ela pertence e examinar sua função que é a de proporcionar ao público uma emoção estética por meios escolhidos. Essa obra é também tomada como produto de um esforço criador de tal forma que Picard o toma essencialmente por lúcido e consciente: “o autor constrói sua obra de acordo com as normas particulares do gênero ao qual ela se liga e a fim de fazer com que ocupe a função que lhe é própria” (Picard 1965: 127). Ele se propõe a “tentar entender bem o que o autor quis dizer”, ao invés de se perder procurando determinar “a fonte do que o escritor teria dito sem o querer” (Picard 1965: 127-128).

Nos limites de um simples manifesto, Picard pretende principalmente denunciar “uma impostura” mais do que traçar um programa. No final, esse requisitório resulta em um precioso alerta contra algumas aberrações de uma crítica pretensiosa tanto em seus métodos quanto em sua linguagem.

Barthes responde aos ataques de Picard com o livro *Critique et Vérité*, que é uma atualização das intenções e das esperanças da “nova crítica”. “O que se chama “nova crítica” – diz Barthes – não data de hoje. Desde a Liberação (...) uma determinada revisão de nossa literatura clássica foi empreendida em contato com novas filosofias, por críticos muito diferentes entre si” (Barthes 1966: 9).

Não há nada de surpreendente no fato de um país retomar periodicamente os objetos de seu passado e tratá-los novamente, pois isso faz parte procedimentos regulares da avaliação. Mas o que se condena principalmente na nova crítica é a alteração dos papéis do autor e do comentador. Para eles, isto atenta contra a ordem das linguagens. “O que não é tolerado, é que a linguagem possa falar da linguagem. A fala desdobrada é o objeto de uma vigilância especial da parte das instituições que a mantêm normalmente numa vigilância cerrada” (Barthes 1966: 13-14).

Barthes não concorda com o “bate-papo amável” da antiga crítica (maneira estigmatizada já em 1921 por Roman Jakobson), nem com a “assimolia” das antigas abordagens críticas. Lembrando o pensamento de Rimbaud, segundo o qual uma obra significa “literalmente e em todos os sentidos”, ele destaca que a pluralidade dos significados, longe de colocar em perigo o livro, é, ao contrário,

seu próprio fundamento. Acrescentemos a esse respeito que ainda que obras como as de Mallarmé e de Valéry já tinham consagrado a dupla vocação da linguagem, sem falar das *Poésies* de Lautréamont.

Em seguida, Barthes discute as regras da “verossimilhança crítica”, a objetividade, o gosto, a clareza. De acordo com ele, não se pode falar de uma verdadeira objetividade na crítica: “toda objetividade do crítico será mantida então não pela escolha do código, mas pelo rigor com o qual ele aplicará à obra o modelo que tiver escolhido”: (Barthes 1966: 20). Porém essa escolha continua sendo subjetiva.

Picard acusa a nova crítica de falar com “excesso de sexualidade” ao emprestar os termos da psicanálise e protesta contra isso em nome do gosto francês. Barthes responde: “O bom gosto é, de fato, uma proibição da fala. A psicanálise não é condenada pelo que pensa, mas pelo que fala”: (Barthes 1966: 25) e lamenta sinceramente que a imagem que a antiga crítica tem da psicanálise seja assim tão “incrivelmente antiquada”. As proibições da linguagem fazem parte de uma pequena guerra entre as castas intelectuais. Segundo com Barthes, a antiga crítica é uma casta dentre outras e as “Luzes francesas” que ela recomenda é um jargão como outro qualquer: “Esse jargão passadista não tem marca alguma de exigências claras de racionalização [...] mas funciona para uma comunidade de estereótipos, às vezes incorporados e sobrecarregados até o limite. Isso ocorre pelo gosto por alguns acabamentos da frase e evidentemente pela recusa de certas palavras, repelidas com horror ou ironia, como se fossem intrusas, vindas de mundos estrangeiros e, portanto, suspeitos.”: (Barthes 1966: 30-31).

A sociologia clássica durante muito tempo considerou a literatura unicamente como ornamento que revela o bom e o belo, um instrumento unívoco, destinado a proporcionar prazer e horror ao coração do leitor. “Ora, há mais ou menos cem anos – sublinha Barthes – desde Mallarmé, sem dúvida, um importante remanejamento dos lugares de nossa literatura está em curso. E que muda, penetra-se, unifica-se, é a dupla função, poética e crítica, da escritura. Não apenas os próprios escritores fazem a crítica, mas freqüentemente sua obra enuncia as condições de seu nascimento (Proust) ou até mesmo sua ausência (Blanchot). Uma mesma linguagem tende a circular em toda parte na literatura e até atrás de si mesma; o livro é assim, tomado de trás para frente por aquele que o faz; não há mais poetas nem romancistas, há apenas uma escritura”: (Barthes 1966: 45-46). Isso leva à crise do comentário, pois o escritor e a crítica se unem na mesma dificuldade de condições frente ao mesmo objeto: a linguagem. Nessa crise geral do comentário, Barthes vê o despontar de um novo Renascimento. É por sua estrutura que a obra é aberta, mas que ela revela múltiplos sentidos: “a obra detém ao mesmo tempo vários sentidos, por sua estrutura, não pelo desequilíbrio dos que a lêem. É nisso que ela é simbólica: o símbolo não é a imagem é a própria pluralidade dos sentidos”: (Barthes 1966: 50-51).

Barthes considera que uma obra é “eterna” não porque ela imponha um sentido único a homens diferentes, mas porque ela sugere diferentes sentidos a um único homem, que fala sempre a mesma língua simbólica através dos múltiplos tempos: a obra propõe, o homem dispõe.

Barthes afirma que a língua simbólica à qual pertencem as obras literárias é estruturalmente uma língua plural, cujo código é feito de tal maneira que toda fala (toda obra) por ela engendrada tem múltiplos sentidos: “a obra é para nós sem contingência, e é talvez o que a defina melhor: a obra não é cercada, designada, protegida por nenhuma situação, nenhuma vida prática está lá para nos dizer o sentido que lhe é preciso dar; ela sempre tem algo de citação; nela, a ambigüidade é puríssima; de tão prolixa, possui algo da concisão pítica, falas conforme a um primeiro código (a Pítia não divulgava) e, contudo, está aberta a vários sentidos, pois elas eram pronunciadas fora de qualquer situação – senão na própria situação de ambigüidade: a obra está sempre em situação profética”: (Barthes 1966: 53-54).

Daí a teoria da “leitura plural”. Se é verdade que a obra detém por sua estrutura um sentido múltiplo, ela deve dar lugar a dois discursos diferentes: pois é possível, por um lado, ver nela todos os sentidos que ela cobre ou, o que é a mesma coisa, “o sentido vazio que sustenta todos eles”.

Barthes propõe distinguir a ciência da literatura da crítica literária e chamar de *ciência da literatura* (ou da escritura) os discursos sobre a pluralidade dos sentidos da obra, e de *crítica literária* o discurso assumido abertamente, com seus riscos, que tenha a intenção de dar um sentido particular à obra. Ele sugere também separar a *leitura* da obra de sua *crítica*: a primeira é imediata; a segunda é mediada por uma linguagem intermediária que é a escritura do crítico.

Certamente, a crítica é uma leitura profunda (ou perfilada), que descobre o sentido da obra, decifra e participa de uma interpretação, mas o que ela desvenda não é um significado, mas apenas cadeias de símbolos, de homologias, de relações: o “sentido” que ela dá de pleno direito à obra é finalmente apenas uma nova eflorescência dos símbolos que constituem a obra. A crítica “quebra” a obra e a refaz; ela toca um texto não com seus olhos, mas com a escritura.

Barthes conclui seu livro com as seguintes palavras: “Só a leitura gosta da obra e mantém com ela uma relação de desejo. Ler é desejar a obra, é querer ser a obra, é recusar copiar a obra fora de qualquer outra fala que não seja a própria fala da obra (...) Passar da leitura à crítica é mudar de desejo, é desejar não mais a obra, mas sua própria linguagem. Mas ainda assim, é remeter a obra ao desejo da escritura da qual ela saiu. Assim gira a palavra ao redor do livro: *ler e escrever* de um desejo a outro está toda a literatura”: (Barthes 1966: 79).

Nessa elegante réplica dada a Raymond Picard, Roland Barthes não sai em defesa da “nova crítica”, mas esclarece alguns de seus conceitos e esboça (deliberadamente ou não) algumas idéias de suas teorias posteriores.

Pouco depois da polêmica Picard-Barthes, aconteceu o colóquio de Cerisy-la-Salle, uma espécie de congresso da nova crítica ou, mais precisamente, seu congresso de unificação.

O debate foi organizado por Gérard Genette, Jean Richardou, Jean-Pierre Richard, Jean Rousset e Jean Tortel. Dadas as diferenças de idade desses críticos, a “querela” não era entre as gerações nem entre os “universitários” e “jornalistas”, uma vez que todos os participantes das discussões eram ou professores titulares ou professores assistentes. Além dos organizadores, participaram do colóquio os críticos franceses mais ilustres da época.

As conclusões desse colóquio foram reunidas no volume *Les chemins actuels de la critique*, publicado em 1967, organizado por Georges Poulet, o coordenador do evento, autor considerado em alta conta na mesma medida tanto pelos mais velhos quanto pelos mais jovens iconoclastas.

O conflito ocorrido entre a crítica tradicional (assimilada freqüentemente, um pouco esquematicamente, pela crítica universitária) e os adeptos da “nova crítica”, esconde diferentes concepções sobre o homem, a realidade e a linguagem além de demonstrar o processo de cristalização das duas diferentes orientações: a antiga crítica, herdeira dos métodos de Sainte-Beuve, Taine, Lanson, Thibaudet e a nova crítica, por sua vez, muito diversificada, que via atrelar o estudo da obra a uma filosofia dominante da época.

O interesse particular do colóquio de Cerisy-la-Salle consiste em ter destacado o processo de diversificação da “nova crítica”. Seria possível distinguir aí três tendências. A primeira, fundamentada na trilha dos formalistas russos e da poética de Roman Jakobson, orientou-se rumo à fundação de uma *poética estrutural*, definida como ciência da literatura.

A noção de *estrutura* é profundamente ambígua. Ela polarizou-se ao redor de dois centros: um, a *Gestalt*, tendendo ao organismo, o outro, o *partern* (padrão, matriz), tendendo ao esquema, ao mecanismo. Com a filosofia marxista já credenciada no século XIX, os conceitos de *superestrutura* e de *infra-estrutura*, depois a lingüística de Ferdinand de Saussure, a etnologia de Claude Lévy-Straus e a poética de Roman Jakobson usaram o termo *estrutura* com diferentes acepções. A função das *partes*, sua integração em um *sistema*, a *constante* da ação *combinatória*, resultante de um determinado processo de *redução*, são os elementos essenciais da noção de estrutura. É o que permite a Jean Piaget escrever que “uma estrutura é certamente formada por elementos, mas estes estão subordinados a leis que caracterizam o sistema como tal. E essas leis chamadas de *composição* não são redutíveis a associações cumulativas, mas conferem ao todo propriamente dito, propriedades de conjunto distintas das dos elementos”: (Piaget 1968: 8).

A poética estrutural, essa ciência da literatura “ainda em construção”, é diferente da atividade crítica. O papel do crítico, segundo Roland Barthes, consiste em elaborar uma linguagem cuja coerência, a lógica possa integrar a maior quantidade de linguagem do autor. Isso pode ser chamado de uma crítica paramétrica. Na crítica é preciso falar de *validade*, de ajuste, mais do que de “verdade”. A ciência da literatura se preocuparia com o que faz a singularidade da obra literária, com a *literariedade*.

Os formalistas franceses se propõem a estabelecer uma lingüística do discurso, baseada no modelo da lingüística estrutural. É Barthes quem valoriza o que ele chama de “uma relação homológica entre a frase e o discurso”. Esta ainda seria uma grande frase, pois obedecendo a algumas especificações, a frase também é um pequeno discurso. Essa concepção do discurso implica identidade entre língua e literatura. Tal ciência se preocupa não mais com a literatura real, mas com a literatura possível, com sua propriedade abstrata que dá singularidade à obra literária, a “literariedade”.

Barthes introduz o conceito de escritura – essa relação entre a criação e a sociedade –, isto é, a linguagem literária transformada pelo destino social. Ela é portanto essencialmente dinâmica, produzida pela reflexão do escritor sobre o uso social de sua forma e pela escolha que dele faz. A escritura é, segundo Barthes, “um compromisso entre uma liberdade e uma lembrança”. Por sua escolha, o escritor fica engajado no sentido sartriano: ele ajuda a história a progredir com sua escritura.

Jean Ricardou contribui com a idéia da “autonomia da escritura”, instaurando assim a hegemonia da linguagem que se afirma através de/pelo escritor. Essa concepção da “escritura que se realiza sozinha” trai a influência de Lacan e de suas teses sobre a preeminência das estruturas inconscientes na existência humana. A fórmula “o escritor fala consigo” desvenda uma interpretação do discurso verbal “em si”, que não se relaciona com a subjetividade do escritor (este sendo considerado uma realidade superficial, periférica). Ainda de acordo com Ricardou, a literatura nada mais é do que linguagem.

A mesma concepção é compartilhada por Philippe Sollers que afirma ser “a escritura que escreve por meio de nós”, ou seja, a escritura possui uma lógica interna, puramente formal. Essa idéia de que não há nada além de linguagem na literatura aparece nas obras dos formalistas radicais, defendida pela revista “Tel Quel”. Um de seus partidários, Gerard Genette, em suas *Figures*, denuncia a influência direta dos formalistas russos (em sua intenção de construir uma ciência da literatura puramente formal), assim como a influência do estruturalismo de Claude Lévy-Straus.

Ele propõe como objeto de estudo para a narratologia a análise do discurso segundo as categorias da gramática do verbo: tempo, modo, voz. Em seus estudos, ele supera o quadro da frase e chega a uma lingüística do discurso, que é, na verdade, uma “translingüística”, porque os fatos da língua aparecem aí freqüentemente num segundo grau. Em outros termos, ele chega a uma *retórica*. A retórica das *Figures*, de Genette, tem por objetivo estabelecer o que Barthes designa pela expressão “signos da literatura”. Desse ponto de vista, Genette não se interessa essencialmente pela originalidade ou pela novidade das figuras, pois essas qualidades são individuais, do domínio da fala, não da língua. O objeto dessa nova retórica é a universalidade dos signos poéticos, para encontrar no segundo nível do sistema (a literatura) a transparência e o rigor do primeiro nível (a língua).

Genette propõe uma história das formas literárias, bem como de todas as formas estéticas, pois, através das épocas, essas formas permanecem e se modificam. Dessa maneira, ele demonstra que não há incompatibilidade entre o estudo sincrônico e o estudo diacrônico da literatura.

Mantendo-se formalista, Tzvetan Todorov se ocupa dos registros da fala de acordo com a idéia de que não é necessário estudar uma obra, mas sim os “possíveis” da literatura, as propriedades do discurso figurado, o que implica finalmente numa retórica geral. Ele se ocupa dos discursos “conotativos”, os que se referem explicitamente a um discurso anterior: a paródia, o pastiche e outros, cujo significado fundamenta-se na referência ao primeiro. Finalmente, sua poética orienta-se rumo a uma classificação das obras, numa tipologia das narrativas literárias, o que não constitui taxonomia.

Os formalistas erraram ao fechar a poética sobre si mesma, ao esquecer a natureza pluridimensional do fato literário. Eles designam no texto uma lógica formal que nunca ultrapassa mais do que um aspecto de seu funcionamento.

Com o mesmo interesse pelas questões de poética e de estilística, Michael Riffaterre observa que o fenômeno literário não é apenas o texto, mas também seu leitor e o conjunto das reações possíveis desse leitor ao texto: enunciado e enunciação. Ele esclarece o fato de que o fenômeno literário se situa nas relações do texto com o leitor, não do texto e da realidade. Conseqüentemente, ao contrário da tradição que aborda o texto de fora para dentro, a abordagem da explicação deve ir do interior para o exterior. Seu objetivo é atingir a função estilística com relação à percepção de um *arqui-leitor*, em todo caso independentemente da intenção estética do escritor. O “arqui-leitor” resultaria da adição do maior número possível de reações ao texto, formando uma síntese de todas as leituras e de todos os testemunhos. Mas, segundo com Riffaterre, não basta acumular as leituras de um texto, é preciso esvaziá-las de subjetividade para chegar a uma análise objetiva. Mesmo assim é uma grande utopia tentar fazer a literatura passar por tal grade.

Em *Forme et signification. Essai sur les structures littéraires*, Jean Rousset dá à crítica uma liberdade de abordagem ilimitada, mas com a única condição de realizar uma leitura *global* da obra. É preciso atingir a unidade interior. A leitura fecunda deve ser uma leitura global, sensível às identidades e às correspondências, às semelhanças e às oposições, às retomadas e às variações, bem como ao que esses “nós” e essas “encruzilhadas” em que a tessitura se concentra ou se desdobra.

Mikhail Bakhtin amplia essa teoria e, ao falar da multiplicidade dos assuntos (no romance dostoiévskiano), demonstra que o texto não é mais o reflexo de uma ideologia, mas o confronto das ideologias que nele se formam ou se revelam. O texto polifônico não tem ideologia própria. Ele é um dispositivo no qual as ideologias se expõem e se esgotam em seu confronto. Dessa forma, Bakhtin anula o idealismo da poética formalista e abre o caminho para uma nova relação entre texto e ideologia.

É nesse sentido que se engaja Henri Meschonnic para quem o texto literário é ao mesmo tempo um “dizer”, um “viver” e uma “prática” da linguagem. Por ser um “viver”, ele justifica a abordagem psicanalítica; enquanto criação na linguagem e experiência existencial, ele reclama por fim, uma abordagem sociológica e lingüística.

Toda a crítica moderna se propõe a desvendar estruturas e, dessa forma, ela aproxima escritores muito diferentes.

O pensamento estruturalista apresenta algumas fissuras dentre as quais o perigo de um novo tipo de *positivismo*, o *postulado hipotético* descontrolado, antecipador que esbarra no pensamento idealista, o *caráter estático*, o *anti-historicismo*, a *bricolagem*.

Sartre afirmava que o estruturalismo era a conseqüência filosófica da *tecnocracia*. Mais do que isso, o estruturalismo não recusa alianças com outros modos de pensamento, o que nos leva a dizer que não se pode falar de uma filosofia estruturalista unitária ou de uma crítica literária estruturalista propriamente dita. O método não exclui, portanto, a reflexão filosófica e, além

disso, ela não é unívoca. Do idealismo puro ao estruturalismo marxista, esse registro do pensamento oferece um amplo leque de interpretações do fenômenos da vida e da cultura.

No colóquio de Cerisy falou-se de uma segunda tendência – a *crítica sartriana*. Para esta, que tem suas raízes na psicanálise existencial, *tudo* é índice, signo, sintoma, mas sintoma de uma *escolha* livre, de um projeto original que se fixa e se traduz na experiência literária, variando de acordo com cada indivíduo. O homem se define assim com relação a um futuro no qual projeta uma intenção muito pessoal, muito desvendável de fora, mas nem sempre conhecido exatamente pelo seu portador. Ela se distingue da crítica psicanalítica em que todo ato é explicado por um fato do próprio passado. O interesse desse método é ampliar ao infinito o campo das interpretações possíveis: maneiras de agir, de ser, de amar, de perceber. As qualidades são reveladoras do ser, como Jean-Paul Sartre o mostrou em suas análises do mole, do viscoso, da neve e Barthes na análise da obra de Michelet. A escolha que um autor faz de certas qualidades revela o que ele é, o que ele gostaria de ser.

Uma concepção crítica derivada do existencialismo sartriano (“às avessas”) e da fenomenologia heideggeriana é professada por Maurice Blanchot. Eles são levados até as últimas conseqüências, pelo fato de que a dialética com a qual ele opera, tem um caráter negativo. Sua terminologia como também seu modo de argumentação são fundados em paradoxos que demonstram até o específico da *dialética negativa*. A obra crítica de Blanchot ergue um edifício imponente de pensamento negativo, representando a poesia dos excessos subjetivistas e a inquietude de uma reflexão que, ontologicamente, parece ser destinada a se negar continuamente.

Por outro lado, o sartriano Serge Doubrowsky afirma que toda obra tem um *sentido implicado*, sentido que superaria igualmente o autor e a obra. Toda obra implica uma visão de mundo, dirige-se aos homens, expressa um projeto histórico. Para restituir esse sentido à obra, é preciso usar todos os métodos possíveis, pois a obra é uma “totalidade” de significados. No longo capítulo “Critique et philosophie” de *Pourquoi la nouvelle critique?*, Doubrowsky defende uma crítica filosófica, baseada na idéia do destino conjugado da crítica e da filosofia, bem como na idéia de *intencionalidade primeira*, mas principalmente de *intencionalidade inconsciente*. Essa última supõe que nós possamos realizar gestos intencionais (desejados, dotados de um sentido pessoal), mas que não despertam em nós uma consciência (conhecimento claro) desse sentido. É por isso que Sartre distinguia *o consciente* e *o conhecido*. O primeiro acompanha a todas as operações da psique (da consciência moral, imaginária, amorosa). O “consciente” pode muito bem não estar acompanhado do “conhecido”, o que supõem um distanciamento de si e uma retomada, uma compreensão de ordem reflexiva.

É um pouco a mesma distinção estabelecida por Merleau-Ponty, que separa a consciência de si *ateísta*, que se forma naturalmente em nós (ao contato do outro ou do objeto), da consciência *teísta* ou reflexiva, aquela pela qual nós temos a consciência autônoma de nós mesmos. Do “consciente” ao “conhecido”, do “ateísta” ao “teísta”, estende-se o espaço hermenêutico de um possível desvendamento do obscuro, das profundezas, o que será realizado pela psicanálise.

Voltando a Doubrowsky, é interessante notar que a crítica se apóia, em sua teoria, num argumento convincente, que se parece muito com o dos formalistas, *a linguagem*, aquela que expressa a existência do autor, mas também do leitor. Ele amplia a visão da crítica e se opõe à simplificação da relação obra-escritor. De acordo com Dubrowsky, a crítica começa a partir do momento em que, deixando de tomar a literatura como objeto de prazer, ela descobre nela a experiência metafísica, ou seja, do sentido total que tem para o homem a experiência humana. “A crítica tira da literatura um sentido que ela transforma em sua própria visão de mundo; a consciência do leitor se alimenta desse duplo sentido, no confronto sempre sem fim consigo mesmo, por meio dos outros”: (Doubrowsky 1963: 287).

A terceira tendência da crítica atual é representada pela *crítica temática*, que é de inspiração bachelardiana. Vizinha da psicanálise existencial e contudo muito ligada ao fenômeno propriamente literário, *a psicanálise da imaginação* professada por Gaston Bachelard une cada imagem a um arquétipo. Se essa imagem não ecoa de um passado pessoal, ela é ao mesmo tempo criação totalmente nova e totalmente ressoante de primitividade. Bachelard escolheu descrever esses arquétipos com relação aos quatro elementos: terra, água, fogo, ar, entregando-se assim a uma *psicanálise da matéria*.

Os títulos de suas obras são muito sugestivos: *La Psychanalyse du feu, L'Eau et les rêves, essai sur l'imagination de la matière, L'air et les songes, essai sur l'imagination du mouvement, La Terre et les rêveries de la volonté, essai sur l'imagination des forces, La Terre est les rêveries du repos, essai sur les images de l'intimité, La Poétique de l'espace*, etc.

Neles, Bachelard sugere igualmente a interpretação das formas e de sua ressonância no poeta. Em Mallarmé, os fogos de artifício, os jatos de água, as flores, os leques são formas do desabrochar eclóxico, ligado ao centro, que é o poeta.

Adiantando uma concepção similar sobre a correlação da psique e da matéria, Roland Barthes mostra que toda a *História da França*, longe de ser para Michelet um desenvolvimento objetivo, forma na realidade uma projeção fantasmagórica de seus pesadelos, de suas obsessões, de seus humores secretos. A crítica moderna é, por esse ângulo, uma crítica abissal.

A nomenclatura “crítica temática” de fato dá conta das várias concepções e práticas. Ela se situa a meio caminho da crítica formalista e da crítica sartriana. Ela se aproxima da primeira pelo fato de considerar apenas “a obra em si”, sem apelar para explicações externas à obra. Mas se afasta dela pela intenção de descobrir (exatamente como os sartrianos), no centro da obra, uma consciência, que seria o lar, o eixo central que liga todas a maneiras que ser e de criar.

Georges Poulet, por sua vez, considera-a como uma *crítica de identificação* e de rememoração. O leitor (o crítico enquanto “bom leitor”), apaixonado pela vida das obras, percebe, assimila pela lembrança, temas comuns a todas as obras de um mesmo autor. Ele descobre assim “a unidade posterior entre as partes que se juntam”. Excelente ensaísta de boa tradição, Poulet se opõe, entretanto, à crítica tradicional por sua posição proustiana, que busca a identificação com o “Eu profundo” e repele a busca exterior do “Eu biográfico”.

Ele tende a definir um *Cogito* da obra, um “eu penso” ou “eu sou”, situados no próprio coração de toda criação. A crítica deve orientar seu processo em função do “Cogito” do escritor, que ele deve interiorizar para encontrar sua maneira de sentir e de pensar, pra redescobrir o sentido de uma vida que se organiza a partir desse “Cogito”. Para poder descobrir o verdadeiro “Cogito” dos escritores, será preciso estudar a temporalidade dos autores, *a dialética da duração* (de acordo com a lição bergsoniana), engendrada neles pelos momentos da consciência.

É uma crítica que não considera a obra como objeto (o que é próprio da crítica estrutural), mas como sujeito, é uma crítica que “re-pensa”, “re-imagina” a obra a partir de dentro. Georges Poulet evidencia a função criadora da crítica literária que ele nomeia “pensamento sobre um outro pensamento”, “palavra sobre uma outra palavra”, “significante de um significante”, ou ainda, no espírito de sua tese fundamental, “a consciência de uma consciência”. Esse grande crítico aborda a obra com referência às categorias filosóficas e às formas: o tempo e o espaço em *Études sur le temps humain*, o círculo em *Les métamorphoses du cercle*. Isso lhe permite definir ao mesmo tempo os escritores e as “epistemes” de qualquer época. *La conscience critique*, de Georges Poulet se impõe enquanto obra e modelo de pensamento, pois o autor consegue deprender a obra em sua unidade, de acordo com sua divisa e a de todos os novos críticos. Evidenciar o significado global lhe permite encontrar a coerência inteira da obra, objetivo supremo da crítica que se quer “total”.

Considerando que a criação literária bem como a crítica são fenômenos puramente subjetivos, Georges Poulet baseia seu método num espaço cativante, mas indefinido, que é o espaço das aproximações.

Um de seus discípulos, Jean-Pierre Richard, baseia sua crítica na exigência de deprender a arquitetura interna da obra. Ele se propõe a provar como “em um belo poema” a emoção do leitor nasce ao mesmo tempo de um relevo da fala, de uma modulação das imagens, de uma inflexão de sentimento, de uma ligação de idéias. Ele explora o universo imaginário dos escritores com a ajuda das sensações, devaneios provocados por cartas, rascunhos e obras propriamente ditas. *Littérature et sensation* e *L’univers imaginaire de Mallarmé* representam o melhor de seu processo. Tomando como ponto de partida o ato individual de criação, Jean-Pierre Richard avança passo a passo rumo à intimidade da obra, com um processo que, tal como o de Starobinski, liga o acontecimento biográfico de ordem intelectual a seus desdobramentos no processo de criação, realizando assim uma dupla abordagem: de crítico literário e de psicólogo das profundezas.

Análises tão diferentes que não chegam a ser uma verdadeira “escola” temática, mas idéias de preocupações e de predisposições similares existem em obras como *Michelet par lui-même*, de Barthes, *Corneille ou la dialectique du héros*, de Serge Doubrowsky, *Rousseau la transparence et l’obstacle* e *L’Oeil vivant*, de Starobinski. Enquanto para Georges Poulet a *consciência crítica* entra de maneira imediata em contato com a *consciência latente* da obra literária, para Starobinski, a relação crítica é mediada pelo *olhar*. Sua concepção do “olhar” adquire uma acepção muito mais ampla do que de costume. É mais a faculdade de estabelecer relações do que de recolher imagens.

Como podemos observar, a definição de “crítica temática” se justifica principalmente pela tentativa de descobrir além dos sentidos imediatos, “obsessões constantes”, mais profundas, que são essenciais para o processo crítico.

Essas orientações, tomadas no sentido mais amplo, levam a ver o abismo que separa o estruturalismo do existencialismo, a filosofia de Lacan da de Sartre. Os formalistas falam de sistema, de estruturas, de sincronia, de forma. O estruturalista Michel Foucault se refere a um sistema sem sujeito. O célebre psiquiatra e psicanalista Lacan considera o inconsciente como uma estrutura autônoma que funciona como uma linguagem, o *eu* que é apenas um aspecto limitado, frágil, artificial. Os existencialistas invocam a história, a consciência, o sentido, a dialética, a responsabilidade social; a enumeração das distinções entre as orientações da nova crítica poderiam continuar.

Não é preciso limitar a nova crítica a essas três orientações. Essas divisões são bastante arbitrárias e deixam de lado tendências (preocupações) importantes, tais como a psicocrítica e a sociocrítica que, além do mais, se aparentam muito às correntes mencionadas. A primeira está intimamente ligada à crítica temática e a segunda, à crítica sartriana.

Ao falar de psicanálise, deve-se ter em vista três aspectos. Primeiramente, a *psicologia tradicional* de Freud e de Jung, que leva a uma leitura inteiramente simbólica da obra. Esses símbolos são conhecidos e catalogados antecipadamente e basta apenas repará-los no texto literário a esclarecer e reduzi-los a seus significados psicológicos. Tudo remete, por diversas razões obsessivas, a uma mesma causa inicial, que é um recalque infantil. É o método da *psicanálise literária* representada por Charles Baudouin, autor de um estudo sobre Hugo, de Jean-Paul Weber e principalmente por Charles Mauron que escreveu excelentes trabalhos sobre Mallarmé, Nerval e Racine. Eles partem da obra, comparam os textos para revelar as repetições obsessivas, tentam formular um esquema explicativo e voltam à obra se perguntando se ela aceita a explicação sugerida. É o que Charles Mauron propõe em seus estudos muito conhecidos, tais como *L’Inconscient dans l’oeuvre et la vie de Racine*, *Introduction à la psychanalyse de Mallarmé* ou *Des Métaphores obsédantes au mythe personnel*. Esse método, principalmente quando ele se estende para todo um gênero (Psicologia do gênero cômico), corre o risco de confundir a estrutura inconsciente de uma obra com o que é apenas a linguagem do tempo. Ela erra ao colocar entre parênteses a história e de ligar a um inconsciente coletivo uma estrutura dramática comum a vários escritores, estrutura que uma perspectiva sociológica explicaria melhor.

Jean-Paul Weber se interessa pela psicologia da arte e afirma que o objetivo fundamental do pesquisador literário consiste em explicar o processo de criação e de recepção da obra. Ele pratica uma *temática psicanalítica* sutil, mas o que surpreende todavia é que numa época em que tantos críticos da nova onda insistem no caráter plurívoco da obra e nos sentidos múltiplos da palavra, o crítico decide optar por um procedimento de redução que leva à descoberta de um tema único ou dual. Dessa forma, não se pode impedir que pensem que a leitura das obras de Vigny, Poe ou Baudelaire – suscetíveis a vários níveis de interpretação – revele uma mensagem muito mais complexa do que aquela trazida por esse método.

Um outro aspecto, a *psicanálise existencial*, cujas regras principais foram definidas por Sartre, ilustrados por seus estudos sobre Baudelaire, Genet ou Flaubert, ampliaram em muito o campo das interpretações possíveis. A obra é considerada uma criação da linguagem, o que apresenta uma multidão de sentidos possíveis.

A terceira, a *psicanálise da imaginação*, da qual falou-se fora da crítica temática, avizinha-se também da crítica sartriana.

Iniciada por Gaston Bachelard, emprestada em alguns momentos por Starobinski e Barthes, ela lançou a idéia do “universo imaginário” do escritor, o qual não se deve confundir com seu universo biográfico. Muito interessante pela maneira de esclarecer certos aspectos das obras e das personalidades dos autores (menos exploradas pela crítica tradicional), a psicocrítica surge como um método parcial, cuja eficácia só poderia ser aumentada em conjugação com outros modos de investigação.

Longe de ser uma realidade em si, bastando-se por si própria, a obra é um reflexo, eco ou produto de suas estruturas sociais; é um lugar singular onde os conflitos históricos de uma época são universalizados. A história da sociedade se torna implicitamente a história da obra, o que Barthes bem observou. A LITERATURA se apresenta como “instituição”, como “obra”. Enquanto instituição, ela articula todos os usos e práticas que regulam o circuito da coisa escrita numa determinada sociedade: estatuto social e ideológico do escritor, modos de difusão, condições de consumo, reações da crítica. Como obra, ela é constituída pela mensagem verbal escrita de certo tipo. A LITERATURA enquanto instituição se torna o objeto da história literária que só pode ser sociológica, pois, segundo Barthes, ela deve se preocupar com as instituições e não com os indivíduos. Com relação a isso, é possível observar a influência decisiva do pensamento marxista que, ao expulsar todos os idealismos, propõe explicar a ideologia e todas as formas de consciência a partir da forma concreta dos homens. Pois a ideologia (jurídica, filosófica ou artística) constitui uma superestrutura que depende da base econômica, das relações sociais. Como foi mormente destacado, Marx e Engels em *L'idéologie allemande*, a evolução das relações econômicas foi o fator determinante da história das idéias, da idéias que reagem igualmente às relações sociais. A relação que une a base à superestrutura não tem um único sentido, ela é dialética.

A evolução espiritual de Louis Aragon e de Roger Garaudi (*L'itinéraire d'Aragon*, e, principalmente, *D'un réalisme sans rivages*) é marcada pelo pensamento marxista.

O sociólogo marxista (de origem romena) Lucien Goldmann, define-se como representante do *estruturalismo genético* que não se confunde com a sociologia literária positivista. Ele combina harmoniosamente as noções de estrutura e de história, a sincronia e a diacronia. Ele considera a obra literária como um objeto estético enraizado na vida social como parte integrante, o que representa um comportamento humano privilegiado e expressa o objetivo rumo ao qual tendem todos os membros de um grupo social. Ele tenta elaborar uma tipologia, uma homologia ao mesmo tempo das *visões de mundo* e das estruturas da obra. Em *Le*

Dieu caché ou *Pour une sociocritique du roman*, ele cria a teoria do *grupo social*, que tem uma certa “visão de mundo”. O grupo é considerado no espírito da dialética marxista como uma rede complexa de relações inter-individuais. É óbvio que o indivíduo não pode criar sozinho uma visão de mundo. Foi o grupo social que elaborou tendências afetivas, intelectuais e práticas na consciência de seus membros. Mas estas são vagas, difusas. Ocorre ao escritor, enquanto personalidade excepcional do grupo, dar uma forma mais acabada a esse processo.

Para definir seu método, Goldman usa os conceitos de *compreensão* e de *explicação*, dando-lhes um sentido especial. A “compreensão” não é um processo intuitivo (como é para os temáticos), mas um processo rigorosamente intelectual que significa a descrição das relações essenciais que ligam os elementos de uma estrutura. A “explicação” é a inserção de uma estrutura significativa em uma estrutura mais vasta. Essa correlação orgânica entre a “explicação” e a “compreensão” tenta abrir uma ampla perspectiva para todos os feitos humanos.

Nos anos sessenta, por causa das incidências da lingüística e do estruturalismo na crítica literária, contestaram o método marxista (como aliás todos os métodos que relacionavam a obra com o exterior), considerando-o “positivista” demais.

Contudo, alguns teóricos da revista “Tel Quel” falam do trabalho de *produção* sobre a linguagem que, ainda que não sirva para um objetivo exterior, continua condicionado ao mesmo tempo pelo conjunto da tradição literária e pela situação histórica do “escrevedor”. Eles se aproximam assim da concepção marxista. É o que reconhecem Julia Kristeva, Roland Barthes e Philippe Sollers sobre o conceito de *intertextualidade*. O texto não pode jamais ser totalmente isolado de outros textos, aos quais ele remete, nem mesmo da história, que é um texto, uma certa forma de discurso que o “escrevedor” não pode ignorar. Assim, reaparecem algumas preocupações fundamentais do marxismo que o grupo “Tel Quel” parecia, a princípio, ter recusado.

A crítica marxista não rejeita outros meios de abordagem. Seu desejo permanente é de valorizar o papel determinante dos combates ideológicos, do movimento que, por contradições e negações, leva a sociedade humana rumo ao seu futuro.

A “nova crítica” francesa não é então, unitária. Ela só foi solidária em sua briga com a “velha crítica”, por razões estratégicas. Quando do colóquio de Cerisy-la-Salle, ela mesma se encontrava rasgada por muitas contradições. Uma “nova crítica” já aparecia, delimitada por uma posição que concernia problemas fundamentais: subjetividade ou objetividade do ato crítico, as relações crítica-obra e crítica-autor, estruturalismo-não estruturalismo. Decidia-se igualmente a obrigação do crítico em assumir o sistema teórico que praticava, às vezes, implicitamente. Além dos métodos e concepções divergentes, separava-se a classe dos “práticos”, ainda venerados pela mais nova crítica, da classe dos “teóricos”, ou seja, separavam-se os “críticos” dos “meta-críticos”.

Ainda assim, a crítica atual tem alguns traços em comum. Seu desejo mais evidente é a volta ao texto. Esses críticos preferem a obra ao autor, ao indivíduo. Eles procuram a princípio adentrar o sentido da própria obra; é a partir apenas da

obra que eles se permitem ir ao autor. Essa crítica *não é explicativa* (de uma causa com efeito), mas *compreensiva*. Isso não se confunde com a explicação tradicional do texto. Ela tem por divisa *a análise das profundezas da obra*, que tem como objetivo determinar um sentido ou vários. O intérprete transpõe a obra num comentário, ele realiza um “duplo” da obra e encontra numa miraculosa reciprocidade que ela própria é o seu duplo (o S/Z de Barthes). O intérprete desfaz a obra para poder refazê-la à imagem de seu(s) sentido(s). O crítico de interpretação estabelece entre a obra e o comentário uma relação de interioridade. Ele se instala no coração da obra e revela seu segredo.

Sendo primeiramente estrutural, a nova crítica se caracteriza pela *tendência a desvendar as estruturas*, fenômeno que supõe que os elementos da obra só podem ser compreendidos uns em relação ao todo. É preciso *desvendar a arquitetura interna cujo sentido é estudado*. De acordo com as ciências humanas (lingüística, antropologia, psicologia, filosofia), a crítica moderna considera que os elementos da obra só podem ser concebidos (entendidos) se colocados *em relação com o todo do qual fazem parte*. O “todo” não é a soma das partes, ele é sua síntese. *Entre as partes e o todo há uma interdependência, uma reciprocidade*. A leitura de cada palavra, de cada frase, de cada pedaço ressoará no sentido global da obra. Por uma tal leitura todas as partes são esclarecidas umas pelas outras. Isso combina a análise e a síntese, o exame simpático, quase tátil dos mínimos detalhes, e a visão das mais vastas perspectivas. A unidade da noção de estrutura reside com efeito nos *isomorfismos* que ela permite descobrir. Graças a ela, é possível colocar em relação áreas de atuação que eram vistas como incomunicáveis. Como o observa Serge Doubrowsky, “a obra media toda uma série de relações biográficas, psicológicas, históricas e sociológicas que os diferentes estudos positivistas tinham descoberto e apreendido no nível do *pensamento analítico*; trata-se então não de recusá-los ou ignorá-los, mas de pensar de maneira sintética, de agrupá-los e de ligá-los dialeticamente entre elas, de integrá-las ao projeto de uma existência”: É a um tal projeto que responde Barthes com sua crítica pluralista.

Desejosa de nada negligenciar, a nova crítica se esforça em apreender as estruturas em movimento, as arquiteturas voltadas para um fim. É por isso que ela se quer *sincrônica e diacrônica* ao mesmo tempo, desejando ganhar um *equilíbrio móvel*. Por buscar através de toda a obra um “ser”, uma existência (seja um “Eu”, uma consciência, uma linguagem), ela é *fundamentalmente ontológica*.

O trajeto crítico comporta três momentos coordenados: (Doubrowsky 1963: 184) a *simpatia espontânea*, o *estudo objetivo* e a *reflexão livre*. Ele se situa entre aceitar tudo pela simpatia e situar tudo pela compreensão. Para responder à sua vocação plena, para ser discurso compreensivo sobre as obras (“meta-discurso”), a crítica não pode continuar nos limites de um saber verificável. Ela deve se tornar obra e, por sua vez, correr os riscos da obra. O prazer da leitura acarreta no prazer da escrita e, por isso, a literatura é infinita.

BIBLIOGRAFIA

- Albérès, René-Marill, *L'Aventure intellectuelle du XX-ème siècle*, Paris, Albin Michel, 1969.
- Albérès, René-Marill, *Histoire du roman moderne*, Paris, Albin Michel, 1971.
- Alphant, Marianne / Léger, Nathalie, *R/B Roland Barthes*, Exposition présentée au Centre Pompidou, Galerie 2, 27 nov.-10 mars 2003, Paris, Seuil, Ed. du Centre Pompidou, Imec, 2002.
- *** *Analyses textuelles*, Cluj-Napoca, Universitatea "Babeş-Bolyai", Facultatea de Filologie, 1980.
- *** *Analiză și interpretare*, București, Ed. Științifică, 1972.
- Anouilh, Jean, *L'Alouette*, București, E.D.P., 1970.
- Auerbach, Erich, *Mimesis*, București, E.P.L.U., 1967.
- Bakhtin, Mikhail, *Probleme de literatură și estetică*, București, Univers, 1982.
- Barbe, Bertrand-Norbert, *Roland Barthes et la théorie esthétique*, Paris, Bès, 2001.
- Barbe, Norbert-Bertrand, *Roland Barthes et la théorie esthétique*, Editeur Monzeuil-Saint-Martin, Bès editions, Coll. La Pensée de Vintage, 2001.
- Barthes, Roland, *Le Degré zéro de l'écriture*, suivi de *Nouveaux Essais critiques*, Paris, Seuil, 1953 et 1972.
- Barthes, Roland, *Michelet par lui-même*, Paris, Seuil, 1954.
- Barthes, Roland, *Mythologies*, Paris, Seuil, 1957.
- Barthes, Roland, *Sur Racine*, Paris, Seuil, 1963.
- Barthes, Roland, *Essais critiques*, Paris, Seuil, 1964.
- Barthes, Roland, *Éléments de sémiologie*, Paris, Seuil.
- Barthes, Roland, *Critique et vérité*, Paris, Seuil, 1966.
- Barthes, Roland, *S/Z*, Paris, Seuil, 1970.
- Barthes, Roland, *L'Empire des signes*, Paris, Ed. Skira, 1970.
- Barthes, Roland, *Sade, Fourier, Loyola*, Paris, Seuil, 1971.
- Barthes, Roland, *Le Plaisir du Texte*, Paris, Seuil, 1973.
- Barthes, Roland, *Roland Barthes par Roland Barthes*, Paris, Seuil, 1975.
- Barthes, Roland, *Fragments d'un discours amoureux*, Paris, Seuil, 1977.
- Barthes, Roland, *La Leçon*, Paris, Seuil, 1978.
- Barthes, Roland, *La Chambre claire. Notes sur la photographie*, Paris, Seuil, 1980.
- Barthes, Roland, *Le Grain de la voix*, Paris, Seuil, 1981.
- Barthes, Roland, *L'Obvie et l'Obtus*, Paris, Seuil, 1982.
- Barthes, Roland, *Le bruissement de la langue*, Paris, Seuil, 1984.
- Barthes, Roland, *Incidents*, Paris, Seuil, 1987.
- Barthes, Roland, *Romanul scriiturii*, București, Univers, 1987.
- Bachelard, Gaston, 1943, *L'Air et les songes*, Paris, Corti, 1943.
- Baudry, Jean-Louis, "Écriture, fiction, idéologie", in *Tel Quel. Théorie d'ensemble*, Paris, Seuil, 1968.
- Bejenaru, Cornelia, *La critique littéraire française au XX-e siècle*, Universitatea din București, Facultatea de limbi romanice, 1977.
- Bellemin-Noël, Jean, *Le texte et l'avant-texte*, Paris, Larousse, 1972.
- Bergson, Henri, *Le rire*, Paris, P.U.F., 1939.

- Bianu, Georges, *Din marile dosare ale proceselor politice*, București, Ed. Politică, 1972.
- Bogdan-Dascălu, Doina, *Critica – limbaj secund*, Timișoara, Facla, 1982.
- Bratu, Savin, *De la Sainte-Beuve la noua critica*, București, Univers, 1974.
- *** Nr. 1/1983; nr. 1/1986; nr. 1/1987, “Cahiers roumains d’études littéraires”.
- *** “Caiet de semiotică” (5), Universitatea din Timișoara.
- Calvet, Louis-Jean, *Roland Barthes: un regard politique sur le signe*, Paris, Payot, 1973.
- Carpentier, Nicolas, *La lecture selon Barthes*, Paris, L’Harmattan, 1999.
- Carpov, Maria, *Captarea sensurilor*, București, Eminescu, 1987.
- Chevalier, Jean, vol. I, *Dictionnaire des symboles*, Paris, Seghers.
- Ciocârlie, Liviu, *Realism și devenire poetică*, Timișoara, Facla, 1974.
- Ciocârlie, Liviu, *Negru si alb*, București, Cartea Românească, 1979.
- Ciocârlie, Liviu, *Eseuri critice*, Timișoara, Facla.
- Carpentier, Nicolas, *La lecture selon Barthes*, Paris, Montreal, L’Harmattan, coll. Sémantique, 1999.
- Compagnon, Antoine (ed. scientifique), *Pretexte*, Centre Culturel, international Cerisy-la-Salle, Manche, Colloque 1977-06-22, Paris, C. Bourgois, 2003.
- Compagnon, Antoine, *Les Antimodernes. De Joseph de Maistre à Roland Barthes*, Paris, Gallimard, 2005.
- Coquio, Catherine, Salado, Regis (éditeurs scientifiques), *Barthes après Barthes, Une actualité en question*. Actes du Colloque international de Pau, 22-24 nov. 1990, Pau, Publications de l’Université de Pau, 1993.
- Corti, Maria, *Principiile comunicării literare*, București, Univers, 1981.
- *** “Communications”, no. 36, Paris, Seuil.
- Coste, Claude, *Roland Barthes moraliste*, Ed. Villeneuve d’Ascq, Presses universitaires du Septentrion, 1998.
- *** “Critique”, août – septembre, Paris, Minuit.
- Cristea, Teodora, *Linguistique et techniques d’enseignement*, Universitatea din București, 1984.
- Dima, Alexandru, *Principii de literatură comparată*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972.
- *** *Direcții în critica și poetica franceză contemporană*, Iași, Junimea, 1983.
- Doubrowsky, Serge, *Pourquoi la nouvelle critique?*, Paris, Mercure de France, 1965.
- Durand, Gilbert, *Structurile antropologice ale imaginarului*, București, Univers, 1977.
- Eco, Umberto, *Opera deschisă*, București, E.L.U., 1969.
- Eco, Umberto, *Tratat de semiotică generală*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982.
- *** *Écrire? Pour quoi? Pour quoi?*, Dialogues de France Culture, Presses Universitaires de Grenoble, no.2.
- Escarpit, Robert, *Le littéraire et le social*, Paris, Flammarion, 1970.
- Escarpit, Robert, *Sociologie de la littérature*, Paris, P.U.F., 1978.

*** “Esprit”, Paris, no. 10.

Evrard, Frank / Tenet, Eric, *Roland Barthes*, Paris, Bertrand Lacoste, 1994.

Fabre, Gérard, *Pour une sociologie du procès littéraire. De Goldmann à Barthes en passant par Bakhtine*, Paris, L'Harmattan, 2001.

Fages, Jean-Baptiste, *Comprendre Roland Barthes*, Paris, Privat, 1979.

Fayolle, Roger, *La critique*, Paris, P.U.F., 1978.

Felea, V., *Prezența criticii*, București, Cartea Românească, 1982.

Foucault, Michel, *Les Mots et les Choses*, Paris, Gallimard, 1966.

Foucault, Michel, *L'Archéologie du savoir*, Paris, Gallimard, 1969.

Freud, Sigmund, *Scrieri despre literatură și artă*, București, Univers, 1969.

Froment, Amandine, *Texte, image et identité chez Barthes*, PUB, 1996.

*** nr. 121/1976; nr. 178/1983; nr.210/1987, “Le Français dans le monde”.

Frye, Norbert, *Anatomia criticii*, București, Univers, 1972.

Garrigues, Emmanuel, *L'écriture photographique: essai de sociologie visuelle*, Paris, L'Harmattan, 2000.

Genette, Gérard, *Figuri*, București, Univers, 1978.

Genette, Gérard, *Introduction à l'architexte*, Paris, Seuil.

Genette, Gérard, *Nouveau discours du récit*, Paris, Seuil.

Genette, Gérard *Palimpsestes*, Paris, Seuil.

Genette, Gérard, *Seuils*, Paris, Seuil.

Goldmann, Lucien, *Pour une sociologie du roman*, Paris, Gallimard, 1964.

Goldmann, Lucien, *Marxisme et sciences humaines*, Paris, Gallimard, 1970.

Greimas, Algirdas Julien, *Sémiotique structurale*, Paris, Larousse, 1966.

Grozea, Elsa, *Sublocotenentul Ecaterina Teodoroiu*, București, Ed. Militară, 1967.

Hăulică, Cristina, *Textul ca intertextualitate*, București, Eminescu, 1981.

Ion, Angela, *Histoire de la littérature française*, București, vol. II, E.D.P., 1982.

Itu, Iustina, *Funcția formativă a orelor de literatură*, București, E.D.P., 1981.

Laffont-Bompiani, Robert, Valentino, *Dictionnaire des personnages*, Paris, S.E.D.E.

Lanson, Gustave, *Essais de méthode, de critique et d'histoire littéraire*, Paris, Hachette, 1965.

Lotman, Iuri, *Lecții de poetică structurală*, București, Univers, 1970.

Louis, Marin, *L'Écriture de soi Ignace de Loyola, Montaigne, Stendhal, Roland Barthes*, Paris, Presses Universitaires de France, coll. Librairies du Collège International de philosophie, 1999.

Lund, Nordahl Steffen, *L'Aventure du signifiant*, Paris, P.U.F., 1981.

Madaule, Jacques, *Istoria Franței*, vol. I, București, Ed. Politică.

Magny, Claude-Edmonde, *Littérature et critique*, Paris, Payot, 1971.

Manolescu, Nicolae, *Lecturi infidele*, București, E.P.L., 1966.

Manolescu, Nicolae, *Metamorfozele poeziei*, București, E.P.L., 1968.

Manolescu, Nicolae, *Teme*, București, Cartea Românească, 1971.

Manolescu, Nicolae, *Teme 2*, București, Cartea Românească, 1975.

Manolescu, Nicolae, *Teme 3*, București, Cartea Românească, 1978.

- Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Editura Paralela 45, Pitești, România, 2008.
- Martin, Christin, *Roland Barthes et l'ethique de la fiction*, Ed. New-York Washington, D.C/Baltimore Bern: P. Lang, 2003.
- Martin, Mircea, *Critică și profunzime*, București, Univers, 1974.
- Marty, Eric, *Roland Barthes, le métier d'écrire*, Paris, Seuil, 2006.
- Michelet, Jules, *Istoria Franței*, București, Ed. Minerva, 1973.
- Millet, Louis, et D'Ainvelle, Madeleine Varin, *Le structuralisme*, Paris, Éditions Universitaires, 1970.
- Milner, Jean-Claude, *Le Pas philosophique de Barthes*, Paris, Verdier.
- Milner, Jean-Claude, *Le pas philosophique de Roland Barthes*, Lagrasse (Aude), Verdier, 2003.
- Mincu, Marin, *Eseu despre textul poetic*, Cartea Românească, București, 1986.
- Moreau, Pierre-François, *La critique littéraire en France*, Paris, Armand Colin, 1960.
- Munteanu, Romulus, *Les métamorphoses de la critique européenne moderne*, București, Univers, 1981.
- Nemoianu, Virgil, *Structuralismul*, București, E.P.L.U., 1967.
- Paillé, Willy, "*L'Empire des signes*" de Roland Barthes; *sur l'intertexte et l'éclatement des genres*, PUB.
- Patillon, Michel, *Précis d'analyse littéraire*, Paris, Nathan, 1974.
- Pavel, Toma, "Prefață" la *Despre Racine*, București, E.P.L.U., 1969.
- Petrișor, Marcel, *Curențe estetice contemporane*, București, Univers.
- Philippe, Roger, *Roland Barthes*, Paris, Grasset, 1986.
- Piaget, Jean, *Le Structuralisme*, Paris, P.U.F., 1968.
- Picard, Raymond, *Nouvelle critique ou nouvelle imposture*, Paris, Pauvert, 1965.
- Picon, Gaëtan, *Scriitorul și umbra lui*, București, Univers, 1973.
- Plett, Heinrich, *Știința textului și analiza de text*, București, Univers, 1983.
- *** "Poétique", no. 1, Paris, Seuil.
- *** "Poétique", septembre, no. 47, Paris, Seuil.
- Poulet, Georges, *Conștiința critică*, București, Univers, 1979.
- Poulet, Georges, *Les métamorphoses du cercle*, Paris, Plon, 1981.
- Raymond, Jean, *Practica literaturii*, București, Univers, 1982.
- Ricardou, Jacques, *Pour une théorie du nouveau roman*, Paris, Seuil, 1971.
- Richard, Jean-Pierre, *Roland Barthes, dernier paysagiste*, Paris, Verdier, 2006.
- Richards, Ivor Armstrong, *Principii ale criticii literare*, București, Univers, 1974.
- Richard, Jean-Pierre, *Poezie și profunzime*, București, Univers, 1974.
- Roger, Philippe, *Roland Barthes*, Paris, Grasset, 1986.
- Rousset, Jean, *Forme et signification*, Paris, José Corti, 1962.
- *** *Scriitori francezi*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică.
- *** "Secolul XX", București, nr. 8-9-10.
- Simion, Eugen, *Scriitori români de azi*, III, București, Cartea Românească, 1979.
- Simion, Eugen, *Timpul trăirii, timpul mărturisirii. Jurnal parizian*, București, Cartea Românească, 1979.

-
- Sollers, Philippe, “Niveaux sémantiques d’un texte moderne”, in *Tel Quel. Théorie d’ensemble*, Paris, Seuil, 1968.
- Sontag, Susan, *L’écriture même: à propos de Barthes*, Paris, Bourgeois, 1982.
- Starobinsky, Jean, *La relation critique*, Paris, Gallimard, 1970.
- Steiner, George, *După Babel*, București, Univers, 1983.
- Tieghem, Philippe, van, *Marile doctrine literare în Franța*, București, Univers, 1972.
- Todorov, Tzvetan, *Théorie de la littérature*, Paris, Seuil, 1965.
- Todorov, Tzvetan, *Introducere în literatura fantastică*, București, Univers, 1973.
- Todorov, Tzvetan, *Poetica. Gramatica Decameronului*, București, Univers, 1975.
- Todorov, Tzvetan, *Critique de la critique*, Paris, Seuil, 1985.
- Wald, Henri, *Expresivitatea ideilor*, București, Cartea Românească, 1986.
- Wellek, René, *Conceptele criticii*, București, Univers, 1970.

COGNITIVE POETICS – A LINGUISTIC APPROACH TO THE STUDY OF LITERATURE

Ana-Maria TRANTESCU
University of Craiova

Articolul se înscrie în rândul preocupărilor de abordare a literaturii din perspectiva lingvistică a poeziei cognitive.

Poetica cognitivă aplică principiile de baza ale lingvisticii și psihologiei cognitive în interpretarea textelor literare. Presupunând o strânsă relație între experiență, cogniție și limbă, poetica cognitivă nu considera limba și expresia literară ca fiind arbitrare, ci motivate de mecanisme cognitive. Sunt analizate câteva teme importante ale poeziei cognitive, cum ar fi relația dintre prototip și genul literar, dintre deixisul cognitiv și procesul lecturii. Considerată ca o punte între lingvistică și studiile literare, poetica cognitivă privește literatura ca o formă specifică a experienței umane, în special a cogniției.

CUVINTE CHEIE: *poetică cognitivă, cogniție, teoria prototipului, deixisul cognitiv*

1. AN OUTLINE OF COGNITIVE POETICS

Cognitive poetics is a school of literary criticism that applies the main principles of cognitive linguistics and cognitive psychology to the interpretation of literary texts. Cognitive poetics is part of the larger field of cognitive science. Cognitive science is the interdisciplinary scientific study of mental processes, covering a wide range of topics on cognition. It seeks to understand the mind by examining the cognitive faculties of perception, categorization, language, memory, reasoning and emotion. The fundamental concept of cognitive science is that thinking can best be understood in terms of representational structures in the mind and computational procedures that operate on those structures (Thagard 2008).

Stockwell (2002: 4) considers that we think in the forms that we do and we express ourselves in the ways that we do because we are all human-sized containers of air and liquid with our main receptors at the top of our bodies. According to the cognitive science, our human experience is essential for our way of reasoning and acting.

Assuming a close connection between experience, cognition and language, cognitive linguists do not regard language and expression as arbitrary, this being one of the basic assumptions of structuralism. On the contrary, language is regarded as motivated, by cognition and by its basis in our interaction with the environment we live in. This results in new works on aspects of language, such as the perception of foreground and background in grammar and text, and their

connection to general principles of perception. Cognitive poetics sees literature as a specific form of everyday human experience and especially of cognition that is grounded in our general cognitive capacities for making sense of the world (Steen / Gavins 2003).

Cognitive poetics is all about reading literature. This statement looks rather trivial, since *cognition* has to do with the mental processes involved in reading, and *poetics* concerns the craft of literature. But, actually this plain sentence is really the start point of this subject of study (Stockwell 2002: 1).

In order to understand the literary value of a text and the manner in which it is perceived by the reader, it is essential to have a clear view on issues like text and context, circumstances and uses, knowledge and beliefs. Cognitive poetics offers us a means of achieving this, by giving us a clue to text analysis. It has a linguistic dimension which allows us to engage in detailed textual analysis of style and literary art. It offers us a means of describing different types of knowledge and beliefs shared by a certain community in a systematic way. The most important is that it provides us with a model of how to link these matters of context, of circumstances to the language of the literature. Context is seen as encompassing both social and personal circumstances. Influenced by the new theory of metaphor, cognitive poetics proves the existence of a continuum between creative literary language and everyday creative language.

Cognitive poetics is not simply a way of applying the main tenets of cognitive linguistics and cognitive psychology to text analysis. Due to its focus on how readers process the language of texts, cognitive poetics represents simultaneously a turn back in time, from the ancient study of rhetoric to modern theories in literary criticism, aiming to answer the important issues that have concerned the theory of literature for generations.

In the field of literary criticism, the focus of attention has shifted around the triangle of *author-text-reader*, with different traditions placing more or less emphasis on each of these three elements. Cognitive poetics can be overlaid onto this scheme, in the sense that it is not restricted to one or other of the points. Concerned with literary reading, and with both psychological and linguistic dimension, cognitive poetics offers a means of discussing interpretation whether it is an authorly account of the world or a reader's version, and how these interpretations are made obvious in textuality. Thus, cognitive poetics is not a mere shift in focus, being not interested only in the psychology of reading, but is a complete re-evaluation of the whole process of literary activity. But, this re-evaluation, does not mean we have to completely neglect the valuable insights from literary criticism that have been drawn so far. On the contrary, many theories are useful starting points for cognitive poetic study (Stockwell 2002: 5-6).

Within the different sub-disciplines of literary criticism, cognitive poetics is most closely connected to stylistics (literary linguistics), being sometimes called *cognitive stylistics*.

While traditional stylistic analysis makes use of linguistic theories in order to explain or predict textual interpretation, cognitive stylistics is based on theories that

relate linguistic choices and reader's perception of the text to cognitive processes and conceptual structures.

Prominent figures in the field of cognitive poetics include Reuven Tsur, Ronald Langacker, Mark Turner, Peter Stockwell, Elena Semino, and Gerard Steen.

However, we cannot speak about a unitary theory in cognitive poetics or stylistics. For example, Freeman, Hamilton, Popova and Steen see cognitive poetics as part of the cognitive linguistic paradigm, while Semino, Stockwell, Culpeper treat cognitive linguistics as one of the cognitive theories that can feed into cognitive poetics (Semino / Culpeper 2002: X).

Reuven Tsur, who is credited for originating the term, has run a cognitive poetics project since the early 1970s, long before the first publications in cognitive linguistics. His project was based on the early findings of the new cognitive science and applied these insights to the study of the relation between literary structure and effect (Steen / Gavins 2003: 3). He is also the author of a seminal study *Toward a Theory of Cognitive Poetics* (1992).

Tsur's cognitive poetics is of a more general kind than the one developed in relation to cognitive linguistics. He defines his theory of cognitive poetics as "a far cry from" or, in some respects "even diametrically opposed" to what is nowadays labeled as cognitive linguistics. Tsur (2002) emphasizes that cognitive poetics offers cognitive theories that systematically account for the relationship between the structure of literary texts and their perceived effects. Cognitive poetics deals with thematic, semantic, and syntactic structures, the reader's cognitive style preferring a certain 'mental performance', rhyme patterns, and their interaction in generating the perceived effects.

Topics addressed by cognitive poetics include conceptual metaphor; deixis; text world theory (the feeling of immersion within texts); schema, script, and their role in reading; attention; foregrounding; prototype and genre.

In this paper we will deal with three of the main topics of cognitive poetics: *figure and ground and the process of reading; the prototype and genre, and cognitive deixis and reading.*

2. TOPICS IN COGNITIVE POETICS

2.1. Figure and ground and the process of reading

An important focus in cognitive linguistics is placed on the speaker's active characterization of *scenes*, employing the conventional conceptualizations of language and certain cognitive processes.

Perspective includes the notions of *viewpoint* and *focus* (Langacker 1987). In cognitive linguistics the observer plays an important role, since he/she selects the viewpoint and the elements to focus on. Saeed (2003: 328) takes a simple example to illustrate the choice between external and internal viewpoints of a container, as reflected in the two interpretations of the preposition *around* in the following sentence:

*The children ran **around** the house.*

If the observer chooses an external viewpoint of the house as a container, this sentence describes a scene where the children's motion circles the outside of the house, while if he chooses an internal viewpoint, the children are moving around inside the house.

The *figure*, also called the *trajector* is an entity which stands out from the background, or the *ground*, also called the *landmark*. In the case of motion events, the entity which is moving with respect to stationary surroundings (the grounds) tends to be chosen as the figure.

The distinction between figure and ground is of central importance in cognitive science. This involves human cognitive mechanisms, such as attention and categorization. Our cognitive capacities for visual and spatial negotiation extended into the linguistic field are also at work (Stockwell, 2003: 15).

Langacker (1991) describes the process of assigning *prominence* to certain elements of a scene as *profiling*, following the initial identification of a scene, described by the same author (1987: 6) as the “chunking into discrete events of temporally contiguous clusters of interactions observed within a setting”. The task of the observer is to distinguish between the occurrence and the *setting*, to settle a vantage point, to decide what entities are to be interpreted as participants and to identify their forms of interaction.

Stockwell (2002: 14) considers that the most obvious correspondence of the notion of figure and ground in the field of literary critical concepts is the notion of *foregrounding*. Certain aspects of literary texts are commonly seen as being more important or salient than others. The literary innovations and creative expressions can be seen as foregrounding against the background of everyday non-literary language. One of the main functions of literature is to *defamiliarise* the subject-matter, to estrange the reader from aspects of the reality in order to present the world in a creative and newly figured way.

Foregrounding within a text can be achieved by a wide range of devices, including repetitions, creative syntactic ordering, puns, rhyme, alliteration, the use of novel metaphors, etc.

The part of a textual field that is most likely to be seen as the figure will have one or more of the following features that make it prominent (Stockwell 2002: 15):

- It is regarded as a self-contained object or feature in its own right, with well-defined edges separating it from the ground;
- It moves in relation to the static ground;
- It precedes the ground in time or space;
- It is a part of the ground that has broken away, or emerges to become the figure;
- It is more detailed, better focused, and brighter;
- It is on top of, or in front of, or above, or larger than the rest of the field, i.e., the ground.

In narrative fiction, characters are figures against the ground of their settings. They are the focus of the narrative, moving through different settings, and are

likely to be associated with verbs of activity by contrast with the static, attributive or existential sorts of verbs used for the background. Sometimes, the setting can become the figure, becoming a character itself. It is also possible that some characters assume the role of the ground, being the background for the main character's evolution, for the projection of hero's thoughts and actions.

Movement tends to be stylistically represented through verbs of motion and through some prepositions: *over, through, under, up, down*, etc. In cognitive linguistics, locative expressions of place and, metaphorically, time, are understood as *image schemas*.

Image schemas are an important form of conceptual structure in cognitive science. The main idea is that because of our physical experience of acting in the world, of moving our own bodies, of perceiving the environment around us, we form basic conceptual structures which we, then use to organize thought across more abstract domains. Johnson (1987) considers that these image schemas underlie conceptual metaphors and serve as a link between bodily experience and higher cognitive domains such as language. Image schemas include: *containment schema, path schema, force schemas*, etc.

The counterpart of the prominence of a linguistic feature is the readerly *attention* that it attracts. Reading is not a static, passive experience, but a creative and a dynamic one, involving a process of renewing attention to create and follow the relations between the figure and ground. A literary text uses stylistic devices to focus attention on a particular trait, within the textual space. Attention is caught by movement and maintained only by a constant renewal of the stylistic interest, by permanently renewing the figure and ground relationship.

Stockwell (2002: 21-24) develops the cognitive understanding of figure and ground in order to examine stylistic foregrounding and how a literary text catches reader's attention. Using some examples of surrealist poems, he proves the links between stylistic patterns used in texts and reader-centred effects of interpretation. The author also explores the dynamic process of reading which can be seen as a process of 'figuring and grounding', producing striking images and effect in the reader's mind. Stockwell concludes that the literary text, connotations and associations are built up in the dynamic process of reading.

2.2. The prototype and genre

Categorization is one of the major topics in cognitive science. The act of categorization represents one of the most basic human cognitive activities, since it is "the main way we make sense of experience" (Lakoff 1987: XI). This mental operation, consisting in putting together different entities, is present in all our activities: perception, thinking, speaking, etc. Categorization and categories are fundamental for the organization of human experience.

Categorization involves the apprehension of some individual entity, some particular experience, as an instance of something conceived more abstractly that also encompasses, other present and potential instantiations. For instance, a specific animal can be construed as an instantiation of the species CAT, a specific

patch of color as a manifestation of the property GREEN, etc. This abstract mental construct is a conceptual category (Croft / Cruse 2004: 74).

Most symbols (i.e., words and mental representations) do not designate particular things or individuals in the world. Most of our words and concepts designate categories. Some of these are categories of concrete things or beings in the physical world and others are mental representations of phenomena, processes, activities and abstract things (Lakoff 1987: xiii). Without this capacity of surpassing individual entities in order to reach a conceptual structure, the environment would be chaotic and forever new.

Lakoff (1987) emphasizes that most categorization is authentic and unconscious, and if we become aware of it at all, it is only in problematic cases. We automatically categorize people, animals, and physical objects, both natural and man-made. This sometimes leads to the impression that we just categorize things as they are, that things come in natural kinds, and that our categories of mind naturally fit the kinds of things there are in the world. We categorize events, actions, feelings, all kinds of relationships and abstract entities of an enormous range in both scientific and folk theories.

Lakoff considers that “any adequate account of human thought must provide an accurate theory for all our categories, both concrete and abstract” (Lakoff 1987: 6).

2.2.1. The classical theory of categorization - the Necessary and Sufficient Conditions model

From the time of Aristotle to the more recent works, categories were thought to be easily understood and uncomplicated. Entities were assumed to be in the same category if and only if they had certain properties in common. And the very properties they had in common were taken as defining the category.

The classical model of conceptual categories defines them in terms of a set of necessary and sufficient features or conditions. These conditions are necessary in that no individual that does not possess the complete set is a member of the category, and they are sufficient in that possession of all the conditions guarantees membership (Cruse / Croft 2004:76).

Thus, the NSC theory views concepts as lists of bits of knowledge: the necessary and sufficient conditions for something to be an example of that concept. One major problem with this approach has been that it seems to assume that if speakers share the same concept they will agree on the necessary and sufficient conditions: if something has them, it is an x; if not, not. But it has proved difficult to set these up even for nouns which identify concrete and natural kinds like *dog*, *man* or *cat* (Saeed 2003:35).

The NSC model has faced many difficulties. Three frequently cited drawbacks have provided the major motivation for the development of alternative theories. Firstly, for many every day concepts, as Wittgenstein pointed out with his well - known example of *game*, adequate definitions are simply not available. Furthermore, as Fillmore (1975) pointed out in connection with the noun *bachelor*, even for those concepts that seem to have definitions, the definitions typically hold only within a specific domain. Secondly, the graded centrality represents a

problem, since not all the members of a category are equal as it is stated in the classical model. Thirdly, the classical model can offer no account of why category boundaries are vague and variable, usually described in the new theories as fuzzy. A model of category structure is supposed to provide a basis for an account of how we use categories in remembering, planning, reasoning and so on. A classical definition is not a very reliable vehicle for this purpose, since the information it contains is too sparse (Croft / Cruse 2004:76-77).

Because of problems with necessary and sufficient conditions model, several theories of concepts have been proposed, mostly in the psychological literature, but the theory that has had the most influence on the development of cognitive linguistics is undoubtedly the prototype theory.

2.2.2. *The prototype theory*

What cognitive science proposes is not simply a different pattern for categorizing, but a revolutionary re-cognition of the notion of categorization itself. In the traditional western philosophy, the rational mind has been treated as being separate from the material body. Cognitive science questioned this distinction, arguing that reason, as well as other cognitive processes (perception, emotion, belief and intuition) are literally embodied, founded in our bodily interaction and experience with the world (Stockwell 2002: 27).

The notion of prototype was proposed by Eleanor Rosch and her co-workers (e.g. Rosch 1973, 1975; Rosch et al. 1976). These researchers carried out the pioneering experimental and theoretical work on prototype theory, although this built on earlier insights, notably Wittgenstein (1953) and Brown (1958)

The new theory is a model of concepts which views them as structural so that there are central or typical members of a category, such as BIRD or FURNITURE, but then shading off into less typical or peripheral members. So, *chair* is a more central member of the category FURNITURE than *lamp*, for example. Or *sparrow* a more typical member of the category BIRD than *ostrich* or *penguin*. This approach seems to have been supported by Rosch's experimental evidence: speakers tend to agree more readily on typical members than on less typical members; they come to mind more quickly etc. Another result of this and similar work (e.g. Wittgenstein 1953 and Labov 1973) is that the boundaries between concepts can seem to speakers uncertain, or fuzzy, rather than clearly defined.

This approach allows for borderline uncertainty. An item in the world might bear some resemblance to two different prototypes. That is why many speakers are able to use the word *whale* and *dolphin*, yet being unsure about whether a *whale* and a *dolphin* are mammals or fish. In the prototype theory of concepts, this might be explained by the fact that whales and dolphins are not typical for the category MAMMAL, being far from the central prototype. At the same time, whales and dolphins resemble prototypical fish in some characteristic features.

According to the prototype theory, the category is structured on two dimensions: the *horizontal dimension* (the internal structure) and the *vertical dimension* (intercategorical relations).

The horizontal dimension

The prototype is the best exemplar, the central instance of a category. The prototype is conceived as having the highest degree of category membership. The prototype theory is based on the following principles (Kleiber 1990:51):

1. The category has an internal prototypical structure.
2. The borderlines of the categories or concepts are not very clearly delimited, they are vague.
3. Not all the members of a category present common characteristics; they are grouped together on the basis of the *family resemblance*.
4. An entity is a member of a certain category if it presents similarities with the prototype.

There are a number of interpretations of these typicality effects in the psychology literature: some researchers for example have argued that the central prototype is an abstraction. This abstraction might be a set of characteristic features, to which we compare real items. Thus, the characteristic features of BIRD might describe a kind of average bird, small, perhaps, with wings, feathers, the ability to fly, etc, but of no particular species. Other researchers have proposed that we organize our categories by exemplars, memories of actual typical bird, say sparrows, pigeons and hawks, and we compute the likelihood of something we meet being a bird on the basis of comparison with these memories of real birds. An overview of this area of investigation is given by Medin / Ross (1992). Charles Fillmore and George Lakoff (1987) both make similar claims that speakers have folk theories about the world, based on their experience and rooted in their culture. These theories are called *frames* by Fillmore and *idealized cognitive models* (ICMs) by Lakoff. They are not scientific theories or logically consistent definitions, but collections of cultural views.

Kleiber (1990) distinguishes two versions of the prototype theory - the standard version and the extended one- which roughly correspond with the two stages in the development of prototype theoretical research. In the first stage, the prototype is the representation of a concept by means of its best exemplar. Geeraerts (1992a) proposed the terms *representational interpretation*.

In the second stage of the development, various kinds of prototypical effects are identified and seen as resulting from degrees of membership. Geeraerts (1992a: 224) calls this shift from the earlier to the present situation in prototype approach as the *phenomenal interpretation* of prototypicality because the focus is placed on prototypicality as a phenomenon involving treatment of the salience relations among the various senses of an item.

The vertical dimension. Relation between concepts. Conceptual hierarchies

Categories are part of larger external structure. In contrast with the old classical view on categorization that neglected categories in the middle of a taxonomic hierarchy, a cognitively adequate theory of categories also gives special importance to conceptual hierarchies (Lakoff 1987:46).

A taxonomic hierarchy may have any number of increasingly specific levels along its vertical axis, but most categories can be placed within a three-level taxonomy: a superordinate category at the top level, basic level categories at the middle level and subordinate categories at the bottom level.

Superordinate categories:	mammal	plant	furniture	fruit
Basic level categories:	dog	tree	chair	apple
Subordinate categories:	Cocker Spaniel	oak	stool	golden

The basic level notion meshes with the prototype structure because prototype categories are most fully developed at the basic level and basic level categories only function as they do because they are structured as prototype categories.

From a conceptual point of view, the basic level or generic level constitutes the level where salience effects are most outspoken. The member with the greatest saliency is the one that comes to mind first and that may occur more often than others (Neagu 2005: 36).

The levels differ in their balance between informativeness and usefulness. The superordinate level has relatively few attributes; the basic level has more features, and the subordinate level has even more features and are, thus, more specific. The basic level is identified as “cognitively important: it is the level that is most used in everyday life; it is acquired first by children; in experiments it is the level at which adults spontaneously name objects; such objects are recognized more quickly in tests, and so on “ (Saeed 2003:39).

The prototype theory, first intended for psychological goals, was considered a veritable revolution in semantics. Yet, this theory it is not a miraculous solution for all semantic problems and cannot surpass all the difficulties which remain unsolved in the classical model of the necessary and sufficient conditions. Despite all its drawbacks, the prototype theory brings three new elements of great importance for lexical semantics:

- (i) This theory allows us to integrate in the meaning of a word, characteristics excluded by the classical model, being considered unnecessary, encyclopedic features;
- (ii) It proves the existence of an internal organization of the category.
- (iii) It also explains the hierarchical conceptual structure and intercategory relations.

2.2.3. *The connection of the prototype theory with literary critical concepts*

In his study, “Prototypes and reading”, Stockwell (2002) introduces the cognitive reconception of categorization and demonstrates how this has consequences for reader’s perception of certain details of language in literary texts. He also shows how recasting the notion of categories has implications for the ways in which literature itself is categorized.

Within the theory of literature, the preoccupation with labeling and classifying different types of literature began in ancient times. An old way of

classifying literature is simply by dividing it into periods, such as: ‘Restoration theatre’, ‘poetry of the 1920s’, or ‘Victorian literature’, etc. The problem is whether we can accurately establish where are the boundaries of Renaissance, Romanticisms, Modernism, post-Modernism, Futurism etc?

But the real issue is *genre*. This term has been used for centuries to differentiate poetry, prose and drama, or to make the distinction among comedy, tragedy, romance, horror. These are all well entrenched terms which we all acquired in classes. The problem is, again, how to settle the necessary and sufficient conditions for all these types. The classical model proves to be too rigid.

Stockwell (2002: 30) explains on the basis of family resemblance how apparently dissimilar items can nevertheless belong to the same genre. John Webster’s *The White Devil* (1612) and Alfred Hitchcock’s *The Birds* (1963) share generic features of drama and horror, and there are several connections through science fiction between such different work like *Utopia* (1516) and *Frankenstein* (1818).

Categorisation is a two-stage process, involving first a holistic perception of the category as an object, followed by an analytical decomposition of the object into separate attributes. These steps can be seen as analogous to the process of the literary reading experience. Interpretation and reading are regarded as two distinct aspects of the process of cognition. Recognition of the literary text in its entirety becomes an act of interpretation- a holistic understanding of the literary work that begins in our culture even before we begin to read the text. This act of interpretation, or primary understanding, is what all readers do when encountering literature. As soon as readers become aware of their activity, this more analytical stage of recognition is actually the reading itself. Critical textual analysis is part of the act of reading in this sense. It is at the stage of reading that interpretations are rationalised and dominant features picked out for attention and prominence (Stockwell 2002: 31).

The cognitive models (conceptual structures we use to organize our knowledge) which are shared by a community become cultural models. Prototypes depend on the geographical and cultural background. This can be extended to reading process and literary analysis which are also socially and culturally determined. We can discuss the cultural models shared by an interpretative community – a group who can be said to share a similar way of understanding and reading. The cultural model displayed by those who are experts in Romanticism produce readings of Romantic poetry that are different from those produced by common readers.

The vertical dimension of the prototype theory can be applied to literary genre studies:

Mode	poetry, prose, drama
Genre	poem, novel, tragedy
Sub-genre	ballad, war novel, historical tragedy

We consider that genre seems to be the basic level category, the terms that people tend to use more frequently.

Stockwell (2002: 34) introduces the notion of *discourse communities* as a broadening of the idea of an interpretative community. A discourse community is a group that is defined in relation to their uses of language and texts. But in different moments of our lives, we can place ourselves in different discourse communities.

Thus, we can read as experts, but also as train-passengers. The way in which these communities define and use distinctions of genre is determined by their own social and cultural cognitive models.

2.3. Cognitive deixis and reading

When people talk about the experience of reading literature, they describe the feeling of being immersed in the world of the text. That means that readers can project their minds into the fictional world. This projection proves how closely word choices are tied to the context. In linguistics, *deixis* refers to those words and phrases that cannot be fully understood without additional contextual information. Words are deictic if their semantic meaning is fixed but their denotational meaning varies depending on time and/or place. Words or phrases that require contextual information to convey any meaning – for example, English pronouns – are deictic. Deixis, the capacity of language to anchor meaning to a context, as Stockwell (2002: 41) describes it, has been discussed in philosophy and linguistics for many years. Deixis best proves one of the main cognitive linguists' tenets: perception is embodied.

The prototypical deictic categories in speech are founded on the originating deictic centre or zero-point: the speaker (**I**), place (**here**) and time of utterance (**now**). This prototypical situation can be extended to written situations and implicitly to the fictional world.

The reader has the capacity for deictic projection, shifting his/her viewpoint to see things as the fictional characters do.

Reading a literary text becomes, according to cognitive poetics, an act of creation, a process in which the reader creates the context. Reading is an active and creative process, not a passive one, the text being used to build a cognitively negotiable world.

Stockwell (2002: 45-46) outlines the following categories of deixis adapted to the literary context:

Perceptual deixis - expressions concerning the perceptive participants in the text, including personal pronouns; demonstratives; definite articles; mental states (*thinking, believing, considering*). The author includes here the third person pronouns and names, words that are seen by other linguists as pertaining to reference, arguing that reference is a mental representation, a socially located act and is, therefore, participatory and deictic.

Spatial deixis - expressions concerning the deictic centre in a place, i.e. adverbials of place, locatives; demonstratives; verbs of motion.

Temporal deixis - expressions locating the deictic centre in time; time adverbials and locatives (*in my childhood*); especially tense and aspect in verb forms that make the distinction between: *speaker-now, story-now and receiver-now*.

Relational deixis - expressions that encode the social viewpoint and relative situations of authors, narrators, characters and readers, including naming and address conventions.

Textual deixis - expressions that foreground the textuality of the text, including explicit signposting such as chapter titles and paragraphing; reference to the text itself or the act of production etc.

Compositional deixis - features of the text that account for the generic type or literary conventions available to readers with the appropriate literary competence. Stockwell shows that the stylistic choice encodes a deictic relationship between the author and the literary reader.

Deictic shift theory represents an approach to cognitive deixis, deictic projection being seen as a main cognitive process. The deictic shift refers to the imaginative ability of the reader which allows him/her to understand projected deictic expressions relative to the shifted deictic centre. The reader 'gets inside' the text and sees things from the character's or narrator's perspective inside the text-world.

Stockwell (2002: 50-53) illustrates this theory performing an analysis of a classical masterpiece, *Wuthering Heights* (1847) by Emily Bronte.

3. CONCLUSIONS

Cognitive poetics is a new and challenging interdisciplinary approach to the study of literature employing tools offered by cognitive science. Cognitive poetics has developed over the past twenty years from several different strands and as a consequence, it embraces a broad array of theoretical and methodological approaches. The foundations of cognitive poetics lie most directly in cognitive linguistics and cognitive psychology.

Whereas traditional stylistic analysis makes use of linguistic theories in order to explain or predict textual interpretation, cognitive stylistics is based on theories that relate linguistic choices and reader's perception of the text to cognitive processes and conceptual structures. This provides more systematic and explicit accounts of the relation between texts on the one hand and its interpretations (Semino / Culpeper, 2002: IX).

Dealing briefly with three of the main topics of cognitive poetics (figure and ground and the process of reading; the prototype and genre, and cognitive deixis and reading) we have tried to prove that the process of engaging in cognitive poetic analysis offers a raised awareness of certain patterns that might have been subconscious or not even noticed at all.

Cognitive poetics attempts to make a clear distinction between the terms *reading* and *interpretation*. Reading is the process of arriving at a sense of the text that is personally acceptable. This combines individual factors and also features that are common to the reader's interpretative community. Cognitive poetics has the power to combine both the individual and communal effects of language and experience. It models the process by which intuitive interpretations are formed into expressible meanings, and presents the same framework as a means of describing and accounting for those readings (Stockwell 2002: 8).

Cognitive poetics is also defined as an exploration of how cognitive processes shape and constrain literary response and textual structure. It has a

linguistic dimension, which means we can engage in detailed and precise textual analysis of style and literary craft. Cognitive poetics offers us a means of describing and delineating different types of knowledge and belief in a systematic way, and a model of how to connect these matters of circumstance and use to the language of the literature.

We can regard cognitive poetics as a bridge between linguistics and literary studies.

REFERENCES

- Brown, R., "How shall a thing be called?" in *Psychological Review* 65, 1958, p. 14-21.
- Croft, W / D.A. Cruse, *Cognitive Linguistics*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Fillmore, Ch. J., "An alternative to check list theories of meaning", in Cathy Cogen et al. (eds.), *Proceeding of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Berkeley, Berkeley Linguistics Society, 1975, p.123-31.
- Geeraerts, D., *The semantic Structure of Dutch Over*, Leuvense Bijdragen 81, 1992, p. 205-230.
- Johnson, Mark, *The Body in the Mind*, Chicago, University of Chicago Press, 1987.
- Kleiber, G., *La sémantique du prototype*, Press Universitaires de France, 1990.
- Labov, W, "*The boundaries of words and their meanings. New ways of analyzing variation in English*", J. Fishman (ed.), Washington, Georgetown University Press, 1973, p.340-73.
- Lakoff, G., *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal About the Mind*, Chicago, University of Chicago Press, 1987.
- Langacker, Ronald. W., *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. I. *Theoretical Prerequisites*, Stanford, Stanford University Press, 1987.
- Langacker, Ronald. W., *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. II, *Descriptive Applications*, Stanford, Stanford University Press, 1991.
- Medin, D.L. / Ross, B., *Cognitive Psychology*, San Diego, CA, Harcourt Brace Jovanovich, 1992.
- Neagu, M., *Cognitive Linguistics. An Introduction*, București, Editura Didactica și Pedagogică, 2005.
- Rosch, E., "Natural Categories", in *Cognitive Psychology*, 4, 1973, p. 328-50.
- Rosch E., "Cognitive reference points", in *Cognitive Psychology*, 1975, p. 532-47.
- Rosch E. Mervis, C. / Gray, W. / Johnson D. / Boyes-Braem, P., "Basic Objects in Natural Categories", in *Cognitive Psychology*, 1976, p. 382-439.
- Saeed, J. I., *Semantics*. Dublin, Blackwell Publishers, 2003.
- Semino, E. / J. Culpeper, *Cognitive Stylistics. Language and cognition in text analysis*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2002.
- Steen, G. / J. Gavins, "Contextualising cognitive poetics", in Joanna Gavins / Gerard Steen (eds.) *Cognitive Poetics in Practice*, London, Routledge, 2003, p.1-13.

- Stockwell, P., *Cognitive Poetics. An introduction*, London and New York: Routledge, 2002.
- Stockwell, P., “Surreal figures”, in Joanna Gavins / Gerard Steen (eds.), *Cognitive Poetics in Practice*, London, Routledge, 2003, p.13-27.
- Thagard, P., “Cognitive Science”, in Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2008.
- Tsur, R., ”Aspects of Cognitive Poetics”, in Elena Semino / Jonathan Culpeper (eds.), *Cognitive Stylistics. Language and cognition in text analysis*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2002, p. 279-319.
- Tsur, R., *Toward a Theory of Cognitive Poetics*, Brighton and Portland, Sussex Academic Press, 2008.
- Wittgenstein, L., *Philosophical Investigations*, New York, Macmillan, 1953.

COMMENT TRADUIRE EN ROUMAIN LES SN EN DES DU FRANÇAIS EN POSITION DE SUJET?

Maria ȚENCHEA
Université de l'Ouest – Timișoara

The object of our research consists of the French noun phrases containing the indefinite article *des*, in a subject position, compared to their Romanian syntax-semantic equivalent structures. The French indefinite article *des* may be translated: either by the Romanian indefinite *niște* (from Latin *nescio quid* "I do not know what"), or by an indefinite quantitative adjective (*unii* "some", *câțiva* "some", *mai mulți* "several"), or by a noun phrase (such as *o mulțime de* "a lot of", *un grup de* "a group of", *o echipă de* "a team of", *o serie de* "a series of"). This often entails major syntactical changes (different word order or agent structure due to complex modulations involving the whole statement). Romanian equivalences of the French noun phrases containing the indefinite article *des* in a subject position reveal the various semantic values – existential, partitive, generic – that the indefinite article *des* can express.

KEY-WORDS: *indefinite article des, subject function, syntax and semantics, French-Romanian translation.*

L'article indéfini *des* (avec la variante pré-adjectivale *de*) du français marque une « pluralité indéfinie d'objets comptables » (Muller 2006: 2) appartenant à une classe référentielle donnée et qui est présentée comme un « nouvel ensemble objet du discours » (Muller 2006: 12). Les énoncés en *des* se prêtent à plusieurs types de lecture, en fonction du contexte: lecture existentielle, lecture partitive, lecture générique¹. L'étude des différents emplois de *des* et de ses équivalents possibles en roumain met en lumière la pluralité des interprétations de ce déterminant dans les divers types d'énoncés où il apparaît. Dans cet article, nous nous arrêterons aux situations où le SN_{DES} fonctionne comme sujet de l'énoncé, qui soulèvent certains problèmes particuliers².

Puisque la perspective que nous avons adoptée ici est celle de la traduction, nous allons organiser notre exposé en fonction des types d'équivalents du déterminant *des* que l'on peut établir en roumain. En principe, l'article indéfini pluriel *des* a pour correspondant en roumain l'article indéfini *niște* (du lat. *nescio quid* « je ne sais pas quoi »). Mais la réalité est bien plus complexe. On peut enregistrer une pluralité de situations et d'interprétations sémantiques, et, à partir de là, une pluralité de solutions traductionnelles. Dans les SN sujet, *des* peut avoir pour équivalents *niște*, l'article zéro, divers déterminants indéfinis et même l'article défini. Nous nous proposons de montrer que la traduction en roumain est un révélateur des valeurs sémantiques de *des*. Le choix des équivalents correspond, en

gros, aux types de structures syntaxico-sémantiques identifiées en français. Selon Attal (1994), *des* apparaît dans quatre types de structures syntaxico-sémantiques, qui nous serviront d'ailleurs de repères dans l'analyse de notre corpus: 1) structures à thème-propos, 2) structures « verbales », qui posent l'existence d'un procès, 3) structures « quantifiantes » et 4) structures « génériques ».

Notre corpus comprend des énoncés relevés dans plusieurs textes journalistiques ou sur la Toile, ainsi que des exemples repris à divers auteurs qui se sont occupés du déterminant indéfini *des*. La traduction des exemples nous appartient.

1. *DES* → *NIȘTE* « *DES* »

Dans les dictionnaires bilingues (tel le DFRT), l'article indéfini (discontinu pluriel) *niște* est donné comme correspondant de l'indéfini *des*. Dans les exemples que nous allons citer, le recours à *niște* est une option obligatoire (à preuve le test de l'omission). Nous distinguerons ici deux types d'emploi:

a) avec « mise en valeur thématique du sujet indéfini » (nous reprenons les termes de Muller 2006: 12). Lorsque le SN_{DES} sujet est mis en relief à l'aide du gallicisme *c'est ... qui...*, il y a focalisation accentuelle sur le nom-sujet qui désigne les référents en cause (ou plutôt la classe à laquelle ils appartiennent), par opposition implicite à d'autres référents possibles:

- (1) Ce sont des enfants qui me l'ont dit. (<https://www.amara.org>) → Niște copii mi-au spus asta.

b) avec « focus sur l'action » (Muller 2006: 12). On a affaire à des énoncés « de structure verbale » (Attal 1994: 189) qui affirment l'existence d'un procès. Attal précise que le sujet syntaxique (ici: *des* N) n'est pas référentiel: il indique seulement que « l'événement, le procès touchent des arguments donnés comme étant [...] *des* N » (*ibid.*). Nous dirons donc que le procès est perçu dans sa globalité, sans focalisation sur aucun des constituants de l'énoncé en particulier; le sujet renvoie à une pluralité d'entités appartenant à telle ou telle classe en tant qu'ils sont impliqués dans le procès. Les énoncés visés pourraient constituer la réponse à la question *Qu'est-ce qui se passe / Qu'est-ce qui s'est passé?*

Dans les énoncés existentiels de ce type, on doit parfois opérer un changement dans l'ordre des mots, puisqu'en roumain c'est le prédicat qui occupe la première place; c'est ce que l'on constate en (2) et (3):

- (2) Des amis sont venus me voir. (forum.aufeminin.com) (paraphrase possible: il y a eu venue d'amis) → Au venit să mă vadă niște prieteni.
(3) Chaque dimanche, des amis viennent nous visiter. (in Bosveld) → În fiecare duminică vin să ne vadă niște prieteni.

Dans (4), la présence de la proposition relative déterminative auprès du syntagme *des amis* impose, en roumain, la conservation de la place du sujet en début de phrase:

- (4) Des amis que j'ai rencontrés hier m'ont insulté. (in Bosveld) → Niște prieteni pe care i-am întâlnit ieri m-au insultat.

En ce qui concerne l'énoncé (5) – que l'on imagine facilement comme faisant partie d'une séquence textuelle descriptive –, il pourrait être envisagé comme un exemple d'« arrêt sur l'image »: le procès présenté (le barbotage dans une mare d'une pluralité indéterminée de canards) serait une des composantes d'un tableau que l'on découvre progressivement:

- (5) Des canards barbotent dans une mare. (in Bosveld) → Niște rațe se bălăcesc într-o baltă.

2. DES / DE → Ø

La traduction utilise parfois un nom sans déterminant (article zéro). On peut distinguer deux types de situations, définies soit par l'absence, soit par la présence d'expansions du nom.

- a) *Des* + Npl. (sans modifieur)

L'énoncé affirme l'existence d'un procès – dynamique ou statique – dans lequel se trouve impliqué le référent du SN_{DES} (prédication existentielle, vision globale du procès). L'accent est mis ici sur la « structure verbale » (cf. Attal). Comme dans les exemples ci-dessus cités, on constate « l'occupation de la position d'argument par un simple pluriel nombrable, sans mise en valeur thématique du nom sujet indéfini » (Muller 2006: 12).

La traduction peut entraîner certains changements syntaxiques, à commencer par l'inversion verbe - sujet:

- (6) *Des problèmes ont surgi* dans les échanges d'embryons. (eur-lex.europa.eu) (= il y a eu surgissement de problèmes) → Au apărut probleme în ce privește schimburile de embrioni. (littér. « ont surgi des problèmes en ce qui concerne ... »)

Dans le cas de l'énoncé (7), où le verbe n'est suivi d'aucune complémentation, l'emploi de *niște* semble également possible³:

- (7) *Des problèmes ont surgi*. (www.jle.com) → Au apărut Ø / niște probleme. (« ont surgi (des) problèmes »)

Dans certains cas on peut opérer un changement de structure actancielle: voix active → voix passive (une modulation complexe), comme dans l'énoncé (8), qui exprime la perception visuelle d'un procès statif considéré dans sa globalité (la présence de nénuphars à la surface de l'étang):

-
- (8) Des nénuphars s'étalent à la surface de l'étang. (in Bosveld) → Iazul e acoperit cu nuferi. (« l'étang est couvert de nénuphars »).

L'ajout d'un modifieur permettrait de conserver la voix active et donc la place du SN en tête de phrase:

- (8') Des nénuphars blancs s'étalent à la surface de l'étang. → Nuferi albi acoperă iazul « des nénuphars blancs recouvrent l'étang »).

Dans le cas des énoncés qui posent l'existence d'un procès dynamique (en cours ou passé), considéré dans sa globalité, on peut également opérer en traduction une modulation portant sur l'ensemble de la phrase (avec changement de structure actancielle)⁴; le sujet impliqué dans le procès reste sous-entendu (voir les exemples 9 et 10), ou bien il est évoqué grâce à un adjectif dénominal (ex.11):

- (9) Des ouvriers réparent la voie. (in Bosveld) → Se lucrează la repararea căii ferate. (« on travaille à la réparation de la voie »)⁵
- (10) Des voleurs se sont emparés des bijoux de la couronne. (in Carlier) → Au fost furate bijuteriile coroanei. (« on a volé les bijoux de la couronne »)
- (11) Des étudiants ont manifesté. (in Bosveld) → A avut loc o manifestație studentească. (« il y a eu une manifestation estudiantine »)

b) Le nom possède une expansion: soit *des* + Npl. + SP complément du nom ou adjectif épithète, soit *de* + adjectif + Npl.

Voici d'abord quelques exemples dont la traduction ne comporte aucun changement de nature syntaxique. C'est le cas des énoncés (12) et (13), liés textuellement au contexte précédent (que nous n'avons pas reproduit ici), et qui se prêtent à une analyse en thème et propos:

- (12) Des représentants de chaque centrale se sont ensuite retrouvés dans l'après-midi au siège de la CFDT. (*Le Figaro* 31.03.2009) → Reprezentanții ai fiecărei centrale s-au întâlnit apoi după-amiază la sediul CFDT.
- (13) Des résultats similaires ont été constatés chez les jeunes âgés de 21 à 24 ans. (*Le Figaro*, 03.04.2011) → Rezultate similare au fost înregistrate la tinerii cu vârste între 21 și 24 de ani.

Les exemples (14) – (17) se prêtent à une interprétation existentielle (paraphrase: *il y a des N qui V*): il s'agit d'une situation ou d'un procès caractérisés par une certaine intensité; on notera la présence d'un adjectif comportant un accent d'insistance et qui exprime soit une idée quantitative (exemples 14, 15), soit l'intensité (exemple 16).

Les énoncés de ce type acceptent parfois une traduction littérale (avec article zéro), sans aucun changement de nature syntaxique:

- (14) Des familles entières vivent sans sanitaires ni aucune commodité. (<http://www.presseurop.eu/fr>, 06.09.2010) (= il y a des familles entières qui vivent...) → Familii întregi trăiesc fără grupuri sanitare și fără niciun confort.

Des changements sont parfois possibles dans le passage du français au roumain. On peut ainsi opérer une simple modulation portant sur le groupe verbal (construction active → passive):

- (15) De très nombreux édifices portent la trace du séisme. (*Le Monde*, 06.04.2009) (= il y a de nombreux édifices qui ...) → Numeroase clădiri au fost afectate de cutremur. (« de nombreux édifices ont été affectés par le séisme »)

On peut également opérer une modulation complexe, par changement de structure actancielle, en tant que solution optionnelle (16) ou obligatoire (17):

- (16) De fortes perturbations continuent à toucher le sud-est. (*Le Figaro*, 23.12.2010) (= il y a de fortes perturbations qui...) → Puternice perturbații continuă să afecteze sud-estul țării. / Sud-estul țării este afectat în continuare de puternice perturbații. (« le sud-est du pays continue à être affecté par de fortes perturbations »)

- (17) Des retards et des annulations de vols sont constatés à l'aéroport d'Orly en raison de la neige. (Agence France Presse, 07.01.2010) (= il y a des retards ...) → Din cauza ninsorilor, la aeroportul Orly se înregistrează întâzieri și anulări ale unor curse. (« en raison de la neige, on enregistre des retards et des annulations de vols »)

La traduction en roumain des énoncés (18), (19) et (20), paraphrasables par une structure impersonnelle, exige un changement de nature syntaxique (le groupe du sujet sera placé après le verbe):

- (18) Des rumeurs inquiétantes circulent ici. (*Le Monde*, 29.04.2011) (= il circule ici des rumeurs inquiétantes) → Circulă pe aici zvonuri neliniștitoare. (littér. « circulent par ici des rumeurs... »)
- (19) De nouvelles études seront cependant nécessaires pour confirmer cette théorie. (*Le Monde*, 24.02.2012) (= il sera nécessaire d'élaborer de nouvelles études...) → Vor fi totuși necesare și alte studii pentru a confirma această teorie. (littér. « seront nécessaires encore d'autres études... »)
- (20) Jeudi soir, de petites chutes de neige devraient se poursuivre du Massif Central au Nord-Pas-de-Calais et aux Ardennes. (*Le Monde*,

23.10.2010) → Joi seara ar mai putea cădea ninsori slabe din Masivul Central până în departamentul Nord-Pas-de-Calais și în Ardennes. (« jeudi soir il pourrait encore y avoir de petites chutes de neige... »)

3. DES → DETERMINANT INDEFINI

L'article indéfini *des* peut être rendu en roumain par un adjectif indéfini (*unii* « certains », *câțiva* « quelques », *mai mulți* « plusieurs ») ou bien par un syntagme comportant un nom collectif (un déterminant complexe, cf. Riegel *et al.* 2011). On a affaire, dans ces cas, à des « structures quantifiantes » (cf. Attal 1994): c'est l'idée quantitative qui s'impose ici, à des degrés divers. Le choix de tel ou tel de ces possibles équivalents de sens indéfini correspond aux différentes lectures imposées par le contexte. Dans tous ces cas, le recours à *niște* est exclu. Nous précisons aussi que la traduction conserve la structure syntaxique de la phrase.

a) Déterminants (adjectifs) indéfinis: *unii* « certains » *câțiva* (*câteva*) « quelques », *mai mulți* « plusieurs ».

On a souvent mis en rapport le déterminant indéfini *des* avec les trois autres déterminants indéfinis mentionnés (surtout avec les deux derniers). Tous ces indéfinis – comme nous l'avons déjà montré pour *des* –, « délimitent des ensembles quantitatifs nouveaux dans le discours » (Muller 2006: 2); ils introduisent « un ensemble créé par la prédication et consistant en une pluralité indéfinie d'objets comptables » (*ibid.*). Corblin (2006: 48) considère *des*, *quelques* et *plusieurs* comme des « indéfinis vagues », « dépourvus de cette capacité à opposer l'ensemble introduit à l'ensemble total des individus vérifiant les prédicats de la phrase ». D'ailleurs, comme le précise Muller (2006: 1), leur emploi est fréquemment interchangeable (*Des / quelques / plusieurs enfants jouent*).

Les linguistes sont d'accord pour constater l'« absence basique de valeur de quantification en *des* » (Muller 2006: 7). Gaatone (1991) affirme que l'article indéfini *des* est un « pur indéfini et parfaitement neutre quant au degré de la quantité ». Pour Charaudeau (1992), *des* signifie la quantité neutre, tandis que *quelques* et *certain*s marquent la quantité faible. Quant à *plusieurs*, il « véhicule dès l'abord une information de quantité » (Gaatone 1991). C'est le contexte, et surtout l'association entre l'ensemble de référence et le type de prédicat, qui permet diverses interprétations, où l'on joue sur l'indéfinitude portant sur le nombre, pour signifier divers degrés de la quantité.

- *Des* → *unii* (*unele*) « certain(e)s »

Des est parfois synonyme de *certain*s, qui, comme le fait remarquer Gondret (1976: 144), signifie « une discrimination de qualité ou d'identité », tout comme l'adjectif indéfini *unii* du roumain.

Ainsi, en (21) on a affaire à une pluralité indéterminée d'éléments ayant une propriété saillante, ce qui leur confère une identité particulière. On notera également l'emploi du présentatif *il y a des N qui V*, qui explicite la lecture existentielle.

- (21) Il y a des gens qui exagèrent. (in Bosveld) → Unii oameni exagerează.
(« certaines gens »)

En (22), les éléments référentiels évoqués par le SN_{DES} sujet se trouvent particularisés par une prédication spécifiant⁶:

- (22) Des études avaient déjà indiqué une amélioration de performance de la mémoire. (*Le Monde*, 08.01.2010) → Unele studii semnalaseră deja o îmbunătățire a performanțelor memoriei. (« certaines études »)

L'énoncé (23), qui appelle une lecture partitive, définit deux sous-classes opposées; le contraste à l'intérieur de la classe se fait explicitement par l'emploi du pronom indéfini *d'autres* (cf. Kleiber, commentaire repris par Bosveld 2000: 36).

- (23) Des licornes sont blanches et d'autres noires. (in Kleiber, apud Bosfeld) → Unele licorne sunt albe și altele negre. (« certaines licornes »)

- *des* → *câțiva* (*câteva*) « quelques »

Dans certains cas, *des* est comparable à *quelques*, qui, selon Gondret (1976: 144), est « essentiellement un quantitatif », signifiant, comme nous l'avons déjà dit, une quantité faible; *des* est traduit alors par *câțiva* (*câteva*).

L'énoncé (24) est une structure de type « verbal » (cf. Attal), qui présente un procès dans sa globalité. L'indéfini *niște* (dont le sens est trop vague) ne pourrait pas convenir en roumain; grâce au quantifiant *câțiva* (qui, par rapport à *niște*, semble imposer une vision plus « discrétisante »), la réalité du procès évoqué apparaît comme plus évidente:

- (24) Des plongeurs ont été mordus par un piranha. (in Bosveld) → Câțiva scufundători au fost mușcați de un pește piranha. (« quelques plongeurs »)

L'interprétation de *des* comme synonyme de *quelques* est également de mise dans le cas de la lecture partitive, en présence d'un prédicat non spécifiant: l'article « sélectionne une partie d'un ensemble discursivement déterminé » (Muller 2006: 13). Ainsi, dans la phrase (25), qui dénote une propriété, *des verres* signifie « quelques verres parmi un ensemble de référence », l'équivalent roumain de *des* étant alors *câteva*:

- (25) Des verres sont vides. → Câteva pahare sunt goale. (« quelques verres »)

- *des* → *mai mulți* (*mai multe*) « plusieurs »

Le choix de cet équivalent peut être imposé par le sens du prédicat, pour indiquer un plus grand nombre d'éléments, en vue de souligner l'importance ou la gravité du procès. Cet emploi est d'ailleurs usuel en roumain dans ce type de contexte:

-
- (26) Des édifices se sont effondrés dans le centre historique de la ville de L'Aquila. (*Le Monde*, 06.04.2009) → Mai multe clădiri s-au prăbușit în centrul istoric al orașului L'Aquila. (« plusieurs édifices »)
- (27) Des responsables américains « se sont tournés vers la version anglaise d'Al-Jazira pour suivre les manifestations en Egypte ». (*Le Monde*, 02.02.2011) → Mai mulți oficiali americani « au recurs la versiunea în limba engleză a televiziunii Al Jazeera pentru a urmări manifestațiile din Egipt ». (« plusieurs responsables américains »)

b) *des* → déterminant complexe: *o mulțime de* « une foule de », *un grup de* « un groupe de », *o echipă de* « une équipe de »; *o serie de* « une série de ».

De façon générale, *des* marque l'extraction d'un nombre indéterminé d'individus ou d'objets parmi un ensemble appartenant à telle classe référentielle; il s'agit en fait d'une simple addition d'éléments distincts, en nombre indéfini, ayant la même propriété ou qui sont impliqués dans le même processus, sans constituer, pour autant, un sous-ensemble cohésif et homogène. Dans certaines situations, l'ensemble en cause peut être interprété, grâce au contexte (voir le rôle essentiel joué par le prédicat), comme représentant une sous-classe plus ou moins homogène. C'est ce que souligne la traduction en roumain, grâce au recours aux déterminants complexes mentionnés (surtout pour *un grup de* et *o echipă de*). On aura ainsi:

- SN /+humain/: *o mulțime de* « une foule de ». Dans (28), c'est le sémantisme du verbe *envahir* qui impose le choix de cet équivalent:

- (28) Des touristes, pour la plupart anglo-saxons, envahissent cette plage du Midi. (in Bosveld) → O mulțime de turiști, majoritatea anglo-saxoni, invadează această plajă din sudul Franței. (« une foule de touristes »)

- SN /+humain/: *un grup de* « un groupe de », *o echipă de* « une équipe de ». Dans les exemples ci-dessous, les individus désignés par les SN_{DES} sont impliqués dans des activités qui supposent une véritable communauté:

- (29) En 1943 des chercheurs ont réussi la réplique à l'infini de cellules de souris. (*Le Figaro* 20.01.2011) → În 1943, un grup de cercetători au reușit reduplicarea la infinit a unor celule de la șoareci. (« un groupe de chercheurs »)
- (30) Des manifestants à Sanaa réclament le départ du président Saleh. (LM 01.06.2011) → La Sanaa, un grup de manifestanți cer demisia președintelui Saleh. (« un groupe de manifestants »)
- (31) Des archéologues italiens tentent de retrouver les restes de Lisa Gherardini. (le point.fr, 13.15.2011) → O echipă de arheologi italieni încearcă să găsească rămășițele Lisei Gherardini. (« une équipe d'archéologues »)

- SN /-humain/: *o serie de* « une série de ». Dans l'exemple (32), les activités désignées par le SN_{DES} (les recherches) constituent un ensemble (une série), ayant le même objectif et les mêmes résultats:

- (32) Des recherches approfondies sur l'utilisation du crédit [...] ont mis en évidence que ... (*Le Monde*, 15.11.2010) → O serie de cercetări aprofundate privind utilizarea creditului [...] au scos în evidență faptul că ... (« une série de recherches approfondies »)

4. *DES* → ARTICLE DÉFINI

En lecture générique, sans ancrage spatio-temporel, le SN n'a pas de référent déterminé: on vise la totalité des individus appartenant à l'espèce désignée par le nom. Le déterminant indéfini *des* prend ici la valeur de *les*: il sera donc traduit en roumain par l'article défini (postposé). En fait, on a affaire à une contrainte de la langue cible, qui n'admet pas l'indéfini pluriel dans ce type de contexte.

- (33) Des amis s'entraident toujours. (in Carlier 2001) → Prietenii se ajută întotdeauna. (« les amis »)

- (34) Des plantes ne peuvent subsister sans eau. (in Corblin 2006) → Plantele nu pot trăi fără apă. (« les plantes »)

En français, on rencontre parfois ce type d'énoncés dans une construction disloquée, qui n'existe pas en roumain et que l'on doit ramener, en traduction, à la structure canonique:

- (35) Des enfants, ça s'ennuie le dimanche. (in Wilmet, apud Bosveld 2000) → Copiii se plictisesc duminica. (« les enfants s'ennuient le dimanche »)

CONCLUSION

La diversité des équivalents possibles en roumain correspond à la diversité des lectures que les syntagmes en *des* admettent dans les différentes situations envisagées. Les solutions de traduction proposées visent non seulement le déterminant du nom, mais aussi l'ensemble de l'énoncé, impliquant souvent des changements au niveau de la syntaxe.

Dans l'espace de cet article, nous n'avons pas pu épuiser tous les aspects de la question. Il faudrait peut-être creuser davantage l'influence de chacun des facteurs qui sont en jeu ici (surtout le rapport sémantique entre les référents désignés par le nom sujet et le prédicat), qui s'avèrent déterminants pour le type de lecture (existentielle, partitive, générique) et donc pour le choix des équivalents en roumain.

Ce que nous voudrions surtout souligner, c'est que la traduction en roumain des énoncés comportant des SN_{DES} s'avère être un véritable révélateur des différents effets de sens discursifs et des différentes valeurs sémantiques que le déterminant *des* peut revêtir dans les contextes où il apparaît. En fin de compte, les

résultats d'une telle recherche nous semblent particulièrement utiles pour la formation des apprentis traducteurs, dans la perspective des rapports entre linguistique et traduction.

NOTES

- ¹ Voir à ce propos Kleiber (1981) et (2001), ainsi que Bosveld - de Smet (1994) et (2000).
- ² Comme le fait remarquer Bosveld-de Smet (2000: 31), en français « la position de sujet a été longtemps réfractaire aux SN en *des* et *du* ».
- ³ En fait, on enregistre en roumain une extension des emplois de *niște* dans le discours oral et journalistique.
- ⁴ Dans de tels cas, « la perception est d'emblée celle d'un collectif » (Muller 2006: 12).
- ⁵ La traduction littérale – *Niște muncitori repară calea ferată* – correspondrait, selon nous, à une autre vision, avec insistance sur les éléments constitutifs d'un tableau plus vaste.
- ⁶ C'est Kleiber (1981) qui a établi la distinction entre *prédictat spécifiant* et *prédictat non spécifiant*. Un *prédictat spécifiant* dénote un événement ou un état localisable dans l'espace et/ou dans le temps. Les *prédictats non-spécifiants* « ne peuvent spécifier des référents par manque d'indices de délimitation spatio-temporelle » (Bosveld-de Smet 2000: 33).

BIBLIOGRAPHIE

- Academia Română, Institutul de Lingvistică « Iorgu Iordan – Al. Rosetti », *Gramatica limbii române*, Editura Academiei Române, București, 2005.
- Academia Română, Institutul de Lingvistică « Iorgu Iordan – Al. Rosetti », *Gramatica de bază a limbii române*, Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.
- Attal, Pierre, « À propos de l'indéfini *des*: problèmes de représentation sémantique », in *Le français moderne*, 2, 1976, p.126-142.
- Attal, Pierre, « Indéfinis et structures sémantiques », in *Faits de langues*, 2 / 4, 1994, p. 187-194.
- Bosveld-de Smet, Léonie, « Indéfinis, quantificateurs généralisés, lecture existentielle et lecture non-existentielle », in *Faits de langues*, 4, 1994, p. 129-137.
- Bosveld-de Smet, Léonie / Van Peteghem, Marleen / Van de Velde, Danièle, in *De l'indétermination à la qualification: les indéfinis*, Arras, Artois Presses Université, 2000.
- Carlier, Anne, « La résistance des articles DU et DES à l'interprétation générique », in D. Amiot / W. De Mulder / N. Flaux (éds.), *Le syntagme nominal: syntaxe et sémantique*, Artois Presses Université, 2001, p. 65-87.
- Charaudeau, Patrick, *Grammaire du sens et de l'expression*, Hachette, Paris, 1992.
- Corblin, F., « Les indéfinis entre quantification et référence », in Corblin, F. / Ferrando, S. / Kupferman, L. (éds.), *Indéfini et prédication*, Presses Universitaires de Paris Sorbonne, 2006, p. 39-51.
- Cristea, Adrian / Cristea, Alina, *Dicționar francez-român pentru traducători*, Brașov, Academic, 2006, (DFRT).
- Gatone, David, « Les déterminants de la quantité peu élevée en français. Remarques sur les emplois de *quelques* et *plusieurs* », in *Revue Romane*, 26-1, 1991, p. 3-13.

-
- Gondret, Pierre, « *Quelques, plusieurs, certains, divers: étude sémantique* », in *Le français moderne*, 2, 1976, p. 143-152.
- Kleiber, Georges, *Problèmes de référence: descriptions définies et noms propres*, Paris, Klincksieck, 1981.
- Kleiber, Georges, « *Des cerisiers, ça fleurit au printemps, une construction bien énigmatique* », in E. Werner / R. Liver / Y. Stork / M. Nicklaus (éds.), *Et multum multa*, Festschrift für Peter Wunderli, Gunter Narr, Tübingen, 1998, p. 95-112.
- Kleiber, Georges, « Indéfinis: lecture existentielle et lecture partitive », in G. Kleiber / Laka, B. / Tasmowski, L. (éds.), *Typologie des groupes nominaux*, PU Rennes, 2001, p. 47-97.
- Muller, Claude, « Indéfinis vagues, cardinaux et distributivité », in Corblin, F. / Ferrando, S. / Kupferman, L. (éds.), *Indéfini et prédication*, Presses Universitaires de Paris Sorbonne, 2006, p. 461-476.
- URL:http://erssab.ubordeaux3.fr/IMG/pdf/Indefinis_vagues.pdf. Consulté le 21.08.2012.
- Nedelcu, Isabela, « 'Niscai' observații despre niște », in Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale. Actele colocviului Catedrei de limba română (27-28 noiembrie 2002)*, vol. II, București, Editura Universității din București, 2003, p. 163-172.
- Riegel, Martin / Pellat, Jean-Christophe / Rioul, René, *Grammaire méthodique du français*, 4e éd., Quadrige/ PUF, Paris, 2011.
- Țenchea, Maria, « *De – préposition « autonome » vs « intégrée »*. La traduction en roumain des structures N1 + *de / des* + N2 pl. », in Malița, R. / Pitar, M. / Ungureanu, D. (dir.), *Agapes francophones 2013. Études de lettres francophones*, Szeged, JatePress, 2013, p. 353-362.

OSSERVAZIONI SULLE MODALITÀ DI TRADUZIONE IN ROMENO DEI GERUNDI PASSATI DE *IL DESERTO DEI TARTARI* DI DINO BUZZATI*

Ștefania ȚIULESCU
Studentessa in inglese-italiano
Università di Craiova

A differenza del gerundio italiano, che ha due tempi, il presente e il passato, il gerundio romeno ha un solo tempo: il presente. Per questo, il nostro contributo presenta e commenta le soluzioni di traduzione scelte da Niculina Benguș-Tudoriu per la traduzione in romeno dei gerundi passati de *Il Deserto dei Tartari* di Dino Buzzati.

PAROLE CHIAVE: *gerundio passato, italiano, romeno*

Come abbiamo anticipato nel titolo, il nostro lavoro analizza le modalità in cui sono tradotti, nella versione romena *Deșertul tătarilor* firmata da Niculina Benguș-Tudoriu, i gerundi passati de *Il Deserto dei Tartari* di Dino Buzzati. A questo fine abbiamo usato la versione italiana *Il Deserto dei Tartari* pubblicata nel 2004, da Oscar Mondadori Editore, e la versione romena *Deșertul tătarilor* pubblicata dalla Editura Univers, București, 1996.

Come si sa, a differenza dell'italiano, in cui il gerundio ha due tempi, il presente e il passato, in romeno il gerundio ha un solo tempo: il presente. Significherebbe dunque che qualsiasi gerundio passato dell'italiano dovrebbe ridursi in romeno al gerundio presente. D'altronde, in romeno “il gerundio costituisce, per frequenza e sviluppo funzionale, una caratteristica grammaticale della lingua letteraria” (Avram 2001: 212). La corrispondenza è inoltre perfettamente possibile perché, anche se di solito il gerundio presente esprime “l'azione in svolgimento”, “a volte esso esprime anche azioni concluse: *Terminando il liceo, si iscrisse alla facoltà*” (*Idem*: 211).

Scegliendo questa corrispondenza, che dal punto di vista stilistico va benissimo, dal punto di vista grammaticale il traduttore opera una riduzione della frase italiana: mentre in italiano il gerundio passato riveste le funzioni di predicato in proposizioni circostanziali di varia natura, in romeno, come afferma Dumitru Irimia (1997: 264) “il gerundio non può assumersi direttamente la *predicazione*; enunciati con il centro proposizionale in un *gerundio* non sono possibili nella lingua corrente”. “La componente *avverbiale* dal piano semantico del *gerundio* impone come definitorie due componenti sintattiche: di *circostanziale* e di *complemento predicativo (elemento predicativo supplementare)*.” (Irimia 1997: 278).

Anche Mioara Avram (2001: 212) nota che “la funzione sintattica specifica è considerata quella di complemento circostanziale (di diverse specie: di modo, di

tempo, di causa, condizionale, concessivo, di strumento), il che attira la qualificazione del gerundio come avente valore di avverbio”.

In questo senso, la *Gramatica limbii române* (GARL) del 2005 afferma che “il gerundio è una forma non personale del verbo, con comportamento *verbale*, *avverbiale* e (in una misura ridotta) *nominale* e *aggettivale*. La sua funzione sintattico-pragmatica specifica è *di associazione* e *di gerarchizzazione*: attraverso la presentazione di azioni e processi come dipendenti da altri, attraverso la loro collocazione nello sfondo, come circostanze di altre azioni o processi. Così la forma di gerundio realizza attraverso la marcatura morfologica il più generale e il più non differenziato tipo di subordinazione di una proposizione ridotta (un tipo di predicazione semantico-sintattica subordinata)”.

Ma poiché il significato modale espresso attraverso il gerundio è identico a quello dell’indicativo (cf. GALR 2005, I: 539) e il gerundio passato è un tempo perfetto, se si vuole mantenere la struttura sintattica della lingua di partenza, il gerundio passato italiano può essere tradotto in romeno con un tempo passato. È quello che fa la traduttrice nel caso del primo dei due gerundi passati de *Il Deserto dei Tartari*:

(1)

«Morel?» Drogo non poteva evitare di rispondere, per far vedere che ascoltava. «Morel ammalato?» **chiese non avendo afferrato** che le ultime parole.

(*Il Deserto dei Tartari*, p. 67-68).

– Morel? murmură Drogo pentru a-i da totuși o dovadă că-l ascultase. Morel, bolnav? **întrebă el, căci nu auzise decât ultimele cuvinte.**

(*Deșertul tătarilor*, p. 77).

Come si osserva, in questo esempio il gerundio passato è predicato di una subordinata implicita causale e dipende da un verbo al passato remoto. Nella variante romena il gerundio passato è infatti reso con il piuccheperfetto che “è un tempo di relazione, usato per esprimere un’azione conclusa anteriormente ad altra del passato” (GA 1966: 239; Irimia 1997: 236; GALR 2005, I: 434).

Nel caso del secondo dei due gerundi passati de *Il Deserto dei Tartari* la traduttrice sceglie un’altra soluzione:

(2)

«I Tartari» **osò dire la sentinella Andronico**, come per spavalda celia, il suo volto **essendosi fatto bianco** come la morte.

(*Il Deserto dei Tartari*, p. 109).

– Tătarii! **îndrăzni să spună santinela Andronico**, ca și cum ar fi făcut o glumă nesăbuită, deși chipul îi **era galben** ca ceara.

(*Deșertul tătarilor*, p. 112).

Come si osserva anche in questo caso il gerundio passato, predicato di una implicita concessiva, dipende da un un verbo al passato remoto e potrebbe essere

tradotto per un gerundio (*făcându-se alb*), o per il piuccheperfecto (*i se făcuse alb*). La traduttrice sceglie la soluzione *deși chipul îi era galben ca ceara*, con un predicato nominale con la copula all'indicativo imperfetto, addolcendo anche "lo stato" della sentinella, che diventa *galben ca ceara*, invece di *alb ca moartea*.

NOTA

* Lavoro realizzato sotto la guida della prof.ssa Elena Pîrvu.

BIBLIOGRAFIA

- Academia Română, *Gramatica limbii române*, vol. I, Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Academiei RSR, 1966 (GA 1966)
- Academia Română / Institutul de Lingvistică "Torgu Iordan – Al. Rosetti", *Gramatica limbii române*, vol. I, *Cuvântul*, București, Editura Academiei, 2005 (GALR 2005, I).
- Avram, Mioara, *Gramatica pentru toți*, Ediția a III-a, București, Editura Humanitas, 2001.
- Bertinetto, Pier Marco, *Il verbo*, in Lorenzo Renzi e Giampaolo Salvi (a cura di), *Grande grammatica italiana di consultazione*, vol. II: *I sintagmi verbale, aggettivale, avverbiale. La subordinazione*, Bologna, Il Mulino, 1991, pp. 13-161.
- Irimia, Dumitru, *Gramatica limbii române*, Iași, Polirom, 1997.
- Lepschy, Laura / Lepschy, Giulio, *La lingua italiana. Storia, varietà dell'uso, grammatica*, Nuova Edizione, Milano, Bompiani, "Saggi Tascabili", 1993.
- Moretti, G. B. / Orvieto, G. R., *Grammatica Italiana*, vol. II, *Il Verbo (modi indefiniti e altri problemi connessi con il verbo)*, Perugia, Editrice Benucci, 1979.
- Pîrvu, Elena, *Sull'uso predicativo del gerundio in italiano e in romeno*, in Felicia-Delia Marga / Victoria Moldovan / Dana Feurdean (ed.), "Studii de romanistică. Volum dedicat profesorului Lorenzo Renzi", Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2007, p. 105-113.
- Salvi, Giampaolo / Vanelli, Laura, *Gramatica essenziale di riferimento della lingua italiana*, Firenze, Istituto Geografico De Agostini Le Monnier, 1992.
- Serianni, Luca, con la collaborazione di Alberto Castelvechi, *Gramatica italiana. Italiano comune e lingua letteraria*, UTET-Libreria, Torino, 1989.

ASPECTE ALE INFLUENȚEI ITALIENE ÎN OPERA ISTORICĂ A STOLNICULUI CONSTANTIN CANTACUZINO

Adriana VLAD (MUNTEAN)
Drd., UNIVERSITATEA DIN CRAIOVA

Cette démarche suit l'influence que la langue italienne a exercée sur la langue roumaine depuis le dix-septième siècle. Comme témoignage on a l'œuvre de Constantin Cantacuzino. Il a été l'un des premiers savants roumains qui ont manifesté un intérêt particulier dans la culture de la Péninsule; en tant que connaisseur de la langue italienne il utilise dans son œuvre à caractère historique des mots, même des structures empruntées à l'italien. Nous ne pouvons pas discuter d'une théorie de celui-ci concernant les emprunts à l'italien, parce que ce n'était pas le but de son travail, mais les quelques emprunts de cette langue prouvent la formation culturelle de l'érudit roumain, marquée par les études faites en Italie.

MOTS CLÉ: *l'influence italienne, la culture, l'œuvre à caractère historique, les emprunts.*

În deschiderea acestui demers legat de influența exercitată de limba italiană asupra operei istorice redactate de Stolnicul Constantin Cantacuzino, considerăm oportună o sintetizare a raporturilor culturale româno-italiene în diacronie. Așadar, către sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul veacului următor, odată cu independența Țărilor române, numeroși umaniști, diplomați, misionari ajung pe teritoriul românesc pentru a descrie realitățile de aici și, astfel, pentru a veni în sprijinul politicii papale de recucerire a suveranității pierdute în fața Porții. Este momentul în care „Renașterea și Umanismul se europenizează, transformându-se din mișcări culturale și spirituale italiene în curente general europene” (Mocanu 2006: 26).

Primul domnitor român care ia contact direct cu Italia a fost Petru Cercel. Începuturile tinereții sale au fost petrecute în pribegie, apoi devine ostatic al turcilor în diverse orașe din Orient, aflate sub dominație venețiană. Vorbea mai multe limbi străine și scria chiar versuri în italiană, lipsite de valoare literară, dar care au fermecat-o pe Caterina de Medici, mama italiancă a lui Henric al III-lea. Petru Cercel îi ia ca secretari în cancelariile domnești din țară pe italienii Francesco Sivori și Francesco Pugiella, aduce la curte moda italiană, încearcă să introducă propaganda catolică pe tărâm românesc.

În documentele slavo-române din secolele al XV-lea și al XVI-lea, apar primele cuvinte din italiană. Așadar, îmbogățirea limbii române prin asimilarea și încadrarea elementelor lexicale occidentale este un fenomen complex, început cu mult timp

înainte de apariția primelor traduceri, de la mijlocul secolului al XVII-lea. Umaniștii de la sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul secolului următor, cunoscători ai limbilor clasice și romanice apusene au îmbogățit vocabularul cu elemente latino-romance, unele dintre acestea trădând o filieră polonă, rusă ori greacă.

„Aflată în plin proces de constituire și răspândire cu ajutorul tiparului, limba română literară câștigă, începând cu prima jumătate a secolului al XVII-lea, un nou domeniu important: *istoriografia*, după ce, în secolul anterior, începuse să se instaleze în *textele religioase*. Istoriografia românească de limbă română este ilustrată, așa cum se știe, în Moldova prin scrierile lui Grigore Ureche, Miron și Nicolae Costin, Ion Neculce, iar în Țara Românească prin acelea ale Stolnicului Constantin Cantacuzino, Radu Greceanu și Radu Popescu, la care se adaugă două cronici anonime” (*Istoria gândirii lingvistice românești*: 24).

Interesul cronicarilor față de limbă este subordonat preocupărilor de istorie, având convingerea că datele lingvistice se constituie în importante argumente în susținerea unor afirmații privind originea poporului român. Preocupați de istoria românilor, cronicarii moldoveni și Stolnicul Constantin Cantacuzino susțin originea romană a poporului român, bazându-și demonstrația mai ales pe date de natură lingvistică. Convingerea cu privire la importanța limbii în stabilirea rădăcinilor unui popor se întâlnește în *Letopisețul* lui Grigore Ureche, dar și la Miron Costin, care declară că „cea mai strălucită dovadă a acestui neam, de unde se trage, este limba lui, care este adevărata latină, stricată, ca și italiana”(Costin 1958: 212).

În Epoca Medievală, paralel cu literatura religioasă în limba română, apare și o serie de opere cronicărești în toate provinciile. Astfel, în vreme ce în Moldova și Muntenia se creează o literatură istorică și juridică, în Ardeal se face prima traducere românească a *Alexandriei* (1620), iar traducerile efectuate în Transilvania în scurt timp se răspândesc în Moldova și în Muntenia. Colaborarea culturală și lingvistică neîntreruptă de la sfârșitul secolului al XVII-lea a făcut ca limba cronicarilor munteni să conțină destule ardelenisme și moldovenisme; în acea perioadă, deși existau niște granițe între Principatele Românești, cărțile în limba română treceau fără frontiere dintr-o parte și alta a Carpaților, consolidând legăturile culturale și lingvistice între românii de pretutindeni.

După cum se știe, la sfârșitul secolului al XVIII-lea începe procesul deliberat al unificării variantelor literare românești, având la bază normarea propriu-zisă a limbii române. Reprezentanților Școlii Ardelene, Petru Maior, Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Ion Budai-Deleanu, le revine meritul de a fi cei dintâi care s-au gândit la alcătuirea de gramatici și dicționare. Ei au fost foarte perseverenți în această direcție, stimulând cercetările filologice românești. Acțiunile corifeilor Școlii Ardelene au fost elogiate de oameni de cultură ai epocii; reținem cuvintele lui Lucian Blaga care afirma că aceștia au fost

„chemați să împlinescă năvalnic ceea ce istoria neglijase timp de o mie de ani. Ei aveau conștiința că pun pârghia ca să înalțe la nivelul de lumină al secolului

un masiv de munți cufundat în tenebre. O lume întregă a spiritului trebuia clădită la rezeală, ca să răscumpere istoria pierdută” (Blașa 1966: 129).

Unul dintre obiectivele activității Școlii Ardelene a vizat trezirea interesului pentru studiul gramaticii și al lexicologiei limbii române literare, influențând, vreme de aproape o sută de ani, pe toți cei care s-au lăsat atrași de aceste preocupări. Deschizătorul de drumuri în ale gramaticii limbii române literare rămân Samuil Micu și Gheorghe Șincai, autorii primei gramatici românești tipărite cu litere latine și fondatorii ortografiei românești. Scrisă în limba latină, doar exemplele erau date în română, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valahicae*, publicată la Viena, în anul 1780, cu o prefață de Gheorghe Șincai, a avut meritul de a fi scos în evidență originea latină a limbii noastre, origine contestată, pe atunci, de către o serie de istorici și lingviști străini. Autorii intenționau stabilirea unor norme pentru limba română, pregătind faza ei modernă de dezvoltare.

„Lucrările consacrate studierii limbii române aveau, așadar, nu o dată, un scop practic și militant, devenind instrumente de demonstrare a latinității limbii române. Faptul nu putea rămâne, firește, fără urmări asupra orientării generale a lucrărilor: operele științifice, în care adevărul trebuia cântărit cu cele mai sensibile balanțe, ele avansează, nu o dată, soluții care ignoră realitatea faptelor. Cu toate acestea, ele au avansat adeseori opinii importante, care își păstrează valabilitatea până astăzi” (*Istoria gândirii lingvistice românești*: 19).

Inițiativa modernizării limbii române literare a fost continuată pe parcursul veacului al XIX-lea, prin contribuția celor mai reprezentativi cărturari, dar, cel mai mult, datorită activității lui Ion Heliade Rădulescu (1802-1872) și Titu Maiorescu (1840-1917). Aceștia s-au numărat printre personalitățile care au influențat decisiv procesul de culturalizare și modernizare a limbii române. Criteriile după care s-au călăuzit în selectarea normelor limbii române literare moderne au fost: latinitatea, gramaticalitatea, răspândirea geografică și eufonia limbii române.

Deși mai puțin evidentă decât activitatea exponenților Școlii Ardelene, se poate vorbi totuși despre încercări și reușite de modernizare a limbii române literare realizate de către învățații din Muntenia. Ion Heliade Rădulescu, boierii Golești și alții și-au unit eforturile în spiritul cultivării limbii, prin acest proces înțelegând îmbogățirea românei cu elemente latinești, dar și neo-latine. Convingerea tuturor acestor cărturari era că limba română era capabilă să facă față cerințelor noi în diverse domenii ale vieții politice, sociale, culturale.

Eforturile cărturarilor epocii se manifestau pe mai multe planuri: ideologic, politic, cultural. Ideile circulau dintr-o regiune în alta prin cărți și articole.

„În Muntenia apar articole scrise de moldoveni și, în Moldova, articole scrise de munteni, se retipăresc în fiecare dintre cele trei provincii articole importante preluate din ziarele unei provincii surori. Este un permanent schimb de idei. Scopurile acestei acțiuni, numite, chiar la începutul secolului,

cultivarea limbii, sunt unanim acceptate: a) unificarea limbii în scriere și pronunțare; b) perfecționarea structurii ei morfologice, cu respectarea spiritului sau a geniului ei inalienabil; c) îmbogățirea componenței lexicale pe baza afinităților lingvistice” (*Istoria gândirii lingvistice românești*: 37).

Putem considera că înnoirea limbii române literare prin asimilarea și încadrarea elementelor lexicale occidentale a devenit în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea un fenomen de discontinuitate în continuitate, în sensul că reorganizarea lingvistică a însemnat înlocuirea elementelor vechi slave, turcești și neogrecești cu structuri noi, romanice, care corespundeau aspirațiilor unei epoci de mari frământări sociale, politice și culturale.

Influențele occidentale au fost receptate diferit în cultura română. Alexandru Niculescu a remarcat că în Muntenia și Moldova receptorii culturii Occidentului aparțin altor clase sociale și orientări culturale decât în Transilvania, unde lupta de emancipare națională își găsisse un aliat fidel în concepțiile iluministe, în lucrări istorice și filosofice. Căci,

„procesul de înnoire și, în unele privințe, chiar de modernizare a limbii noastre literare începe încă de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, adică de atunci de când româna, învingând definitiv slavona, își asumă toate rosturile unei limbi oficiale și de cultură” (Munteanu / Țâra 1983: 185).

Condițiile socioculturale diferite de la o provincie românească la alta au condiționat alegerea unor căi diferite de modernizare a limbii culte. Astfel,

„în vreme ce româna literară din Transilvania își caută sursele de împrumut în limbile de cultură ale Occidentului romanic, și, uneori, în germană și maghiară, variantele literare din Principate păstrează un contact strâns cu neogreaca, turca și rusa” (Munteanu / Țâra 1983: 186).

La desăvârșirea caracterului modern al limbii române literare un rol decisiv l-a avut, așa cum se știe, influența franceză, căci contactul cu această limbă de cultură se resimte puternic în Principate după anul 1700, când în Muntenia și în Moldova sunt numiți domni dragomanii de la Poartă, cunoscători ai acestei limbi de cultură. O altă limbă romanică care-și aduce contribuția, mai timid am spune noi, asupra îmbogățirii românei literare din perioada secolelor al XVII-lea și al XIX-lea, este italiana. Preocupările învățaților români privitoare la limba italiană sunt determinate de cel puțin două motive. Primul are în vedere conștiința originii latine comune a celor două popoare și a înrudirii lor lingvistice. Cel de-al doilea motiv face referire la valorificarea prestigiului cultural al Italiei de către cărturarii români călători prin Occident sau care și-au desăvârșit studiile în diverse orașe ale Italiei. Inserția termenilor, a structurilor de origine italiană în limba română din perioada sus-menționată s-a realizat la nivelul conceptelor, pe variate arii ale activității științifice, politice și culturale.

Unul dintre primii cărturari români care manifestă un interes special față de cultura din Peninsula, cunoscător fiind al limbii italiene, din care folosește cuvinte, chiar structuri în lucrarea sa cu caracter istoric, a fost Stolnicul Constantin Cantacuzino.

În timpul lui Constantin Brâncoveanu, la București au trăit numeroși învățați străini, mulți dintre ei, reprezentanți ai culturii italiene. Alături de aceștia și-au desfășurat activitatea și Stolnicul Constantin Cantacuzino (1655-1716). Cantacuzinii se confundă cu peisajul politic și cultural al Țării Românești. Postelnicul Constantin Cantacuzino aduce în Muntenia profesori greci pentru instrucția fiilor săi. După primele învățături primite în casa părinților săi de la profesorii aduși din Grecia, tânărul Constantin Cantacuzino își continuă studiile la Adrianopol (Odria) și apoi la Padova, unde sosește în 1667, după ce se îmbarcase pentru Italia pe insula Halchi. Tânăr student, Constantin Cantacuzino își notează impresiile de călătorie și pe cele rezultate din „șocul civilizațiilor”, pe care trebuie să-l fi trăit. El vizitează Veneția și face studii înalte la Padova, unde îi descoperă pe marii istorici. Astfel, dobândește o formație științifică și culturală solidă. În țară, stolnicul Constantin Cantacuzino va domina scena politică din Țara Românească sub domniile lui Șerban Cantacuzino (fratele său), Brâncoveanu (nepotul său de soră) și Ștefan Cantacuzino (fiul său), cu ultimul cunoscând deopotrivă mărirea și puterea ca și exilul și moartea.

Apropiat în privința erudiției de contemporanul său din Moldova, Dimitrie Cantemir (*Cronicari munteni* 1970: 13), stolnicul Constantin Cantacuzino se implică în viața culturală din Țara Românească din secolul al XVII-lea. Studiile și călătoriile făcute în Europa ajută la întărirea formației sale intelectuale. Stolnicul a urmat cursurile la Universitatea italiană din Padova, intrând în contact cu limba și cultura italiană. Așadar, nu este întâmplător faptul că prin opera istorică a stolnicului Cantacuzino pătrund primele cuvinte, expresii de origine italiană în limba română literară.

Slujindu-și țara și dorind a-i prezenta trecutul, stolnicul Constantin Cantacuzino își propune să scrie *Istoriia Țării Rumânești* până în vremea sa, operă

„pe care n-a reușit s-o ducă, din păcate, decât până la stăpânirea hunilor și la domnia lui Atila. Obiectivul principal al lucrării era demonstrația latinității poporului român, a originii comune a tuturor românilor și a continuității poporului român în Dacia” (*Cronicari munteni* 1970: 13).

Ca un adevărat istoric, stolnicul urmează numeroase izvoare, atât interne (cum ar fi cronică lui Grigore Ureche), cât și externe (grecești, bizantine, latine, unele scrise de umaniștii din Occident). Scriitorul român nu se mărginește la a reproduce frazele studiate, ci le analizează critic, iar materialul selectat este prezentat cu obiectivitate. Din punctul de vedere al istoricului, stolnicul Constantin Cantacuzino a adoptat o viziune evoluționistă și a întreprins o critică severă a izvoarelor, cu scopul vădit de a elimina mitologia, informațiile neconcludente și pe cele defăimătoare la adresa poporului său. Mereu a avut un comportament științific modern, a fost un istoric de clasă, precizând sursa și corectând erorile. Tradiția orală nu a constituit în viziunea sa un material istoric, preferând discursurile

fundamentate pe probe și pe fapte concrete. Această scriere istorică i-a deschis stolnicului posibilitatea remarcabilă de a îmbina meditația cu comentariul erudit, detașându-se de tiparele reci ale disertației științifice. Remarcăm în rândurile așternute pe hârtie stilul baroc al autorului care nu este lipsit de participare și căldură, fraza sa, cu inflexiuni savante, contaminându-se adesea de emoția gânditorului. Căci, înainte de a fi istoric, stolnicul Constantin Cantacuzino este român, reprezentant al poporului din care face parte, el însuși uluit de rezistența neamului său în fața vicisitudinilor istoriei. Evenimentele tragice care au condus la dispariția sa și a fiului său au lăsat însă istoria neterminată.

Textul erudit al stolnicului nu se rezumă la o înșiruire de fapte și date, ci cuprinde

„gânduri limpezi ce pot purta numele de *filosofie a culturii* (stima sa pentru actul civilizatoriu și civilizația vechilor greci) și de *filosofie a istoriei* concretizată în acea concepția a evoluției, a devenirii în istorie... Scrierea sa se disociază vizibil de textele contemporanilor, sclipirea geniului și capacitatea de a străbate spațiile ample ale trecutului îl despart de alcătuitoarii letopisetelelor, indivizi marcați oricum de o modestie doar incidental atenuată de aspirația spre gândul elevat. Dacă ar fi fost terminată, *Istoriia Țării Românești*, cu fraza ei alambicată, cu excursiunile ei fastuoase și parăzile de impresionantă erudiție, ar fi înghegat o istorie spectaculoasă, ca mai toate producțiile Barocului, sub al cărui semn se desăvârșise, prin asimilări de mare profunzime, spiritul neliniștit al autorului ei” (Stolnicul Constantin Cantacuzino 1984: XXXVIII).

Interesându-ne limba acestei scrieri istorice, ne alăturăm ideilor formulate de Liviu Onu:

„În limba cronicii stolnicului Constantin Cantacuzino se observă formația lui de erudit. Îndeosebi în frază se întrevede influența unor modele latine, dar și tendința spre o exprimare mult prea complicată, cu o topică contorsionată, artificială, și cu foarte multe digresiuni, ceea ce s-ar putea datora influenței stilului istoriografiei și al literaturii religioase bizantine” (*Cronicari munteni* 1970: 15).

Parcurgând textul operei istorice a stolnicului Cantacuzino, din ediția îngrijită de Mihail Gregorian, am remarcat următoarele împrumuturi lexicale și frazeologice de origine italiană:

- *catolici* (p. 58): „însă toți aceștea ale bisericii, ai Apusului dogme au apucat și să zic că sînt *catolici*”;
- *cîntători* (p. 6): „dupe la alți *cîntători*”;
- *dogmă* (p. 57): „de pravoslavnicile *dogme*”;
- *epigrama* (p. 21): „deasupra unii porți ceastă *epigrama*”;
- *gran duce de Fiorența* (p. 57): „dîndu-i încă papa și titulaș, de-i zic ei acum *gran duce de Fiorența*”;

-
- *idolatri* (p. 7): „pentru orbul norod, adecă *idolatri*”;
 - *idololatri* (p. 11): „oameni însă varvari și groși, *idololatri*”;
 - *moneta* (p. 16): „care și până astăzi într-acea *monetă*”;
 - *nepot* (p. 25): „nepotul de *nepot* al lui Traian”;
 - *papa* (p. 57): „cap într-acea Italie cu stăpînire iaste *papa*”;
 - *providenție* (p. 46): „ceasta este o mare *providenție*”;
 - *Tito Livie Padoveanul* (p. 12): „însă cui iaste poftă, citească pe *Tito Livie Padoveanul*”;
 - *tomul* (p. 16): „Scrie Zonara în Viața lui Traian, în *tomul* al doilea”
 - *respublice* (p. 56): „mai multe de șapte-opt cu *respublicele* ce le zic”.

Există și expresii pe care Stolnicul le preia ca atare din italiană și le inserează în cronică sa; astfel, el povestește, la un moment dat, despre un *gran duce de Fiorența* (p. 57). Din cele câteva situații prezentate rezultă o bună cunoaștere a limbii italiene, chiar dacă exemplele de mai sus au, cele mai multe, o etimologie multiplă: provin, pe lângă italiană, în egală măsură din latină și din franceză. Nu putem discuta despre o teorie a stolnicului în privința împrumuturilor din italiană, pentru că nu acesta era obiectivul operei sale, dar cele câteva preluări din această limbă dovedesc formația culturală a învățatului român, marcată de studiile făcute în Italia.

BIBLIOGRAFIE

- *** *Istoria gândirii lingvistice românești* – texte comentate – vol. I, redactor-șef prof. dr. Lucia Wald, Universitatea din București, Facultatea de Filologie, București, 1987 (*Istoria gândirii lingvistice românești*).
- Blaga, Lucian, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, ediție îngrijită de George Ivașcu, București, Editura Științifică, 1966.
- Cantacuzino, Constantin, *Stolnicul, Istoria Țării Românești*, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, prefață și tabel cronologic de Dan Horia Mazilu, București, Editura Minerva, 1984.
- Costin, Miron, *Opere*, București, ediția P. P. Panaitescu, 1958.
- Cronicari munteni*, texte selectate, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Onu, București, Editura Științifică, 1970 (*Cronicari munteni* 1970).
- Mocanu Z. Marin, *Influența italiană asupra limbii române*, Pitești, Editura Paralela 45, Colecția Universitaria, Secțiunea Lingvistică, 2006.
- Munteanu, Ștefan / Țăra, Vasile, *Istoria limbii române literare*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983 ”.
- Niculescu, Al., *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. II, București Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.